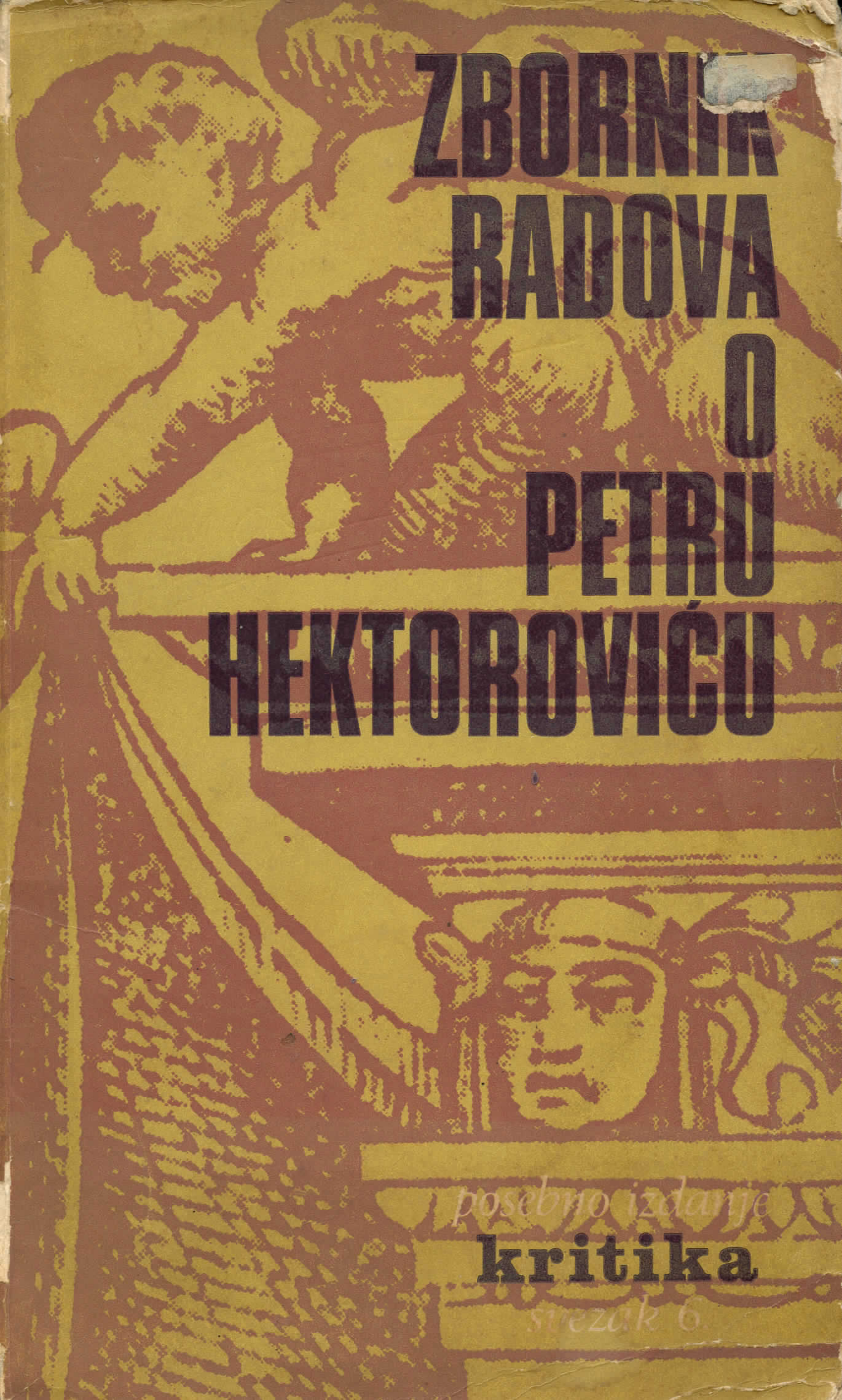

ZBORNIK RADOVA O PETRU HEKTOROVIĆU

posebno izdanje

kritika

svezak 6.

ZBORNIK RADOVA O PETRU HEKTOROVIĆU

Urednik:
Jakša Ravlić

Posebno izdanje časopisa
KRITIKA
svezak 6, Zagreb 1970.

PROGRAM ZNANSTVENOG SAVJETOVANJA O PETRU HEKTOROVIĆU

STARI GRAD, 1. 9. 1968. u 8,30 sati u Gradskoj vijećnici:

1. *Uvodna riječ* prof. Jakše Ravlića, predstavnika Matice hrvatske.
2. Akademik dr Grga Novak, predsjednik Jugoslavenske akademije, *Ekonomske, društvene i političke prilike na otoku Hvaru u doba Petra Hektorovića.*
3. Akademik dr Cvito Fisković, *Petar Hektorović i likovne umjetnosti.*
4. Akademik dr Marin Franičević, *Ličnost i djelo Petra Hektorovića.*
5. Prof. Nikša Račić, *Lokalitet Tvrdalj i Hektorovićeve misaone preokupacije na uklesanim natpisima.*
6. Prof. Tonko Maroević, *Hektorovićeva »baščina«.*

Poslije podne, u 17 sati na ribnjaku u dvorcu »Tvrdalj«:

7. *Pozdravna riječ* predstavnika Kolegija starogradskih akademičara — suorganizatora savjetovanja u Starome Gradu (Dr M. Pogorelić).
8. Prof. dr Lovro Županović, *Napjevi iz Hektorovićeva »Ribanja« u svjetlu suvremene muzikološke interpretacije.*
9. *Recital »Petar Hektorović u krugu starih čakavskih pjesnika«.*

   Dr Marko Fotez, *Uvodne riječi u recitalu poezije;* — Izvođači: Neva Bulić: *M. Marulić, Molitva suprotiva Turkom;* — Ivo Marjanović: *Dž. Držić, Odiljam se, moja vilo;* — I. Marjanović: *Š. Menčetić, Blažena ti i sva tvoja lipota;* — Marija Crnobori: *M. Krističević, Prijatelju u Stonu;* — Bogdan Buljan: *N. Nalješković, Poslanica P. Hektoroviću* (ulomak); M. Crnobori: *H. Lucić, Jur ni jedna na svit vila;* — *Petar Hektorović, Ribanje* (ulomci) — *O Splite čestiti* (N. Bulić), *Lipo t' bi viditi* (I. Marjanović) i *Marko Kraljević i brat mu Andrijaš* (I. Marjanović i B. Buljan). — Izbor dra M. Franičevića, akcentuacija dra B. Klaića, postavio dr M. Fotez.

STARI GRAD, 2. 9. 1968. u 9 sati (sastanak sudionika na Trgu Tvrdalju):

10. Polaganje vijenca pred spomenik Petra Hektorovića (Prof. J. Ravlić).
11. Upoznavanje sa kulturno-povijesnim spomenicima grada (Prof. N. Račić).

SPLIT, 3. 9. 1968. u 8 sati u Muzeju grada Splita:

12. *Pozdravna riječ* prof. Andra Jutronića, predsjednika Ogranka Matice hrvatske u Splitu.
13. Akademik dr Grga Novak, *Ekonomske, društvene i političke prilike na otoku Hvaru u doba Petra Hektorovića.*
14. Akademik dr Cvito Fisković, *Petar Hektorović i likovne umjetnosti.*
15. Prof. dr Milan Ratković, *Pjesničke poslanice Petra Hektorovića.*
16. Prof. dr Franjo Švelec, *Petar Hektorović u hrvatskoj književnosti.*

Poslije podne, u 16 sati u Muzeju grada Splita:

17. Doc. dr Rafo Bogišić, *Pjesnička intima Petra Hektorovića.*
18. Akademik dr Marin Franičević, *Poetika Petra Hektorovića.*
19. Prof. dr Frano Čale, *Jedinstvo nadahnuća u »Ribanju i ribarskom prigovaranju«.*

20. Ivan Bošković, *Petar Hektorović — dramski pisac?*
21. Dr Nikica Kolumbić, *Hektorovićevo »Ribanje« kao predmet književno-naučnih ispitivanja.*
22. Dr Vinko Foretić, *Hektorovićevo doba na relaciji Hvar — Korčula — Dubrovnik.*

SPLIT, 4. 9. 1968. u 8 sati u Muzeju grada Splita:

23. Prof. dr Tvrtko Čubelić, *Naturističke tendencije i fenomen narodne pjesme u književnom djelu Petra Hektorovića.*
24. Prof. dr Aleksandar Mladenović, *O nekim osobinama jezika Petra Hektorovića.*
25. Prof. dr Lovro Županović, *Napjevi iz Hektorovićeva »Ribanja« u svjetlu suvremene muzikološke interpretacije.*
26. Prof. Frano Maroević, *Tragom rukopisâ Petra Hektorovića.*

Poslije podne, u 16 sati u dvorištu Muzeja grada Splita:

27. *Recital »Petar Hektorović u krugu starih čakavskih pjesnika«*, kao i u Starom Gradu 1. 9. 1968. (v. pod br. 9).

Poslije podne, u 18 sati na Narodnom trgu:

28. Otkriće spomen-ploče u dvorištu zgrade na Narodnom trgu br. 4 (Prof. Andre Jutronić, predsjednik Pododbora Matice hrvatske u Splitu).

ZAGREB, 9. 11. 1968. u 9 sati na Pravnom fakultetu:

29. *Uvodna riječ* prof. dra Hrvoja Ivekovića, predsjednika Glavnog odbora Matice hrvatske u Zagrebu.
30. Doc. dr Rafo Bogišić, *O Petru Hektoroviću.*
    (Recital odlomka iz Hektorovićeva »Ribanja«; izvođači: Ante Dulčić i Zorko Rajčić; uvježbao: Tonko Lonza).
31. Akademik dr Grga Novak (u odsutnosti akad. Novaka čitao je prof. B. Čečuk), *Ekonomske, društvene i političke prilike na otoku Hvaru u doba Petra Hektorovića.*
32. Prof. dr Bratoljub Klaić, *Razmišljanja nad rječnikom Petra Hektorovića.*
33. Dr Maja Bošković-Stulli, *Balada o Marku Kraljeviću i bratu mu Andrijašu.*
34. Prof. dr Lovro Županović, *Napjevi iz Hektorovićeva »Ribanja« u svjetlu suvremene muzikološke interpretacije.*

ZAGREB, 6. 1. 1969. Hrvatsko filološko društvo u Zagrebu priredilo je predavanje:

35. Akademik dr Josip Torbarina, *Hektorovićevo »Ribanje« u kontekstu evropske književne tradicije.* (Ovo predavanje je održano i na Rijeci 7. 1. 1969, kad je osnovan ogranak Hrvatskog filološkog društva, te u Sisku 11. 1. 1969. za Ogranak Matice hrvatske i Hrvatskog filološkog društva).

*

U ovom Zborniku predavanja su raspoređena onim redom kojim su bila održana. Nisu tiskana ona predavanja koja pisci nisu poslali do 31. V 1969. — Zborniku pridružujemo rad prof. ing. P. Matkovića »Značaj djela Petra Hektorovića za hortikulturu«, kao i od dra N. Kolumbića »Fotoreportažu o putu P. Hektorovića« i »Bibliografiju nekih radova o Petru Hektoroviću«. — Također objavljujemo i osvrte na Savjetovanje (I. Boškovića i M. Vaupotića).

Urednik

PETAR HEKTOROVIĆ*

U POVODU 400-GODIŠNJICE IZLASKA »RIBANJA I RIBARSKOG PRIGOVARANJA« (MLECI, 1568).

Jakša Ravlić

Hrvatska je književnost ponosna da ove godine može proslaviti 400-godišnjicu pojave značajnog djela starijeg perioda, Petra Hektorovića *Ribanje i ribarsko prigovaranje* (Mleci, 1568). Baš zbog toga je Matica hrvatska još prošle godine pokrenula akciju da se ova godišnjica što dostojnije proslavi znanstvenim savjetovanjem, jer bi mnogi drugi narodi bili i te kako sretni kad bi to mogli učiniti. Da bi se tome dala i dostojna vanjska oznaka, Matica hrvatska — najstarija hrvatska kulturna ustanova — zamolila je dvije isto tako važne ustanove, odnosno društva, da se tome značajnom činu pridruže, pa je zamolila Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti i Društvo književnika Hrvatske da se pridruže kao suorganizatori. Jugoslavenska akademija je počela i nastavila izdavati Stare pisce hrvatske, među kojima je i Petar Hektorović (*Stari pisci hrvatski*, knj. 6, 1874). Društvo književnika Hrvatske pridružuje se proslavi jer je P. Hektorović bio jedan od prvih umjetnih hrvatskih i jugoslavenskih pisaca.

Mislim da smo time dali najšire značenje ovom našem čovjeku, koji je ne samo dužan spomena, kao jedan od prvih hrvatskih književnika, nego i zbog toga što je dao djelo kakvo tada u evropskim književnostima nije postojalo.

Imam ugodnu dužnost da otvorim u ime organizatora ovo savjetovanje koje, evo, počinje ovdje u drevnom Starome Gradu 1. rujna, gdje se proslava održava i sutra 2. rujna, a savjetovanje se nastavlja u Splitu 3. i 4. rujna o. g., završit će se u Zagrebu u studenom o. g. Veći broj naših stručnjaka s raznih strana ponovo će progovoriti o životu i radu Petra Hektorovića pa će i ovo znanstveno savjetovanje u cjelini pridonijeti osvjetljivanju nekih pojedinosti u prvom redu književnog rada ovoga velikoga čovjeka. To će poslužiti i nama i ostalome kulturnom svijetu da ga bolje upozna, ako ga nedovoljno zna, da rasvijetli neka pitanja koja dosad nisu bila dovoljno osvijetljena ili istaknuta; tome će pomoći i to što će sva predavanja biti tiskana u knjizi te će dati poticaje novim istraživačima za eventualno nova osvjetljenja.

Pošto će o radu Petra Hektorovića govoriti drugi stručnjaci s raznih stajališta, meni je dužnost da u najkraćim crtama iznesem njegov život, koji se na savjetovanju neće ponavljati, a treba da posluži kao osnova svim ostalim raspravama.

---

* Govor održan na početku Znanstvenog savjetovanja, 1. rujna 1968. u Starom Gradu na otoku Hvaru.

P. Hektorović je rođen 1487. godine, najvjerojatnije u Starom Gradu; u novije vrijeme ukazuje Antonin Zaninović (»Građa za povijest hrvatske književnosti«, knj. 7, 1949) da je rođen u gradu Hvaru na istoimenom otoku, no na to mišljenje odgovorio je Frano Maroević (»Mogućnosti«, br. 2 i 3, Split, 1963) pokazavši neosnovanost mnogih Zaninovićevih postavki te zaključuje da treba i nadalje smatrati da je Stari Grad Hektorovićevo rodno mjesto, jer u prilog tome govore mnogi podaci o Petrovu životu i djelu. Vjerojatno je početne škole svršio u svom rodnome mjestu. O daljnjem njegovu školovanju malo znamo, ali kako je znao latinski i talijanski i imao lijepu opću obrazovanost, bit će nam dovoljno da kažemo da je svršio jednu od hvarskih škola. Ni o njegovim mladim danima ne znamo ništa osobito, ali sačuvano iz njegova latinskog pjesništva pokazuje nam da je bio u kolu dalmatinskih humanista 16. stoljeća. Njegov daljnji rad možemo pratiti po njegovim poslanicama koje je upućivao književnicima dubrovačkog, zadarskog i splitskog kruga.

Kako saznajemo iz poslanice N. Nalješkoviću (1541) morao je Petar Hektorović 1539. bježati pred Turcima koji su se iskrcali na Hvaru, te poslije 18 dana »s korabljom brodeći tuj morsku pučinu«, iskrcao se negdje u Italiji (vjerojatno na sjeverni dio toga poluotoka).

U Starome Gradu Hektorović je već prije počeo graditi »polaču i dvor«, Tvrdalj, koji je uresio perivojem i ribnjakom. Mavro Vetranović mu je iz Dubrovnika poslao čemprese i oleandre. Iz poslanice Mikši Pelegrinoviću, tada zadarskom »kančiliru«, doznajemo da je Hektorović pošao u Dubrovnik 1557, da vidi stare i da upozna nove prijatelje. Tu je bio vrlo srdačno dočekan, te je ostao 25 dana.

Držeći se samo činjenica, mora se spomenuti da je u mladosti pisao pjesme koje su se izgubile, kao i to da je u Veneciji izdao *Ribanje i ribarsko prigovaranje* (1568), u kome opisuje trodnevno putovanje od Staroga Grada do Nečujma na Šolti i natrag. To je putovanje ispitao na moju molbu sveuč. profesor dr Ramiro Bujas, a plod njegova ispitivanja tiskan je u časopisu »Jadranska straža« (Split, 1940, br. 11 i 12), pa je to više manje definitivno ustvrđeno Hektorovićevo putovanje koje će u znanosti ostati kao dokazano.

Poslije toga je Hektorović živio na svome otoku, vjerojatno u Starome Gradu gdje je i umro u visokoj starosti 1572. god.

Ne želim ulaziti u pojedinosti da ne bih prejudicirao neke tvrdnje koje će predavači iznositi u svojim radovima, moram ovdje iznijeti samo ono čime će se svi složiti što je već prof. Petar Skok ustvrdio, a to je da *Ribanje i ribarsko prigovaranje* nije kopija talijanskih ecloga pescatoria, dapače da nema veze s ovim izvještačenim tipom talijanske renesansne književnosti, naprotiv da je *Ribanje* gotovo jedinstveno književno djelo u čitavoj tadašnjoj Evropi. Ako tome dodamo da Hektorović nije pribjegavao ni izmišljenim ljudima, ni neobičnim situacijama, nego se držao stvarnosti, vršeći ribanje putem mreže i ostiju s domaćim ribarima, i da je u tome uspio koliko je najviše mogao, onda smo kazali i razloge zašto smo danas počeli proslavljati ovaj veliki god, kome na početku želimo uspjeh da našoj znanosti — koliko je to moguće — donese novih elemenata koji će kao karika u lancu izazvati novo u proučavanju ovog velikog čovjeka iz ovoga grada, Starog Grada, na otoku Hvaru, ovog istaknutog pisca naše renesansne Dalmacije, ovog značajnog hrvatskog književnika, ovog posebnog književnog radnika svih jugoslavenskih književnosti.

EKONOMSKE, DRUŠTVENE I POLITIČKE PRILIKE NA OTOKU HVARU U DOBA PETRA HEKTOROVIĆA

Grga Novak

Otok Hvar je u godini, kada je Petar Hektorović rođen, već punih 67 godina pripadao Veneciji, čiju je vlast dobrovoljno prihvatio 1420, kada ga je Venecija uzela na osnovu kupoprodajnog ugovora, koji je 1409. sklopila s ugarsko-hrvatskim kraljem Ladislavom Napuljskim.

Nije to bilo prvi put, što je ovaj otok pripadao Veneciji. Ona je zauzela, poslije ogorčene borbe, hvarski kaštel u današnjem gradu Hvaru god. 1000, ali na kratko vrijeme. Ponovo je Hvar uzela Venecija nekoliko godina prije 1145, da ga i ponovo nakon malo godina izgubi. Pritisnuti od omiških gusara Hvarani zamolišе 1278, Veneciju da ih primi za svoje podanike. Tako ostade sve do zadarskog mira, godine 1358.

Ovo je vrijeme upravo ono, u kojem se od godine 1278. pa dalje opasuje i učvršćuje grad Hvar, redigira god. 1331. statut hvarske komune, a godine 1334. zatvara Veliko vijeće i plemstvo gotovo cijelog teritorija komune, koji uz kneza vodi sve komunalne poslove i raspolaže komunalnim imetkom i komunalnim prihodima.

Od 1384. pa sve do 1420. otok Hvar je u državi ugarsko-hrvatskoga kralja zajedno s Dubrovnikom, Splitom, Trogirom, Šibenikom, Zadrom i svim otocima, osim Cresa. Neko je vrijeme bio u tom sklopu i Kotor. U to je vrijeme Hvar uživao nediranu autonomiju, ali ga je kralj davao, kao kneževinu, svojim dostojanstvenicima i prijateljima.

Kada je otok Hvar 1420. postao mletački, njegovi su se stanovnici jedva sjećali, kako je bilo na Hvaru prije 62 godine. Ali je još uvijek vrijedio stari Statut, koji je 22. studenoga 1331. potvrdio mletački dužd Francesco Dandolo, a u Hvaru kneževao od Venecije postavljeni potestat Zanotto Lauredano.

Ponovni dolazak pod vlast Venecije 1420. osjetili su Hvarani kao olakšanje, uvjereni da dolaze pod sređenu vlast, kakva nije bila u ugarskohrvatskom kraljevstvu od kralja Ludovika Anžujca 1382, od kojeg je vremena trajala stalna nesigurnost i Hvar promijenio nekoliko gospodara, vrhovnih i lokalnih, koji su svi tražili samo svoje lične koristi: Anžujci, Žigmund Luksemburški, Stjepan Tvrtko, Dabiša, Hrvoje, Ladislav Napuljski i drugi.

Od vremena dolaska Hvara pod Veneciju 1920, nastaju sređene prilike: političke, socijalne, vjerske, a i kulturne. Rješenje, koje je hvarska komuna 13. ožujka 1421. dobila od Venecije jasno je određivalo, da kneza šalje u Hvar mletačka vlada, a da ga bira Veliko vijeće Venecije. Sve ostale dužnosti u komuni: tri suca, kamerarije (blagajnike), bukarije (pobirače poreza), egzaminatore (ispitivače) kancelara komune, i ostale

činovnike, biralo je, na osnovi statuta Veliko vijeće hvarskih plemića u Hvaru.

Knez je od god. 1420. pa dalje namjesnik Venecije, on provodi politiku i stoji na čelu cjelokupne uprave.

Knez nije rješavao ništa sam, sve, pa i neke sitnice, koje su se događale unutar komune, a to je teritorij otoka Hvara, Visa i otoka i otočića do njih (Šćedro, Pakleni otoci, Svetac, Biševo, Jabuka), sve je bilo u kompetenciji Velikog vijeća.

Članovi Velikog vijeća hvarske komune bile su u doba Petra Hektorovića, kako je to zabilježio god. 1533. sindik za Dalmaciju, koji je obišao Hvar, Gianbattista Giustiniano, sljedeće hvarske plemićke porodice: Lucić, Paladinić, Vitaljić, Zečić, Bonini, Balci, Bartučević, Nikolić, Golubić, Dujmić, Lurević, Ageli, Brasić, Barbi, Kapi, Gazarović, Jakšić, Stahorei, Hektorović, Berislavić, Kisić, Skanderbeg, Fasaneo, Petris, Benković, Simonetti, Stipčević, Karaveli, Kandia, Fumati i Pelegrinović, ukupno 38 porodica. Veliko vijeće hvarske komune je zakonodavna vlast; za ovu komunu, ono većinom glasova zaključuje i njegovi su zaključci obvezni za sve stanovnike na ovom teritoriju. Ono rješava u svojim porezima i carinama, upravlja komunalnom imovinom, skrbi se za prehranu, rješava o svojim članovima i njihovim dužnostima, daje na korištenje komunalna zemljišta, određuje gradnje i rabotu, skrbi se za zdravstvene prilike, bira sve komunalne časnike i namještenike, vodi brigu o svom pomorstvu, svojim šumama i svojoj galiji, određuje plaće svojih činovnika, pa i samoga kneza, mijenja Statut i unosi u nj svoje nove zaključke, i obavlja i druge poslove, koji u komuni zatrebaju.

Sve te svoje funkcije izvršava Veliko vijeće preko svojih činovnika i časnika: kneza, sudaca i ostalih.

Od 1420. pa dalje ostao je uvijek stari Statut Hvara iz g. 1331. na snazi, ali na čelu Velikog vijeća stoji knez, izabran od Velikog vijeća Venecije, koji mimo Velikog vijeća prima različite naredbe i upute iz Venecije, sprovodi ih i izvršava. Na taj način ne postoji puna i prava autonomija komune, nego je ona isprepletena vještim miješanjem državne vlasti. Vanjski je izgled nedirnut, ali suština jest.

Najviši autonomni časnici komune su tri suca, koje je Veliko vijeće biralo na šest mjeseci. Isto je tako Veliko vijeće biralo na 6 mjeseci i suca Visa. Ovi suci nisu sudili samo u civilnim parnicama, u kojima se radilo o vrijednosti od 5 libara malih na niže, nego su oni bili i stalni savjetnici kneza u svim poslovima komune.

Hvarski je Statut izričito određivao da svaki član Velikog vijeća mora 6 mjeseci godišnje boraviti u gradu Hvaru sa svojom obitelji, i ne može stanovati na Visu ni u selima, pod prijetnjom globe od dvadeset i pet libara; ako izjavi da to ne može platiti, treba ga brisati iz redova članova vijeća i nije mogao biti ni sudac niti obavljati ikakvu gradsku dužnost ili čast.

Ova je statutarna odredba stajala u Statutu iz 1331, ali se ona uvelike zaobilazila i kršila, a kršio ju je temeljito i naš Petar Hektorović, kada je gradio Tvrdalj, i zatim u njemu gotovo uvijek i živio.

I ostali časnici hvarske komune bili su birani od Velikog vijeća između njegovih članova na šest mjeseci. Oni su vodili cjelokupnu upravnu i financijsku službu, brinuli se za sigurnost i zaštitu stanovništva.

Naročito su financije interesirale ne samo hvarsku komunu, nego i mletačke knezove u Hvaru, sindike koje je Venecija slala u Dalmaciju i generalne providure Dalmacije i Albanije. Hvarska je komuna bila jedina na cijelom primorju od Kopra do Kotora i Bara, koja je sama

autonomno vodila brigu o svojim prihodima i rashodima, dok je u svim drugim to činila država. Kako su prihodi hvarske komune u Hektorovićevo doba bili oko 4000 dukata a rashodi oko 2000, to je dolazilo do sumnjičenja da onih 2000 dukata, koji preostaju hvarski plemići vješto među sobom dijele. Međutim su oni trebali to ulagati u gradnju arsenala, zidina, utvrđenja, javnih zgrada, obale i drugog.

Pored plemića unutar hvarske komune bili su u Hektorovićevo vrijeme pučani, i to u daleko pretežnijoj većini. Pučani su bili svi koji nisu bili plemići, od Hvara do Sućurja. Pored težaka i seljaka u pučane su se računali: trgovci, notari, advokati, liječnici, obrtnici, svećenici, ukoliko nisu bili po rodu plemići, zatim ribari, mornari, brodovlasnici itd. Zemlja je potpadala gotovo isključivo plemićima, crkvi, samostanima i komuni. Kmetova nije na Hvaru nikada bilo, a odnos onih koji su zemlju obrađivali, tj. težaka prema vlasnicima bio je kolonatski tj. slobodan i ravnopravan ugovor o obrađivanju zemljišta i diobi prihoda. Ovi su pučani i omogućavali hvarskoj komuni takve prihode i financijsko blagostanje, kakvo nije imala nijedna druga dalmatinska komuna. Sve do redigiranja Statuta 1331. gotovo i nije postojala razlika između plemića i pučana. Statut je dao svu vlast u komuni, ukoliko ju je uz kneza imala, u ruke Velikog vijeća, odnosno plemića, koji su 1334. zatvorili ulaz u Veliko vijeće pučanima, koji su od tada ostali bez utjecaja na sve, pa i na vitalne interese Hvara i Visa i svoje pojedinačne.

Ta razlika u pravima teško je pogađala pučane, jer su se plemići znali izvući iz raznih plaćanja, podavanja, javnih radova, i službe na hvarskoj galiji. Mletačka je vlada više puta znala udariti razne namete komunama i pozivala Veliko vijeće da ih provede. Plemići su od toga redovito bili oprošteni, kako bi to sami zaključili u Velikom vijeću, i cijeli je teret padao na pučane.

Dolaskom Hvara pod Veneciju 1420. izgubilo je Veliko vijeće mnogo od svoje snage, najviše zbog toga, što je ono, intervencijom pučana kod vlade u Veneciji izgubilo pravo na slobodan izbor kneza, i od 1421. hvarskog kneza bira Veliko vijeće u Veneciji na dvije godine. Odobrenjem mletačke vlade pučani su se sastajali na svoje sastanke (tzv. kongrege) u prisutnosti kneza ili njegova zamjenika, gdje su protiv zaključaka plemićkog Velikog vijeća, iznosili svoje zahtjeve. Ova vijeća puka nisu mogla stvarati nikakve zakone, ali su mogla svojom intervencijom osujetiti da vlada u Veneciji potvrdi zaključke plemića. Veneciji su pučani služili više puta kao protuteža plemstvu, i vlada je gotovo jednakom susretljivošću primala njihove poslanike kao i one plemića.

U toku stoljeća privilegirani položaj plemića stvorio je od njih pravu plemićku klasu, koja se od puka oštro odvajala i prema njemu dobila mnoge loše karakteristike: bahatost, gramzivost, nerad, težnju za uživanjem, umišljenost u svoje plemenito podrijetlo i plavu krv i slično. To je išlo tako daleko, da su npr. u hvarsku katedralu plemići ulazili na velika vrata a pučani na mala vrata, da su postojale svečane mise za puk, i velike za plemiće, i konačno da se nijedan pučanin nije osudio pogledati plemkinju djevojku, a plemići su smatrali svojim pravom da čak i siluju pučanke.

Čitava ta velika skala suprotnosti između plemića i pučana, koja je išla dotle da su pučani trebali činiti sve za zajednicu, od služenja na galiji do rabote, zatim sva poniženja, koja su oni stoljećima trpjeli, sve je to dovelo do velikog pučkog prevrata na Hvaru 1510. pod vodstvom Matija Ivanića iz Vrbanja. Sa 1000 ljudi, naoružanih svakovrsnim oružjem koje se pri ruci našlo, krene on u svibnju 1510. na grad Hvar, gdje

im se pridruži još 1000 pučana iz grada. Svi ovi zajedno dođoše do kneževe palače i postaviše svoje zahtjeve: u Veliko vijeće imaju pravo da uđu i vlastela i pučani, da će vlastela morati nositi one terete, koji su tada padali na pučane, i još neke druge.

Poslije toga u velikim skupinama krenuše po gradu, provališe u kuće plemića, opljačkaše ih; uništiše sve što su u njima zatekli, popališe dokumente starih obitelji, neke su kuće i zapalili, neke porušili, a plemiće, koje su u kućama zatekli neke poubijaše i druge baciše u more, neke su osakatili, a neke zatvorili. Oni plemići koji su se snašli, dadoše se u bijeg, kamo su samo mogli; neki pobjegoše na kopno, neki na otok Brač ili na Korčulu. Starci, žene i djeca, svi su bježali pred uskipjelim bijesom pučana. Na to pučani preuzeše vladu i pozvaše sve plemiće, koji su bili izbjegli da se vrate u roku od 4 dana, a oni koji se ne vrate bit će zauvijek prognani. Preuzevši vlast, tj. sva prava Velikog vijeća i plemića, pučani su se pobrinuli i da je osiguraju na kopnu i na moru. Na kopnu je puk bio s vođama ustanika, a na moru naoružaše oni trideset lađa, koje su pod zapovjedništvom Matija Ivanića stražarile oko otoka, pazeći da se ne bi koji plemić provukao i pošao u Veneciju da se pritužì i pozove mletačku vladu da plemićima vrati izgubljenu vlast.

Uza svu budnu stražu nisu pučani mogli spriječiti da u akciju stupe oni plemići koji su se prije planulog ustanka ili odmah u njegovu početku bili sklonili na Brač. Mletačka vlada, koja je pomagala pučane gotovo uvijek kada se radilo o prevlasti i iskorištavanju vlasti od strane plemića, nije nipošto bila voljna da svoj ustvrđeni sistem administracije potpuno mijenja i pogazi obećanja, koja je dala hvarskim plemićima, kada je uzimala Hvar 1420. i kasnije

Venecija posla odmah providura armade Jeronima Contarena u Hvar da tamo sredi prilike, ali u korist pučana. Contareno nije zbog oluje mogao na Hvar, gdje su se međutim neki plemići nagodili s pučanima, i poslali zajedničko poslanstvo u Veneciju da im vlada taj sporazum potvrdi. Protiv toga sporazuma bilo je mnogo drugih hvarskih plemića koji također poslaše svoje izaslanike u Veneciju; oni su tražili od vlade da taj sporazum ne potvrdi. Na čelu ovih stajao je Marin Hektorović, otac Petra Hektorovića. I vlada nije sporazum i nagodbu potvrdila.

Uto pođe u kolovozu iz Venecije u Hvar kavaljer providur Sebastijan Giustiniano, koji, pošto je tamo prispio, izda proglas kojim osudi na smrt vješanjem 20 pučana na čelu s Matijem Ivanićem, mnogo njih na kaznu da im se odsiječe ruka, izvade oči, da se zatvore itd. Njih 65 trebalo je platiti za ustanak zbog ravnopravnosti svih stanovnika ovoga otoka. Ovo nisu tako trezveno i tako borbeno tražili nigdje u Evropi još gotovo tri stoljeća, tj. do francuske revolucije.

Reakcija na Giustinianov proglas je bila spremna i svi pučani otoka i komune bili su uz Ivanića i drugove. Borbe su se krvave vodile po cijelom otoku, ali se pučani predavati nisu ni mislili.

1. kolovoza 1514. usplamti borba nanovo, a 6000 pučana opsjedne Hvar i nakon 7 dana opsade sruše gradska vrata, a onda jurnu na bedeme i u kuće, sasjekoše 24 plemića odmah, a zatim sve plemiće muškarce koje su dohvatili.

Obaviještena o tim događajima posla vlada na Hvar Vincenza Capella sa 8 galija, koje su se trebale priključiti trim bastardama, koje su se tamo nalazile. Uskoro imao je Capello u hvarskoj luci čak 15 galija. Svojom jakom mornaricom, on je lako uspio slomiti i uništiti Ivanićevu flotu, zatim dade potopiti sve lađe pučana, velike i male. Pučani se povukoše u sredinu otoka, a Capello pođe u Stari Grad sa 10 galija i

1500 vojnika odakle prodrije u sredinu otoka, pohvata mnoge pučane, pa i neke njihove vođe

Capello se vrati 16. listopada u gradu Hvar i na očigled cijeloga grada i mletačke mornarice dade objesiti na lantinu svoje glavne galije 20 pučkih vođa, šestorici dade odsjeći ruku i izvaditi jedno oko, četvorici iščupati jedno oko a dvojicu progna iz Republike. Među obješenim vođama bila su i dva svećenika. Pored toga dade Capello dovesti još neke, koje su bili podmićeni Krajinjani pohvatali.

Hvarski su pučani bili poraženi i slomljeni, a plemići, za koje piše tadanji hvarski kaštelan sutradan poslije velikog vješanja pučana, da bi od njih barem desetoricu trebalo objesiti, vratiše se na svoje položaje i na svoje privilegije, preuzevši ponovo staru vlast i po starom redu.

Među najogorčenijim neprijateljima pučkih traženja bio je i otac našeg Petra Hektorovića, kako smo to već kazali. U to je vrijeme — kada je planuo hvarski prevrat — Petar Hektorović imao 23 godine i vrlo vjerojatno pripadao onoj plemićkoj hvarskoj omladini, koja je svojim bahatim i pustopašnim ponašanjem toliko ozlojeđivala i ozlojedila pučane, i bez sumnje nije ni Petar, kao ni njegov otac ostao u Hvaru ili na Hvaru za vrijeme kada su pučani njime zavladali, jer bi i on pao žrtvom onih pučana, koji su tolike druge plemićke mladiće sasjekli. On je u to vrijeme bio član Velikog vijeća u koji su plemići ulazili, kada bi navršili 18 godinu života. Na žalost nisu nam se sačuvali zapisnici Velikog vijeća Hvara iz ovog doba, jer su sa svim ostalim arhivalijama izgorjeli 1571, kada su Turci popalili Hvar i kneževu palaču, pa ne možemo pratiti izmjene komunalnih časnika prije ove godine, tj. prije 1571, dakle ni za vrijeme dok je Petar Hektorović bio mlad i u muževnim godinama. Ali je bez svake sumnje, da je i on morao sudjelovati u upravljanju svojom komunom. Bio je bez sumnje i sudac i egzaminator i defenzor hvarske komune, kako je to bio i drugi naš hrvatski pjesnik Hvaranin, Hanibal Lucić.

Da upoznamo ekonomske prilike Hvara u Hektorovićevo doba, možda bi najbolje bilo da navedemo ono, što je u svom govoru 1525. koji je održao u crkvi sv. Marka u Hvaru, kazao veliki slavenofil, Hvaranin i dominikanac Vinko Pribojević, to više što sam Pribojević spominje i Petra Hektorovića, već kao poznata pisca i prevodioca Nazonova djela *O ljubavnom lijeku.* Bez sumnje je Petar bio prisutan u crkvi kada je Pribojević njega spominjao. Evo što on kaže o gospodarstvenim prilikama Hvara:

»Sve sam to kazao o Hvaru zato da se vidi lakoća, kojom zbog blizine kopna možemo dobavljati žito i sitnu i krupnu stoku, čega ima u velikom obilju u susjednim krajevima, zatim bogatstvo našega grada zbog njegova vrlo zgodna primorskog položaja, jer u nj, htjeli ne htjeli, moraju pristati svi, koji s robom plove po ilirskom moru, te uglađenost i fino ponašanje Hvarana zbog česta dodira s ljudima različitih narodnosti, koji pristaju svojim lađama u ovaj grad. Što god naime proizvodi bogati Istok, što god daje plodni Lacij, što god pruža hrabra Ilirija, što god rađa sunčana Afrika, što god nosi opora Hispanija, što god daje u zamjenu surova Skitija, što god pruža sretna Arabija, što god izvozi rječita Grčka može se vrlo često kúpiti u ovom gradu. Ugodan je i za one, koje muči gradska radoznalost, dosta primamljiv prizor gledati gotovo svakog dana, kako u ovaj grad naizmjence jedan za drugim dolaze brodom ljudi različitih narodnosti. Često sam vidio, kako je ova luka u zoru bila bez brodova, a podvečer sam ih u njoj nabrojio dvadeset do trideset.«

»Otprilike po sredini ovog našeg otoka pruža se prema sjeveru polje s opsegom od 140 stadija, osobito brižno obrađeno, najbolje na čitavom otoku. Okružuje ga 11 sela, od kojih najmanje ima 40 kuća, osrednje 120, poneko 230, a najveće 500. Kuće su im visoke i prostrane sa stropovima i ostalim gradskim ukrasima krasno uređene, tako da nedostaju jedino još zidine, pa da ta sela dobiju izgled dosta dobro raspoređenoga grada. Ne sumnjam da se na tom mjestu dizao vrlo lijep grad (gdje je današnji Stari Grad, op. G. N.), kad iz dana u dan vidimo, kako se tu pronalaze starinski bunari zatrpani gradskim ruševinama i dragocjeni predmeti od zlata i srebra...«

Govoreći o tamošnjim težacima, nastavlja Pribojević: »Šta bi tek bilo da su svi proizvodi tog polja njihovi? Veći naime dio ondje sabranih plodova — jer je gotovo čitavo to polje vaše (tj. plemića), a oni su samo težaci — prenosi se u ovaj grad, u kojem živimo.«

Pribojević govori zatim o ribarstvu i o brodovima, od kojih je preko 180 manjih brodova s mrežama, pomoću kojih zarađuju ribolovom velike svote novca. »Zbog toga dolazi u ove krajeve mnogo trgovaca iz raznih strana svijeta da kupuju ribu. U saobraćaju s njima naši zemljaci stekoše ne samo obilna materijalna dobra, nego i neko dosjetljivo lukavstvo. Što da kažem o njihovim teretnim lađama, kojima voze u daleke krajeve vino, smokve, slanu ribu i drugu takvu robu, kad znam da je jedan od njih vlasnik pet prilično velikih lađa? Taj je naime svijet radišan, mrzi mlitavost i lijenost.«

Hvar je dakle u Pribojevićevo i Hektorovićevo doba bio otok u sasvim sređenim ekonomskim prilikama, razvijen poljoprivredno i ribarstveno, s velikim brojem lađa i razvijenom domaćom i internacionalnom trgovinom.

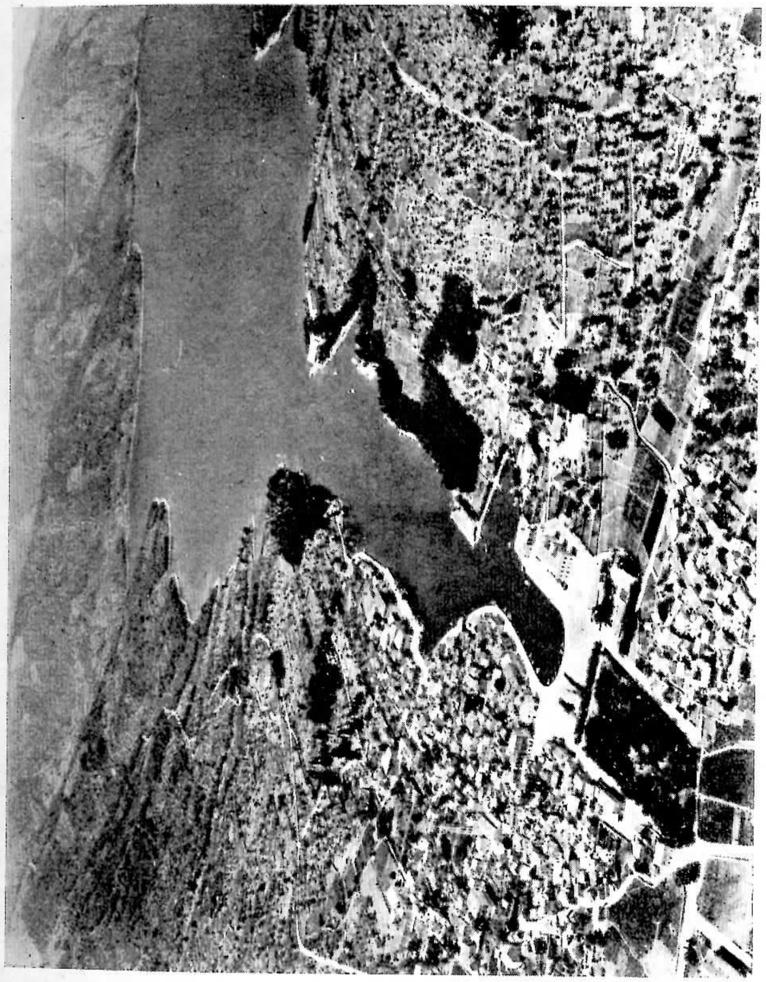
U svom izvještaju, koji je 1553, dakle u doba, kada je Hektoroviću bilo 60 godina, pisao svojoj vladi u Veneciju sindik za Dalmaciju i Albaniju Gianbattista Giustiniano potvrđuje o Hvaru sve ono što je retorički kazao naš Pribojević.

Hvarska je komuna bila opće poznata kao najbogatija od svih ostalih komuna Dalmacije. Dok su druge jedva sklapale kraj s krajem, Hvaru je, kad je platio redovite izdatke i činovništvo, ostajalo dosta, čime je on dizao zgrade za državnu i svoju potrebu. Redoviti godišnji prihod hvarske komune bio je 4000 dukata, od kojih se s oko 2000 dukata pokrivali redoviti troškovi, a ostalo se upotrebljavalo pored spomenutog tj. za javne zgrade i utvrde i za poslanstva u Veneciju i za darove raznim mletačkim visokim činovnicima. Za tadašnje dalmatinske prilike bila je to velika svota.

Pored toga i u takvim ekonomskim prilikama prihodima Hvara nije raspolagala država, koja ih i nije ubirala, nego hvarski plemići. Govoreći o hvarskim plemićima, spomenuti Giustiniano navodi napose tri plemićke hvarske obitelji, Paladini, Lucić i Hektorović.

Baza ekonomike grada i otoka Hvara bilo je u ovo vrijeme vinogradarstvo. Grožđe je bilo najvažnije voće, i uz smokve u kolovozu, rujnu i listopadu važna grana prehrane stanovništva. Grožđe se nije ni prodavalo ni izvozilo. Gotovo svi stanovnici otoka imali su svoje vinograde, bilo kao vlasnici zemljišta, ili kao koloni, a ono malo ribara i obrtnika, ukoliko nisu imali svoj vrt ili vinograd, dobivali su grožđe na dar, na osnovi prijateljstva ili usluga. Vinogradarstvo je bilo Statutom zaštićeno i strogo zabranjen uvoz vina bilo iz kojeg mjesta ili države na Hvar i Vis.

Količina proizvedenog vina kretala se na oko 80.000 kvarata godišnje, što je na preko 8000 stanovnika, koliko ih je otok imao, iznosilo

Hektorovićev grad. Stari Grad — pogled iz zraka na grad i luku.

Paolo Veronese: Sv. Lovrinac, središnja pala glavnog oltara. Župna crkva u Vrboskoj.

samo 10 kvartuca po osobi, tj. nepunih 7 litara. Međutim vino se uvelike štedjelo, jer je za vino trebalo dobaviti žito, koje je otok Hvar proizvodio samo toliko da se stanovništvo moglo prehraniti najviše mjesec dana. Hvarski su težaci, a i ostali ponajviše pili vodu s malo vina, tj. bevandu, ili pak ponajviše vodu sa kvasinom, a vino su prodavali da bi mogli kupiti žito.

Smokve su bile naročito u ljetnim mjesecima važan dio ishrane stanovništva, a i izvozile su se, kao suhe smokve, uveliko, jer su one bile i jesu još i danas prvorazredne i nekada naročito tražene, u Veneciji i Italiji.

Masline su bile jedna od najvažnijih grana poljoprivrede, i kao plod za prehranu i stiještene kao ulje za začin. Ulja je bilo u obilju, zadovoljavalo je potrebe stanovništva, a i izvozilo se mnogo. Venecija je trebala vrlo mnogo ulja, za sam grad, za vojsku, za mornaricu, jer se u ovim krajevima sjemensko ulje nije tada poznavalo, a u primorskim krajevima, a napose na dalmatinskim otocima masti nije ni bilo.

Bajami i rogači trošili su se i kod kuće i izvozili mnogo u Veneciju.

Ribarstvo je pored vinogradarstva bila najvažnija grana privrede Hvara. Ono se razvilo postepeno, i upravo je u XV, XVI i XVII stoljeću došlo do svog najjačeg uspona. Pored prehrane domaćeg stanovništva, riba je dolazila u obzir u posoljenom stanju za izvoz, kako smo to već spomenuli i za zamjenu za žito. Najveći dio prihoda hvarske komune bio je od ribarstva.

Stoljećima razvijena i ujednačena privreda, omogućila je stanovništvu otoka Hvara sređen i uravnotežen život, u kojemu je i mogla niknuti slavenska kultura, odnosno hrvatska knjiga i hrvatsko pjesništvo pa i znanost i pridonijeti, prema svojoj mogućnosti, kulturnom uzdizanju hrvatskog naroda i dati mu u Hektorovićevo vrijeme doličan položaj i mjesto u ondašnjoj Dalmaciji i na Jadranu uopće.

Hvar je već u četrnaestom stoljeću imao javnu školu, koju je izdržavala hvarska komuna; škola je redovito radila i nema sumnje da ju je pohađao i naš Petar Hektorović, pa i svi ostali hvarski pjesnici i pisci. Pored toga bila je humanistička škola u Dominikanskom samostanu u Hvaru. Godine 1516. u Hvaru bijaše »rektor škola« hvarski pjesnik Jerolim Bartučević, prijatelj Petra Hektorovića i drugih tadašnjih hvarskih pjesnika, a i onih, koji nisu hrvatskim jezikom ni pjevali ni pisali, nego latinski, kao npr. već istaknuti Vinko Pribojević. Bartučević nije bio učitelj, koji je podučavao djecu, nego upravitelj, postavljen od komune da vodi brigu nad školama, a podučavao je od komune plaćeni učitelj koga općina bira stalno još od godine 1420. pa i dalje, i ima titulu »učitelj škola« (*magister scolarum*).

Nastavni plan hvarske škole određen je zaključkom Velikog vijeća. Godine 1468. za vladanja hvarskog kneza Bernarda Cicogne izabere vijeće za rektora škola, koji je tada bio i učitelj, dominikanca Germana iz Piaceze, »da poučava gramatiku, retoriku i cijelu pjesničku umjetnost i nauke koje budu potrebne učenicima ovoga distrikta«. Naš je dakle Petar Hektorović imao dovoljno prilike u svom gradu da se izobrazi i stekne lijepu humanističku kulturu.

U takvim se prilikama rodio i odgojio, živio i djelovao hrvatski pjesnik, Starograđanin Petar Hektorović. Kao mladić od 23 godine odgojen i rođen unutar udobnog plemićkog društva, u krugu raspojasanih prijatelja, doživljava najteže dane hvarske povijesti: krvavu borbu pučana s plemićima, u kojoj njegova obitelj, stojeći u vodstvu plemstva protiv pučana, bježi iz Hvara. U toj svojoj najljepšoj mladosti doživljava Petar

ubijanje svojih drugova, paljenje kuća, uništavanje imanja od strane domaćih ustanika, čiji revolt jedva da je mogao razumjeti, jer hvarski pučki prevrat nije ustanak gladnih i potlačenih protiv bogataša, nego neravnopravnih i skoro bespravnih, koji traže ravnopravnost i socijalnu pravdu. Svi Hvarani, plemići i pučani, trebaju imati pravo da budu članovi Velikog vijeća i svi jednako odlučivati o potrebama svoje komune; jednako služiti na svojoj galiji, jednako snositi sve javne radove, poštivati svačije podrijetlo, ukratko biti socijalno ravnopravni. Kako je to sve Hektorović shvatio i kako je na to gledao ne možemo doznati ni iz njegova *Ribanja,* a ni inače. Kako sam već spomenuo zapisnika Velikog vijeća iz tog vremena nemamo, ali uza sve to ipak bismo mogli doznati iz rijetkih ostataka njegovo učešće u javnom životu Hvara i hvarske komune, kao što mnogo doznajemo za Hanibala Lucića i druge. Kada je Vinko Pribojević godine 1525. držao u dominikanskom samostanu u Hvaru svoj čuveni i već spomenuti govor *O Slavenima,* bio je prisutan i Petar, kome je tada bilo 38 godina, i bez sumnje se isticao već među starijim i iskusnijim plemićima i pjesnicima Hvara. Sam Pribojević kaže da je preveo Nazonov spjev. U to je vrijeme već cijela Krajina, tj. obala od ušća Cetine do Neretve bila pod vlašću Turaka, koji su je zauzeli godine 1500, a od te obale prema unutrašnjosti bilo je tada golemo tursko carstvo, sve do Carigrada, Beograda, Pešte, do Crnoga mora i preko cijelog Balkana, pa u Aziju. Iz Neretve i Krajine zalijetale su se od vremena na vrijeme turske lađe, i za vrijeme rata i za vrijeme mira, i pljačkale obale Hvara i Brača. Nesigurnost je bila neprestana.

Hektorovići su, kao i mnogi drugi hvarski plemići, imali svoje posjede u plodnom polju Staroga Grada, i svoje kuće za stanovanje, te za skupljanje masta i priređivanje vina i ulja, pa i njihovo čuvanje do prodaje i na mjestu, gdje se sada nalazi Tvrdalj. Petar Hektorović je posebno volio tu kuću i taj kraj, mnogo više nego plemićku gospodsku kuću u Hvaru, i želio ju je povećati i uljepšati, a i načiniti je takvom, da male navale turskih podanika sa susjedne obale ne narušavaju njegov mir. Kada je sagradio tako svoj Tvrdalj, bio mu je on mjesto najdražeg i gotovo stalnog boravka i u njemu je nalazio i tjelesni i duševni mir daleko od bučnih sjednica Velikog vijeća u Hvaru, svakodnevnih rasprava i rada, od mletačke gospode i trgovaca.

Tu je on živio okružen svojim težacima, upoznao temeljito njihov život i običaje, s njima išao na ribanje, s njima obilazio svoja polja i vinograde, i provodio dane u vrtu punom limuna i naranača, oleandara, smokava i maslina, kraj svoga ribnjaka, na prozorima svoje palače nad samim morem. Ovdje je on stvorio svoje neumrlo djelo *Ribanje i ribarsko prigovaranje,* koje je zapravo odraz njegova života prenesen u ribarski epos, pjesma koja je puna sunca i mora, daha naše obale i našega svijeta, ljudi koji su našli zajednički jezik i zajedničku ljubav za svoj kraj i svoje more. Čovjek zasićen klasičnim duhom i stihovima Horacija i Nazona, sluša pjevanje ribara i narodnu pjesmu o junacima iz borbe s Turcima, u zajedničkom uživanju ribanja i mora; visoka klasična kultura u velikom duhu našega pjesnika usklađuje se s običnim gledanjem i realističnim uživanjem u ljepoti mora, u punoći morske širine, u poljima i borovima, u vinogradima i maslinjacima, a njegovani perivoj Petrova Tvrdalja sa smrčama i ružmarinom, kaduljom i smiljem, planikom i česminom dalmatinskog krajolika.

Hektorović je izrastao unutar spomenutih prilika, a njegovo *Ribanje* iz društvenog, političkog i kulturnog stanja tadašnjega otoka Hvara i Dalmacije, prožeto je hvarskim suncem i našim morem.

POETIKA PETRA HEKTOROVIĆA*

Marin Franičević

Prvi Hektorovićev sačuvani tekst je »stumačenje« *Knjige Ovidijeve od lika ljubenoga.* U tom se prijevodu nazrijeva i kasnija Hektorovićeva poetika, i posebno versifikacija, iako se ovdje dvanaesterac ritmičkom inercijom nešto razlikuje od dvanaesterca *Ribanja,* što je uostalom i prirodno, jer se radi o prijevodu koji je k tome i nastao tridesetak godina prije. Naime, upućujući taj svoj prepjev Mikši Pelegrinoviću na »parvi dan miseca marča«, a »osmo godišće nakon tisuća pet sat i dvadeset«, Hektorović piše da ga je radio »ovih dan minutih«. To dakako ne valja shvatiti doslovno, jer prijevod spominje Pribojević 1525. u predavanju *O podrijetlu i zgodama Slavena.* Da je Hektorović i prije toga pisao stihove vidimo i iz tog istog pisma u kojemu kaže da je Ovidijev spjev »stumačio« skladajući ga »u pisni« po svomu »pridnjemu običaju«. I uopće, to je pismo za nas u ovom trenutku zanimljivije od samoga prijevoda, jer u njemu Hektorović govori o stvarima koje nam pomažu u rekonstruiranju njegove poetike

Već se prve rečenice o prevođenju čine za ono vrijeme neobičnima. »Razmišljajući ja, pridragi moj gospodine Mikša, da svi oni ki tuja pisma istumačuju prilični su viditi k onim ženam koje, budući same neplodne, ostale žene babiti pomagaju; i znajući da su na svaka raspravljanja podloženi i tvardim načinom nenavidjeni, od onih navlastito ki tuje pohvale skraćujući sebi slavu išću; ki ne procinjujući trud ni način od tumačenja, oni ga najliše, u kojem se svezanimi nogami postupa, najmanjemu potepenju ne prašćaju«. Što li je to nagonilo četrdesetgodišnjega Hektorovića da u vrijeme kada se prevođenje stihova gotovo izjednačavalo s izvornim »skladanjem« i kad se prepjevanje bilo čijih stihova nije smatralo zazornim u prevođenju vidi neplodnost i to svoje pisanje uspoređuje s babljenjem, danas više ne znamo, ali znamo da je o tome razmišljao na svoj način. Ne kaže on da su prevodioci oni »ki tuje pohvale skraćujući sebi slavu išću«, jer se to odnosi na kritičare, a ne znamo ni po čemu su i zašto prevodioci »na svaka raspravljanja (raspravljanja u Hektorovića znači odgovaranja) podloženi«, ali iz teksta vidimo da je Hektorović znao što su to »svezane noge« i kako se lako »potepsti«, što ne bi bili mogli reći oni koji »tuje pisni« prepjevaju ne poštujući odviše izvorni tekst. Na toj ga je liniji hvalio i Vinko Pribojević koji kaže da je Hektorović »*osim ostalog rada* preveo na opće divljenje na ilirski jezik elegantnim stihovima Nazonovo djelo *O ljubav-*

* Ovdje donosimo rad koji je pročitan u Splitu, 3. 9. 1968. jer je rad akademika Franičevića »Ličnost i djelo Petra Hektorovića«, koji je prema programu pročitan 1. 9. 1968. u Starome Gradu, objavila Matica hrvatska u Zagrebu u knjizi *Lucić-Hektorović.* »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, knj. 7.

nom lijeku ne izostavivši ni *slova«* (potcrtano M. F.). A Hektorović to i sam potvrđuje: »i stoga stumačih kako umih... ništore ne odloživ... nastojeći sasvim ono ča je rimskim jezikom izrečeno sve da se bude našim razumiti.« Hektorović se, kako kaže, »uklanjao rado« tom poslu, ali spoznavši »da su te stvari potribne i ne male hvale dostojne«, ipak se odlučio na prevođenje, unatoč opasnosti da bude »scinjen nevridan i neplodan« Ne znamo na žalost što je Hektorovića moglo potaknuti da tako govori o kritičarima i svima onima što drugima uskraćuju pohvale da bi sebi »stekli slavu«, ali vidimo da su ga, različito od Pribojevića, neki iz njegove blizine svakako korili s neplodnosti i s »potepenja« u stihu. To bi moglo značiti da je Hektorović i prije Ovidijeva spjeva nešto prevodio, jer se odlučio usprkos »nenavidosti i jezikom zlorikim«, ali ni o tome ne znamo ništa kao ni o »ostalom radu« o kojemu govori Pribojević i napokon, sam Hektorović (»po pridnjemu običaju mojem«).

Iznoseći svoj stav prema Ovidijevu spjevu *Remedia amoris* Hektorović se u duhu vremena bez ikakve dileme opredjeljuje za književnost koja je potpuno u službi kršćanske ideologije i odgovarajućega morala. »Ne hteći zarad zlih od dobra dila izostati, odlučih jedan (od dva »dîla« ili »dîla«?) našemu jeziku podati, a drugi na stranu ostaviti cića razlika nepoštenja koje najdoh u njemu, budi da izmišano biše s nikimi naucimi prudnimi na vidinje i korisnimi«, kaže Hektorović i nastavlja »kakono putnik ki akoprem vidi lip i izvarstan cvit u plotu kupinom i dračjem ograjen, neće prostriti ruku da ga utargne za su lipotu cvita, za ne ogarditi ju oštrim dračjem i kupinom«. Ničega neobičnog nema u tom Hektorovićevu gledanju. Od Petrarke i Leonarda Brunija pa do Hektorovićevih suvremenika kao što su npr. Bernardino Danielli, ili Vincenzo Maggi, ili Benedetto Varchi, ili Bernardo Tasso, književnost se u teoriji svodila uglavnom na to da bude korisna; tzv. »lijepo« je služilo samo zato da bi se »korisno« moglo lakše i bolje plasirati. Poezija je i za Marulića začin korisnom, kršćanskom, etičkom, didaktičkom. Ipak Hektorović i ovdje govori o lijepom koje uspoređuje sa cvijetom. I skanjuje se poput Lucića pred čitačem. I opravdava se. I prevodi kako umije »po pridnjemu običaju«, ispunjen, kako sam kaže, strahom »videći da oružje... biše sve obarjavilo, a konjic mnoga lita na dvor ne izašadši od duga nejahanja otromio steći«. Dakako strah taj nije vezan za ideju nego se Hektorović boji na »svitlo izaći« zbog »velike priprošćine, nepristalstva i neslatkosti« svojih truda, a ne zbog »neprudnosti«. Hektorović ima 40 godina i napustio je, čini se, i »pogardio« svoje mladenačke stihove, on i sad vidi »našega strane jezika toli betežne i nalipom nepokojne ljubavi istrovane«. No to će već u slijedećoj rečenici demantirati nalazeći ljepotu u više lascivnoj nego »prudnoj« *Jupki:* »poznavši vas od davna, piše Hektorović Pelegrinoviću, u svakoga petja varsti suda procinjena, razuma duboka, i u svem vridnosti velike, od onda najliše otkle vašu toliko *slatku i naredno složenu »Jupku«* (potcrtao M. F.) od vas slišah«. Pelegrinovićevu maskeratu hvali, dakle, zbog slatkoće i dotjeranosti, i boji se »priprošćine« a ipak u svoje *Ribanje* bez sustezanja uvrštava »pjesni« koje pjevaju Debelja i Zet. A potiče ga kao i Zoranića »betežnost« jezika. Ovdje nam je to prepoznavanje i prihvaćanje Pelegrinovića dokaz ne samo Hektorovićeve širine nego i stvarnoga smisla za poetsko, još jedna potvrda dvojstva renesansnog čovjeka, makar on bio kao i Hektorović, ortodoksni kršćanin. Odnos prema *Jejupki* neće se izmijeniti ni kasnije. To će potvrditi drugo njegovo pismo u kojemu, nakon povratka iz Dubrovnika, tridesetak godina kasnije, Pelegrinoviću šalje svoje *Ribanje* i prepise stihova koje

mu »nadiliše« »u rečenomu gradu Dubrovniku«. *Jejupka* odnosno *Jupka* će i ovdje ostati »stvar zamirita i izvarsna«, »naredno složena«. Ne radi se, dakle, samo o *Jupki* i Pelegrinoviću. (»U kom gradu meju stvari ine najdoh se vesel nemalo kada vidih da je i ondi poznato ime tvoje, jere ispitovan bih dosti za tebe i vele mi pohvaljena bi *Ijupka* tvoja kakono stvar zamirita« itd.). Ovdje se prije svega radi o Hektorovićevu stavu prema poznatoj cingareski koja je sasvim izvan njegove koncepcije. A to je isto pismo u kojemu Hektorović piše i o svom odnosu prema istini. »Zato ti dam znati da sam ja veliku pomnju stavil ispisati izvarsnomu vitezu onomu i dati na znanje sve ribanje moje i vas put moj pravom istinom onakov kakov je bio, ne priloživ jednu rič najmanju, jer se inako nije pristojalo ni onomu komu pisah ni meni koji san pisal, budući mi bila draga vazda istina u svemu, i toliko veće, zašto tko godi bi šteći poznal da su riči novo složene (i) izmišljene, mogal bi po tom verovati i daržati da je i sve ostalo ono s lažom složeno i izmišljeno«. Hektorović ovdje piše »ribanje« i »put«, ono što je izvorno ili kako on kaže »novo složeno«, a ne spominje »ribarsko prigovaranje« koje očito nije izvorno. Hektorović je, naime, u »prigovaranje« unio više knjiške moralke nego svojih ličnih iskustava, on je, usput rečeno, u neku ruku izašao iz svog okvira, prilagođujući slike ribara svome shvaćanju i, stavljajući im u usta Pitagoru i neke druge filozofe moraliste, donekle ipak razbio cjelovitost spjeva.

U pismu iz 1557. Hektorović spominje i bugarštice i ostale narodne pjesme koje je uvrstio u svoj spjev. On prije svega govori o potrebi obrazloženja da bi bilo shvaćeno zašto ih je uvrstio među svoje stihove. »Imam sumnju, nemalu, kaže Hektorović, da ti će u onomu ribarskomu prigovaranju jedna stvar biti neugodna dokle joj uzrok ne poznaš, a to jere si (može biti) i od druzih slišal bugaršćice one koje su moji ribari bugarili i onu istu pisan koju obadva zajedno pripivaše, i mni mi se da mi ćeš reći u sebi: zašto nisi sam od tvoga uma kojegodi bugaršćine i pisan izmislio i složio nego si pošel one stvari ka i druzi umiju povidati?« Što je uza sve to Hektorović »bugaršćine« uvrstio u svoj spjev, nije jedini razlog nastojanje da se »vas put« prikaže onakvim »kakav je bio« kao ni mišljenje da »sve strane našega jezika« (Hektorović vjerojatno pod utjecajem Pribojevića u zagradama kaže: »koji se meju svimi ostalimi na svitu najveći broj i nahodi«) drže bugarštice istinitima, a ne lažnima »kako su pripovisti nike i pisni mnoge«. (Ovdje se otvara pitanje nisu li te mnoge »pisni« koje, za razliku od »bugaršćina« nisu »istinite« deseteračke pjesme koje dolaze iz seljačkopastirskih, dakle, manje obrazovanih sredina? To prije što Hektorović i o historiji koju izvodi od riječi histor »ča zlamenuje vidinje ali poznanje«. No to ipak izlazi iz okvira ovog raspravljanja). Hektorović objašnjava Pelegrinoviću i »svim inim« da je »svom moćju«, kako je najbolje umio, ispisivao sve ono što su Paskoj i Nikola pjevali, ali je on u svom spjevu dao i estetsku ocjenu tih pjesama, kao što su je i Paskoj i Nikola, ako je u tome vjerovati Hektoroviću, dali izborom. Uostalom, ono što su oni »bugarili i pjevali« na povratku pred Zavalom Hektorović nije bilježio. Autorstvo mu tu uopće nije važno. »Ništore ne daje ni odnosi« jesu li ribari te stvari »od druzih naučili ali druzi od njih«. A ipak, »ako ćeš da ti povim ono ča se meni mni, dim ti da je veće prilično k istini da su se oni od druzih naučili nego druzi od njih, a to jere su oni ribari i ljudi od mora koji brodeći se nigda s ovim a nigda s onim, ništo su od ovoga a ništo od onoga slišali i pomnjom slišajući naučili«. Dakako da

ih je o tomu Hektorović mogao i pitati bilo na samom putovanju, bilo kasnije kada je pisao *Ribanje* ili citirano pismo Pelegrinoviću, ali on to nije učinio, shvativši da bi se time stvar donekle izmijenila. Hektorović je, naime, pisao spjev, a ne izvještaj s trodnevnog izleta. Ali kad Nikola Zet, obraćajući se Paskoju, govori o »bugaršćini srednoj«, onda to očito govori Hektorović. Hektorović govori i trećega dana, ovaj put na usta Paskoja, o kićenju riječi (»ki riči poskiti s obličjem pristalim«). Uzmemo li da je Hektorovićeva hvala ribarima poslije otpjevanih bugarštica i konvencionalna (mada bi se morali upitati zašto ih je onda uvrstio u spjev) nikako ne možemo pretpostaviti da je konvencionalno vraćanje na bugarštice trećega dana u trenutku kad zapravo govori direktno Bartučeviću kojemu prepričava jutarnji razgovor s ribarima:

Toj su potvardile vaše pisni one
ke mi vele mile u sarcu još zvone;
ke mi će uzrok bit, da vas ću želiti
i s vami češće it kudgod se voziti.

(*Ribanje*, 1495—98)

Ne, dakle, ni zbog mudrosti ni zbog sentencija nego zbog »pisni« koje su mu »vele mile« i koje u »sarcu još zvone«, Hektorović želi da bi »taki dni često dohodili«. A očito je da ih nije tako pomnjivo zapisao skupa s napjevom ni zbog historijske istine u njima.

Na zaključak da taj odnos prema poetskom nije Hektorovićevo časovito raspoloženje upućuje nas i poslanica Graciozi Lovrinčevoj. Hektorović, naime, govori o skladanjima ove nepoznate »mladice« koja se po svoj prilici rodila na otoku Hvaru a živjela u Trogiru, a koju ne pozna samo Hvar, »Split i njegov kotar i Trogirsko misto« nego i sva »daržava ova ka ni mala«. Hektorović između ostaloga hvali njezin »izgovor vele lip s narodnom besidom«, njezin jezik »umić, sladak i mil, narešen odsvude«, i, skanjujući se pomalo svojom »slabošću ali moći malom«, njezino govorenje. »Naredno« su »složena« »ljupka i medna« pisanja (»da jim ni prilike«) Jerolima Bartučevića čije »uminje« Hektorović posebno hvali. A kao što Bartučeviću piše o skladanju »pisni« »u miru najbolju«, tako će i Vetranoviću četiri godine kasnije pisati o »slaganju na člane«. I Nalješkovićevo je pisanje Hektoroviću »ljupko i medno«, a »sve izrečenje lipo i naredno« i »pisan« »lipo vezena«. Ali je najcjelovitiji Hektorović u pismu Vanettiju kojemu kaže da je njegov sonet »sa svake strane i u svim dijelovima zaslužuje hvalu i to po sadržaju i po srokovima, po učenoj i kićenoj skladbi i veoma jasnom i lijepom izrazu« (»che 'l vostro sonetto di ogni canto, in tutte le sue parti merita somma lode, così nel suggetto come nelle sue rime, nella dotta et elegante compositione, et molto chiara e bella elocutione«). Hektoroviću je, dakle, uz istinitost sadržaja i didaktičnost jednako važan i sklad, »sa svake strane i u svim dijelovima«, a »pisan« mora biti »naredno složena«, dotjerana. On pazi na jasnoću i čistoću, ali i na ritam (miru, člane, kako bi on rekao) i na slik. Hektorović to dakako nije izmislio. I »sklad« i sve ostalo u skladu je više manje sa shvaćanjem vremena. Još je početkom V stoljeća Augustin, za kojega je Hektorović kao ortodoksni kršćanin i obrazovan čovjek svakako znao, pisao da je jedinstvo odnosno sklad oblik svake ljepote te je i konkretno govorio o skladnosti dijelova. A Augustin je snažno utjecao tijekom čitavog srednjeg vijeka,

a i kasnije. Jasnoću ističe i Toma Akvinski koji u tome baš nije slijedio Tertulijana, nego Aristotela, koji nije izjednačavao lijepo s dobrim. Hektoroviću pjesma nije bila samo — danteovski rečeno — »retorički izrađena slika oživljena ritmom«. On literaturi ni u teoriji ni praksi nije odricao moralno značenje koje joj je davalo vrijeme, ali mu se očito sviđalo i nešto drugo što je izvan te kategorije. To, kao što smo vidjeli, potvrđuje njegov odnos prema Ovidiju, Pelegrinoviću, Nalješkoviću i narodnoj poeziji pa čak i pismo Vanettiju u kojemu nepoznati pjesnik »svoje rime usklađuje sa zvucima lire i pjeva slatko i zvonko« tako da u njegovu pjevu, kao u pjevu Franje Bernardona Asiškog, uživaju čak i ptice. Zaista se ni u Nalješkovića ni u Pelegrinovića nije moglo raditi o korisnom, pokrivenom, kako bi rekao Santillana, »con muy fermosa cobertura« i složenom »po mjeri«, ni o marulićevskom »nadijevanju« svete historije »mirisnimi zelji, mažuranom, rusmarinom i rutom« i »obnajenju« »izvanjskimi urehami i uglajenjem i ulizanjem i razlicih masti čirsanjem«, ni o »opkićenju« propovijedi »mnozim cvićem« ni o »sredbi raskošna kuhača« ki... jistvini... pridaje saprana i paprana i inih tacih stvari, da slaje bude«. Uostalom, Hektorović je i sam umio izići iz svoje vlastite koncepcije kao što su to u vrijeme renesanse činili i mnogi drugi.

No ima u Hektorovića nešto što se baš ne može smjestiti u okvir preokupacija njegova vremena na ovom našem prostoru: a to je odnos prema *novom*. Hektoroviću je novo često pod perom, ne samo u smislu novih misli i značenja nego i »riči novo složenih i izmišljenih«. »Sarce misli nove svaki čas pripravlja«, piše on dom Mavru kojemu usto i šalje »nike stvari... pod odićom novom«. Nalješkoviću opet kaže kako su ga slušaoci hvalili i stoga što je njegova »pisan« — nova (»ovo je stvar nova«). Hektorović i sam kliče »Oh slasti velike! Oh novoga druma!« Kako je u prvom pismu Pelegrinoviću govorio o skladanju »po pridnjemu običaju«, a u poslanici dom Mavru govori o »novoj odići« mora da se zaista radilo o nečem konkretnom. Na osnovu onoga što je od Hektorovića ostalo ne možemo znati o čemu. U »miri« nije, jer tu nema nekih bitnih razlika. Da je Hektorović mislio na novu uglađeniju formu možemo samo nagađati, tako znamo da formulacija »nike moje stvari« isključuje prepjeve. Istina, *Pjesni razlike* Dinka Ranjine, u kojima ovaj nagoviješta, kako reče Kombol, sečentizam i kaže da »riči« kojima se stara svijest dičila sad više nijesu »u scijeni« te govori o »svitu« »sve većem i novom«, objavljene su 5 godina prije *Ribanja*. Ali *Ribanje* je datirano 1556. kao i poslanica dom Mavru. A *Odgovor Nikoli Nalješkoviću* nastao je 1541, pune 22 godine prije *Pjesni razlikih*. Neki izravni poticaj iz vani bismo vjerojatno uzalud tražili. Novo je Hektorović, čini se, mogao tražiti jedino u usporedbi s Marulićem s kojim ga vežu mnogostruke veze, a može se reći da je to i ostvario. *Ribanje* je, nema sumnje, i po zamisli i po izrazu izvorno djelo. Po svemu sudeći, do izvornosti se u Hektorovićevo vrijeme na otoku Hvaru više držalo i strože se lučio prijevod odnosno prepjev od originalnog djela nego u ostalim našim renesansnim središtima. Kao i Hektorović, jednako je izvoran i Lucić koji je za svoju *Robinju* uzeo neuobičajen motiv iz suvremene historije svoga naroda. Pelegrinović je u *Jejupci* također našao vlastiti oblik i, mogli bismo reći, izraz, kao što je i Parožić, sudeći po onome što je ostalo, na svoj način bio koncipirao *Vlahinju*, a Pribojević predavanje *O podrijetlu i zgodama Slavena*. Benetović koji tri četiri decenije kasnije neće biti toliko osjetljiv na to, uza svu književnu i scensku vrijednost

Hvarkinje, neće sve do najnovijeg vremena steći popularnost (premda je priznajem, neku ulogu moglo igrati i to što je bio pučanin i što nije bilo nikoga ko bi ga makar i posthumno objavio). Mogli bismo reći da je novo ipak posebno obuzelo Hektorovića. Taj se odnos prema novom i u praksi uklapa u njegovu koncepciju koja je, iako sva u tradiciji, ipak logična i cjelovita. Hektorović je, napokon, možemo kazati, stvorio i posebnu književnu vrstu koja mu je omogućila da potpunije izreče ono što je želio.

Hektorović je više puta napuštao poeziju »tirajući« od sebe »pisni i skladanja« i opet joj se vraćao, često ponukan vanjskim događajem ili prijateljstvom ali i nekim unutarnjim poticajem. Dogodi se, naime, i njemu da ga »pisni dobudu« a da sam ne zna kako (ko »u nikomu čudu«), kako piše dom Mavru, i mora iznova početi »s kakovim-takovim... skladanjem«. O problemu pisanja odnosno nepisanja govori i u poslanici Nikoli Nalješkoviću:

On pjesni ne tvori ki mučan pribiva,
koga žalos mori, ki stoji pun gnjiva,
pjesance ne sklada neg li u pokoju

(*Odgovor Nikoli Nalješkoviću*)

Je li to opravdanje ili objašnjenje? U ovom času i nije važno. Hektorović piše Nalješkoviću i ovo: »tko bi znal nevoljno me stanje, bi l' igdar mene zval pjesni na spjevanje«. I dalje: »za me nisu pjesni, sijeda je sva brada«, da bi opet začeo pisan odnosno poslanicu prijatelju »mneć... imati razgovor i pokoj«. Ili tom istom Nalješkoviću kaže da bi »pri... puknul od tuge i jada« nego bi »zamuknul kako sam do sada«. Ili na drugi način: »pisat se otpravih tvojojzi kriposti || te za čas ostavih minute žalosti«. To je pisano »u Hvaru na 16. novembra 1541.« Do *Ribanja i ribarskog prigovaranja* proći će još više od 14 godina, ali Hektorović neće odoljeti želji da se vrati svojim »slogama« koje će i dalje »skladati« »u miru najbolju«, nezadovoljan svojim »skladanjem« i svjestan da te svoje »pisni« ne pisa »kako hti« nego ih pisa, jer »ne umi inako«. Lovrinčevoj Hektorović govori isto tako o »slabostima« i »moćima malim«, kao što i dom Mavru o »kakovom-takovom skladanju«, a Nalješkoviću o »malu umjenju« i »o priproste pjesni skladu« (»ku je doć k tebi sram«). Ali ne pisati neće moći, i u 69. godini će opet sa zida skinuti prašnjavu liru koja je, kako pisa Vanettiju, mnogo vremena tu visjela nedirnuta. »Parnasa ne vidjeh nikada, reći će on muzi, a ono malo što ste me slušali pjevati bilo je zbog nešto vještine koju sam stekao«. A dva brijega s kojih je Hektorović slušao »slatki poj« jasno simboliziraju hrvatsku i talijansku poeziju, ali je, rekao bih, konvencionalno zamišljenu rečenicu o pisanju »zbog zaraze« koja ga je uhvatila, demantirao sam. Nju su mu, čini se, nametnula pravila dobra ponašanja koja su u ono vrijeme vladala.

Posebno pitanje Hektorovićeve poetike otvara i samo *Ribanje i ribarsko prigovaranje* kao književna vrsta. *Ribanje* je, kako kaže Hektorović, poslanica Jerolimu Bartučeviću. Ali *Ribanje* nije uobičajena poslanica kakve su redovito pisali gotovo svi naši renesansni pjesnici pa i sam Hektorović. Ne samo zato što čitavo *Ribanje* obrađuje jednu i to »izvanjsku« temu te u skladu s tim ima i zatvorenu kompoziciju nego i zato što je ono, bez obzira na početak i kraj pisan na uobičajeni epistolarni način, bez obzira na višekratno Hektorovićevo obraćanje naslovniku i ostajanje u prvom licu, ipak intonirano drukčije od bilo koje poslanice, i što Hektorović, pričajući o doživljajima s puta i posebno o ribarima Paskoju i Nikoli, izlazi iz okvira poslanice.

Reklo se da je *Ribanje* ekloga i to »ecloga pescatoria«. A riječ ekloga ima i u teoriji i u historiji književnosti određeno značenje. Moglo bi se jednostavno reći da je ekloga pastirska odnosno ribarska, bukolička idilička pjesma koja vuče svoj korijen od Vergilija ili još od prije od Stesihora i Teokrita. U vijeku nimfa i pastira, arkadije i bukolike, pastorala je prodirala i k nama. Ona je poznata već prvoj generaciji naših renesansnih pjesnika. Ali Hektorovićev spjev nije ni ekloga ni posebno »ecloga pescatoria«, ako pod tim nazivom mislimo na idiličku pjesmu kakva se u to vrijeme pisala u Italiji. Hektorovićevi ribari nisu izmišljeni, oni zaista love zubace, škarpine i jastoge od Zavale do Nečujma i pjevaju zaista postojeće pjesme. Konvencionalnoj se eklogi Hektorović približava jedino u »prigovaranjima« gdje ribari govore knjiške mudrosti kao i u »pravim« eklogama. Ali tu Hektorović izlazi iz vlastitih okvira i, na svoju štetu, ulazi u okvir pastorale odnosno ribarske ekloge, njegovi likovi blijede, a neposrednost se i njegova — makar i naivna — liričnost gubi. Jer Hektoroviću je u krajnjoj liniji svrha da što vjernije prikaže svoj trodnevni izlet na Brač i Šoltu ali on ipak piše »pjesan« i po toj je koncepciji on izvoran, iz nje izlazi i ono što je zapravo poetski najvrednije u njegovu spjevu.

Mogli bismo na kraju reći da je Hektorović pisao putopis i to, za razliku od Zoranića koji se kreće u krugu jedne svoje »arkadije«, stvarni putopis. Ali *Ribanje* nije u konvencionalnom smislu ni putopis ili, bolje reći, nije samo putopis. U putopisu autor, kako se to obično kaže u popularnim teorijama književnosti, iznosi svoje doživljaje i dojmove o krajevima i predjelima kroz koje putuje. A Hektoroviću nije ni na kraj pameti da govori o Zavali ili Braču i Šolti, a što se malo više zaustavlja na Nečujmu valja prvenstveno zahvaliti činjenici što je u njemu boravio Marulić, a zatim i dobrom lovištu. Ukratko, *Ribanje* je i poslanica i ekloga i putopis, ali nije ni jedno ni drugo ni treće u konvencionalnom smislu, ne zato što Hektorović ne bi znao što je to poslanica odnosno ekloga, nego zato što je pisao baš ono što je želio, bez obzira na rodovske norme koje su postojale u njegovo vrijeme i koje je on bez sumnje dobro poznavao.

Pitanje koje bi logično trebalo postaviti na kraju glasi: je li Hektorović tu svoju poetiku opravdao i djelom? Prosuđivati možemo samo na osnovi onoga što je sačuvano iako znamo da to nije sve što je pisao.

Od prvih stihova *Ribanja* Hektorović se drži događaja o kojima do u detalje priča »istinito«. Zbog toga su ga mnogi povjesničari književnosti i proglašavali realistom. Ali Hektorović se, tako reći, ni jednoga trena ne prepušta sasvim fabuli. On prijatelju želi otkriti i svoj doživljaj koji je na ovaj ili onaj način gotovo stalno prisutan, a neki se lirski motivi i osobne ponesenosti svaki čas upleću u naraciju. To se potvrđuje već u prvim stihovima *Ribanja* kada Hektorović govori o Tvardalju koji ga »posvoji« i ponavlja se mnogo puta sve do posljednjeg ribolova pred ulazak u starogradsku luku. Baš tom često naivnom ali čistom poetičnošću Hektorovićevi stihovi i danas djeluju svježe i nekako istinito. A kad se uplete još i poneka sretno nađena slika, poneko uspje-

lo poređenje, autentičan podatak koji neočekivano dobije dimenziju lirskog kazivanja, sugestija se ovog posebno tkanog teksta još i pojača:

Neg li uhitiše zubaca za sriću
kî priličan biše k jednomu teliću,
koga ne izpletoše kako ribe ine
negli ga ojdoše da tako počine.
Vide mi ga tama zgledat biše milo
gdi je kako klada od pedlja mu rilo.
Vidit ga lipota, čudih se uistinu,
kako mriža umota toliku težinu.

(*Ribanje*, 95—102)

Moglo bi se možda i opravdano postaviti pitanje: što je ovo, prastara lovačka priča ili priprosti ali nadahnuti lirski govor? I mogli bismo slična pitanja postaviti odmah za stihove koji slijede: »Vitar se podvizat tad poče odzdola, val vala dostizat...« i za mnoge druge. Ali koji god bismo odgovor izabrali on ne bi bio potpun. Na stranu »ribarska prigovaranja« koja ne samo što djeluju nego često i jesu papirnata, govorimo o »ribanju« iz kojega zaista od vremena do vremena izbijaju iskre svojevrsne poezije što ponekad bljesne autentičnošću izraza i dorečenošću. Čak ni priča, npr., o objedu »kon Urmanić mlina« (»na solinskoj rici«), koja je daleko od simpozija poznatih iz klasične literature pa čak i iz Marulićeve *Judite*, nije ispričana bez neke poetske usmjerenosti i plastičnosti. Ima prastare, ali, čini se još uvijek uzbudljive liričnosti u opisima sijesta i obroka:

Pak reče: opet grem, i doni ne mala
kus ponačeta prem s kruhom kaškavala,
paprenjakov, vina i voća pripravi,
tuj tko hti užina, tko ne hti ostavi.

(*Ribanje*, 493—96)

To su isti »păprenjaci« kakvi se i danas još prave u Starom Gradu, a istinita je i ta otočanska nenametljivost i umjerenost (»tuj tko hti užina...«), ali stvar dakako nije samo u tome. Istinito i uvjerljivo zvuče, uza sve konvencionalne pohvale, i stihovi koje je Hektorović izrekao u slavu Splita i Marula, oni djeluju nekom posebnom nenametljivom toplinom. U opisu nečujamske luke i ribolova u njoj, unatoč lovačkim pretjerivanjima, u svim tim zubacima, škarpinama, komarčama, čarnorepima, salpama, vranama, drozgima, picima, pagarima, šargima, triljama i arbunima, jastozima, kopitima i kanjcima koji se spominju ima neke posebne obojenosti i slikovite živosti. Sve se komeša na splavi:

Kê kad izplitahu mećući po plavi
plaho t' se metahu, jedna drugu davi.
Taj jedva pridiše, taj dalje ne more,
ta jure izdiše, ta jošće kopore.
Nika repom plešće, nika se primeće,
taj se varti češće, taj plaši odveće.

(*Ribanje*, 1123—28)

Nekom posebnom prisnošću i ponesenošću zrače i stihovi u kojima se Hektorović pri susretu s nepoznatom galijom sjeća svoga dvorca na Tvardalju i prijatelja dom Mavra. Nisu bez stanovitog lirskog intenziteta ni stihovi o svijetu kao »tašćini« i životu koji prolazi kao u magli. Začuđujuće su jednostavno ali i impresivno dana i ona dva iznenađena jastoga u škrapi koja »šćipali mašući svoga zla ne znahu«. Ili tišina večeri:

Poča se podivat misec iza gore,
svu zemlju opsivat i toj sinje more. Itd.

(*Ribanje*, 1649—50)

U ovom okviru nije potrebno govoriti o bugaršticama i ostalim narodnim pjesmama kojima, uostalom, svi priznaju visoku vrijednost. Ali činjenica da ih je Hektorović znao izabrati i da je imao smionost uvrstiti ih u svoj tekst, ne mijenjajući ni »rič najmanju«, također govori ne samo o njegovu ukusu nego i dometu.

A takva mjesta koja bi potvrdila tezu nalazimo i u ostalim Hektorovićevim spisima. Za primjer uzmimo stihove o starosti iz poslanice dom Mavru:

Jur kad mladost projde ka ne zna kud hodi
i kad starost dojde ka nas smarti vodi,
svega kipa bitje kad se je skončalo,
neveselo žitje kada je ostalo,
kad budu bliščati oči zlo gledajuć,
a uši šušnjati to gore slišajuć,
kad prisiše koža, kada lica blide,
kada slabost množa a snaga otide,
kad vraskavo čelo nad oči napada
plačno i dreselo, a sida je brada,
kad glava plišiva na muhe se tuži,
kad starost ričljiva svakomu dotuži,
kad se pleća zgarbe, usta zlom vonjaju,
zubi se oščarbe i sami padaju,
kada malo ćute usta slasti svake,
ćućenja se smute, ruke su nejake,
kad je put opala, vlasi opuzuju,
parsi se od mala truda zadušuju,
kad otiču noge i stopala toje,
kad nemoći mnoge kupe se i goje,
kada kašlji muče ne hteći pristati,
slaba se oduče kolina trujati,
kad se ne stepljaju uda negli stinu
često naslanjaju željeć da počinu,
kad malo primukne jazik govoreći,
kad se s trudom hukne posidit hoteći,
kad se jačeć dviže, kada se jiduje,
na daleč od hiže kada se putuje,
kada se odveće noge potipaju
i kipom kud neće zanoseć motaju.

(*Dom Mavru*, 69—98)

Bez obzira što su ti stihovi djelomično i plod lektire, oni imaju posebno značenje, jer je sve to zapravo prvi put ovako rečeno na našem jeziku. A mogli bismo citirati i koju drugu poslanicu ili *Nadgrebnicu Franetu Hektoroviću* koju Hektorović ovako završava:

A ovo ti piše nemaran sâm sobom
ki plačuć uzdiše počarnjen za tobom,
pomarkal očima, pun svake žalosti,
ki pokoja nima cić tvoje mladosti.

(*Nadgrebnica,* 43—46)

Općenito, Hektorovićev je izraz u cjelini skladan i čist, ritam elastičan, a ni veliko ni malo opkoračenje ni pojačana cezura nije mu strana. Rima, pravilno čitana, zvučna je, a često i svježa. Hektorović kao manje više i svi ostali naši renesansni pjesnici tendira prema svojevrsnoj stilizaciji jezika, ali je njegov jezik, a tako i izraz, u osnovi ipak izvoran, naročito leksikom, i razlikuje se od Lucićeva i Pelegrinovićeva. Autentična neposrednost i tiha čarolija tek izrečenog daje naslutiti i onog Hektorovića što je nestao u tami nevremena.

Hektorović je, dakle, u granicama svoga talenta svladavao tu još uvijek oporu jezičnu materiju u skladu s vlastitim uvjerenjem i tako ostvarivao svoju poetiku. No, praktički su njegove mogućnosti, čini se, bile još veće, a svakako mnogo šire. To ponajviše pokazuje njegov odnos prema narodnoj poeziji i stihovima Pelegrinovića i Nalješkovića. A to bi vjerojatno potvrdile i pjesme mladoga Hektorovića koje nisu sačuvane. No Hektorović i stihovima koje znamo, i autentičnošću životnih podataka na kojima je gradio svoj više lirski nego epski izraz, i još mnogo više elastičnošću čakavske varijante staroga dvanaesterca i usklađenošću jezika te svim onim što je unio nova u naš poetski izraz, potpuno zaslužuje mjesto koje mu je, makar i na osnovi krivih premisa, dala naša književna historija i koje mu još u većoj mjeri daje današnjica.

SUSRET S NATPISIMA PETRA HEKTOROVIĆA*

Nikša Račić

I pisma mu zbroji u kami dilana
I koje gdi stoji na mista zidana.
Sva mu hti pobrojit, jedno mučat neće,
A jest jih može bit dvadeset i veće.

(Ribanje, stih 1169—1172)

Proučavajući natpise u Hektorovićevu Starom Hvaru (gradu Farosu utemeljenu prije 2352 godine — današnjem Starom Gradu), posebno one uzidane na dvorcu Tvrdalju, crkvi Sv. Roka i Dominikanskom samostanu i crkvi Sv. Petra, pristupili smo Petru Hektoroviću, susreli smo se s ličnošću u kojoj su sadržane bitne odrednice onoga vremena i suvremenih stvaralaca koje je otkrivajući sebe predstavio, i baš u tom mediju izrasta sva osebujnost Petra Hektorovića koji je interdisciplinniranim stvaranjem kulturnu povijest u Dalmaciji obogatio takvim vrijednostima koje su postale temeljne za daljnji rast hrvatske i jugoslavenske kulture.

I dok nas od Hektorovića i njegova vremena dijele puna četiri stoljeća interes za proučavanje njegova života i djela i dan-danas je znatan. U posljednjih stotinjak godina, počev od pionirskog rada akademika Š. Ljubića, pojavio se zaista velik broj radova, a u većini radova proučava se značenje pjesnikova djela u povijesti naše književnosti, zatim je podosta stranica napisano o biografiji, o Hektoroviću kao zapisivaču narodnih pjesama i kao poznavaocu muzike, a o Hektoroviću kao poznavaocu graditeljstva tek su se posljednjih desetljeća pojavili prvi radovi kojima je na stručan način obrađen taj dio njegova stvaranja. Međutim, potrebno je istaknuti da se ni u jednom od dosadašnjih radova Hektorovićevo djelo ne proučava integralno. Naime, u radovima o književnim ostvarenjima i biografiji Petra Hektorovića Tvrdalj biva samo usputni podatak bez prave mjere ili npr. dok se proučavao Tvrdalj kao arhitektonski objekt bilježeni su detalji-natpisi ali bez dostatne analize njihove uloge izvan arhitektonskog okvira, bez vrednovanja njihova značenja za upoznavanje graditeljeve duhovne konstitucije. Natpisi, naime, ne samo kao dekorativni element nego, u prvom redu, kao misaone poruke to izuzetno arhitektonsko ostvarenje čine originalnim i pravim vrelom za proučavanje i vrednovanje cjelokupnog Hektorovićeva opusa.

* Ovdje donosimo kratki prikaz prema predavanju održanu 1. 9. 1968. u Starome Gradu. Opsežniji znanstveni rad prof. Račića pod naslovom »Lokalitet Tvrdalj i Hektorovićeve misaone preokupacije na uklesanim natpisima« objavljuje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u XII broju ANALA Historijskog instituta u Dubrovniku.

Hektorović je u kamenu uklesao snažne poruke, sažete i izravno upravljene nama, kao i svakom namjerniku koji stigne u Hektorovićev grad. Natpisi predstavljaju jedan zaista nesvakidašnji fenomen, nešto što govori u prilog zaključku da je XVI stoljeće na našoj obali bilo vitalno i na razini tadašnjih većih kulturnih središta na Sredozemlju i u ostaloj renesansnoj Evropi i da je u tom gradu duh renesanse bio djelotvoran potakavši rast autohtonih vrijednosti i stvaranja koje smo baštinili kao dragocjeni dokaz o življenju u nekadašnjem kulturnom središtu renesansnog otoka Hvara. U natpisima otkrivamo Hektorovićevu klasičnu naobrazbu i široku kulturu, izvanredne podatke o njegovim preokupacijama, nazoru na svijet, filozofskoj orijentaciji i religioznom uvjerenju.

Stoga je bilo potrebno jednom zabilježiti i proučiti sve natpise koji se mogu atribuirati Petru Hektoroviću a nalaze se na lokalitetu Tvrdalju, dakle na dvorcu i crkvi Sv. Roka koju je podigao Hektorović, zatim crkvi Sv. Petra gdje je njegov grob i oltar-kapela, te do danas očuvane ulomke natpisâ i natpise koji se spominju u literaturi (a danas ih ne zatičemo) ali možemo ih također atribuirati našem Hektoroviću, kao i natpise koji su iz kasnijeg vremena a razmješteni su po zidovima na lokalitetu Tvrdalju. Obzirom da svi ti epigrafski spomenici dosad uopće nisu bili predmet proučavanja tj. nisu integralno prezentirani kao ni prevođeni ili tumačeni, pokušali smo razrješiti dosad ne rješavan problem lokaliteta Tvrdalja kao nosioca Hektorovićevih misaonih preokupacija, obraćajući posebnu pažnju svakom pojedinom uklesanom tekstu, objašnjenju smisla i uloge na Tvrdalju i u cjelokupnom Hektorovićevu stvaranju.

Ovom prilikom namjeravamo iz cjelokupne problematike, koju smo opširnije iznijeli na drugom mjestu (v. N. Račić, Lokalitet Tvrdalj i Hektorovićeve misaone preokupacije na uklesanim natpisima, »Anali«, broj XII, izd. Historijskog instituta Jugoslavenske akademije u Dubrovniku), prezentirati samo neke primjere Hektorovićevih preokupacija koje nalazimo na natpisima.

Ne ulazeći u arhitektonsku problematiku Tvrdalja ovdje bismo napomenuli da je u pjesnikovo vrijeme lokalitet Tvrdalj, dakle i dvorac, bio sa zapadne strane urbane aglomeracije naselja koje se tek u kasnijim stoljećima novim gradnjama proširilo prema zapadu pa je Tvrdalj postao sastavni dio današnjeg grada. — U Starom Hvaru su Hektorovići od davnine imali svoje kuće, a na lokalitetu Tvrdalju su prije Petrova rođenja dobili povlasticom hvarskog kneza pravo za gradnju kuće ili skladišta (»... pro faciendo unam domum seu magazenum...«); Petar je nakon smrti svog oca (1514), postavši baštinikom cjelokupnog posjeda, baš na Tvrdalju započeo prema svojim nacrtima proširenjem postojeće zgrade i građenjem svog Tvrdalja, na veoma pogodnom mjestu tj. u dnu male istoimene uvalice.

Čini se da početak gradnje i trajanje zidanja na Tvrdalju pod Petrovim nadzorom i ujedno klesanje svih njegovih natpisa možemo sa sigurnošću odrediti sa datacijama koje su uklesane na trima natpisima, od kojih je najstariji koji nosi najraniju dataciju (v. sliku br. 1) uzidan u sjeverni zid bunara za kišnicu sagrađenog unutar istočnog dijela dvorca.

Taj bunar, po našem sudu, Hektorović spominje kao »dažjevicu« u Ribanju (stih 1163—1164):

Jednu živu vodu, i drugu, i tretu
Š njimi Dragovodu, dažjevicu *petu,*

Natpis na tom bunaru sadržava samo dataciju po inkarnaciji *(Dana 23. veljače 1520. godine od spasonosnog utjelovljenja Gospodina našega Isusa Krista)* te je osim za određivanje vremenske granice unutar koje su klesani natpisi interesantan i zato jer ta najranija datacija uklesana i uzidana u istočnom dijelu dvorca ukazuje gdje je započela i odakle se širila prema zapadu i jugu Hektorovićeva gradnja.

S najkasnijom datacijom uklesan je natpis na luneti glavnog portala crkve Sv. Roka. Iz Hektorovićeve oporuke (pisana 1559. godine) saznajemo da je tu bio predvidio natpis: »SANCTE ROCHE ORA PRO NOBIS«, ali je — proživjevši poslije toga više od jednog desetljeća — naknadno sam završio predviđene radove na portalu pa je uklesao natpis koji glasi:

AD LAVDEM DEI ET
HONOREM TVVM BEATE
ROCHE TEMPLVM HOC EDIFI-
CAVIMVS ORA EVM PRO NOBIS
ET PROTEGE NOS ▾ M ▾ D ▾ L ▾ X ▾ VIIII

(Ovaj hram podigli smo na slavu Boga i u čast tebi, blaženi Roko. Moli njega za nas i štiti nas! 1569). Natpis je osim po dataciji interesantan i zato jer ima najčišću grafiju kapitale kvadrate (odstupanje je primjetno samo u slovu B).

Prema tome sa sigurnošću možemo ustvrditi vrijeme klesanja i postavljanja natpisâ i proširiti granicu intenzivne izgradnje na lokalitetu Tvrdalju od 1520. preko 1539. — kada je Petar Hektorović već podigao »polaču i dvor« (kako saznajemo iz Vetranovićeve poslanice Hektoroviću, datirane 3. IV 1539) — sve do godine 1569. odnosno datuma na luneti Hektorovićeve zadužbine, crkve Sv. Roka.

U tom razdoblju nastali su, dakle, svi Hektorovićevi natpisi pa vjerujemo da su i ostaci tih natpisa, dosad očuvani ulomci, uzidani po Tvrdalju također klesani tada. Neki od tih ulomaka dosad su bili nepoznati, kao npr.

[— — — D] OMVS [— — —]

koji je uzidan u gornjem dijelu južnog zida (ispod prozora drugog kata) glavne zgrade Tvrdalja, po čemu se može zaključiti da je taj zid podignut naknadno; i drugi ulomci pokazuju da su nakon pjesnikove smrti učinjene mnoge dogradnje.

Možda bismo, prema grafiji odnosno zbog izrazite oznake gotičke retardacije u XVI stoljeću, mogli pretpostaviti da je jedan natpis još ranije klesan, dakle između 1514—1520. godine, a prema sadržaju zaključujemo da je stajao nad ulaznim vratima kuće namijenjene za stanovanje. Na ranije datiranje natpisa upućuje i podatak: tekst je uklesan

na odmotanu svitku što jasno ukazuje da je taj nadvratnik bio sastavni dio portala građena u gotičkom stilu (vjerojatno razrušen u vrijeme jedne od turskih provala na otok Hvar) te se stilski i vremenski diferencira od renesansnog dvorca. Natpis u originalu glasi (citirajući unosimo kurentom dopunu abrevijature uklesane na slovu R):

PETRVS HECTOREVS MARINI FILIVS
PROPRIO SVMPTV ET INDVSTRIA
AD SVVM ET AMICOR(um) VSVM CONSTRVXIT

a u prijevodu: *Petar Hektorović, Marinov sin, vlastitim troškom i marom sagradio je za upotrebu sebi i prijateljima.*

Ovaj natpis predstavlja svojevrsnu posvetu jednog dijela dvorca, a posvete su stajale i na nekim sporednim zgradama dvorca, kako saznajemo iz literature (Š. Ljubić) gdje su zabilježena i dva natpisa koja se do danas nisu očuvala, a glase: PRO ITINERANTIBVS (*Za putnike*) i PRO PAVPERIBVS (*Za siromahe*). Sva tri upravo citirana natpisa pokazuju jedan specifičan Hektorovićev stav, tako da — uz poznati podatak da je u Starom Gradu u XIV stoljeću postojala kuća sagrađena vjerojatno kao hospicij (prema natpisu iz 1385. god. — sada u arheološkoj zbirci Dominikanskog samostana u Starome Gradu) — možemo zaključiti da osim svojom oporukom Hektorović i ovim natpisima pokazuje ne samo praktičnu stranu svog kršćanskog uvjerenja i zbiljski ljudskog odnosa prema bližnjemu, nego nam ostavlja i jasne dokaze o postojanju tradicije humaniteta na području svog užeg zavičaja.

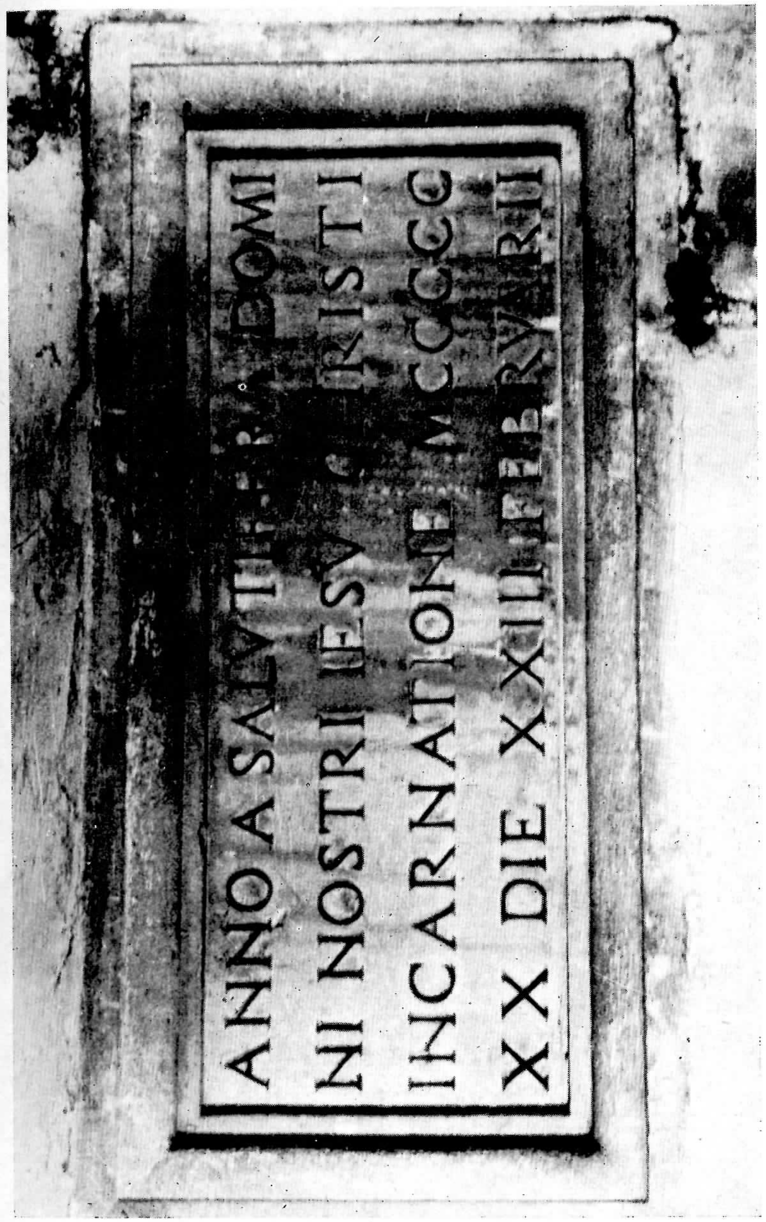
Posebno treba istaknuti duhovno i etičko jedinstvo Hektorovićeva književnog i graditeljskog djela koje je iskazao dosljedno svom kršćanskom uvjerenju, a koje tvori jednu od osnovnih odrednica ličnosti našeg pjesnika-graditelja. Tako npr. na Tvrdalju nalazimo kao najvišu posvetu njegova djela uklesan natpis:

OMNIVM CONDITORI

koji sadržajem (*Stvoritelju svega*) a i dimenzijama treba da dominira čitavim dvorcem ostavljajući snažan utisak na namjernika koji doplovi sa sjevera pod zidove Tvrdalja, a i u Ribanju — govoreći o gradnji svog dvorca, u kontekstu tog i gore citiranih natpisa — Hektorović iskazuje identični stav tumačeći razloge i svrhu građenja (stih 37—40):

A sve ča se čini na božju jest slavu,
Na pomoć općini, meni na zabavu,
Na utihu mojih koji će za mnom bit,
Jer je pravo svojih pomagat i ljubit.

Stoga je Hektorovićev kršćanski stav (kršćanstvo sa ili, bolje rečeno, u konfrontaciji prema novinama kojima su ga humanizam i renesansa obogatili baš u pjesnikovo vrijeme), to uvjerenje koje je pretpostavljao svemu, i praktičnu primjenu tog stava neophodno pažljivo vrednovati (bez preduvjerenja kakva su se mogla sresti u nekim dosadašnjim ocjenama), dakako baš zbog ove posebnosti koju je takvim stavom unio u one izuzetne i jedinstvene zaokupljenosti oko građenja Tvrdalja, gdje je na natpisima okamenio nesvakidašnju vagu za radost koja nam ot-

Slika 1. Natpis — najranija uklesana datacija na lokalitetu Tvrdalju u Starom Gradu.

Slika 2. Natpisi o imakulatističkom problemu; donji uklesan kao invokacija, a gornji u polemičkom tonu.

kriva Hektorovićeve percepcije i proživljavanje života u kojem je tražio smisao.

Proučavajući ostale natpise mogli smo ustvrditi da je Hektorović bio obrazovan kršćanin i da je dobro poznavao Bibliju, i Stari i Novi zavjet, jer neki natpisi imaju izvor u Bibliji a neki su ad litteram preneseni iz te knjige. Međutim, svi ti natpisi u sustavu Hektorovićevih misaonih preokupacija dobivaju jednu posebnu dimenziju. Hektorović je, naime, koristeći se Biblijom i odabirući prikladne misli unio u te citate mnogo vlastitog doživljaja, pa tako npr. natpis:

ONVS MEVM LEVE

— citat iz Matejeva evanđelja (Mt 11, 30) koji u prijevodu glasi: *Moje breme je lako*, uklesan kao sastavni dio niše-kapelice, govori da se graditelj utječe Kristu (kako slijedi iz konteksta citiranog Evanđelja), koji je — čini se — mogao biti predstavljen u reljefu: Krist s trnovom krunom na glavi i pognut pod težinom križa koji nosi na ramenu. Međutim, u literaturi je zabilježeno da je natpis postavljen »pod slikom bl. djevice Marije« (Š. Ljubić), pa ako, kao jednu od mogućnosti, prihvatimo taj podatak onda bismo to mogli zabilježiti kao izuzetno i originalno rješenje, ne samo pjesnikovo nego i pjesničko, puno one suptilnosti s kojom je Hektorović umio osvježiti pojedine teške i rustične ambijente. Naime, predodžba Madone je »majka s djetetom u naručju« pa se doimlje da je pjesnik u toj svojoj varijaciji na tekst iz Matejeva evanđelja unio sasvim novo shvaćanje da se riječi »moje breme je lako«, kad su zasebno citirane, mogu odnositi na Madonu kojoj mladi Krist nije opterećenje. Dakako, mjesto u Evanđelju ne može se uskladiti s ovim tumačenjem, ali poznavajući Hektorovića kao štovatelja bl. Djevice Marije dopuštamo i ovu mogućnost, razumije se, uvažavajući kreativnost njegova pjesničkog duha i misaonih istraživanja te nastojanja oko veličanja Madone.

Ovdje bismo dometnuli da je u Starom Gradu u pjesnikovo vrijeme bilo podosta rašireno štovanje Madone, kako se može zaključiti prema nekim natpisima takvog sadržaja koji se nalaze na Tvrdalju i na nekim drugim zgradama u gradu. A Hektorović je, kako pokazuju dva natpisa (v. sliku br. 2), bio posebno zaokupljen rješenjem i tumačenjem učenja o Bezgrešnom začeću pa se aktivno uključuje i u imakulatističku teološku raspravu priklonivši se učenju imakulatista a nasuprot makulatistima kojih je tada, čini se, bilo i u redovima starogradskih dominikanaca s kojima je Hektorović raspravljao, zaključujemo na osnovu polemičnog tona jednog natpisa. To bi u okviru općih traženja bio jedan od podataka žive i uporne rasprave na lokalnom tlu i ujedno dokaz da je Hektorović kao kršćanin-humanist u svom malom zavičaju bio protagonist suvremenih rasprava i da je dosegao razinu duhovnih stremljenja koja su se istovremeno javljala i u velikim kulturnim središtima renesansne Evrope.

Natpisi nam govore i o Hektoroviću kao misliocu, filozofu, čovjeku zaokupljenu rješenjem nekih fundamentalnih pitanja egzistencije i spoznaje a taj raspon i dimenzije, po našem uvjerenju, jasno su predočene sa dva natpisa na kojima je saopćio svoj stav i uopće odnos prema tadašnjim ocjenama i strujanjima među misliocima.

Taj aspekt Hektorovićeva stvaranja nije do danas bio dovoljno uvažavan iako je Hektorović, osim na natpisima, podataka o svom interesu za filozofsku problematiku ostavio i u svojim književnim ostvarenjima. Tako npr. iz Odgovora N. Nalješkoviću (16. XI 1541) saznajemo da je Hektorović čitao djelo Severina Boetija (De consolatione philosophiae) o kojem, između ostalog, piše (stih 1—6 i 25—26):

Knjige Severina tko vidi al čuje
Sluge božje sina koga carkva čtuje
Ki složi taj čtin'ja mnozim za utihu
Ljubafju umin'ja stegnuti ki bihu
On dobro poznaje po tomu pisan'ju
Ča nam smutnju daje razborju i znan'ju

. . . .

Ni na sfojoj miri sfit, pamet smućuju
Tej stvari četiri *gdino gospoduju*

O tima četirim stvarima govori i Hektorovićev natpis na južnoj strani ribnjaka (ispod u duboku reljefu prikazana simbola smrti — lubanje i bedrenih kostiju) uklesan na latinskom jeziku:

RESPICE QVOD SALVANT NEC OPES NEC GLORIA MVNDI
NON DECOR AVT AETAS MORS QVIA CVNCTA RAPIT

u obliku elegijskog distiha, sa metričkom shemom:

–́ ⏑ ⏑ | –́ — | –́ || ⏑ ⏑ | –́ — | –́ ⏑ ⏑ | –́ —
–́ ⏑ ⏑ | –́ — | –́ || –́ ⏑ ⏑ | –́ ⏑ ⏑ | –́

dakle: *Imaj na umu da ne spasava ni bogatstvo ni svjetska slava ni ljepota ili dob, jer smrt sve grabi.* Misao izražena na ovom natpisu jasno pokazuje jednu Hektorovićevu preokupaciju: rješavanje problema čovjekove egzistencije, a ta problematika je središnja u Boetijevu djelu, gdje je u dijalogu Boetija i Filozofije razmatran smisao i vrijednost čovjekova života, a posebno čovjekova sreća kao glavni etički problem koji Hektorović preuzima (vjerojatno prema jednom mjestu u Boetijevu djelu — v. npr. De cons. phil., III, 217) i u ovom distihu izražava svojim riječima.

No, nesumnjivo, nije moguće Hektorovićev interes ograničiti samo na nekoliko tekstova (koje su, proučavajući njegova književna ostvarenja, otkrili historičari književnosti) jer neki drugi natpisi upućuju na zaključak da se Hektorović aktivno bavio filozofijom i da je tu problematiku znatno šire poznavao. Iz literature (F. Fancev) saznajemo i da je prevodio djela sv. Augustina što otkriva jednu sasvim novu dimenziju njegove filozofske naobrazbe. — Među tim natpisima nalazimo misli (v. sliku br. 3) koje, po našem sudu, govore da se Hektorović bio uključio u raspravu o metafizičkom značenju općih pojmova, koja se vodila između srednjovjekovnih realista i nominalista, no — po svemu sudeći — bio je više zaokupljen gnoseološkim nego ontološkim ili pak logičkim problemom, pa bismo mogli zaključiti da je bio pristaša srednjovjekovnog gnoseološkog realizma. Daljnje proučavanje tih natpisa pokazalo nam je da je u okviru gnoseološke problematike Hektorović bio više sklon

shvaćanju o mogućnosti i valjanosti aposteriorne spoznaje, što je njemu bilo znatno bliže i primjerenije, jer njegov život i djelo govore da se on divio stvarnosti, stvorenome i onome što je sam stvarao te mu je kao uvjerenu kršćaninu mogla biti bliska misao da ta ljepota i taj sklad pretpostavlja i traži savršenog stvoritelja, dakle Boga kojeg se može u toj stvarnosti otkriti i po tome spoznati ga i slijediti ga, pa je npr. natpisom NIHIL OCCVLTVM (*Ništa nije skriveno*) objavio misao koja je po svom karakteru trebala biti svojevrsna lozinka njegova uvjerenja.

Neki natpisi pokazuju Hektorovićevu sklonost da svoje misli, svoje poruke stilizira i da traži za određeni sadržaj najljepši mogući oblik, tako da u nekim tekstovima nalazimo veoma lijepih primjera njegovanja pjesničkog izraza.

Pišući hrvatskim jezikom, o čemu svjedoče dva potpuno očuvana natpisa, a čini se prema jednom ulomku da ih je bilo i više, priklonio se i narodnom izrazu pa je te natpise od četiri stiha uklesao dvostruko rimovanim dvanaestercima. Na tim natpisima (v. sliku br. 4) nalazimo veoma zanimljivih pojedinosti ortografskih, morfoloških i uopće detalja koji mogu poslužiti kao prilog historijskoj gramatici našeg jezika. Tu se pojavljuju geminate koje u čakavskom mogu označavati dužinu, zatim naglasci koji na svim mjestima nemaju istu vrijednost tj. negdje označavaju kvalitet a negdje kvantitet samoglasnika odnosno sloga. Ti natpisi su ujedno i prva dva natpisa klesana latinicom na hrvatskom jeziku koja poznamo u Dalmaciji, a u Starom Gradu ima još nekih epigrafskih spomenika nastalih nakon pjesnikove smrti (npr. natpis iz 1587. godine), pa bismo mogli zaključiti da je u Hektorovićevu gradu bilo pjesnikovih sljedbenika koji su cijenili narodni izraz i njime se služili. Napomenuli bismo da se prema natpisima koji su objavljeni u literaturi (C. Fisković i dr.) a koji su datirani, može zaključiti da se iz Staroga Grada proširio po Dalmaciji običaj klesanja natpisâ hrvatskim jezikom na latinici, pa bi Hektorovićev grad time dobio jednu novu dimenziju koja mu je kao izvorištu književne tradicije pripisivana (Š. Ljubić) i u tom kontekstu bi Hektorovićevu ličnost i njegovo djelo onda trebalo premjeravati u sklopu svih tih zbivanja koja su dala pečat renesansnoj Dalmaciji njegova doba i izraslo bi kao izuzetna spona na relacijama koje su spajale ondašnje sjeverne i južne centre, Zadar i Dubrovnik, te Split i otok Hvar u duhovno i književno jedinstvo.

Latinski natpisi posebno govore o Hektorovićevoj obrazovanosti, o poznavanju djela rimskih klasika koja su bila sastavni dio ondašnje humanističke naobrazbe, kao što su djela Vergilija, Horacija, Ovidija, Juvenala i dr. Proučavajući te natpise mogli smo ustvrditi da je na Hektorovića znatno utjecala poezija rimskih klasika i da je i njega zaokupljao problem prolaznosti izražen na nekim natpisima koji bi se po karakteru mogli usporediti (v. sliku br. 5) sa nekim mislima koje su izrekli npr. Horacije (usp. npr. Carm. lib. II, 14, 1—4) ili Ovidije (npr. Fasti VI, 771—772). Iz literature (Š. Ljubić) saznajemo da su takvi natpisi postojali, a neki su se i dosad očuvali; svi su pisani izvrsnim pentametrom i skladnim slovima kapitale (capitalis monumentalis-quadrata).

Osim tih do danas su se očuvali i neki natpisi, također pisani u stihu, koji su postavljeni kao opisi ili tumačenja ambijenata ili zasebnih

arhitektonskih detalja. Tako je npr. na bunaru u vrtu istočnog dijela Tvrdalja uklesan izvrstan stih u pentametru:

DVLCIDVLVS SALSIS H[IC]
[L]ATET IMBER AQVIS

(u prijevodu: *Ovdje se krije kišnica, slatkasta od slane vode)* kao pjesnički opis vode koja se u bunaru sabire iz izvora i u skrovitosti miješa s morem. Kod ovog natpisa metrička shema je potpuno ispravna:

´– ∪ ∪ | ´– – | ´– || ´– ∪ ∪ | ´– ∪ ∪ | ´–

no izuzetno je interesantan neuobičajeni oblik riječi: DVLCIDVLVS, koja je izuzetak — koliko nam je poznato — u latinskoj epigrafici, a čini se da se ne pojavljuje ni u pisanim dokumentima obzirom da u svim standardnim rječnicima lat. jezika ne nalazimo takav oblik nego samo riječ: dulciculus. — Jezik Hektorovićevih natpisa zavređuje pažnju leksika, a u literaturi su u vezi s upravo citiranim natpisom već zabilježena neka zapažanja (kao npr. »Sumlji čitatelj jeli ovo Oracia ali Hektorevića sastavljenje« — v. izd. Ribanja iz 1846, str. 20) koja ističu Hektorovićevo znanje latinskog jezika i sposobnost da piše izvrsne stihove riječima »Ciceronova jezika«.

Hektorović je, inače, podosta upotrebljavao elegijski distih, kao npr. na već citiranom natpisu, o čemu ima još nekih primjera među natpisima kao i u tiskanim djelima (v. npr. Ribanje iz 1568, str. I/list 38, II/45 i I/49), a posebno bismo upozorili na epitaf koji je pjesnik napisao svojoj majci i postavio nad njenim grobom u dominikanskoj crkvi Sv. Petra u Starome Gradu. Od toga epitafa sačuvao se samo gornji lijevi ugao ploče (sada uzidan u zapadni zid dvorišta Dominikanskog samostana), ali smo epitaf kompletirali prema tekstu koji je sâm Hektorović objavio uz ostale radove u prvom izdanju Ribanja. Epitaf je pjesmica od četiri stiha odnosno dva elegijska distiha a po karakteru je tipični laudatio za pokojnika. Uz ostale, taj epitaf još jednom potvrđuje Hektorovićevo poznavanje latinskog jezika i vladanje klasičnom metrikom.

Neki dosad neobjelodanjeni dokumenti iz dijela Hektorovićeve ostavštine, koja se nalazi u arhivu gđe Laure ud. Politeo u Starom Gradu, govore o Hektorovićevu interesu za jezična istraživanja i usavršavanje, posebno latinskog jezika, a to se može zaključiti i prema nekim priručnicima za latinski jezik koji se nalaze u Arhivu porodice Hektorovićâ u Historijskom institutu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku.

U ovom kratkom prikazu nastojali smo sa nekoliko primjera pokazati ponešto od sveukupne raznolikosti preokupacija, problema i rješenja koja nam je Hektorović ostavio na natpisima. Kompletno i detaljno proučavanje svih epigrafskih spomenika: 23 potpuno očuvana, 5 ulomaka i 6 natpisa zabilježenih u literaturi, te 8 natpisa iz kasnijeg vremena koji su ukomponirani u zidove Tvrdalja, dakle ukupno 36 različitih tekstova — prezentirano u okviru jedne cjeline (v. npr. rad u »Analima«) daje mnogo jasniju i potpuniju sliku i o Hektoroviću i o njegovom Tvrdalju.

Još bismo spomenuli da Hektorovićevi natpisi imaju svoje mjesto i u arhitektonskom razmatranju njegova Tvrdalja, kao dekorativni ele-

Slika 3. Natpis [Po imenu je (poznaje se) stvarnost] koji spada u skupinu misli o filozofskim problemima.

Slika 4. Jedan od dvaju očuvanih natpisa na hrvatskom jeziku.

Slika 5. Hektorovićev pentametar sadržajno blizak Horacijevim i Ovidijevim mislima.

Slika 6. Jedan od natpisa sa ukomponiranim reljefima koji su uzidani oko ribnjaka u dvorcu Tvrdalju.

menti dvorca na kojemu su izostavljeni uobičajeni renesansni ukrasi, osim primitivističkih reljefa ukomponiranih uz pojedine natpise (v. sliku br. 6). No, koliko je god Petar Hektorović kao autor ili odabirač tekstova ujedno i autor nacrta, veličine i smještaja natpisa, ipak neophodno je istaknuti i njegove klesare koji su pokazali svoja umijeća klešući u rasponu od 50 godina, počev od natpisa koji u grafiji pokazuju gotičku retardaciju preko onih s lokalnim oponašanjem klasične kapitale do nekoliko zaista lijepih primjeraka sa čistim rezom i skladnim dimenzijama slova kapitale kvadrate.

Vrijednost natpisa je danas još veća nakon što je mnogim dogradnjama i preinakama u toku četiri stoljeća izmijenjen prvobitni izgled Tvrdalja, tako da su natpisi ostali kao najoriginalniji primjeri Hektorovićeva htijenja i ostvarenja.

Integralno proučavanje natpisa, izostavljeno u dosadašnjim radovima o Petru Hektoroviću, bilo je neophodno da bi se jednom moglo o njemu progovoriti sintetizirajući i sve dosadašnje napore i rezultate istraživanja i ujedno sve ono što smo kao prilog toj sintezi pokušali prezentirati našim pristupom. Jer natpise nam je Hektorović ostavio u baštinu ne da ih citiramo ili samo vizuelno doživljavamo promatrajući njegov Tvrdalj nego, u prvom redu, da u njihovoj prisutnosti otkrijemo mnogo više nego je do danas bilo nađeno. Natpisi su u svakom pogledu izvrsni dokument o njihovu autoru koji je interdisciplinarnim stvaranjem prešao okvire koje bi mu mogla dati npr. samo povijest književnosti. Nakon našeg proučavanja natpisa, čini nam se, trebalo bi preći dosadašnjim rezultatima postavljene granice i pristupe Petru Hektoroviću i izvršiti znatna preocjenjivanja u donesenim sudovima, jer se ne može mimoići ovu značajnu (ovdje samo djelomično, na nekolikim primjerima iznijetu) komponentu njegove ličnosti i djela, a također koristeći se time pristupiti s više pažnje i komparativnom proučavanju njegova rada i djela njegovih suvremenika, obzirom da u tim relacijama, među tim renesansnim ličnostima uočavamo pravu mjeru našeg Hektorovića, zatičemo ga kako u raznolikosti stremljenja svog duha sintetizira život i duhovna bogatstva svoje sredine, svog zavičaja i iskreno iskazuje intimne kutke svoje pjesničke duše, kršćansko uvjerenje i nastojanje oko spoznaje svrhovitosti življenja, filozofsko vrednovanje postojećeg, svoje baštine u kojoj je nalazio svu puninu života iz kojeg kao da je izrastao sustav njegovih misli.

HEKTOROVIĆEVA »BAŠĆINA«

Tonko Maroević

»Bašćina« nije ključna riječ u sustavu Hektorovićeva *Ribanja* i ne pojavljuje se, uostalom, odviše često a da bi se na kakav mehanički način nametnula našoj pažnji. Međutim, u njezinoj višeznačnosti možemo, čini mi se, naći dovoljno toga da nas uputi plodnijem čitanju ovog spjeva, a možda ćemo u njezinu rasponu značenja uspjeti donekle povezati dijelove koji nam se, inače, razjedinjeni pričinjaju. Na taj je način, da se malo poigramo (riječima), i vrijednost svega onoga što smo od Petreta Hektorovića baštinili u mogućoj svezi s ovim tumačenjem.

»Bašćina« (ili: »baština«) riječ je koja prije svega upućuje na konkretno, na ono najkonkretnije, čime je u najvećoj mjeri i samo življenje određeno: na zemlju. Kako *bašta* od starine znači *otac*, baština je dakle očevina, pa i djedovina (patrimonium); ali od svega onoga što otac može namrijeti djeci (odnosno preci potomcima) svakodnevni govor gotovo beziznimno naglašava ono što najvećim dobrom i drži: komadić zemlje kao imovinu, a po tome i zemlju općenito (sa svim mogućim prelijevima). U Hektorovića je ovaj pojam najprimarnije i najneposrednije vezan za njegovu opčinjenost pejzažem, te je upotrijebljen triput u tom smislu a gotovo uvijek na mjestima gdje je predznak emotivne blizine veoma očit. Na usta priprosta ribara:

> *Zatim se Paskoje obazriv u čas taj:*
> *Nut, reče, kako je bašćina lipa saj,*
> *nut oni lipi sâd, nut tarsja onoga!*
> *(Ribanje,* 243—245)

ili izravno:

> *bašćinu gledajuć — oh koli lipa je!*
> *Onada najliše vrimena onoga,*
> *kada puna biše obilja svakoga.*
> *(Ribanje,* 502—504)

I ne bismo doista mogli naći riječ koja bi bolje pokrivala svu njegovu privrženost stvarnom.

Ista riječ, upotrijebljena negdje pri kraju spjeva, ima, međutim, preneseno značenje:

> *dobav' se razuma, jerebo nî ina*
> *od mudroga uma vridnija bašćina.*
> *(Ribanje,* 1321—22)

dok se u *Poslanici Nikoli Nalješkoviću*, u kontekstu razmišljanja o smrti, ovom riječju Hektorović služi kao jednom od mogućih oznaka Najvišeg Dobra:

> *najliše kad vimo, za malu taštinu*
> *da lasno gubimo nebesku baštinu.*
> (51—52)

Pa dok prvi od ova dva primjera može biti svjedokom Hektorovićeva gotovo školskog racionalizma, u potonjem se primjeru pokazuje religiozni moralizator. Tako smo, gotovo kao uz put, dodirnuli neke od najopćenitijih odrednica ovog pjesnika i preko različitih konotacija jedne te iste riječi razastrli nekoliko planova problematike koja ga je zaokupljala.

Ako potražimo riječ kojom bi Petar Hektorović sam karakterizirao svoje stvaranje sigurno ćemo se složiti da je ta riječ: *istina.* Premda on nije razradio nikakve poetike niti ostavio teoretskih spisa, ipak nam je u nekoliko pisama moguće pronaći osnovna počela njegovih zahtjeva prema poeziji. Tako u pismu Mikši Pelegrinoviću iz 1557. upozorava da se potrudio »dati na znanje sve ribanje moje i vas put moj pravom istinom onako, kakav je bio, ne priloživ jednu rič najmanju«, zaključujući još »budući mi draga bila vazda istina u svemu«. Od Petrarke pa sve do Petrovih dana (a i kasnije) opće je mjesto mnogih poetika da je istina jedan od osnovnih kriterija za poeziju. Drugi Hektorovićev zahtjev komplementaran je prvome i također je vrlo čest od antiknih vremena (Horacije, npr.) naovamo a to je: *korisnost.* Najjasnije je iskazan u pismu kojim je naš autor popratio svoje prijevode Ovidijeve knjige *Od lika ljubenoga,* »videći našega strane jezika toli betežne i nalipom nepokojne ljubavi istrovane«.

Iz onoga što je Hektorović o poeziji usputno napisao vidimo ipak da su njegove ideje bile na općenitoj razini onoga vremena, a vidimo uz to i da je njegova koncepcija (uvjetno rečeno) cjelovita; njezini su planovi unutar vrlo tipične trijade: istina vjerovanja ne protivi se istini spoznaje, a spoznajna istina podržana je istinom osjetila. Ali djelo složeno tako da odgovara svim tim zahtjevima ne može u jednakoj mjeri kao cjelina odgovoriti zahtjevima koje mi preda nj postavljamo; to ipak ne znači da smo ga prisiljeni *čitati usprkos,* u nekakvu suprotstavljanju; ali znači da ćemo ga često lakše prepoznati ako mu se manje prepustimo (a prepustiti mu se ionako na mnogo mjesta ne možemo) i bolje primiti ako mu ne priđemo sasvim s one strane prema kojoj ono okreće svoje razloge. Jednom riječju: ono što smo od Hektorovića baštinili moramo dijelom sami uzeti.

Vratio bih se načas riječi »bašćina« jer u njoj vidim primjer kako se široka iskustva u jednoj riječi stječu, a po tome i model mogućnosti da pri svakom susretu s bilo kojom riječju podrazumijevamo čitav spektar značenja. I ni u čemu ova riječ »bašćina« ne potire Hektorovićevu »istinu«; štoviše, s njom se pomalo rimuje i u mnogo čemu nadopunjuje: pogled na činjenice produbljen je, iz naše perspektive, povijesnošću riječi koja ih označava.

Ujevićevo čitanje *Istorije sfete udovice Judit* u »krivovirnom pravcu« bio je jedan od najplodonosnijih susreta stare i nove hrvatske književnosti. Tin je mimoišao ikonografiju, zaboravio sve moralne pouke i preskočio sve klasične varijacije, zaustavivši se na najprvotnijoj od svih tvarnosti — na jeziku Marulovu, i u rasponima njegove imaginativnosti.

Veća arhaičnost Marulićeva, njegova veća formalna složenost i sputanost, te nehotična i hotimična Marulova zapletenost svakako su jači zalozi za dijalektički skok kakav je Tin učinio nego što bismo ih u Hektorovićevu slučaju mogli naći. Isto tako bi u Hektorovića bila mnogo manje primjerena nekakva općenita pohvala strogosti ili uzdizanje oblika. Ali na sličnosti i na razlikama ove dvojice mogla bi se zasnivati možda najodređenija riječ o starogradskom pjesniku uopće.

Uz mnoge podudarnosti koje Marulića i Hektorovića povezuju, od »nebeske baštine« pa naniže (a Kombol Hektorovića usputno čak i »novim Marulićem« naziva) jedna temeljna razlika u pristupu odmah pada u oči; Marulić nastoji svoju *Istoriju* iskititi »izvanjskimi urehami i uglajenjem i ulizanjem i razlicih masti čirsanjem« te svesti »u versih po obićaju naših začinjavac i jošće po zakonu onih starih poet« — Hektorović, nasuprot tome, želi svakoga uvjeriti da ni u čemu ne mijenja stvarnost »za što tko godi bi čteći poznal da su riči novo složene i izmišljene, mogal bi po tom verovati i držati da je i sve ostalo ono s lažom složeno i izmišljeno« *(Pismo Mikši Pelegrinoviću)*. Po ovome je Hektorovićevo mjesto u okvirima stare hrvatske književnosti sasvim izuzetno, a posebno je važno da ta izuzetnost nije rezultat neobaviještenosti ili izolacije; pjesnik je cijenjen na čitavom području tadašnje pismenosti, dopisuje se s najuglednijim Dubrovčanima, druguje s najboljima na Hvaru. Njegovo obrazovanje je (s pravom) hvaljeno, njegova sposobnost da bude konvencionalan kad hoće također nije za potcjenjivanje (kao u talijanskom pismu Vincenzu Venettiju gdje mu poimence skida sve Muze s Helikona). Očito je da je izravnost i suspregnutost Hektorovićeva iskaza stvar namjere i odluke.

Ali ono što nam tekst *Ribanja i ribarskog prigovaranja* (a i nekih drugih poslanica) još više otvara dobrim je dijelom i ono što je nehotično u njemu. To su one brojne poštapalice i takozvana »parazitska mjesta«, nefiksiranost govorenja i rečenice, nagli spojevi uzvika i naracije, nabrajanja i zbrajanja te ine druge nevještine. Uz to, u našoj vrlo rijetkoj proznoj proizvodnji onoga vremena Hektorovićev stih se svojom povremeno gotovo proznom fakturom izdvaja kao posebna jezička mogućnost. Sve to Hektorovićevu težnju za »istinitim« prevršuje nečim što je odista izvorno. Dosljedno gledajući, nespretnost i te kako podržava osnovnu intonaciju *Ribanja*.

Paradoksalno je ali i istinito da je Hektorovićevo značenje barem podudarno značenju mnogih od onih što ga stilskim repertoarom visoko nadmašuju, a glatkoćom i melodičnošću stiha sasvim zasjenjuju. Međutim (kao što i Marin Franičević umjesno primjećuje) »pjesnici su pjesnici po onome što jesu a ne po onome što nisu uspjeli da budu«. Nedostatak doklišeja petrarkističke provenijencije i nekih drugih takvih svojstava doprinosi ne samo čitkosti Hektorovićeva pisanja nego i njegovoj apsolutnoj vrijednosti. *Manje je više.*

Po gotovo sveopćem sudu, koji se u mnogo čemu može i prihvatiti, dijelovi spjeva koji se odnose na podatke i na radnju neusporedivo su zanimljiviji od sentencioznih i poučnih razgovora. Premda »prigovaranje« zauzima relativno veći dio ono je višestruko uokvireno narativnim i deskriptivnim potankostima, te u cjelini dobro proporcionirano, a bez neke naglašene simetrije. Zaista se ne može reći da su ideje koje se u *Ribanju* i drugim poslanicama razlažu originalne — one su općenite, ali je njihov medij, tj. jezik, konkretan, te neke formulacije znaju u zbitom

detalju izbiti neočekivanom svježinom. Jedna od njih može u prenesenom smislu biti i definicijom odnosa između »ribanja« i »prigovaranja«:

Sa tilon je svezan, kako znaš, s našiem duh.
(Posl. N. N., 71)

Često se pak dadu nazrijeti široki patetični akcenti:

Nie na svojoj miri svit...
(Posl. N. N., 28)

A varijacija na mnogo korištenu temu prolaznosti (i u samog Hektorovića posebno česta, od prijevoda Ovidija do *Poslanice Graciozi Lovrinčevoj)* još uvijek ima stanovite snage (i u njoj je zametak pravog metafizičkog nadahnuća):

Gdi su sad vitezi, od kih pripivaste,
vojvode i knezi, kojih spominaste?
Na svit jih sada ni, jedva se ime njih
zna, rekbi je u sni, kakono ljudi svih.
Kud oni pojdoše i mi ćemo iti,
i gdi svi dojdoše mi ćemo prispiti.
Kamo vojevanje, kamo njih hrabrosti
biše, i gizdanje i svake radosti?
Vrime jih odnaša, kako se ne čuje,
i dila će naša, smart bo sve skraćuje.
Jere je taščina ovi svit ča prosi,
kakono maglina ku vitar zanosi,
ali kako para iz zemlje ka hodi...

(Ribanje, 1519—1531)

Jedan primjer iz *Poslanice Nikoli Nalješkoviću* s druge će strane najbolje pokazati kakvu izražajnost Hektorović znade postići samim nizanjem činjenica i kakvu dinamiku sažetim, kratkodahim rečenicama u oštrom staccato ritmu:

poče dimat jugo, strahota nas stiže;
ne duhav on dugo, smorac se podviže.
S oštrinom garbini uzmutiše more;
pak bura zapini, dvignuv se sa gore.
Vode ne umihu komu posluh dati,
istom se počnihu put neba penati.
A kad čudna propast zinieše meu njimi,
mnjah, da će na dno past korablja i svi mi.
Sve se tmine staše varh nas u jedan zbor,
a dažd ih plesaše kako viedrom od zgor;
huke gromi stahu, munja prosivaše,
mrnari padahu, nebo se oraše.

(Posl. N. N., 87—98)

To je vjerojatno i najviše što on uopće može, ali na sličnom načelu izrađeno je desetak slika i usporedbi, redovito iz neposredne empirije. (Adiciona je metoda ovoga pisca dovedena do krajnosti u *Poslanici Mavru Kalujeru* gdje se simptomi starenja opisuju u oko trideset stihova). Velik broj glagola (stimuliran, istina, podosta i samim zahtjevom rime)

daje posebnu pokretljivost govorenju. Premda je uočljiv nedostatak boja, neka od najboljih mjesta spjeva izrazito su slikovita (prisjetit ćemo se tvrdnje iz pisma Mikši Pelegrinoviću »istina zlamenuje vidinje ali poznanje«); najčešće je riječ o pomorskim scenama poput onih na predelama ili na zavjetnim slikama. Sve je bezazleno i naivno, odnosno »obično i milo« (*Rib.* 1092):

Ja prem toj svaršivši, sunce se obori.
Malo potarpivši, noć osta odzgori.
I zatim domalo barzo se spraviše,
vazamši svićalo luč na nj postaviše.
Idosmo puzeći po tiho kraju pram,
jedan njih vozeći, drugi osti vazam.

(*Ribanje*, 1619—1624)

ili:

Tuj si podvikujuć i trisku čineći,
kraj morski minujuć, more se pineći,
prostirući ruke ča bolje umihu,
na ustje od luke dojdoše, gdi htihu.
Totu plav staviše. Svi tri ne pridišu,
večeru opraviše pekući na prišu.
Sedši večerasmo dokle svitlo biše.
Večerav zaspasmo, jer nam se toj htiše.
Na hladu tuj speći, koli bi sladak san,
ptice žubereći dokle pozvaše dan.

(*Ribanje*, 1069—1078)

Jednostavnost i prirodnost ovih slika zadovoljila bi i Montaigneove zahtjeve (a Montaigneova rečenica »Narodna i čisto prorodna poezija ima u sebi ljupkosti i draži po kojima se može usporediti s najljepšom poezijom stvorenom prema zakonima umjetnosti« iznenađujuće odgovara u slučaju *Ribanja i ribarskog prigovaranja),* dok koji put intonacija znade podsjetiti na priprostu inačicu Lukrecijeva spjeva (posebno u razgovoru o vodama i rijekama), ali najčešće je takva mjera prevelika. Bliža je našem pjesniku Zoranićeva namjera da opiše svoj kraj izazvan time što »po Grčkoj zemlji ni gore, ni vrha, ni rike, ni vrulje, ni školja, ni duba ni napokon grma« što ne bi bio pjesmom urešen, nema. Hektorović doista sve inventarizira. NIHIL OCCVLTVM zapisao je u kamenu na Tvrdalju, u uvjerenju da put k Bogu vodi preko prepoznavanja stvari ovoga svijeta. Da zatvorimo krug evo opisa njegova perivoja:

Pohvali perivoj, zide svekolike,
i ribe kim ni broj, i sve njih konike;
i stupe kamene, ki su pod lozami,
i voćke, sajene viščimi rukami;
i koji dvižu se, čeprisi, najviše,
i bazde i buse, š njimi tamariše.
Kapare, žafrane od njih ne odklada,
smokve indijane s listjem ko obada,
zatim jelsamine po stupih povite,
žilje, ruzmarine, oleandra cvite.

(*Ribanje*, 1149—1158)

Stihovi poput ovih prvenstveno pripadaju kulturnoj povijesti. Poseban im odjek međutim daje činjenica da postoji značajna sukladnost Hektorovića graditelja i pisca. Kako je Cvito Fisković već više puta istaknuo, i u Tvrdalju se Petar kloni svakog ukrasa i gotovo se u potpunosti odvaja od ondašnje mode.

Današnji će senzibilitet u Hektoroviću, prije svega, priznati pisca koji se u velikoj mjeri udaljava od *Literature,* a i bez nekih pretjeranih spekulacija o »bezličnosti« ili o kakvoj rudimentarnoj fenomenologiji prepoznat ćemo čistoću govora koja se katkad otvorenom rječniku približava.

Pisanje Petra Hektorovića ne samo da nije »realističko« (pogotovo ne po procédéu), nego nije niti »oponašanje« kakvo renesansne teorije pripovijedaju (po vezanosti za stvari mogli bismo ga možda, sasvim uvjetno, nazvati »reistom«).

Ono je, uza svu skromnost proporcija, u najsretnijim trenucima nešto mnogo više od toga: ono je imenovanje kao pjesnički čin, ili, ako to odviše demijurški zvuči, parafrazirajmo Coluccia Salutatija: »upotrebljavanje riječi koje stvarima pristaju«. A to je, ne samo po Salutatijevu mišljenju, jedan od glavnih razloga zbog kojih pjesnike i treba čitati.

NAPJEVI IZ HEKTOROVIĆEVA »RIBANJA« U SVJETLU SUVREMENE MUZIKOLOŠKE INTERPRETACIJE

Lovro Županović

Još od 1874. god. kada su bili objavljeni u izdanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti,[1] Hektorovićevi melografski zapisi dvaju napjeva što su mu ih Nikola i Paskoj pjevali drugog dana ribarenja[2] počeli su pobuđivati pažnju naših glazbenika. Međutim, većina im je prilazila isključivo s prakticističkog stajališta, obrađujući ih za određeni sastav — za zbor odnosno za solo-glas uz pratnju glasovira — ne upuštajući se u objašnjavanja teoretske naravi. Izuzetak predstavljaju radovi Fr. Ks. Kuhača, dra V. Žganca te R. Petrović, i oni kao da omeđuju nastojanja i rezultate tog dosadašnjeg odnosa naših glazbenih teoretičara i praktičara prema napjevima. Kuhač je kao prvi[3] zacrtao put, i njega su uglavnom slijedili svi ostali, uključujući dra Žganca i Petrovićevu, koji svojim radovima u tom skoro stogodišnjem vremenskom rasponu predstavljaju završnu kariku jednog određenog gledanja na problematiku vezanu za napjeve.[4]

Autor ovog izlaganja, uvažavajući suvremena strujanja u muzikološkoj i etnomuzikološkoj znanosti, pokušat će teoretsku i prakticističku komponentu napjeva osvijetliti sa stajališta našeg današnjeg vremena. Ali prije toga mora ukazati na dosadašnje rezultate.

1

Spomenuto je da je napjevima prvi prišao Kuhač: on ih je za navedeno Akademijino izdanje transkribirao iz izvornog notnog pisma u suvremeno, harmonizirao ih u dvije verzije — tj. za solo-glas uz pratnju glasovira i za muški zbor[5] — te napisao popratno objašnjenje. U njemu je:

1. objasnio Hektorovićevu tehniku melografiranja napjeva zaključivši da je on »imao biti glazbeno dosta izobražen«[6];
2. protumačio stanje u ondašnjoj glazbenoj teoriji posebice s obzirom na mogućnosti zapisivanja glazbenih misli;
3. objasnio svoj posao transkribiranja napjeva iz izvornog notnog pisma u suvremeno;
4. istaknuo da su to ženske hrvatske narodne pjesme i da su po njegovu mišljenju zaista drevnog postanka;

[1] *Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića, Stari pisci hrvatski* VI, Zagreb 1874.

[2] To su napjevi *Kada mi se Radosave vojevoda oddiljaše* te *I kliče devojka.* Bugarštica *Dva mi sta siromaha (Kraljević Marko i brat mu Andrijaš)* pjevala se na melodiju prvog napjeva. — Što se tiče objavljivanja notnog teksta navedenih napjeva, valja dodati ovo: U spomenutom izdanju nije donesena fotokopija izvornog Hektorovićeva zapisa nego je taj prepisan te samo po izgledu notnih znakova asocira izvornik (tzv. pseudofototipija). Pri tome je na tri mjesta u prvom napjevu ispušten znak za pauzu. Neslaganje s pjesničkim tekstom je još veće, pa je u tom smislu uputno upozoriti na fototipsko izdanje *Ribanja* iz 1951. god., kojim se je potpisani služio u svom radu.

[3] *Pjesme Petra Hektorovića i* . . ., XXVII—XXXIII.

[4] Uspor. članak dra Žganca o bugaršticama u Muzičkoj enciklopediji I, Zagreb 1957, 210—212 kao i napis Petrovićeve *The Oldest Notation of Folk Tunes in Yugoslavia* u *Studia musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, sv. VII, 1965, fsc. 1—4, 109—114. (Podatak o napisu R. Petrović potpisani je dobio od dra B. Bujića iz Sarajeva na čemu mu zahvaljuje.)

[5] Usp. *Pjesme P. Hektorovića i* . . ., umetak bez paginacije između str. 182—186.

[6] Op. cit., XXVIII.

5. priznao »da ove pjesme s dosadašnjimi našimi narodnimi popievkami imaju malo šta zajedničkoga«[7] te dodao da im se mogu načiniti bliskije ako bi ih se izvodilo u bržem tempu te sa značajkama tamburaškog sviranja melodije i pratnje;
6. objasnio svoj postupak u harmoniziranju napjeva ističući njihovu isključivu pripadnost durskom tonskom rodu.

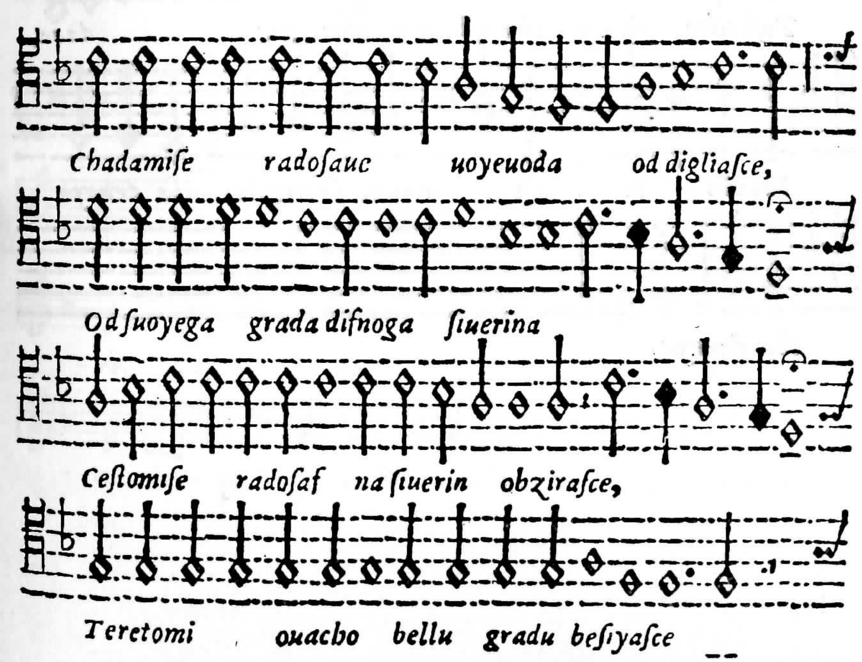
Da bi se lakše shvatio smisao Kuhačeve harmonijske koncepcije napjeva, potrebno ih je najprije doživjeti u njihovu izvornom obliku:

V ſtárómHuáru na duádeſét dán miſeça octobra, ſedmo ga godiſcchia od ſpaſenya, uarhu tiſuchia pét ſát i pet deſét.

PETRE HECTOROVICH ISTOMV GOSPODINV MICHSCI PELEGRINOVICHIV.

E Voti ſcagliu Chripoſtni i náredni Goſpodine Michſca, oni Sarbſchi náćin (oudi zlólu upiſán) Choyíms yc Paſchoy i Nichola ſfachi po ſebi bugarſcchiçu bugario, I tochóye náćin od oné piſni I chlice Deuoycha: Choyuſu obadua zayeduo pripiuali.

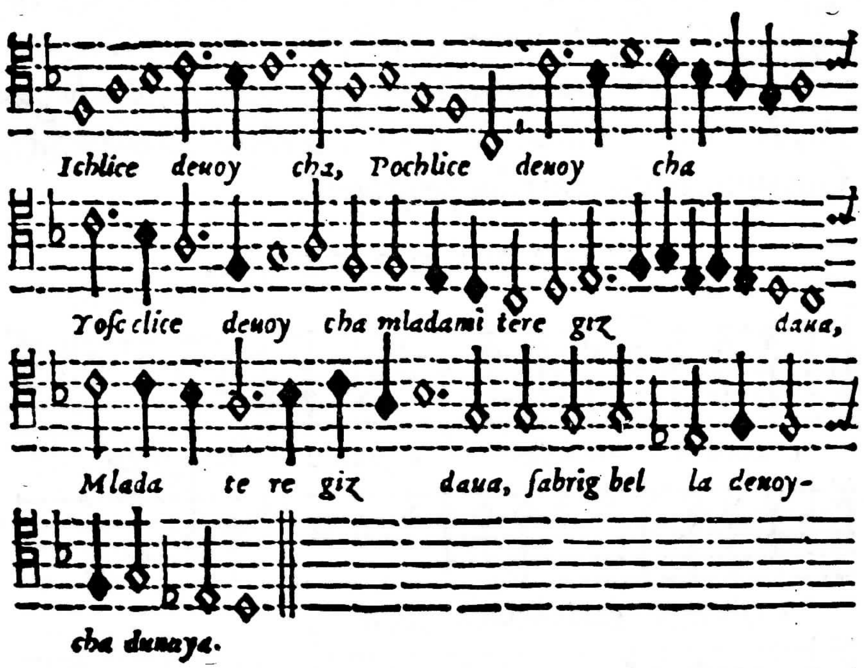
BVGARSCCHICA.

[7] Op. cit., XXX.

P I S A N.

a onda u suvremenoj transkripciji autora ovog rada:

Njihovu zaista osebujnu ljepotu i draž Kuhač je u svojoj transkripciji popratio jednostavnom pratnjom, tipičnom za njegovo vrijeme:

3

4

Kada se uzme u obzir da je sve što je izneseno on uradio s potpuno pionirskih pozicija, ne samo u hrvatskim nego i u evropskim razmjerima, te sa stajališta koja su se, osim ad 5., a u skladu s tadašnjim stanjem u tek nastajućoj evropskoj muzikologiji i etnomuzikologiji, upravo počela oblikovati — onda zamašnosti posla što ga je obavio valja odati puno priznanje.[8]

Četrnaest godina kasnije (1888), ali isključivo kao harmonizator, i to za mješoviti zbor, napjevima je prišao St. St. Mokranjac.[9] Očito proučivši dobro Kuhačev rad, on je u potpunosti usvojio harmonijsko stajalište svog prethodnika te ga je vrlo uspješno primijenio na nov vokalni sastav. Učinio je od tih napjeva ljupke i skladne akvarele koji ni do danas nisu izgubili ništa od svoje dražesti. Njima je, kako napisa uvaženi srpski skladatelj i Mokranjčev biograf P. Konjović, (Mokranjac) »našoj horskoj literaturi ... dao interesantan dokumentaran prilog.«[10]

Nakon Mokranjca, koliko je danas bilo moguće istražiti, dolazi do 40-godišnjeg zastoja u odnosu naših glazbenika prema napjevima. Zanimanje oživljava tek nakon prvog svjetskog rata da bi do danas rezultiralo u šest prakticističkih radova, i to iz pera B. Širole, S. Zlatića, M. Cipre, I. Lhotke-Kalinskoga, Z. Pibernika i D. Skovrana,[11] te u dva ranije spomenuta rada teoretske naravi. Simptomatično je da tri dostupna notna teksta (Zlatićev, Ciprin, Lh.-Kalinskoga) nose približno jednake i potpuno shvatljive značajke:[12] harmonijski im je govor apsolutno u duhu glazbenih strujanja tipičnih za našu suvremenu glazbenu situaciju. Po tome ne samo da nužno odudaraju od već prikazanih harmonizacija nego u napjeve unose nove, njima svakako bliže stilske vrednote.

---

[8] Na isti (harmonijski) način izradio je i harmonizacije napjeva za muški zbor. — Na ovom mjestu potpisani upozorava kako u nastavku svog rada — a iz tehničkih razloga — neće donositi notne primjere, jer smatra da je njegove opise obradbi — osim Zlatićeve — moguće kontrolirati (vidi bilj. br. 11).

[9] *Dve narodne pesme iz XVI stoleća*, 1888. god.

[10] Konjović P., *Stevan Mokranjac*, Beograd 1956, 154—155.

[11] Od tih prakticističkih radova javnosti su, posredstvom tiska ili snimaka na našim radio-stanicama, danas dostupne obradbe Cipre, Lhotke-Kalinskoga, Pibernika i Skovrana. Što se tiče Širolinih koje su pisane za mješoviti zbor, njihova je sudbina drugačija. Nastale 1920 (*Bugarštica*) i 1921 (*I kliče devojka*) te objavljene 1922. god. u izdanju Édition Slave (Wien), od kojeg izdanja danas nije bilo moguće registrirati niti jedan primjerak, one se sada nalaze — i to u obliku šapirografiranih dionica (S-A, T-B) — jedino u autorovoj ostavštini u Nac. i sveuč. biblioteci (Zagreb). Tu ih je, na inicijativu potpisanoga, evidentirala prof. V. Bonifačić te mu ih ljubazno stavila na uvid. Jednaka sudbina prati i Zlatićeve obradbe: podatak o njima potpisani je (slučajno) dobio od prof. J. Andreisa, a rukopisni tekst (nakon toga) od samog autora. Potpisani svima zahvaljuje na ljubaznosti.

[12] Rad D. Skovrana pisan je za 2-gl. dječji zbor uz instrumentalnu pratnju i o njemu neće biti govora. Snimljen je na gramofonskoj ploči RT Beograd.

U nizu notnih tekstova obradbi prvi je, dakle, rad B. Širole. On jedini potpuno odudara od svih ostalih: autor je u oba slučaja u stvari uzeo napjev te ga obradio neobično umješno i sustavno, koristeći se *svim* kiticama pjesničkog teksta. Tako je, zapravo, stvorio dvije zborske skladbe, prvu od 217 a drugu od 63 takta, koje izvrsno pokazuju sve značajke njegove tadašnje stvaralačke faze: vrlo smioni harmonijski govor protkan izdašnom upotrebom disonanci, dosta nagle ali logične modulacije, arhitektonsku preglednost kojoj (u oba slučaja) luk najprije raste da bi se — dosegnuvši apogej — postepeno vratio na ishodište svog razvoja i, konačno, skladnu zvučnost vokalnog ansambla od kojeg se, međutim, traži izdašna umješnost. Tonalna koncepcija radova potpuno je u skladu s Kuhačevom (durska), ali je, logično, obogaćena harmonijskom raskošnošću, često nastalom i na temelju primjene polifone tehnike. Po svemu tome Široline obradbe u nizu ostalih stoje kao potpuno svojevrsna ostvarenja i pobuđuju posebnu pažnju. A jer i u skladateljevu opusu nedvojbeno zauzimaju istaknuto mjesto, zaslužuju da ozvučene (i tiskane) traju u našoj današnjoj glazbenoj praksi.[13]

Obradbe S. Zlatića, načinjene za muški zbor 1934. god., ukusnom skladateljevom primjenom arhaičkih tonskih sklopova često su prožete ugođajnošću starih crkvenih načina, što se osobito odnosi na harmonijski tretman drugog napjeva. Ta značajka uz onu, da su u obradbama vješto iskorištene zvukovne mogućnosti muškog zbora, daje tom Zlatićevu djelu kvalitetu koju ono nije izgubilo ni do danas.

Obradba M. Cipre, nastala 1948. god. za solo-glas uz glasovir, očituje ne samo prefinjen odnos tog uvaženog hrvatskog skladatelja prema građi koju dopunjava instrumentalnom pratnjom nego i određene slobode u njegovu odnosu prema citiranju samih napjeva. Ukusno birane harmonije uspjelo se stapaju s njihovim melodijskim linijama, podvlačeći mjestimično i značajke starih crkvenih načina.

I rezultat susreta I. Lhotke-Kalinskoga s tim napjevima (1951), ostvaren također za solo-glas uz glasovir, pokazuje slične kvalitete. Međutim, Lhotka-Kalinski otišao je nešto dalje kako u isticanju arhaičnosti napjeva — osobito drugog — tako i u svom odnosu prema njima: slobodnije ih je citirao, upotrebljavao je osebujnija harmonijska rješenja i sasvim im je individualno interpretirao komponente tempa i dinamike. Zbog svega toga te radove valja u dobroj mjeri smatrati samostalnim skladbama, nastalim na tuđe teme.

U harmonijskom profiliranju napjeva i u njihovu citiranju najdalje je otišao Z. Pibernik. Skladajući 1966. god. scensku glazbu za radio dramu *Matij Ivanić* B. F. Depolisa, on se njima poslužio prvenstveno za stvaranje autentične atmosfere sredine u kojoj se zbiva radnja. Zato ih je i citirao samo djelomično, ostvarivši s ostalim glazbenim komponentama učinak bez sumnje sasvim osebujne naravi. Naročito mu je uspjelo istodobno citiranje obaju napjeva.[14]

U teoretskom radu dra Žganca uglavnom se objašnjava geneza napjeva. Bez ulaženja u problematiku njihove melodijske i tonalne strukture autor je sustavno i suvislo obrazložio ovo:

[13] Autor je 1954. god. oba svoja rada preradio za muški zbor. Rukopis se nalazi u njegovoj ostavštini u NSB Zagreb.

[14] Dosad su, dakle, prema izloženome, napjevi bili obrađeni 3 puta za glas uz glasovir, dakle kao solo-popijevke (Kuhač 1874, Cipra 1948, Lhotka-Kalinski 1951), 3 puta za muški zbor (Kuhač 1874, Zlatić 1934, Širola 1954), jedanput za dječji zbor (Skovran), 2 puta za mješoviti zbor (Mokranjac 1888, Širola 1920, 1921) te jedanput za komorni orkestralni sastav, ali samo djelomično zbog namjene (Pibernik, scenska glazba 1966).

1. »Strog ritam, pjevanje polagano, tiho, osjećajno, dvoglasno«[15] melodije *I kliče devojka* ukazuje na »karakteristike i današnjeg hrvatskog narodnog pjevanja u Dalmaciji, naročito u većim obalnim i otočnim mjestima«[15];

2. Pjevanje bugarštice *Kada mi se Radosave vojevoda oddiljaše* na srpski način »međutim podsjeća na guslarsko pjevanje, a guslari su sigurno u ono doba borba s Turcima došli iz istočnih krajeva, naročito iz Srbije, od njih su i naši ribari mogli naučiti taj način pjevanja na koji su pjevali i svoje narodne pjesme bugarštice.«[15]

Žganec navodi i svu dotadašnju literaturu koja se bavila kako glazbenom (Kuhač) tako i tekstovnom problematikom napjeva (Miklošič, Daničić, Jagić, Bogišić, Krumbacher, Scherzer, Petravić, Lalević).

Radmila Petrović, s druge strane, zadovoljila se time da — uglavnom na osnovi postavki Fr. Ks. Kuhača — obavijesti inozemstvo o najstarijem bilježenju narodnih melodija u našoj zemlji. Najprije je iznijela glavne značajke bugarštica, zatim je apostrofirala rad Kuhača u vezi s napjevima, konačno je analizirala najprije melodiju bugarštice — i to frazu po frazu — a onda i drugog napjeva (na isti način) — da bi na kraju, ostajući pri tome da se radi o našim narodnim melodijama, dodala kako se pjevanje bugarštica razlikuje od onoga uz gusle.

2

Iz dosad razloženog vidljivo je slijedeće:

a) svi koji su se bavili napjevima, bilo teoretski ili prakticistički, smatrali su ih *našim narodnim melodijama;*

b) svi su držali da su napjevi pisani u durskom tonskom rodu;

c) svi su im podmetnuli pratnju upravo u duhu tog tonskog roda, iako su Zlatić, Cipra i Lhotka-Kalinski u nju unosili i značajke starih crkvenih načina a Širola i (osobito) Pibernik i modernije harmonijske sklopove;

d) nitko im u našem stoljeću — a u skladu s dostignućima u muzikologiji i etnomuzikologiji — nije pokušao analizirati melodijsku, tonalnu i formalnu strukturu sa stajališta evropske glazbene situacije vremena njihova nastanka pa na osnovi toga postaviti o njihovoj genezi eventualno drugačiju tvrdnju što bi se nametnula sama od sebe.

Za posljednja tri navoda presudan je bio prvi, proistekao iz samog *Ribanja.* Nastao je, očito, iz analogijskog i na prvi pogled sasvim logičnog zaključivanja: Ako su tekstovi dviju bugarštica i jedne lirske pjesme naše narodne provenijencije, *a oni to jesu,* samo se po sebi razumije da iste provenijencije moraju biti i napjevi koji se na te tekstove pjevaju.[16] Ako su, nadalje, te melodije naši narodni napjevi, onda su im sasvim jasne i prema tome neprikosnovene koordinate nastanka i svih glazbenih komponenata. Zbog svega toga oni se imaju razmatrati u sklopu zakonitosti našeg narodnog melosa.

[15] Usp. citirani članak u ME I, 211. — Ovom prilikom valja naročito upozoriti na neodrživost Žgančeva pozivanja na učinak dvoglasja u drugom napjevu, kad taj drugi glas uopće nije zapisan.

[16] Tekst bugarštice *Dva mi sta siromaha (Kraljević Marko i brat mu Andrijaš)* pjevao se, rečeno je, na napjev bugarštice *Kada mi se Radosave*... Hektorović je, međutim, tu melodiju naveo samo s tekstom druge (*Kada mi se*...).

Poduprto prakticističkim rješenjem Kuhačevim i njegovim autoritetom, takvo je stajalište dobilo u neku ruku karakter prototipa koji su u većoj ili manjoj mjeri slijedili ostali harmonizatori odnosno obrađivači napjeva.

Da nešto nije u redu s takvim — ponavljamo, na prvi pogled sasvim logičnim — zaključivanjem instinktivno je osjetio i sâm Kuhač: »... ove pjesme s današnjimi našimi narodnimi popievkami imaju malo šta zajedničkoga...«[17] Suočivši se kao glazbenik od nerva s tom spoznajom ali ne tražeći neko novo ishodište u razmatranju problematike, on joj je pokušao doskočiti s prijedlogom: »... ali izmieni li se spori, tromi mah (tempo, op. L. Ž.) hitrijim mahom n. p. sa Allegro vivace tj. sa mahom sriemskog kola, to će nam se onda prikazati njihova jedinoličnost sa našimi narodnimi popievkami...«;[17] (ona se) »još bolje uviditi može, izkitimo li pojku (melodiju, op. L. Ž.) onimi uresi, što tamburašem našim pri udaranju rabe...«[18] Bez obzira na pobudu koja je Kuhača mogla voditi, taj prijedlog danas zvuči potpuno naivno i promašeno.

I dr Žganec, polazeći s istog stajališta, nužno je morao osjetiti Kuhačevu dilemu. Međutim, obrazloženje što ga je u potvrdu same tvrdnje iznio — a koje je navedeno u prethodnom poglavlju — svakako se doima temeljitije i uvjerljivije od Kuhačeva. Na žalost, ono očituje jednake slabosti kao i njegovo.

Premda u mnogo manjoj mjeri, dilemu je osjetila i Petrovićeva, davši joj — međutim — tek usputno značenje. Učinila je to marginalijom o razlici između pjevanja bugarštica od onoga uz gusle. Ali je nije dalje razradila dokazavši time da ju je navela zaista uz put, ostajući potpuno — iako bez vlastitih argumenata — uz Kuhačevo mišljenje o postanku napjeva.

To »nešto« što se suprotstavlja tvrdnji da su napjevi naše narodne provenijencije odnosi se najprije na strukturalnu svojevrsnost njihove melodijske linije, naročito one na tekst *I kliče devojka*. Tako se, a to je dobro znao i sâm Kuhač, nikada nije pjevalo ni u jednoj našoj folklornoj regiji. Tipičan anonimni narodni stvaralac našeg narodnog melosa, onaj što osim urođenog smisla nema nikakvu glazbenu naobrazbu, stvara melodije malog intervalskog raspona, kratkog arhitektonskog luka, skromne izražajnosti i formalne minijaturnosti, favorizirajući litanijsko ponavljanje melodijskih i ritamskih obrazaca i završavajući napjev — promatran sa stajališta evropske glazbene tradicije — s premalo uvjerljivom kadencom. A ako se među našim narodnim melodijama nađu i takve većeg intervalskog raspona, dužeg arhitektonskog luka, intenzivnije izražajnosti i formalne dorečenosti, uglavnom lišene inzistiranja na melodijskim i ritamskim obrascima te s apsolutno uvjerljivim završetkom, onda je jasno da ih je stvarala osoba temeljitije glazbene naobrazbe. Takvih je primjera malo i svi su iz novijeg vremena (npr. *Grad se beli ispod Balatina, Vehni, vehni, fijolica* i dr.), a podaci o njihovu autoru izgubili su se tijekom vremena.

Napjevi koje razmatramo bogatijeg su intervalskog raspona,[19] melodijski su im lukovi dužeg daha i bogatije izražajnosti, ugođaj im je zaista drevan a kadence su im potpuno u duhu evropske glazbene tradicije. Ritamska im je faktura raznovrsna i u njoj uglavnom nema ponavljanja pojedinih obrazaca. U melodici prevladava dijatonika, a ritmizacija teksta izvedena je zaista uzorno.

[17] Usp. *Pjesme P. Hektorovića i...*, XXX.
[18] Op. cit., XXXI.
[19] *Kada mi se Radosave...* obasiže interval sekste a *I kliče devojka* čak none.

Odnos melodije prema tekstovima napjeva pokazuje izvanredan sklad tih dviju stvaralačkih komponenata. Melodija upravo idealno slijedi misao teksta, nadopunjavajući ga na najbolji mogući način. Dovoljno je upozoriti na vrlo suptilno skretanje melodije *I kliče devojka* od početne razigranosti prema tihoj elegičnoj sjeti završetka, uvjetovanoj sadržajnošću pjesnikovih misli, ili npr. podvući završetak melodije *Kada mi se Radosave...* koji se doima poput suzdržavajućeg jecanja — pa da se dobije potvrda iznesenom mišljenju.

Tonalna struktura napjeva nije durska u našem današnjem smislu, kako se to općenito smatralo, nego se temelji na starom crkvenom načinu što samo uvjetno asocira karakter našeg današnjeg durskog tonskog roda. I dok u melodiji *Kada mi se Radosave...* osnovni modus miksolidijski u toku razvoja napjeva samo na tren skreće u eolski, dotle melodija *I kliče devojka* na tom planu očituje veću zanimljivost: i njoj je osnovni modus miksolidijski, ali on postepeno prelazi u hipomiksolidijski da bi definitivno prešao u frigijski u kojem načinu napjev i završava. Takav završetak, zbog bliskosti finalnog načina s našim današnjim molskim tonskim rodom, izvrsno potcrtava sasvim osebujnu draž stanovite bespomoćnosti koja izvire iz teksta.

Konačno, formalna struktura napjeva potpuno je dorečena i zaokružena. Forma prve melodije riješena je u dva približno jednaka arhitektonska luka (ona je, moglo bi se reći, dvodijelna), dok u drugom slučaju tvori nedjeljivu cjelinu.

Sve to ukazuje na slijedeće:

Tako ostvarene melodije morao je stvoriti glazbenik vrlo temeljite glazbene naobrazbe i dobro upućen u složenost skladateljske tehnike. Jedan te isti stvorio ih je obje, budući da se u njima mogu naći određene sličnosti pretežno melodijske naravi. Tekst one *Kada mi se Radosave...* naveo ga je na ostvarivanje pretežno epske atmosfere, dok mu je onaj *I kliče devojka* pokrenuo maštu u većoj mjeri rezultirajući u malo i ljupko remek-djelo.

3

Razmatranje u prethodnom poglavlju nije presudno pokolebalo tvrdnju o narodnoj provenijenciji napjeva nego je samo ukazalo na njihovu izuzetnu svojevrsnost s obzirom na zakonitosti tvorbe naših narodnih melodija. Nastavak izlaganja iznijet će najprije u kratkim crtama prikaz evropske glazbene situacije u prvim desetljećima XVI stoljeća — kada su, prema mišljenju potpisanoga, napjevi najranije mogli nastati — a onda će se oni razmotriti u kontekstu te situacije i njena odraza u našim krajevima, posebice u Hvaru.

Dobivši nastojanjima glazbenika XIV i XV stoljeća veću elastičnost koncepcije stvaralačke i izražajne naravi, glazbena se umjetnost početkom XVI stoljeća počela obogaćivati djelima svjetovnog (madrigal) i duhovnog karaktera (motet, misa) intenzivnije izražajnosti a time dublje sadržajnosti i veće umjetničke razine. Madrigal i motet, središnji oblici skladateljske prakse, počinju se razvijati u sve izrazitije glazbene forme koje će pri kraju stoljeća doseći najvišu točku svog razvoja. Tome pridonosi sve bujniji glazbeni život evropskih središta: on u odnosu na prethodna dva stoljeća pokazuje nedvojbeni uspon u reproduktivnom i produktivnom pravcu.

U kontekstu takve situacije i *južna* je Hrvatska našla svoje mjesto. Zavidan kulturni život gradova uz obalu Dalmacije ne bi mogao biti pot-

pun da ga u doličnoj mjeri nije obogaćivala i tonska umjetnost. Dvovrsnog karaktera, svjetovnog i duhovnog, ona je u prvom živjela kroz narodno stvaralaštvo a u drugom djelovanjem glazbenika na korovima dalmatinskih crkava. One su u to vrijeme već posjedovale i orgulje: Split od 1347, Dubrovnik od 1381, Zadar od 1392 i Šibenik od 1440. god. Obrazovani u skladu s evropskim glazbenim prilikama, glazbenici-orguljaši tih crkava su uz reproduktivne kvalitete neminovno gajili i sklonost prema glazbenom stvaralaštvu. Ono se, logično, pretežno kretalo u okvirima duhovnog područja (moteti, mise), ali je sigurno doticalo i ono svjetovnog karaktera (madrigal).

Ako su nabrojena kulturna središta ondašnje Dalmacije imala takav glazbeni život, onda je takav imao i Hvar. Iako se u njemu prema navodima dra G. Novaka[20] orgulje dokumentirano spominju tek 1571. god., nije neprihvatljivo tvrditi da ih je on imao i ranije, i to ako ne prije a ono bar početkom tog stoljeća. Uz to su u Hvaru i prije tog vremena djelovali glazbenici, jer kako opet navodi Novak,[21] Hvarani su na fieri (sajmu, op. L. Ž.) sv. Stjepana »pri dolasku i odlasku nekih velikodostojnika znali da prirede veličanstvene dočeke, sa instrumentima, predstavama, igrama i sl.« — odnosno »još u XV stoljeću bijaše u Hvaru sve, što je ondašnjem kulturnom čovjeku trebalo: škola, crkva, liječnici, apoteka, teatar, plesovi, muzika i dr.«

Kad je već tada glazbena umjetnost bila čvrsto povezana s kulturnim manifestacijama grada i kad je ušla u niz potreba svakog kulturnog mještanina, razumljivo je da je u XVI stoljeću morala biti na još većoj cijeni i umjetničkoj razini. Nije zato bezrazložno držati kako su i u tom gradu nastajali navedeni glazbeni oblici. Od tih nas posebice zanima madrigal, inače višeglasna zborska skladba na svjetovne tekstove koja se mogla izvoditi ne samo za zbor nego i tako, da je jedan glas pjevao samo najvišu dionicu izvornika dok su se dionice ostalih glasova izvodile na instrumentu. Njihova melodijska i tonalna struktura, formalna dispozicija i ostale komponente glazbenog izraza nosile su pečat glazbe onoga vremena. Pretežna dijatonika melodije, prisutnost starih crkvenih načina u koje se postepeno infiltriraju mol i dur, formalna preglednost i uravnoteženost, raznovrsnost ritamskih obrazaca i ukusnost harmonijskog govora odlike su takvih skladbi.[22] A sve te značajke, osim one posljednje za koju se ne može znati kakva je bila, prisutne su i u našim napjevima.

Ova sasvim logična spoznaja dovodi do slijedećeg zaključka: Jer je to tako, *onda ti napjevi nisu ništa drugo nego sačuvane najviše dionice skladbi kojima su se ostale dionice — povjerene instrumentu za pratnju — izgubile.*[23] Oni su, znači, pravi pravcati *madrigali,* nastali iz stvaralačke mašte danas nepoznatog hvarskog glazbenika iz prvih desetljeća XVI stoljeća koji se — potaknut stihovima narodne provenijencije — na taj način uklopio u krug A. Patricija i J. Skjavetića, zasad najranijih hrvatskih skladatelja madrigala što su živjeli i stvarali sredinom samog stoljeća. Možda je to mogao biti i sam Hektorović čija je glazbena naobrazba očito bila vrlo temeljita. Ne isključujući tu mogućnost ali ni ne inzistirajući na njoj, nama se valja zadovoljiti torzom tih madrigala

[20] Usp. Novak G., *Hvar kroz stoljeća,* Hvar 1960 (II izd.), 136.

[21] Op. cit., 191.

[22] U tom smislu uputno je, na primjer, pogledati treći svezak zbirke A. Eitnera *The Italian Madrigal* (Princeton, New Jersey 1949): u njemu se može naći lijepi broj potvrda iznesenim značajkama madrigala (kao i ostalih njemu sličnih oblika) onoga vremena.

[23] Eventualna pomisao da bi te melodije mogle biti dionice *tenora* radi toga što su ih Hektoroviću pjevali muški glasovi ne može se prihvatiti. Razlog tome nalazi se u melodijskoj strukturi tih izrazito raspjevanih linija, tipičnih za vodeći — dakle, *najviši* — glas, a ne za podređeniju pratilačku dionicu kakva je (uglavnom) tenorska.

koji, međutim, i sa samo jednom sačuvanom dionicom — osobito onaj *I kliče devojka*[24] — djeluju u svakom slučaju vrlo impresivno.

4

Dosadašnje izlaganje neminovno bi ostalo nedorečeno ako ne bismo odgovorili na još neka pitanja što se nameću sama od sebe. Ona bi se mogla oblikovati ovako:

— gdje su Nikola i Paskoj, jednostavni i priprosti ribari, mogli onda naučiti pjevati melodije tih madrigala;

— zašto bi ovi morali nastati baš u Hvaru a ne u nekom drugom kraju naše domovine;

— što je s Hektorovićevom napomenom da su mu njegovi pratioci te melodije pjevali »sarbskim načinom«;

— kako bi u svjetlu sadašnje interpretacije imala izgledati njihova instrumentalna pratnja.

Odgovor na prvo pitanje uključuje spoznaju o izvanrednoj prirodno urođenoj glazbenoj nadarenosti naših ljudi s obala Jadrana. Njihovo spontano višeglasno muziciranje nužno dovodi do isticanja triju mogućnosti:

a) možda su očito dobri pjevači Nikola i Paskoj pjevali u nekom vokalnom sastavu čak i pod vodstvom samog autora apostrofiranih madrigala te dobro naučili pjevati glavnu im melodiju pa je Hektoroviću reproducirali;

b) možda su te melodije bile omiljene na otoku Hvaru te se tu i inače izvodile uz pratnju instrumenata, što je moglo biti poznato i pjesniku, pa su ih Nikola i Paskoj naučili na taj način;

c) možda je, napokon, sam pjesnik i skladatelj naučio pjevati svoje pratioce svoje vlastite melodije ne navevši iz skromnosti uz njih i svoje ime.[25]

Drugo je pitanje manje kompleksno: glazbena situacija u našim zemljama u prethodnim stoljećima, a zbog izuzetno teških političkih i društvenih prilika, nije bila svuda na jednakoj razini. Jedino je bila intenzivnija u Sloveniji i južnoj Hrvatskoj, naročito od XVI stoljeća pa nadalje, dok se u drugim krajevima očitovala tek skromnim prilozima isključivo didaktično-prakticističke naravi. Iz toga slijedi da su apostrofirane skladbe zbog jezične specifičnosti teksta jedino mogle nastati u južnoj Hrvatskoj. Hvar je uzet u obzir zbog najveće vjerojatnosti s obzirom na zbivanje radnje i na njene protagoniste.

Iz izvornog teksta *Ribanja* kojim se najavljuje izvođenje prve bugarštice nedvojbeno izlazi da se izreka »sarbskim načinom« odnosi samo na tekstove, i to one bugarštica. O genezi tih tekstova i o tome kako su one mogle doći do Hvara, odnosno nastati u tom kraju, iznesena su mnoga mišljenja. Njihovo razmatranje izašlo bi izvan okvira ovog rada, vezanog isključivo za problematiku glazbene naravi.

[24] Šteta je što Hektorović nije naveo i drugi glas toj melodiji.

[25] Na ovom mjestu neka bude navedena još jedna mogućnost što se, bez veze s prirodnom glazbenom nadarenošću naših ljudi s obala Jadrana, može nametnuti kao primamljiva: Jesu li uopće Nikola i Paskoj pjesniku *pjevali* (za vrijeme ribarenja) melodije spomenutih napjeva i nisu li mu možda samo *recitirali* stihove apostrofiranih pjesama? Ako se ima na umu da je Hektorović *nužno* morao pristupiti pisanju teksta Ribanja *nakon* objavljenog ribarenja (bez obzira na inzistiranju preciziranja vremenskog razmaka između jednog i drugog čina), onda nije iluzorno pomisliti da je tada pjesnik zaista mogao *sam skladati napjeve* na (jamačno po njemu redigirane) narodne tekstove. Ova osebujna pretpostavka navedena je više kao usputan prilog ideji o eventualnom Hektorovićevu skladateljskom sudioništvu u *Ribanju.*

Umjesto verbalnog objašnjenja što ga traži posljednje pitanje, u nastavku se prilaže instrumentalna pratnja autora ovog rada, melodijama madrigala, nastala na temelju ranije izvršene analize:

* * *

Iz dosad razloženog jedno je očito: napjevi iz Hektorovićeva *Ribanja* — nakon provedene analize u duhu suvremenih strujanja na području muzikologije i etnomuzikologije — *ne mogu biti narodne melodije,* ne samo naše nego bilo koje druge nacije. One su rađene suviše stručno i potpuno u duhu zakonitosti evropske glazbene tradicije s početka XVI stoljeća, koja nije poznavala specifičnosti tvorbe narodnog melosa, posebice onog s teritorija današnje Jugoslavije. Na njemu se nikada, ni prije ni poslije, tvorba narodnih melodija nije očitovala ni na približno sličan način. Upravo zbog toga ti su napjevi nužno tražili drugačije razmatranje njegovih glazbenih komponenata što je zatim neminovno dovelo do njihova genetskog prekvalificiranja i do isticanja njihove apsolutne ovisnosti o stvaralačkom talentu jedne cjelovite skladateljske ličnosti. Tkogod to bio, njima je na tlu *južne* Hrvatske stvorio pionirska i utoliko značajnija djela. Ako je to bio sâm pjesnik *Ribanja,* onda je naše priznanje to veće. A ako je on bio samo puki zapisivač tuđih melodija, i na tome mu valja odati priznanje: on po tome u hrvatskoj glazbi zauzima časno i apsolutno prvo mjesto među našim melografima.

PETAR HEKTOROVIĆ I LIKOVNE UMJETNOSTI*

Cvito Fisković

Odnos Petra Hektorovića prema likovnim umjetnostima, kiparstvu i slikarstvu, teško je ustvrditi, jer nam za to nedostaje podataka iz njegova djela i njegova života, kao i kod ostalih naših književnika starijeg vremena, dok njegov smisao za graditeljstvo izbija iz njegovih stihova i oporuke, a očituje se još jasnije u građenju Tvrdalja.

Može se pretpostaviti da je kao koljenović i potomak starog plemenitog roda i pripadnik kulturne sredine, odgajao svoj smisao i ljubav prema umjetnosti, osobito prema rukotvorinama umjetničkog obrta i umjetninama koje su onda nabavljale i njima dičile se osobito plemićke obitelji.

Ako je njegovoj obitelji doista pripadala vitka trokatnica podignuta na gradskim zidinama kraj glavnih vrata srednjovjekovnog Hvara, kao što nam grbovi pokazuju, onda je i unutrašnjost te kasnogotičke palače[1] s kićenim triforama i monoforama bila bogato opremljena. Bez obzira na to, Hektorovićeva obitelj se, prema pisanju i izvještaju mletačkog sindika G. B. Giustinianija, ubrajala među najbogatije hvarske obitelji.[2]

Prema tome je posjedovala umjetnine i držala uređene ponutrice svojih dvorana i soba u kojima je Petar mogao odnjegovati vlastiti smisao za umjetnine, a i istančati svoj ukus. Iako svi hvarski plemići nisu morali biti kulturni, on je kao književnik a donekle i glazbenik, zastalno svoja zanimanja morao uskladiti s poznavanjem likovnih umjetnosti, to više što je živio u renesansnom vremenu, kada se oblikovao čovjek općeg znanja i kada su kućni namještaj i pribor, predmeti svakidašnje i osobne upotrebe bili proizvodi umjetničkog obrta.

Nisu nam se sačuvali popisi Petrovih pokretnina, ali iz njegove oporuke[3] i ostalih pisanih izvora se doznaje da je u svojoj kući posjedovao nekoliko dragocjenih predmeta, odjeće, nakita, keramike i stolnog pribora, pa ćemo ih spomenuti, iako ne daju tačnu sliku imovine koju su, kako nam otrkivaju popisi ostalih posjednika i bogataša iz XVI stoljeća, imali njemu ravni dalmatinski plemići. On u oporuci spominje prstenove od kojih su neki vrijedjeli dva, a neki tri i deset dukata, dva zlatna s dijamantnim kamenom, jedan jaspis s ukrasom u obliku glave okovan u srebro, vjerojatno kao privjesak, i zlatni ženski pojas oblikovan kao lanac, kakvi onda bijahu uobičajeni, a vrijedio je pedeset dukata. Imao je i prsten sa zefirom, koji je ostavio glavnom baštiniku Tvrdalja, po to-

* Ovaj rad akademika Fiskovića bio je na programu starogradskog dijela savjetovanja (1. 9. 1968) ali je pročitan tek u Splitu, 3. 9. 1968, pa ga donosimo na ovom mjestu.

[1] C. Fisković, *Ljetnikovac Hanibala Lucića u Hvaru*, »Anali Historijskog instituta u Dubrovniku« VIII—IX, str. 246, bilješka 219, Dubrovnik 1962.

[2] *Commissiones et relationes venetae* II, str. 221, Zagreb 1877.

[3] *Stari pisci hrvatski* VI, *Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića*, str. IX, Zagreb 1874.

mu bi se reklo da je taj komad nakita osobito cijenio. Posjedovao je i srebrni križ sa svetačkim moćima.[4]

Kao svaki bogatiji Dalmatinac ne samo u gradu već i u selima i on je posjedovao srebrninu, zdjele i vrčeve, viljuške i noževe, jer se taj pribor kovao u mnogim dalmatinskim mjestima u srednjem vijeku, budući da je u primorske gradove stizalo iz srpskih i bosanskih rudnika mnogo srebra i u tim mjestima ga bezbrojni zlatari pretvarahu u umjetnine.[5] Taj Petrov nakit i pribor u zlatu i srebru bio je zastalno izrađen u kasnogotičkom i renesansnom stilu.

Pjesnik je u svojem spjevu, u prizoru susreta njegove lađe s galijom sred mora, pokazao neimenovanog dostojanstvenika kojemu je ugled pred Petrovim ribarima porastao kad su spazili njegovo raskošno odijelo i nakit, koji pjesnik nije proglasio taštinom nego ga je u Paskojevu čuđenju opisao:

Paskoj se ne postav / tuj k meni prikloni
tere me uprosi, / ne rekši rič drugu:
Tko je on, ki nosi / od zlata verugu
i svilnu kavadu, / kom se je odio?
Mni mi se, u Gradu / da sam ga vidio.
Kolici parsteni / na rukah mu stahu
s dragimi kameni / u njih, ki se sjahu!
Zlatom pas pokriven i bičak gizdavi,
i svilom odiven, / lipo t'ga sve slavi! . . .
Rik ja: Ča T'se čini / od toga človika?
Reče: meni se mni / od broja velika:
I meni, ja mu rih: / jer ki prid njim stahu,
dobro zamirah svih, / da mu čast činjahu,[6]

Iz tog opisa izbija, dakle, Petrovo zanimanje za nakit i nošnju renesansnog čovjeka: zlatni lanac, prstenje s dragim kamenjem, platneni ili baršunasti pojas pokriven zlatnim ukrasima i srebrni svinuti nožić tzv. »britvica«; to se sve susreće u popisima onog vremena u Dalmaciji[7] a bili su to tako česti proizvodi i rukotvorine umjetničkog obrta koji su ušli čak i u opis ribarenja.

Sačuvan je i popis pjesnikove odjeće, sastavljen nakon njegove smrti 1572. godine. Nosio se po običaju ondašnjih plemića i čini se da se nije izdvajao od njih. Imao je, pored tipične odjeće svojega vremena, i haljine od fine svile i crne čoje postavljene bijelim i lisičjim krznom, te haljine od tkanine ukrašene cvjetovima i skupocijenim hermelinom koje su nosili bogataši.[8]

Hektorović je zastalno bio posebno naoružao Tvrdalj oružjem, koje je posjedovala svaka osamljena i seoska primorska a i mnoga gradska kuća i imao svaki čovjek za obranu od napadaja a i radi sudjelovanja u zajedničkoj obrani naselja od gusara. To su oružje osobito čuvali oni koji su živjeli na izloženim mjestima, u selima i naseljima bez obrambenih zidina. Hektorović spominje svoju pušku tanke cijevi udešenu za lijevu ruku, po čemu bi se moglo pretpostaviti da je pjesnik bio ljevoruk..[9]

[4] P. Kuničić, *Petar Hektorović i njegov rod i Tvrdalj*, str. 47, 51, »Dubrovnik« 1924.

[5] C. Fisković, *Dubrovački zlatari od XIII do XVII stoljeća*, »Starohrvatska prosvjeta« III/I, Zagreb 1949.

[6] Hektorovićeve stihove navodim prema: *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, Priredio R. Bujas, Zagreb 1957.

[7] C. Fisković, o. c. (5), str. 186; C. Fisković, *Lastovski spomenici*, »Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji«, XVI, str. 141, Split 1966.

[8] P. Kuničić, o. c., str. 46.

[9] *Stari pisci hrvatski* VI, str. XX, Zagreb 1874.

Puška je imala, naravno, i svoj pribor koji on također spominje. Imao je i nož, kojemu je bijela ručica bila okovana u srebro, a željezna oštrica također ukrašena srebrom i skovana na turski način; iz toga se vidi kako je istočnjačko oružje bilo već svojim oblicima utjecalo na zapadnjačko, evropsko. I u Dubrovniku se 1521. godine spominje cortelo turchesco cum argento. (J. Tadić, Građa o slikarskoj školi u Dubrovniku II, str. 109). Hektorović je želio da tom nožu okuje korice u srebro, bez urezanih ukrasa i da im se skuje potreban srebrni lanac. Očito je da je cijenio taj svoj nož, i stoga je u svojoj oporuci želio, ne dospije li on sam to učiniti, da isto izvrši njegov nasljednik.

U dodir sa zlatarima Petar je mogao doći i kao izvršitelj oporuke svojega oca, koji je ostavio novac da se iskuje srebrni kadionik i tamjanka za crkvu Sv. Marka u Hvaru.[10]

Među rijetkostima imao je Petar i štap od indijske trstike, kojemu držak bijaše izrađen u bjelokosti, a na dnu mu stajaše kost od roga. Poklonio mu ga je prijatelj, dubrovački književnik Nikola Nalješković. Takvi štapovi bijahu vjerojatno u XVI stoljeću kod nas rijetki, ali su ih Dubrovčani kao ljubitelji egzotičnih predmeta donosili sa svojih dugih putovanja ili, nabavljali putem veza s istokom, a u XVII stoljeću bijahu u uporabi u Trogiru. U popisu stvari povjesnika Pavla Andreisa 1658. godine spominje se... una canna d' India con un poco d'argento di sopra val L. 18. (Arhiv Cerineo, Split). Obojica prijatelja su cijenila taj dar, potrebit i za oslon i kao ukras starcima, pa je korčulanski plemić Antun Rozanović, koji je pisao i latinske stihove, spjevao tom štapu pjesmu.[11] Nalješković ga je poklonio Hektoroviću, znajući kako ga muči kostobolja i ulog, kojoj je bolesti on, u ono vrijeme omiljenog stihotvorstva, uputio i posebnu pjesmu u kojoj izražava želju da se njegov prijatelj oslobodi neizlječivih bolova:

Vaj guto proketa, da bi se skončal viek
tvojieh dan i ljeta, ali t'se našal liek!
Od kud je u tebi tolika oholos?
od kud li dana bi toliko tebi vlas
da moriš čovika, koji je kruna, čas
i slava i dika po svitu od svih nas...
...od tvoje tej uze, davši mu te muke
da mu ti priuze i noge i ruke,
koje su tolike pjesni nam pisale,
kijem nisu prilike do danas postale.
Molim te toga raj, ne moj svi Hrvati
da na te plaču sad, hojtjej ga parjati.[12]

Obojica, i Nalješković i Hektorović, osjećali su tugu i nemoć starosti. Nikola stoga i kaže u pjesmi Petru da u njoj čovjek

Ne može da bježi ni tjera ni hodi
trjebuje da leži, kad ga tko ne vodi.[13]

[10] P. Kuničić, o. c., str. 17.

[11] *Stari pisci hrvatski* V, *Pjesme Nikole Dimitrovića i Nikole Nalješkovića*, str. 348, Zagreb 1873; O Rozanoviću: V. Foretić, *Hektorovićevo doba na relaciji Hvar-Korčula—Dubrovnik*, Časopis »Dubrovnik« XI/3, str. 96—97, Dubrovnik 1968. godine.

[12] *Stari pisci hrvatski* V, str. 334, Zagreb 1873.

[13] Ibidem, str. 341.

A Hektorović se njemu tuži na gutu, zbog koje ga napušta nadahnuće za pjesme, jer on kao renesansni erudit ne može da odijeli duh od tijela:

...Za tim je ne mal stoga nemoći na meni
u bedri je ulog, a bok bez bol'je ni,...
...S tilom je savezan, kako znaš, s našiem duh,
toli moćno stezan, da mu je na posluh;
ter jedan kad čuje, da se drugi smuti,
on se ne raduje jednako sve ćuti.[14]

Ali nije bio samo taj štap, u kojemu mi danas vidimo još jednu potvrdu o uvozu egzotičnih umjetnina i građe s Istoka u Dubrovniku u XVI stoljeću, ispunjenom velikom trgovinom i dalekim pomorskim putovanjima krcatim dubrovačkih jedrenjaka, nego je još bilo u Hektorovićevu domu darova koje su mu prijatelji i štovatelji darovali kad je ispunio svoju veliku želju i posjetio Dubrovnik i okolicu. On o tome s ushićenjem piše Mikši Pelegrinoviću:

«...ne listo u gradu, da vasdi u državi i kotaru njegovu, gdi godi smo došli (a prošli, ga smo i vidili dosti), vasdi smo bili po čudnovati način vidini, ljubljeni i obilno obdarovani, tako da jim smo ostali svim veće nego gvozdenimi verugami vikovnjim načinom obezani.«[15]

Pjesnik je tada vjerovatno obišao i njihove spomenike, riznice koje onda kazivahu mnogim putnicima,[16] a u okolici i po otocima i lijepe ljetnikovce, koji su gospodaru i graditelju Tvrdalja morali biti osobito zanimljivi, pa je možda i od tog ladanjskog graditeljstva preuzeo neku čest ili oblik, a poznato je da mu je za njegov perivoj pjesnik Mavar Vetranović poslao na poklon mlade čemprese i oleandre. Razgovarao je on s Dubrovčanima tom prilikom o književnicima hvarskim i o njihovim djelima,[17] pa se iz kratkog spominjanja svega toga vidi da je Hektorovićev boravak u Dubrovniku još jedna potvrda jedinstva hrvatske primorske književnosti i kulture onoga vremena, kada je Dalmacija bila politički odijeljena od južnog dijela, od Dubrovačke Republike.

Među umjetnički oblikovanim posuđem koje je imao Petar je opisao pehar, koji bijaše uzeo sobom na trodnevno ribarenje, a Paskoj i Nikola ga bijahu zaboravili kad su ručali na obali Brača, zbog čega su se vratili da ga nađu:

Rih: žeja me tira, / nu mi dajte piti,
Nie toj zamira, / navlastito liti!
Kad oni da dadu / i da služe, htiše,
vidih velu svadu: / ričmi se snitiše,
Jer ne bi buklije / onde ni pehara;
jedan mre od jije, / a drugi se stara.
Pak su se svidili / (stid ih biše reči),
da su toj zabili / pastiru služeći.
Meni tuj služiše / vinca razvodnjena
kupicom, ka biše / za njih ponesena,

[14] *Stari pisci hrvatski* VI, str. 71, Zagreb 1874. Hektorović nam, dakle, za kostobolju donosi hrvatsku riječ »ulog« (giht), koju Nalješković zove »guta«, prema talijanskoj riječi »gotta«, a u dokumentima je poznat i naziv »podagra«: »...Die 20 mensis marcij 1603. D. Aloysius de Balistris impotens ab podagram...« (Michaelis Priuli, Visitatio Apostolica Spalatensis 1603, Archivio Secreto Vaticano, Miscellanea Arm. VII, No. 100).

[15] *Stari pisci hrvatski* VI, str. 53.

[16] J. Tadić, *Promet putnika u starom Dubrovniku*, str. 191, 202, Dubrovnik 1939.

[17] *Stari pisci hrvatski* VI, str 53.

po krajih zlaćena / srebra izvrsnoga,
tegom napravljena, / načina staroga.
Počeh ja gasiti / tiho tuj nezgodu,
ki se imah sarditi / i žaliti škodu.
Malo t'me grizіše / taj škoda takova,
nego ča mi drag biše / ki mi ga darova.
Od Damaška strane / doni ga znanac moj
meu stvari izbrane, / kojim ne biše broj.
Kada u njem staše / vince al vodica,
na dnu mu se sjaše / s Misecom Danica.
Meštar na nj pisat hti / ovu rič, ne inu:
»Gdi godi budeš ti, / veseli družinu!«
Moriškimi slovi / toj hti upisati,
Pri ner ga gotovi / i zlatom pozlati . . .

Bez obzira na to je li Petar odnio na ribanje te dragocjene pozlaćene čaše, pehar za sebe a malu kupu za ribare, ili ih je samo umetnuo u svoje pjevanje, njegov opis tih predmeta privlači našu pažnju. Srebrne kupice pozlaćene pri vrhu nisu bile rijetkost u starim dalmatinskim obiteljima koje obilovahu srebrnim posuđem, kako se to doznaje iz njihovih popisa nekretnina i ugovora za njihovo kovanje s domaćim zlatarima u XV—XVI stoljeću.[18] Kupica je vjerojatno bila čak kasnogotičkog stila, jer pjesnik izričito veli da je skovana na starinski način. Sirijski pehar s arapskim natpisom i ukrasom zvijezde i polumjeseca mogao je Hektoroviću lako donijeti koji prijatelj s Istoka, kamo su i Dalmatinci odlazili ratovati s Mlečanima protiv Turaka. Nije to, dakle bio pehar skovan *»de agrento alla damaschina«*, koji se spominju u Hektorovićevo doba u Dubrovniku, ni brončani vrč s inkrustacijama srebra i zlata u tehnici *»alla damaschina«* uvedenoj u Mletke već od XIV stoljeća,[19] već izvorni sirijski. Svakako, taj odlomak »Ribanja«, prožet žaljenjem za izgubljenim peharom i radošću što ga nađoše, otkriva nam u Hektoroviću ljubitelja rukotvorina umjetničkog obrta.

On je zastalno posjedovao u svojoj drevnoj i bogatoj obitelji izabrane majolične zdjele i muranska stakla. Iako ih popisi imovine dalmatinskih obitelji u XV—XVII stoljeću ne nabrajaju mnogo, posljednji nalazi ulomaka iz XVI—XVII stoljeća u Zadru, u Korčuli, a i u Splitu pokazuju nam da je islikane majolike bilo u obilju u hrvatskim primorskim gradovima,[20] i da se njezina bolja vrsta uvozila iz zemalja susjedne Italije.

U našim obalnim i otočkim mjestima postojao je u srednjem vijeku i kasnije običaj da se majolične zdjele uzidavaju u pročelja kuća i crkava. Jednu sam takvu s naslikanim modrim križem našao na vratima srednjovjekovne crkve Sv. Duha u Komolcu u Rijeci Dubrovačkoj,[21] jednu u luneti prozora srušenog pročelja romaničke kuće iz XIII stoljeća

[18] C. Fisković, o. c. (5), str. 188; C. Fisković, *Umjetnost i umjetnički obrt XV—XVI stoljeća u Splitu* »Zbornik Marka Marulića«, str. 155, Zagreb 1950.

[19] C. Fisković, *Likovna umjetnost u djelima i vremenu Marina Držića,* »Zbornik radova o Marinu Držiću«.

16 juni 1519
Due taze d arzento una lavorata alla damaschina un altra alla talliana . . . Diversa cancellariae 108, str. 19. Historijski arhiv u Dubrovniku.

[20] S. Petricioli, *Iz inventara majolike u Zadru,* »Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji XV«, str. 126, Split 1963. U Korčuli sam našao mnogo ulomaka keramike skupa s D. Klobučar u ruševini jedne gotičke kuće uz sjevernu gradsku stranu. Predali smo je muzeju grada Korčule. U Dioklecijanovoj palači pri najnovijim iskapanjima 1968. godine nađeno je također vrlo mnogo ulomaka.

[21] C. Fisković, *Slikar Angelo Bizamano u Dubrovniku,* »Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji« XI, str. 76, Split 1959.

sred Trogira,[22] a ulomak s natpisom nad gotičkim dvorišnim ulazom iz XIV stoljeća u Splitu kraj visokog stepeništa Gospe od Zvonika,[23] a ima ih još. Sličan običaj je postojao i u Italiji, tako npr. u XIV stoljeću u Jakinskim Markama s kojima su hrvatski primorski gradovi imali česte veze.[24] Ti su ukrasi doduše u našem graditeljstvu rjeđi, jer je ono obilovalo bogatim kamenim ukrasom, ali je Hektorović ipak žrtvovao manje vrijedni dio svojega stolnoga posuđa i dao ga uzidati u zidove svojega Tvrdalja, pa su se na nj ugledali i još neki Starograđani.

O pjesnikovu zanimanju za slikarstvo ne može se ništa pouzdano reći, a otvoreno je pitanje je li imao veze s jednim od najjačih mletačkih slikara, Jacopom Robustijem Tintorettom, i je li Hektorović sam izravno kod njega naručio sliku »Oplakivanje Krista« za oltar svoje obitelji u dominikanskoj crkvi u Starom Gradu. Ta pala, koje je oltar na žalost uništen, pripisivala se i ranije Tintorettu, a Grgo Gamulin je to nedavno uspio dokazati stilskom analizom.[25] Nije utvrđeno, međutim, kad je slika naslikana, ali treba uvažiti da su prior i zastupnici dominikanskog samostana dopustili Petru u travnju 1546. godine da sagradi u crkvi oltar, to jest kapelu Kristova groba.[26]

Ako se dokaže i razjasni pjesnikov mogući susret s velikim slikarom, koji mu je mlađi suvremenik, a po realističkom opažanju i temperamentu donekle i blizak, pred nama bi se ocrtala još jače osebujna Hektorovićeva ličnost. Ipak i ovako je za upotpunjavanje i upoznavanje pjesnikove kulturne sredine značajno, da se, pored Veronesea u Vrboskoj, dva najvrednija djela starog slikarstva na otoku Hvaru (velika romanička ikona Gospe sa sinom iz XIII stoljeća na baroknom oltaru Hektorovićevih u hvarskoj stolnoj crkvi[27] i spomenuta Tintorettova pala) mogu povezati s pjesnikovom obitelji. Romaničko slikarstvo na dasci bilo je poznato u srednjoj Dalmaciji,[28] nedavno sam mogao utvrditi i postojanje splitske slikarske škole toga stila u XIII stoljeću, a vrijedni proizvodi Tintorettove radionice bijahu poznati i na susjednim otocima, na Korčuli i Braču.[29]

Mjesna predaja vidi u sjedobradom starcu koji se moli na velikoj starogradskoj slici pred mrtvim tijelom Kristovim lik Petra Hektorovića, a u ženi uza nj njegovu kćerku Lukreciju, uz koju također kleči crnomanjast muškarac srednjih godina, koji bi mogao biti njen muž Petar Gazarović.[30] Sva trojica su okupljena u skrušenu stavu, imaju izrazite crte portreta i odjeveni su u svjetovnu odjeću, a odijeljeni su određenim poštovanjem i udaljeni od Marije i mrtvog Krista. Petar je, kao i dubrovački starci, što ih spominje Marin Držić,[31] u ono vrijeme doista imao dugu tolstojevsku bradu.

[22] C. Fisković, *Romaničke kuće u Splitu i u Trogiru,* »Starohrvatska prosvjeta« III/2, str. 142, 173, kuća br. 15, Zagreb 1952. Na prozoru je u luneti, nakon čišćenja otkrivena zdjelica.

[23] Gotička dvorišna vrata iz XIV stoljeća u Splitu uz stepenice Gospe zvonika imaju vrh luka uzidanu majoličku pločicu dugoljasta osmerokutna oblika s modrim cvijećem sred kojega je svitak s natpisom gotičkih slova Persbesafer.

[24] P. Toesca, *Il Trecento,* sl. 723, str. 874, Torino 1951.

[25] G. Gamulin, *Tintoretto na Hektorovićevu oltaru.* »Vjesnik« 26. VII 1964. Zagreb; Isti, *Jacopo Tintoretto sul' altare del P. Hektorović.* Paragone 183. str. 49. Milano 1965; F. Maroević, *Tintoretto i Hektorović,* »Slobodna Dalmacija«, 1—3. I 1965, Split.

[26] P. Kuničić, o. c., str. 90.

[27] G. Gamulin, *Stari majstori u Jugoslaviji,* I, str. 5, Zagreb 1961.

[28] C. Fisković, *Splitska slikarska škola iz XIII stoljeća,* »Slobodna Dalmacija«, Split 31. XII 1961.

[29] K. Prijatelj, *Korčulansko Navještenje mladog Tintoretta,* »Republika« XIX/5, str. 230, Zagreb 1960; G. Gamulin, o. c. (27), str. 104; K. Prijatelja članak u Bračkom zborniku 4, str. 185, Zagreb 1960.

[30] P. Kuničić, o. c., str. 32.

[31] C. Fisković, o. c. (19).

poručuje on Nikoli Nalješkoviću 1541. godine. Dalmatinski su se darovatelji inače običavali i voljeli portretirati u XVI—XVII stoljeću na crkvenim palama.

Pa ipak sva tri lika ne moraju biti portreti. Sjedobradi starac vjerojatno prikazuje Josipa iz Arimateje, a ostali likovi Mariju Magdalenu i Nikodema, iako se renesansni slikari ne drže ikonografskih pravila. Oni nisu posebno izdvojeni iz kompozicije niti su kao darovatelji naslikani pri donjoj polovini slike, imaju, i to Nikodem i Magdalena, svetokruge oko glava, a slični likovi i lica se susreću i na još nekim Tintorettovim slikama,[32] ali se i takva postava moguće svjetovnih likova naslikane kompozicije može objasniti slikarevom naravi i njegovom vještinom i slobodom komponiranja. Ničim se ne da, dakle, utvrditi mjesna predaja koja je, čini se, nastala tek u prošlom stoljeću, a koju Š. Ljubić nije zabilježio.

Sliku je teško smjestiti u određeno vrijeme dugog Tintorettovog stvaralaštva i, ako se prihvati pripisivanje tom velikom majstoru, a i da je na njoj prikazan Petar i rodbina, što je već teže, trebalo bi onda uvažiti da je muž Lukrecijin Petar, navodno prikazan uz suprugu, umro prije 1560. godine, jer ga Hektorović u svojoj oporuci tada već spominje mrtvim. Lukrecija, ako je to doista njen lik, na slici preko prsiju ima stoga bijeli veo, a ne udovičko crno ruho. Djelo bi se, dakle, po tom slobodnom i proizvoljnom zaključivanju moglo datirati između 1546. godine, kada je građen oltar Kristova pokapanja i 1559, kada je Gazarović već bio mrtav. Pri takvom datiranju treba uvažiti i činjenicu da pjesnik, koji se brinuo potanje za svoje započete radove, ne spominje da njegovi nasljednici dovrše kapelu i dadu učiniti palu na oltaru Kristova pokapanja, koji inače spominje u svojoj oporuci, pa bi se moglo zaključiti da su oltar i kapela bili dovršeni za vrijeme njegova života. Ali, sve su to otvorena i neriješena pitanja.

Pjesnik je mogao doći u neposredni dodir sa slikarima onda kada je kao izvršitelj očeve oporuke morao naručiti oltarnu sliku Gospe sa sinom i svecima, Kuzmom i Damjanom, koju je Marin poklonio crkvi posvećenoj tim zaštitnicima pod Vrbanjom, ako to njegov otac sam nije izršio već za života.[33]

Pjesnikov odnos prema graditeljstvu može se tačnije odrediti na temelju njegova nastojanja i ostvarenja u gradnji utvrđenog ljetnikovca Tvrdalja u Starom Gradu na Hvaru. Zanos prema tom poslu izbija iz njegova spjeva, a njegovo shvaćanje graditeljstva i kao umjetnosti i kao prakse, iz njegove oporuke. U povijesti primorskog graditeljstva ima bezbroj ugovora između graditelja i naručitelja nacrta i novogradnji, ali gotovo ni u jednom se ne otkriva toliko shvaćanje i razumijevanje pa ni zauzimanje vlasnika za graditeljski zahvat, toliko poniranja u pojedinosti, kao u Petrovoj oporuci. U njoj on svojim oporučnim izvršiteljima i nasljednicima obrazlaže način kako će nastaviti gradnju, ako on ne dovrši sasvim djelo za svojega života. Strogo im nalaže da se u nekim pojedinostima drže njegovih pisanih uputa i njegovih vlastitih nacrta, koje im ostavlja među svojim papirima, a ponegdje im daje slobodu i ovlašćuje ih da zidaju po potrebi i raspoređuju dijelove i novac po vlastitom nahođenju, izbjegavajući stalno suvišnosti i raskoši.

[32] Usporedi: *La Mostra del Tintoretto*, Catalogo delle opere, Venezia 1937; A. Venturi, *Storia dell' arte italiana* IX/IV, str. 441, Milano 1929.

[33] P. Kuničić, o. c. str. 16.

Gradio je Tvrdalj nekoliko desetljeća XVI stoljeća. On mu nije udario sve temelje, nego je započeo sasvim ispočetka samo neke dijelove, a na ostalim je novogradnjama proširio i obuhvatio u jedinstven plan novog sklopa zgrade svojih pređa, koje su se tu već od prije dizale.[34]

Ne zna se tačno kada ga je započeo, ali najstariji natpis u sklopu gradnje, na zdencu, potječe iz 1521. godine i potpuno se slaže s ostalima Petrovim, pa se čini da se odobrenje za gradnju generalnog providura iz 1552. godine, koju Š. Ljubić drži početkom izgradnje, odnosi samo na tvrđavni dio Tvrdalja. Svakako je 1556. godine, kada je napisao svoje »Ribanje i ribarsko prigovaranje«, bio dovršio veći dio zidova čitavog sklopa na kojemu je bilo postavljeno više od dvadeset natpisa, kulu s golubinjakom i vrapčarom, ribnjak s napravom za pranje, konobu i spremišta, peć i drvarnicu, uredio pet bunara, nasadio perivoj stablima i biljem i u nj postavio kameni stol i stupove odrine. Bio je započeo i graditi posebnu utvrdu, za koju je vjerojatno dobio ono izričito odobrenje generalnog providura, kao što ga primahu mnogi koji su u to vrijeme zidali kule i utvrde.[35] Prema tome početak izgradnje čitavog stambeno-ladanjskog sklopa Tvrdalja može se datirati ranije nego što držaše Ljubić.[36] Nešto nakon 1554. godine, kad mu je Mavar Vetranović pisao, *»polača i dvor«* bijahu sagrađeni, perivoj razbujao na onom podvodnom tlu, luka uređena i podignut *»tvrdi most«*.[37]

Ipak se iz oporuke 1559. godine jasno vidi da znatni, gornji dio u obrambenom dijelu Tvrdalja, ne bijaše dovršen. Međutim kako je Hektorović još nakon toga proživio više od jednog desetljeća, vjerojatno je, iako star i nemoćan, ipak i dalje zanesen svojim građenjem, dovršio dio onoga posla koji preporučivaše nasljednicima i oporučnim izvršiteljima.

U oporuci su određene pojedinosti i način kako treba utvrditi Tvrdalj, i iz njih se vidi da se Petar razumio u tvrđavno graditeljstvo, da je znao uskladiti lijepo i svrsishodno, da je poznavao stručne zidarske nazive. Odredio je način kako treba zatvarati drvenim kapcima prozore i osigurati ih željezom i prečkama, napraviti balestrere, koje već bijaše pripremio i što čekahu u vrtu da budu uzidane, udupsti u zidu ormare za okupljanje kamenja za obranu,[38] otvoriti rupu sred prizemnog svoda u predvorju i to nad središnjim kamenom njegova pločnika za bacanje kamena na neprijatelja, stepeništa podići uza zid i jedno nad drugim da ne zauzimaju odveć prostora itd.

Utvrda je na najvišem katu trebala imati dvanaest prozora, i to tri na svakoj strani. Ti su se morali osigurati željeznim rešetkama, koje nisu smjele biti pričvršćene olovom o kamene okvire, nego drvenim klinom, da se mogu u slučaju napada skinuti i pred prozore iznijeti strunjače na gredama gdje bi se nametnulo kamenje za bacanje na neprijatelja. Vrh utvrde morao je biti pokriven kupama i okružen rubnim kanalom ukrašenim i podignutim na zupce, u kojemu bi se sakupljala kišnica za zdenac. Na vrhu krova valjalo je zataći akroterij, kamenu jabuku s bakrenom zastavicom i pričvrstiti je drvcem, a ne zaliti olovom, da se okreće prema vjetrovima. Dimnjaci, po preporuci pjesnika, moraju biti jednostavni i svrsishodni bez kićenih krletki, kakve su im onda

[34] Ibidem, str. 22.

[35] M. Perojević, *Postanak Kaštela*, Sarajevo 1934; C. Fisković, *Segetski spomenici*, »Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku« LVI—LIX, str. 213—232, Split 1957.

[36] *Stari pisci hrvatski* VI, str. 5.

[37] M. Rešetar, *Ein Sendschreiben Vetranić' a an Hektorović*, »Archiv für slavische Philologie« 23, Berlin 1901.

[38] Okupljeno kamenje se još nalazi vrh Perastijeve kule u Visu, sagrađene 1617. godine. C. Fisković, *Spomenici otoka Visa od IX do XIX stoljeća, Viški spomenici*, str. 167, Split 1968.

a i kasnije krunile završetke, pa se i danas u različitim oblicima od XV—XVIII stoljeća vide vrh hvarskih krovova.

Odredio je da u revelinu načine dvadeset sobica, deset u prvom, a ostalih deset u drugom katu; gornjima će krovovi biti pokriveni kupama, a prozori donjih nek se osiguraju željeznim rešetkama. Pod gornjih nek bude popločen, a donjima prekriven opekama, kako se onda običavalo i u dubrovačkom i u mletačkom dijelu Dalmacije. Revelin je po istim uputama trebao imati samo jedan ulaz učvršćen rešetkom za spuštanje pred njima.

Petar se brinuo da ukusno bude uređen ne samo krov nego i unutrašnje prostorije, pa je izvršiteljima oporuke preporučio da usklade zidne pilastre s kaminom njegove presvođene sobe, onako kako smještaj kamina zahtijeva.

Još tačnije je tražio da se uskladi novogradnja crkve Sv. Roka za koju je namijenio novac i ostavio upute, jer iako se nalazi izvan sklopa Tvrdalja, s njim čini povezanu cjelinu. O njegovu je trošku trebalo presvoditi, a svod su imala podržavati četiri pojasa od klesana kamena podignuta na četiri zidna polupilastra profiliranih stopa. Dva od njih morala su biti uz pročelni i začelni zid lađe. Preporučio je da se na vrh pročelja uzdigne zvonik i poda nj postavi okrugli prozor sa stupićima i njihovim glavicama, dakle, uobičajena ruža ili kolut, koji se ponavlja u dalmatinskom pokrajinskom graditeljstvu od XIII do XIX stoljeća. Da bude jače učvršćen u malo pročelje bratimske crkve, Hektorović je htio da kolut s unutrašnje strane ima oblik četvorine, a da ne bi propuštao kišu na drvenu pijevnicu u unutrašnjosti crkve, preporučio je da ima ploču s rupama na donjoj strani za skupljanje i odvod kapi. Na pijevnicu poduprtu i uzdignutu na zidni vijenac trebalo je uzlaziti spužastim ljestvama.

Propisao je i oblik vrata; nek nad nadvratnikom bude rasteretni profilirani luk s lunetom, u kojoj valja uklesati zaziv zaštitniku od kuge ispisan velikim slovima u dvije crte:

SANCTE ROCHE
ORA PRO NOBIS

i to tako da se slova dobro vide, pa nek se ispune bojom i udalje od nadvratnika da ih ne skriva oku prolaznika s ulice. Odredio je da se na južnom zidu otvore dva mala prozora, a svugdje uz rub krova trebalo je da bude kanal za otjecanje kišnice, osim na mjestu gdje su konopi za zvona, da im ne smeta. Želio je da se u crkvi podignu tri oltara i izdubu grobnice.

Sve te preporuke iz pjesnikove oporuke jasno otkrivaju da je on, sklon jednostavnosti, zamišljao crkvicu u romaničko-renesansnim oblicima, sa zvonikom na preslicu, pročelnim kolutom i vratima s lunetom na pročelju, a jedinstvenu unutrašnjost presvođenu svodom opasanim pojasnicima nad zidnim profiliranim polupilonima. Takve renesansne crkvice s odjecima romaničkog sloga su se upravo tada gradile uzduž naše obale. Hektorović se, dakle, i u tome pridržavao običaja svoje sredine i ništa maštovito nije dodao svom planu, već je samo tražio čvrstoću onda uobičajene gradnje koju je poznavao do pojedinosti. Da crkvici dade ponešto monumentalniji oblik, tražio je i dobio 1536. godine od vlasti dozvolu da joj pred pročeljem postavi stepenice.[39]

[39] P. Kuničić, o. c., str. 23. Crkva je međutim sagrađena drugačije: ruža na pročelju, natpis na vratima, preslica i unutrašnjost nisu izrađeni onako kao što je pjesnik preporučio.

Da upotpuni sliku svojega kraja, u oporuci je ostavio i novac za gradnju zvonika dominikanske crkve Sv. Petra. Očito je žalio da taj urbanistički naglasak nije postavljen na crkvi u kojoj je bio odredio svoju grobnicu, a izričito je želio kao mnogi dalmatinski Hrvati njegova stoljeća,[40] da ga, umre li daleko od zavičaja, prenesu i pokopaju u rodnome kraju, htijući mu do kraja ostati vjeran.[41]

Odredio je da se, kad se završi zvonik, njegovim doprinosom gradi i na crkvi i u samostanu.

Uskladio je i vrijeme građenja crkvice Sv. Roka i Tvrdalja i tražio da bude usporedo; svaki put prije početka gradnje na utvrdi nek se radi na crkvici. Odredio je za sve to svoje prihode iz viškog i ostalog imanja, iz vraćanja njegovih dužnika i ostalog. Tražio je da nadzornici na gradnjama budu plaćeni, a majstori, osobito Nikola i Kuzma Staničić i Aleksandar, da uz platu dobiju i nagrade. Aleksandra, koji nam inače nije poznat po drugim svojim radovima, pjesnik je najviše cijenio: »*Služio mi je svojim zanatom predano nekoliko godina i uvidio sam da moja gradnja ne bi bez njega toliko vrijedila*«, napisao je za nj u svojoj oporuci i odao mu priznanje, iako je Aleksandar, kojemu ne znamo ni prezimena, po svoj prilici radio jednostavno i rustično. Majstor gotovo nikad nije tražio napojnicu, pa mu je Petar ostavio određenu svotu u oporuci i izričito htio da on nastavi izgradnju revelina i crkvice sv. Petra, a njegovoj ženi Vici, koja je dvorila starog pjesnika, dao je pravo stanovanja u Tvrdalju. Pored Aleksandra istaknuo je Hektorović u oporuci marljivost i nastojanje starog graditelja Nikole Staničića. Obojica Staničića susreću se i na drugim gradilištima toga doba na Hvaru, ali se čini da se ni oni, kao ni ostali graditelji koje je Petar zaposlio na Tvrdalju, nisu istakli.[42] To se vidi i u samoj gradnji Tvrdalja: bez istančane obrade kamena ili ukrasa, iako sklop bijaše udoban, siguran i svrsishodno raspoređen.

Iz oporuke i iz »Ribanja« zna se da je, pored nabrojenih utvrđenih dijelova, na jednom dijelu stršila visoka terasa, altana, koja je imala obrambeni zupčasti rub, da je u kući bilo zidnih umivaonika od kojih je jedan bio kraj Petrove sobe. Neke istaknute dvorane, pa ni knjižnicu ne spominje posebno, iako se zna da je imao knjiga, arhivalija i nacrta. Sve to bijaše spremljeno u drvenom namještaju, koji on ne spominje.

Iz oporuke se, a blizu je njena trećina posvećena Tvrdalju, vidi da pjesnik nije zidao taj utvrđeni dvor samo za sebe i svoju obitelj, nego da obrani selo od gusarskih i turskih napada, da očuva svoju imovinu i ujedno u njemu uživa s društvom svojih prijatelja,[43] kao što su onda radili toliki vlasnici utvrđenih ljetnikovaca, osobito u srednjoj Dalmaciji.

Iz svih tih potreba niknuo je Hektorovićev Tvrdalj, koji nosi jasne oznake Petrove ličnosti: jednostavan je kao i njegovi stihovi. Sagrađen rustično bez raskošnih kiparsko-klesarskih ukrasa, Tvrdalj očituje ne-

[40] C. Fisković, o. c. (7), str. 72.

[41] O Hektorovićevu grobu vidi: S. Plančić, *Novi podatak za biografiju Petra Hektorovića*, »Anali Historijskog instituta u Dubrovniku« VIII—IX, str. 373, Dubrovnik 1962; F. Maroević, *Sudbina groba P. Hektorovića*, »Slobodna Dalmacija«, Split 10. VIII, 1963; S. Plančić, *Konačna ubikacija Hektorovićeva groba*, ibidem 3. IX 1968. O tome piše i F. Maroević u članku *Svjedočanstvo o grobu P. Hektorovića*, »Mogućnosti«, br. 6, Split, 1969.

[42] C. Fisković, o. c. (1), str. 190; Jedan zidar Staničić čini se da je 1673. g. izradio portal Tvrdalja. V. o tome članak F. Maroevića, *Svjedočanstvo o Hektorovićevu grobu*.

[43] Sličan natpis sa spomenom svojih prijatelja postavio je na svoj ljetnikovac Dinko Ranjina. C. Fisković, *Tri ljetnikovca hrvatskih pjesnika*, »Hrvatska revija«, 7, Zagreb 1940. Budući da je u Divnju teško pristati, a pjesnik veli da kraj njegova »dvora na vodi« dolazi mnogo brodova, nije isključeno da je njegov ljetnikovac bio u prometnoj i prikladnoj luci Trpnja.

posredan pjesnikov dodir s njegovom sredinom kao i njegov spjev. Sve je čvrsto i ozbiljno, satkano u zatvorenom građevinskom sklopu tog dvorca, kao što je sve odmjereno i u stihovima i prizorima »Ribanja i ribarskog prigovaranja«. Sve je svrsishodno, namjenski riješeno i nema suvišnosti i kićenosti kao ni u opisima iz spjeva. I kao što su se u »Ribanju« jasno očitovali oštroumlje i istinitost ribara u njihovim razgovorima, poslovicama i pjesmama, tako je i u gradnji Tvrdalja došao do izraza jednostavan, pučki način hvarskih i starogradskih kamenara, klesara i graditelja. Oni su po tačnim pjesnikovim uputama zidali taj glomazan dvorac isto onako jednostavno, ali uvjerljivo i snažno, kao što se izražavahu Paskoj i Nikola, glavni likovi spjeva. I kao što oni izgovarahu životna načela, izreke ćudoredna sadržaja i mudre pouke, tako i kameni natpisi sa zdanja ističu životna načela i savjete.[44]

Kao što je i spjev posvećen pjesnikovu prijatelju i ostalima koji ga budu čitali, tako je i Tvrdalj sazidan za prijatelje i puk. Ni književno djelo, ni kameno zdanje nisu nastali ugledanjem na tuđe uzore, nego pokazuju osebujnost iste ličnosti, širinu vlastite zamisli i snage za njeno ostvarenje.

U svemu se tome vidi da se Petar, iako je bio rođen u doba kada se na njegovu otoku i u pokrajini zidahu građevine prijelaznog gotičko-renesansnog sloga, odupro kićenosti mletačko-dalmatinske »cvjetne« gotike koja je izumirala u svojoj izvještačenosti, i renesanse koja se još ne bijaše oslobodila sitne kićenosti.

Prionuo je jednostavnosti i razumnoj koristi same zgrade, a na to ga je navodila i štednja. Bez istaknutih graditelja, sam je zamislio osnovni raspored prostora, polagao je temelje i zidao s običnim, ali iskusnim majstorima, koji su mu se podređivali, ali koje je, osobito klesara Aleksandra, on sam kao kulturan plemić znao cijeniti.

Zbog svega toga je Tvrdalj doista zdanje u kojemu se primjećuje osebujnost Petrove ličnosti, crta domaćeg majstora i sljubljenost s čednom sredinom i s kulturnim, humanističkim naraštajem, koji je trebao da skuči svoj razvoj i da se usmjeri prema obrani od nadošlog neprijatelja. Ničega izvještačenog, pa ni maštovitog nema na Tvrdalju, sve je prožeto smišljenom ugodom i koristi, i ne da se zapaziti da ga je izgrađivao pjesnik i nekadašnji prevodilac Ovida. Budući da je Petar sam upravljao gradnjom, njena jednostavnost a ponegdje i rustičnost očituju koliko je bio pronikao u prilike svoga vremena. Vjerojatno je osjetio da bi zidanje raskošna i nepristupačna dvorca u ribarsko-težačkom selu bilo baš tada, poslije krvavoga Ivanićeva pučkog ustanka, izazovno i neumjesno, a i uvjerio se da je poneka od tih gizdavih kuća, ne bez povoda, zapaljena baš u toj pobuni. Stoga se zidovi Tvrdalja i ne razmeću obiteljskim grbovima ni znakovima plemstva, uobičajenim pojedinostima klesarskog umijeća i ukrasa sa vratiju i prozora, balkona i zdenaca hvarskih i dalmatinskih plemića.

[44] Neke sam objavio, nakon Š. Ljubića i P. Kuničića, u »Hrvatskoj reviji« 7, Zagreb 1940. Od njih sam neke ispravio i nadopunio u članku: *Hektorovićev Tvrdalj*, »Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU« V/2, str. 103, Zagreb 1957. Treba ispraviti i godinu na zdencu u Revelinu u MDXXI. Nedavno sam na novijoj dvokatnici što je naslonjena na južni obrambeni zid Tvrdalja, koji ima poluobli tvrđavni vijenac i zidan je da ogradi južni dio građevnog sklopa, našao dosad nepoznati ulomak natpisa iz Petrova vremena od kojeg ostaše tek slova:

. . . VL . . .
. . . (R)HA . . .

Natpis o PRISLAVNI CRIZV . . . u Starom Gradu sliči stihovima u jednom rukopisu iz XV st. C. Verdiani. *Il codice Dalmatico-Laurentiano*. »Ricerche slavistiche« vol. V. Rim 1957.

I onda, kada se hvali svojom novogradnjom u »Ribanju«, to je izraz zanosnog, predanog posla. Tu gospodar Tvrdalja ne skriva nego ističe gospodarski dio zgrade. On ne spominje raskošne dvorane i izabrani namještaj, skupe slike i tkanine, nego konobu, peć, spremište za drva, zdence, kokošinjac i golubinjak, pa i nastambu za vrapce s rupama u zidu kao na seljačkim kućama. Čitavo njegovo zdanje stoga ima više oznake seoskog negoli gradskog stilskog graditeljstva, a mjesto plastičnog ukrasa pojavljuju se na središnjoj kuli već spomenuti majolični tanjuri i niz slijepih arkadica, kao odjek davno nestalom romaničkom slogu XIII stoljeća, koji je najljepše pristajao arhaičnosti našega juga i ostajao stalno nadahnuće domaćim graditeljima, čak i do prošlog stoljeća.

U Tvrdalju nema širokih stepeništa ni prostranih terasa okruženih prozračnim balustradama kao u suburbalnoj vili Hanibala Lucića, pjesnika naše najljepše ljubavne pjesme starijeg vremena, ni vitkih trifora ni visokih loža sa širokim pogledom na krajolik, ili dugih balkona što su ih zidala dubrovačka vlastela, diplomati i veletrgovci, hvarski Paladini i Vukašinovići,[45] korčulanski Gabrielisi i ostali dalmatinski plemići u dubrovačkim krajevima, te oni u Kaštelima kraj Splita, na otocima, npr. na Visu.[46] Rustičnost se očitovala ponajviše upravo u građevinski najrazvijenijem dijelu zgrade, u svodovlju i lukovima koji okružuju ribnjak i podsjećaju na samostanske klaustre u selima.

Nema na Tvrdalju poganskih natpisa antičkih pisaca, niti su uklesani stihovi Vergilijevih ekloga kao na dubrovačkim ljetnikovcima. Nema zidnih slikarija s Ledom i labudom, Neptunom i Atenom, Florom i Pomonom, ni reljefnih satira ni nimfa na vrtnim česmama, ni razbludnih gesla o užitku, iako se Hektorović, vrstan i tačan prevodilac Ovidijevih ljubavnih pjesama,[47] bio u mladosti s time saživio. Nema islikanih niša posvećenih Nepoznatom Božanstvu, koje kite ljetnikovce dubrovačkog kraja, gdje su se i renesansni biskupi u natpisima uspoređivali s Dafnisom,[48] a samostanski zidni umivaonici ukrašavali reljefnim predstavama Satira.[49] Petar je svoj dvor iskitio kršćanskim natpisima, zazivima svetaca i izrekama o prolaznosti bogatstva i ništavila ukrasa i svjetovne slave, pa je i na svoje zdence uklesao pučka imena svedenih izvora i okupljenih voda.

Dvadesetak jednostavnih natpisa nadoknadilo je kiparske ukrase. Pjesnik ih je sam sastavljao, uzimao ih iz molitava, iz starih pisaca i Svetog Pisma.[50] Oni govore o njegovu nazoru na svijet i daju posebnu oznaku Tvrdalju, usklađuju se s njegovim čvrstim oblicima. Oni uklesani na našem jeziku ubrajaju se među prve kamene latiničke natpise na hrvatskom jeziku, izuzevši rijetke srednjovjekovne. Ni oni nisu ostali osamljeni; za Petrom su se poveli i drugi vlasnici palača, kuća i ljetni-

[45] V. sl. G. Novak, *Hvar kroz stoljeća*, Tab. 8, 10, Zagreb 1960.

[46] V. sl. C. Fisković, o. c. (38)

[47] V. Pribojević, *O podrijetlu i zgodama Slavena*, str. 87, 191, Zagreb 1951.

[48] C. Fisković, *Kultura dubrovačkog ladanja*, str. 35. Split 1966.

[49] Na zidnom umivaoniku benediktinskog samostana sv. Jakova u Dubrovniku.

[50] Natpis na zidu zdenca u Revelinu, sred kojeg je točak kao i na cisternama dubrovačkih terasa:

QVI BIBIT EX AQVA
HAC SITIET ITERVM

uzet je iz Ivanova Evanđelja, glava 4, stih 13. Uz ulaz u dvorište Revelina ispod niše, u kojoj je bila neka slika, stoji natpis:

ONVS MEVM LEVE

uzet iz Matejeva Evanđelja, glava 11, redak 30.

kovaca, pa i grobova na Hvaru,[51] Visu,[52] Korčuli,[53] Šibeniku[54] i u ostalim mjestima Dalmacije u XVI i XVII stoljeću.

Tvrdalj je građen isključivo odlukom pjesnikovom, »*povoljno bez sile*«, kako nam sam pjesnik veli, bez ičije oporučne želje ili zavjeta. Glavni natpis na zgradi ističe da je sazidan »*na raspoloženje prijatelja*«, ali on nije zatvoren za njihov prisni, uski krug već je sagrađen u prvom redu »*na korist općini*«, a »*na zabavu*« samom vlasniku, kako on sam kaže u svom spjevu. U njegovu ribnjaku, čija voda stalno otječe, susjedi su mogli prati robu, u posebno zidanoj kućici mogli su se skloniti putnici i prosjaci, siromašniji Starograđani mogli su se nastaniti u revelinu, a luku pred utvrdom je trebalo čistiti svake pete godine da se izdube za potrebe vlasnika i pučanstva. U »mandraču« su titrali odrazi pročelja i ribarskih lađa, stvarajući posebnu slikovitost, ali je ta lučica 1860. godine nasuta i pretvorena u poljanu.[55]

Položaj Tvrdalja je izabran vrlo smišljeno, na obrambenom i istaknutom položaju luke, uz izvore voda, pri moru i na početku zbijenog naselja. Obrambeni vidokrug utvrde sezao je sve do Vrboske, gdje opet s druge strane uvale velika tvrđava, poznata utvrđena crkva, brani ulaz u ribarsku uvalu i pristup okupljenim lađama i vinorodnim poljima. Glavni, uzdužni dio zgrade smješten je prema istoku i zapadu, pa pročelje gleda prema luci, a začelje se sunča. Time je izbjegnut i nasrtaj zapadnog vjetra koji se žestoko zalijeće u zaljev.

Tok izgradnje je stoga i bio planski smišljen i postepeno utvrđivan. Gradnja je vjerojatno po vlasnikovim mladenačkim nacrtima počela pri kraju drugog desetljeća XVI stoljeća, jer je njen najstariji natpis iz 1521. godine po Utjelovljenju, a ne bijaše dovršena ni 1572. godine, kada je osamdesetogodišnji starac umro. Vjerojatno je zidao na njemu uz prekide više od četrdeset godina i taj je rad napregnuto ispunjao veći dio njegova života, usprkos nedaćama koje su ga snašle zbog provale Turaka

[51] C. Fisković, *Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1950—1951. godine.* »Zbornik zaštite spomenika kulture« II/1, str. 154, Beograd 1952; Nedavno je u Jelsi otkriven ovaj natpis, koji bi se mogao datirati u XVI—XVII stoljeće, a naknadno je uzidan uza sjevernu stranu župne crkve:

OVACHO . BVDI . SVACHOMV . CHI . POSISE . NA .
BRATA . SVOEGA

Sadržaj se natpisa vjerojatno upotpunjavao s prikazom nekog reljefa. Hvarski biskup Petar Morari zabilježio je 7. IX 1629. godine crkvi u Zaraćju na Hvaru ove stihove:

...super janua adsunt carmina sequentia:
Bratio ma cinimo / / dobra choia godi
Cin u urime imimo / / danas Bog slobodi
Et in icona sunt carmina sequentia:
Po milosti oue slaune / / Huarschi puchie osloboien
od cusine iadne / / cha ou tempal bi sagraien
Visitatio episcopi P. Morari. Biskupski arhiv u Hvaru.

Zanimljivo je istaknuti da je taj stari hrvatski natpis bio na samoj slici, po tomu bi se moglo i pretpostaviti da je ta bila rad nekog domaćeg slikara. Po tim i po još nekim već poznatim i objavljenim natpisima (C. Fisković, o. c. (44), str. 104) vidi se da je naš jezik bio čest u kamenoj epigrafici na Hvaru u XVI—XVII stoljeću.

Pored stihova bilo je i običnih natpisa, tako npr. na kućnoj kapeli obitelji Simunić, posvećenoj Sv. Josipu u Svirču:

OVI TEMPAL BI SAGRAGEN
OD BRAIE POCHNEGA PETRA
SIMUNICH 1671.

[52] C. Fisković, o. c. (38), str. 191.

[53] U jednoj pregrađenoj i nagrđenoj renesansnoj kući u luci Zavalatici na Korčuli našao sam na nadvratniku ovaj natpis ispisan lijepom renesansnom kapitalom:

YAZIKOV TAMNIH SLAST / / YEST GRADIT ZASTAVV
ZA POTARI MNOZIM CAST / / IME STAN I GLAVV
ZATO NE VIRVY GLAS / / KI TI NOSI TRECHI
NI PRIYA RICI ZGLAS / / NEG MISLI SCA CH RECHI

Dvije kose crtice sred retka slične su onima sa Hektorovićevih kamenih natpisa i Gazarovićeva ljetnikovca u Visu. Riječ ZASTAVA ovdje vjerojatno znači zavjeru (F. Iveković — I. Broz, *Rječnik hrvatskog jezika II*, str. 815, Zagreb 1901). O tim i još nekim natpisima doskora ću posebno pisati.

[54] C. Fisković, o. c. (44), str. 104.

[55] P. Kuničić, o. c., str. 87.

na otok i duge bolesti. Čitavi plan stoga nije nikad ni dovršio. Tvrdalj je ostao torzo, kao i jedno drugo dalmatinsko zdanje sa sličnom namjenom — Han tragičnog Jusufa Maškovića u njegovoj rodnoj Vrani. Ipak, iako im se ne mogu zamisliti sve pojedinosti konačnog izgleda, oba spomenika otkrivaju osnovnu i prvotnu zamisao koju im bijahu odredili njihovi utemeljitelji, pa je i vranski Han, iako je napušten i nedovršen spomenik, jedan od ljepših i zanimljivijih islamskih sklopova te vrste u našoj zemlji. Petar Hektorović je umro trinaest godina nakon dovršetka svoje oporuke, te je vjerojatno ostvario neke od pojedinih svojih zamisli koje je tu izrazio, a neke je vjerojatno i promijenio, jer je kao pravi renesansni čovjek prihvaćao i promjene u razvoju graditeljstva, a i prohtjeve svoje slobodne ćudi.

Zaljubljen poput Plinija Mlađega u svoj laurentijski i tuscijski ljetnikovac, Hektorović je ljubavlju starog osamljenika volio svoj Tvrdalj i to je s ponosom spomenuo u pismu Splićaninu Vicku Vanettiju 1562. godine, opisujući sebe samoga: »*sjedeći na nekom kamenu u neprekidnom i dugom razmišljanju o svojim gradnjama, koje su me čitavog zaokupile, tako da mi ne puštaju ni dana da odahnem*«.[56] Stihovi »Ribanja« najbolje pokazuju kako mu se zanosno predao i kako se bio uživio u taj posao:

.....za trudom daj pokoj,
tko neće na prišu / skratit život svoj.
Odlučih toga rad / minutih ovih dan
pušćavši sve nazad / kugodi pojti van.
Zide ostavivši / meštre i težake
brašno pripravivši / i potribe svake
Videć se zapleten / u stvari primile
i čudno umeten / povoljno brez sile
kih nisam nigdar sit / ni u san ni bdeći,
mirniji moguć bit / manje se trudeći
Na Tvrdalju momu, / koji me posvoji,
ki (pravim svakomu) / čudno me opoji;
kim buduć savezan / kad njega napravljam,
i grad i grajski stan / velekrat ostavljam
i sve prijatelje / (toli je on jaki),
š njim roditelje / i razgovor svaki.
Bud da ki ga vide / toli jim drag bude,
kad u njemu poside, / tomu se ne čude,
negli budu pravit: / ni u tom grihote
svaka taj ostavit / rad ove lipote:
u kom svaki trud moj / toliko me slaja,
da mi sarcu pokoj / to veći poraja.

Sagradivši svoj dvor u luci starog grčkog naselja Farosa, baš na obali, gdje se još i sada skriva mozaik rimskog kupatila neke *villae rusticae*, Hektorović je nadovezao svoj humanizam na antičku kulturu koja je stalno ostajala u temeljima života jadranskog primorja. Sazidao ga je uz kuće svojih pređa, na njihovu imanju koje je proširio a i na temeljima neke stare utvrde, koju je narod i prije zvao »*Tvrdalj*«.[57] Tako je taj humanist zapravo obnovio klasičnu sredinu i nastavio antičku predaju toga drevnog gradića. Tvrdalj je stoga građen po uzoru rimske *villae*

[56] *Stari pisci hrvatski* VI, str. 178.

[57] P. Kuničić, o. c., str. 10. *O mozaiku*, str. 21.

rusticae, postao *genius loci* tog kraja, gde se oduvijek njegovala knjiga, gdje su se rodili mnogi javni i kulturni radnici a u našim danima nastali stihovi Pere Ljubića, slikarstvo Jurja Plančića i otpor Ivana Lucića Lavčevića, gdje su svoje ljetnikovce i perivoje podigli povjesnik Š. Ljubić i botaničar P. Bijankini.

Ta surova kuća svojim gospodarskim dijelovima, zdencima dobro svedenih izvora, lukom i širokim vrtom, ribnjakom i prisnim perivojem punim voća, cvijeća i miomirisna bilja, svojim obrambenim zidinama i utvrdama, skloništima za siromahe i putnike, susjednom crkvicom, knjižnicom i obiteljskim arhivom, udobnim stanom i prostranim konobama, starinskim namještajem i srebrninom, oružjem, ribarskim i poljskim alatom, a vjerojatno i čamcem, predstavljaše u minijaturnoj sredini porobljene Dalmacije onoga doba izrazito ostvarenje gospodarskog, obrambenog i ladanjskog značenja.

Njeno zidanje ujedno je i smion pothvat jednoga privatnika u kritičnom XVI stoljeću, kada su Turci silazili na Jadran, ugrožavajući razvitak civilizacije u našim primorskim, srednjovjekovnom kulturom izbrušenim a renesansom pomlađenim primorskim općinama. Oni su zauzećem Makarske i Neretve bili prodrli u neposrednu blizinu starogradske uvale, napali godine 1532. Stari Grad pa opljačkali i sam Tvrdalj.[58]

Prirodno je, dakle, da je zidanje tog obrambenog sklopa obuzelo Hektorovića kao i mnoge imućne dalmatinske plemiće od kraja XV do XVII stoljeća, jer njima bijaše jasno da ih mletačka mornarica neće braniti, nego da će ih predstavnici te vlasti prepustiti onako kao što je učinio njen zastupnik Antonio Balbi, korčulanski gradski knez, kad je pri navali turskih gusara 1571. godine skupa s većim dijelom plemića pobjegao i ostavio same građane da obrane svoj grad.[59] Hektoroviću je bila jasna korist koju pridonosi više zajednici negoli svojoj imovini i svojim nasljednicima jer on i nije imao izravnih muških potomaka. U tom dugotrajnom pothvatu očituje se, dakle njegova nesebičnost da svoj imetak žrtvuje općoj koristi i svoje vrijeme usmjeri prema dobru rodne općine.

U žarištu tog čovječnog osjećaja odlučne su bile i njegova pjesnička, slobodarska narav, koja je osjetila ljepotu zavičaja, svoje »*baštine*«, rustična sjetna i prisna ljepota onog položaja, živa jednostavna, ali i temperamentna sredina. Nije stoga mogao a da ne opiše svoj Tvrdalj, koji mu ispunjavaše dane i noćna bdjenja. Samo je zbog toga i upleo u svoje »Ribanje« susret s galijom sred mora i srdačnost svojega prijatelja, koji ga je pozvao na nju i pred uglednim strancem pohvalio Tvrdalj i perivoj:

... Gostu, ki š njim biše, / povida od svega
sve, čagod umiše, / zidanja mojega.
Pohvali perivoj, / zide svekolike,
i ribe, kim nî broj, / i sve njih konike:
i stupe kamene, / ki su pod lozami,
i voćke, sajene / višćimi rukami;
i koji dvižu se, / čeprisi, najviše,
i bazde i buse, / š njimi tamariše.
Kapare, žafrane, / od njih ne odklada,
smokve indijane / s listjem ko obada,

[58] Ibidem, str. 23; J. Ravlić, *Makarska i njeno primorje*, Split, 1934.
[59] ... et alla comparsa di detta Armata Turca fù primo il conte, con maggior parte di Gentilhuomeni che fuggirono dalla città e abbandonarono la medessima ... I. Zorzi, *Popis korčulanskih gradskih knezova*. Rukopis iz ostavštine P. Dimitri; V. Foretić, o. c., str. 96.

zatim jelsamine / po stupih povite,
žilje, ruzmarine, / oleandre cvite.
(ko mi ga dobavi / i čini saditi,
bog mu daj u slavi / nebeskoj živiti!
Meni počtovani / Dom Mavar posla toj
s čeprisi, ke hrani / gizdavi perivoj).
Jednu živu vodu, / i drugu i tretu,
s šnjimi Dragovodu, / Dažjevicu petu.
I vodu mu reče / sladku, ka odzgora
jednim ždribom teče / u ribnjak do mora,
kroz on sud kameni / ka tekuć minuje,
gdi druzim i meni / peru što tribuje.
I pisma mu zbroji, / u kami dilana,
i koje gdi stoji / u mista zidana;
sva mu hti pobrojit, / jedno mučat ne će,
a jest jih možebit / dvadeset i veće.
Tarpezu kamenu, / grozde u njoj dilane,
meu sada stavljenu, / ka su sa tri strane.
I početke nike / od jedne tvardine
jur dosti velike / i stvari još ine,
ke mi se ne vidi / ovdi sad pisati
(neka svaka sidi / gdi će se pak znati).
Nad ribnjakom odzgar / golubinjak oni,
više njega rebčar / hvalom više poni.
Ne hti ostaviti / najmanju shranicu,
ku ne hti praviti: / peć ni darvarnicu,
gdi se vino vari / pod pokrovom čisto,
i za svimi stvari / kokošinje misto.

Ti su stihovi svojim realističkim opisom dalmatinskog perivoja prilog hrvatskoj kulturnoj povijesti i dosad najveće i najvjerodostojnije svjedočanstvo o našoj staroj hortikulturi, u kojoj je već tada bilo i egzotičnog i aromatičnog bilja. »Važno je — pisao je nedavno Petar Matković — još istaknuti da su sve te biljke koje su se upotrebljavale u tadašnjim parkovnim organizacijama imale uvriježeno i poznato domaće narodno ime, a to je posebno značajno za proučavanje narodne botaničke nomenklature koju, uzgred rečeno, još nemamo sređenu i za lingvističko blago našeg jezika.«[60] Time se upotpunjuje slika o usponu civilizacije i istančanosti našeg primorca.

I tu je pjesnik ostao stvaran u svome opisu, pa i danas se vide u njegovu građevnom sklopu i u perivoju dijelovi koje je on opjevao. U vrtu i na terasi su još vitki kameni stupovi odrina, koje se po njihovim glavicama može datirati u XVI stoljeće.[61] Vrtni kameni stol, koji je onda bio uobičajen, pa ga susrećemo u dubrovačkim ljetnikovcima, u Kapogrosovu utvrđenom ljetnikovcu u Splitu,[62] u Obradićevu sred Jel-

[60] P. Matković, *Značenje djela Petra Hektorovića za hortikulturu*, »Hortikultura« XXXV/3, str. 69, Split 1968.
[61] Usporedi: C. Fisković, o. c. (1), str. 222, sl. 10, 18, tab. XXVIII sl. 2.
[62] Kipar I. Meštrović je posve preinačio zapadni dio Kapogrosova ljetnikovca ne ostavivši nikakve dokumentacije o prijašnjem rasporedu gradnji, ali se sjećam da je na uzdignutoj niskoj terasi uza srednji zid, gdje je danas nova kapela, bio zdenac s krunom i kameni stol pod odrinom uzdignutom na četiri kamena stupa. Stol je sada u trijemu pred renesansnom crkvicom Meštrovićeva Kašteleta, a i kruna zdenca je sačuvana. Slična terasica s kamenim stolom uzdiže se kraj zdenca i sred Hektorovićeva vrta u Tvrdalju, ali ta vjerojatno ne potječe iz Petrova vremena, nego je kasnije podignuta.

se,[63] a Hektorović ga spominje i na Bartučevićevu imanju u Lučišću, ostao je još i u Tvrdalju. Slaže se s Petrovim opisom iz »Ribanja«, a ima grozdove vinove loze uklesano na ploči s trsom koji se vijuga oko Hektorovićeva grba.[64] Taj znamen svojega plemenitog roda on na stolu ne spominje, nego samo grozdove, očito da izbjegne hvaljenje svojeg porijekla, u toj pučkoj sredini, iako je svaki plemić, pa i skorojević, isticao svoj grb na najvidljivijim mjestima svojih zdanja. Sve do kraja XIX stoljeća okruživahu ga tri sada, koji su vjerojatno oblikovali sjenicu, a zatim je nespretno uzidan u zid pod svodovljem trijema.

U vrtu je na zapadnoj strani čvrsta, ali nedovršena kula s jakim konzolama za obrambene viseće zidiće, a u njoj je zdenac. Možda se na nju odnose stihovi:

I početke nike / od jedne tvardine
jur dosti velike . . .

Uzduž južne strane pruža se obrambeni zid, koji je imao zatvoriti i cjelovito povezati čitav građevni sklop, tako da Tvrdalj bude obranjen i s kopna.[65] Golubinjak se svojim otvorima za gnijezda i pločama za sletanje golubova pred njima, rastvarao po sredini kule, tačno iznad ribnjaka, a vrh njega su u zidovima rupe za vrapce. U ribnjaku su i dvije udubine za mriještenje riba. U oporuci je pjesnik tražio da se u zapadnom vrtnom zidu napravi sedam udubina za pčelinjake, te nam tako pružio jedan od prvih podataka za pčelarstvo u našim krajevima, a time se bavio i Bartučević u Lučišću, pa je Nikola uz ostalo donio družini i *»meda u satju«*, a tim još i danas obiluje onaj kraj.

Natpisi na kućicama za siromahe i putnike nisu nađeni, premda ih je Š. Ljubić vidio u drugoj polovici prošlog stoljeća.[66] Iako je, dakle, štošta od onoga koje je u oporuci i u pjevanju spomenuto promijenjeno, nedovršeno i propalo, ipak po onome što je još ostalo može se reći da je opis Tvrdalja i perivoja u »Ribanju« stvaran.

Perivoj se širi s južne strane građevnog sklopa, pa je time njegov položaj vrlo dobro odabran, jer je bar djelomično zaštićen od ledene bure koja se s Biokova zalijeće u tu mirnu uvalu. Ograđen je zidom koji nije bio dovršen do 1560. godine. Na uglu je mala udubina za Gospinu sliku s natpisom, koje spominje i oporuka. Postavljena je bila na raskršću, jer se otprije vjerovalo da na tom mjestu prolaznike spopadaju zlodusi.[67] Hektorović je, dakle, poštovao staro sujevjerje puka.

Perivoj je, naravno, promijenio raspored, plan i oblik, ali je njegov biljni inventar, spomenut u »Ribanju«, sasvim uvjerljiv. Korisne biljke tu su sađene zajedno s ukrasnima, koje je Petar posebno njegovao, pa se

[63] C. Fisković, o. c. (44), str. 105. U dvorištu su kruna zdenca i jaki obli kameni stupovi na okruglim postoljima nekadašnje odrine, a u pločniku žljebovi turnjačnice. Dvorište je zapušteno, a barokna kuća nagrđena cementnom nadogradnjom, iako je to bio lijep primjer gospodarsko-ladanjskog sklopa u jelšanskoj uvali.

[64] V. sl. P. Kuničić, o. c., sl. 94. U Hvaru na jednoj baroknoj kući kraj crkve Sv. Marka iznad vrata je sličan natpis, ali je riječ FEDE izostavljena i samo piše:

O REALTA QVANTO È BELLA

[65] Donji dio toga zida s poluoblim vijencem vidi se u prizemlju dvokatnice u istočnom dijelu perivoja, tragova mu ima u tom pravcu i pod zemljom, a vide se i na pročelju spomenute nadograđene kuće te na krajnjoj zapadnoj utvrdi. Vidi i bilješku 44.

[66] *Stari pisci hrvatski* VI, str. XXVII.

[67] Stoga se obično podizao na tim raskrižjima kameni križ. Natpis koji spominje Bogorodicu pod nišom na tom uglu, u kojoj je bila njena slika, podsjeća na nišu na Dulčićevoj kući u Ulici Pavla Škarpe, koja ima jaku profilaciju i urezan Gabrijelov pozdrav:

AVE MARIA
GRATIA PLENA
DOMINVS TECVM
M . D . XXXXV .

i u tome vidi dvostruka namjena dvorca, gospodarska i ladanjska. Pjesnik neke od njih nabraja, a te su, čini se, bile rijetke i važnije, dok je obične voćke i bilje prešutio. Iz navedenih stihova se doznaje da je perivoj bio bujan i lijep, jer on sam veli da je *»gizdav«* i da ga njegovi prijatelji hvale *»rad ove lipote«*. On je popeo vinovu lozu na kamene stupove kao Hanibal Lucić, Nikola Nalješković i ostali Dubrovčani, čije se renesansne odrine na vitkim korčulanskim stupovima i sada vide u njihovim zapuštenim ljetnikovcima. Dao je zasaditi tolike biljke: bazgu (Sambucus nigra), koje su osušeni cvjetovi kuhaju i piju kao čaj; šimšir (Buxus sempervivens), koji se po antičkom rimskom običaju oblikovao u Italiji i u Hektorovićevo doba različitim rezanjem; afričke tamarike, kojima pogoduje blizina mora (Tamarix africana) a koje rijetko spominju u ondašnjim parkovima; kapare (Caparis spinosa), kojih se cvjetni pupoljci natopljeni octom upotrebljavaju u kuharskom umijeću; šafrane (Crocus sativus); indijske opuncije (Opuntia ficus — indica), koje i danas u Dalmaciji zovu »indijanskim smokvama« iako potječu iz Južne i Srednje Amerike a u naše su primorje uvezene vjerojatno iz južne Italije; miomirisne jasmine (Jasminum officinale), obavite o stupove, čije sađenje preporuča već i Krescencije a spominje Boccaccio u svojemu opisu perivoja XIV stoljeća, pa ga i učeni Mlečanin Ivan Krstitelj Giustinian nalazi u sredini XVI stoljeća u gruškim perivojima; ljiljane (Lilium candidum), koje također hvali Krescencije; ružmarin (Rosmarinus officinalis), kojega cvijeće spominje i Marulić dajući sliku rasporeda ukrasnih miomirisnih biljki u redovima perivoja:

Jošće stranom jednom sve ruzmarin biše,
malo niže po kom red rožić, restiše;
uz taj red grediše još jedan red žilji
od kih snig ne biše, kad prem pade, bilji.
Kaloper sa smilji, garufli, viole . . .

Iako Marulić nije opisao neki stvarni, postojeći perivoj, ipak, pored utjecaja Krescencija, koji preporuča da se sade *»violi, gigli, rose«*, taj opis u »Suzani« može biti nadahnut nekim srednjodalmatinskim perivojem onog vremena, koji je postojao i prije Hektorovića.

Jednako tako je i Zoranić u svojemu izmišljenom perivoju u »Planinama« pisanim 1536. godine u Ninu mogao iznijeti bar djelomičnu sliku renesansnog perivoja. Stoga je njegov *»perivoj od slave«* okružen zelenim šimširom kao zidom imao vrlo pravilan raspored s vratima na sve četiri strane, a ti su ulazi bili zasjenjeni podšišanim šimširom u obliku luka i šatora koji ih je nadsvođivao. U unutrašnjosti perivoja granahu se redom visoka stabla lovora, mrtovnica s bijelim cvijetom (Myrtus communis), plavolisnih maslina, cedara, plodonosnih palmi, čempresa i iva, kojima debla bijahu ovita bršljanom. Na određenim mjestima raslo je mirisno cvijeće, bilje i ruzmarin oblikovan vještom rukom u pehare i u lađe, u lavove, zmajeve i različite životinje, koje je vrtlarova ruka maštovito nastojala prikazati. Mažuran je bio vješto prepleten i savit okruglo na mjedenim žicama, posvuda su cvali sipani (Hyssopus officinalis), umiljate ljubice i šaroliko cvijeće poredano po zelenoj sitnoj travi, a bijele i rumene ruže na svojim određenim mjestima. Sred perivoja je raslo stablo s lišćem zelenim na gornjoj a žućkastim na donjoj strani, s voćem nalik na mirisne, bijele i rumene jabuke. Pod njima je žuborila česma umjetnički izdjelana, vrh koje je svjetlo žuta kamena vaza bacala uvis vodoskok, koji je silazio u okruglu zdjelu od zelenog kamena što je

pridržavaše sedam zlatnih kipova u obliku djevojačkom, iz čijih je grudi prskala voda.[68]

Iako je taj opis perivoja izmišljen i poljepšan, osobito u građi česme, imao je stvarnu jezgru renesansnog perivoja, koji je i na našoj obali mogao biti ostvarljiv, pogotovu kad se zna da su na njoj u XVI stoljeću rasle palme, žuborile česme i postojali pravilno oblikovani vrtovi.[69] Spomenuo sam ga jer još nije bio zapažen kao prilog starih hrvatskih književnika razvoju i stanju naše hortikulture u početku XVI stoljeća.

Hektorović izričito veli da mu je pjesnik Mavar Vetranić, koji se kao benediktinac s osamljenih, vrtovima okruženih, samostana zastalno razumijevao u hortikulturu, poslao iz Dubrovnika oleandre (Meirum oleander) i čempresе, a zna se da je Petar o tim svojim nasadima pisao Mavru u jednoj dosad nepronađenoj pjesničkoj poslanici, umetnuvši u pismo *»cvitak od narčiza«* (sunovrat) iz svojega vrta.

Mavar mu je odgovorio stihovima radujući se uspjelom građenju Tvrdalja, isušivanju plićaka i sadnji vrta kao da mu je netko poklonio plemenitu sadnicu, *»jak da mi lijepi sad tko na dar daruje«*, spominjući u tom odgovoru i neke egzotične biljke u Tvrdalju, koje Petar ne opisuje u svom »Ribanju«:

Polaču i dvor tvoj, koji si sagradil
i gizdav perivoj svijem biljem nasadil;
Onimijem najliše, koje vrijeme u svako
gizdavo miriše, ljuveno i slatko;
i razlika voća daržeći rod svaki,
od kojijeh još voća jakno raj zemaljski;

Iz toga se jasno vidi izravna međusobna povezanost naših renesansnih erudita i književnika na unapređenju hortikulture u kamenitoj, suhoj i oskudnoj pokrajini. Hektorović se dopisivao i s velikim ljubiteljem perivoja, svojim prijateljem Nikolom Nalješkovićem i boravio kod njega pri posjeti Dubrovniku, kada je obišao, kako piše Mikši Pelegrinoviću 1557. godine, ne samo grad nego i mnoga dubrovačka mjesta, pa je tom zgodom zastalno posjetio i neke ljetnikovce i njihove perivoje odakle je mogao crpsti pobude za uređaj svojega vrta prikladno smještena na tlu podzemnih voda.

U to vrijeme je živio u Dubrovniku i pjesnik Maroje Mažibradić za kojega je Crijević pisao da je njegovao perivoje s raznovrsnim cvijećem, a on sam o sebi veli da se razumio *»u bilju i travi«*, poznavao je, dakle, i ljekovitost bilja kao i njegov sin Horacije:

Mnoge, vim, jur, trave i bilja razlika
boljezni ozdrave nemoćna čovika . . .

Hektorović, kako vidjesmo, osim cvijeća i ukrasnih stabala spominje i korisne voćke, a imao je vjerojatno i ljekovita bilja, to više što je poboljevao u starosti, koje su mu vještaci zasadili u vrtu Tvrdalja. Povrćnjak je bio uređen i pjesnik u oporuci spominje ljehu artičoka.

Hektorovićev zanos prema Tvrdalju bio je poznat i njegovim udaljenijim prijateljima i suvremenicima. Mavar Vetranović se iskreno radovao i divio ne samo njegovu perivoju već i Petrovu nastojanju da isuši plićake i učvrsti dvor na morskoj obali. Nešto poslije 1554. godine odgovorio je Mavar na Petrovu poslanicu, koja još nije nađena, a u kojoj mu on vjerojatno bijaše opisao svoj pothvat. Iz Vetranovićeva odgovora se također vidi kako je Hektorović bio jako zauzet gradnjom, pa da ni u »Ribanju« ni u pismu liječniku Vanettiju nije pretjerivao. Ta gradnja je u doba Mavrove poslanice bila znatno odmakla, pa je on poželio prijatelju da je u cjelini dovrši:

. . . i tvoj golubinjak i odrine gizdave
tvrdi most i ribnjak i ostale naprave
pridragi Petre moj, kad ti se sve svrši,
višji bog sve ti toj u dugo podrži . . .

I Tvrdalj taj luka s božjome ljubavi
tolik trud i muka s morem ju rastavi.
Tomuj sam vele rad, duh moj se raduje,
jak da mi lijepi sad tko na dar daruje
Zač kom ju prisuši, staviv moć toliku,
Neptunu prituži, našemu krvniku; . . .

Nu pokli s utvrdil kraj mora zidove
njega si pogrdil i sile njegove;
tijem bogu hvalu daj, ki ti da toli dar
prisušit morski kraj, toliko trudnu stvar.
A što si svom moći trudil bez pristanka
jak slavic prik noći bez pokojna sanka,
aliti paka van od mojnice kolo
i ob noć i ob dan vrteć se okolo . . .[70]

Boravak u Tvrdalju pridonio je mnogo književnoj i kulturnoj vrijednosti Hektorovićeva spjeva. Pjesnik je baš tu ojačao svoje demokratsko naziranje i došao u prisniji dodir sa selom,[71] te se osmjelio, iako bijaše sin aristokrata Marina Hektorovića, okorjela neprijatelja puka u njegovom sukobu s plemićima, da tiska svoj spjev, u kojemu gotovo neposredno nakon krvavog pučkog prevrata hvali razboritost težaka i ribara, bilježi njihove pjesme i naziva ih braćom. U svakodnevnom dodiru sa seljacima i prirodom on je izoštrio svoja opažanja, stekao realističko shvaćanje, pa dok su njegovi suvremenici kovali neproživljene stihove izvještačenih ljubavnih doživljaja i izmišljali arkadijske sadržaje svojih književnih sastava, on nije tiskao ni svoj dramatičan bijeg pred Turcima u olujnoj noći *»u latinske kraje«*, gdje je svoj gotovo jednogodišnji prisilni boravak kao domaćin kuće i čovjek koji je volio svoj zavičaj, držao izgubljenim *(»koje t'me sasvime na zada potište«)*, iako se našao u naprednijem i kulturnijem kraju. Nije opjevao ni svoj posjet Dubrovčanima s kojima je bio *»sdružen s velikom ljubavlju«* i koje je, iako bijaše mletački podanik, cijenio kao *»pravu gospodu«*, *»koju kako je bog milostivi gospodstvom darovao, tako ju je pametju i umin'jem i umiljenstvom*

[68] *Planine . . . po Petru Zoranichu . . .* Fac-simile izdanje JAZU, str. 68. Zagreb 1952.

[69] C. Fisković, o. c. (48), str. 27.

[70] M. Rešetar, o. c.

[71] Treba ipak istaknuti da je u Starom Gradu živjelo mnogo plemića. O tome svjedoči i G. Giustiniani (*Relationes et commisiones venetae II*, str. 221). V. Pribojević (o. c., str. 95, 199) piše da su u Starom Gradu i u okolnim mjestima »kuće visoke i prostrane sa stropovima i ostalim ukrasima krasno uređene, tako da nedostaju još jedino zidine, pa da ta sela dobiju izgled dosta dobro raspoređenog grada.« I dosta, u Starom Gradu ima mnogo višekatnica gotičkog i renesansnog stila u gustom rasporedu ulica i trgova. Iako su pregrađivane i sakaćene, ipak je na njima ostalo mnogo ranogotičkih jednostavnih prozora, koji se mogu datirati u XIV—XV stoljeće, zatim prozora iskićenih s izmjeničnim gotičkim zupcima, te renesansnih okvira vratiju i prozora iz XVI stoljeća. Sačuvano je mnogo plemićkih grbova na ulazima i pročeljima kuća, među kojima su Lucićev, Frana Gariboldija, Gazarovića, Lupija i ostalih plemića i istaknutijih, bogatih građana.

i blagodarstvom i pravdom i krepostju narešio«,[72] nego je odan svom uskom i priprostom krugu i potpuno svakidašnjem životu, opjevao jednostavnim načinom pravi doživljaj običnog trodnevnog ribanja u ribarskoj brodici do susjedne Šolte.

Izgradnja Tvrdalja bila je upravo i neposredan povod tom spjevu, jer se on, osjetivši se umornim od toga posla i radova u polju, uputio na ribanje koje mu je i nadahnulo nove stihove.

Hektorović je u Starom Gradu bio oslobođen mnogih društvenih konvencionalnosti, pa i laskanja mletačkim predstavnicima, taštim kapetanima kulfa, oholim providurima i bahatim zapovjednicima galija i vojnih posada, a na to je sve bio prisiljen Hanibal Lucić, živeći ponajviše u bučnom životu grada Hvara, u kojega je luci, kako opisuje Vinko Pribojević, a izvješćuje i Gianbattista Giustiniano, bilo u ono vrijeme vrlo živo. Zaposlen gradnjom, a u starijim godinama već mučen i gutom, Petar je izbjegavao vjerojatno više negoli ostali hvarski plemići općinske službe, valjda svjestan da je sudjelovanje domaćeg plemstva u izvršnoj vlasti prazna formalnost, kad gradom upravlja tuđin i iskorišćuje za sebe radinu općinu. Stoga nam i nisu poznate Hektorovićeve laskave riječi, stihovi i izrazi ulagivanja predstavnicima mletačke vlasti, a vjerojatno, ih nije ni bilo.

Tek je u zatišju Tvrdalja Petar mogao mirno čitati i pratiti književnost, dopisivati se s dubrovačkim i ostalim književnicima s kojima je upravo pomoću toga svog ljetnikovca učvrstio veze, te književno stvarati a vjerojatno se baviti i glazbom.

Time je, dakle, u stvaralačkom djelu Petrovu Tvrdalj izvršio značajnu ulogu, kroza nj se upoznaje njegov ljudski i književnički lik.

Tvrdalj i nosi sve oznake vlasnika srasla sa sredinom. To zdanje je bio nenametljiv dio Staroga Grada i njegove okoline i onda kada je bio bijel i nadvisivao okolne kuće, jer je građen u ljudskom mjerilu, koje mu je odredio čovjek iskonski povezan s ljudima svojega kraja. Čitavo djelo Hektorovićevo prožeto je time, pa je i sam Tvrdalj time nadahnut u svom liku i razmjerima.

A da je Petar osjećao ljepotu i privlačljivost svoje arhaične sredine pokazuju i njegovi stihovi o ljepoti Bartučevićeva imanja u Lučištu, Balistrićeva pustinjačkog stana u Nečujmu na Šolti[73] ili krajolika Boka od Rata kraj Staroga Grada:

Taj hvaljena mista / paka obhodismo
ka lipa i čista / pomljivo vidismo
Vidismo njih stan'je, / kakovo je bilo,
i sve pribivan'je / obično i milo:
zemlju, ka se teži / i lipu poljanu,
kon kuće ka leži / kakono na dlanu,
i priddvorje i dvor / k tomu stabla nika
više hiže odzgor / od voća razlika ...

[72] *Stari pisci hrvatski* VI, str. 53.

[73] Da tu doista nije bio samostan, u koji se, prema prijašnjem pisanju povjesnika, povukao navodno i Marko Marulić, potvrđuje i ovaj odlomak iz opisa apostolskog pohoditelja Mihovila Priulija. Iz toga se također vidi da je to bila crkvica i stan njegovog prijatelja Balistrića:

Die martis 18 martij 1603

... vidit ecclesiam Sancti Petri in portu seu valle Surda, ut dicitur illic olim habitasse Marcum Marulum, quae ecclesia est omnino destructa quo ad tectum, habet altare sine Icona, et dicitur beneficium iuris patronatus illorum de Balistris ...

Michaelis Priuli o. c. (14).

Vidi i C. Fisković, *Prilog životopisu Marka Marula Pečinića*, »Republika« VI, br. 4, Zagreb 1950.

Čovjek, dakle, koji se znao uživjeti u jednostavnu, *»čistu«*, *»običnu«* i *»milu«* sredinu osamljenih otočkih luka, koji se divio:

..., kako je / bašćina lipa saj
nut oni lipi sad, / nut tarsja onoga

koji je opisao večeru od obične domaće hrane i u sumraku prolazio tiho uživajući s družbom kroz sazrele vinograde držeći se starih preporuka o šetnji nakon večere:

... skoči i noseć meda / u satju doteče,
pak reče: Opet grem! / i doni ne mala
kus ponačeta prem / s kruhom kaškavala;[74]
paprenjakov, vina / i voća pripravi.
Tuj ko hti užina, / tko ne hti ostavi.
Zatim se ustasmo / i postav nikôko
sunce ugledasmo / ne vele nizoko.
I pojdosmo zatoj / luku prohodeći,
toj, ovo i onoj / tiho govoreći,
nikada postajuć, / nikad postupaje,
bašćinu gledajuć — / oh koli lipa je!
Onada naljiše / vrimena onoga,
kada puna biše / obilja svakoga.
I dobri postasmo / sve misto prohodeć,
kasno večerasmo, / jur sunce zahodeć.
Paka večeravši / totu noćevasmo.
Siti se naspavši / rano se ustasmo.

A zatim noćio u ribarskoj lađi i budio se na pjev ptica u svitanje sred rose zaljeva:

Totu plav staviše. / Svi tri ne pridišu,
večeru opraviše / pekući na prišu.
Sedši večerasmo / dokle svitlo biše.
Večerav zaspasmo, / jer nam set toj htiše.
Na hladu tuj speći, / koli bi sladak san,
ptice žuboreći / dokle pozvaše dan!

Tako prirodan Hektorović je zaista morao svesti svoju dugogodišnju gradnju na čistu namjenu, postići svrsishodnost zgrade a pri tome očuvati ljepotu njezine okoline i krajolika. U tome se on približio najizabranijim i najzdravijim shvaćanjima današnjih — a i sutrašnjih — težnji graditeljskoga oblikovanja i njegova usklađivanja s prostorom. To bi ujedno mogla biti i danas njegova poruka svima onima koji od Ulcinja do Kopra nagrđuju našu obalu neukusnim novogradnjama od kojih se vrlo rijetke nastoje povezati s okolinom, krajolikom i prostornim mjerilima našeg primorja.

I u tome je trajna ljepota Hektorovićeva nenametljivog Tvrdalja.

Baš zbog toga što se u njemu kao rijetko kada u našoj osakaćenoj kulturnoj baštini povezuju tako dokumentarno u čvrstu cjelinu humanistički čovjek i njegovo umjetničko djelo, trebalo bi konačno nakon mnogih neznalačkih popravaka i samovoljnih i bezobzirnih kidanja nje-

[74] Usporedi za kaškaval: C. Fisković, *Naše umjetničke veze s Južnom Italijom*, »Mogućnosti« VIII/12, str. 1236, Split 1961.

gove cjeline, popraviti i obnoviti Tvrdalj, i ja, evo, nakon jednog desetljeća ponavljam[75] onaj poziv na taj posao koji je bio ostao bez odjeka, a na koji se, već proričem, ni sada nitko neće moći ili neće htjeti osvrnuti!

Perivoj i vrt su još uvijek zapušteni i raskomadani, vanjština i unutrašnjost zgrade, u kojoj je i jedna strankinja, Ida von Düringsfeld, pred stotinu godina osjetila da je »Localität nach meinen Herzen«, mijenjana je bezobzirnim pregradnjama i nadogradnjama, knjižnica i arhiv su razneseni, a kameni natpisi ispremiješani i uništeni, uostalom čak kao i pjesnikov grob u dominikanskoj crkvi. Nema više skloništa za putnike i siromahe. Golubinjak je prazan, a sunčani sat je prestao označavati vrijeme koje u svom toku »more fluentis aquae« sve jače nagriza tmaste, trošne zidove. Mandrač je nasut i pročelje postalo neizrazito pred širokom poljanom.

Iako su prijatelji pjesnikovi sve brojniji, nitko neće da dokrajči zapuštenost te lijepe kuće, u koje se vlazi, više nego nakon turske provale, čuju Petrove riječi:

Nu ovi (dom) kad vi / giu, gdi najdoh dila ma!
kako da niesam živ neg mrtav sa svima.
Rastrkom ležahu sve stvari jur, koje
jedva se poznahu, da su bile moje;
ke ne znam ja ikad stavim li na svoj red,
nu misli oto sad, kakva je moja zled.[76]

[75] O. c. (44), str. 103; V. Krsnik, *Tvrdalj između nemara i zuba vremena*, »Vjesnik« 1. X 1969, str. 5, Zagreb.
[76] *Stari pisci hrvatski* VI, str. 73.

PETAR HEKTOROVIĆ U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Franjo Švelec

Hrvatska svjetovna književnost u Splitu, Zadru i Dubrovniku javlja se, kako je poznato, nekako istodobno: posljednjih decenija XV stoljeća; na Hvaru nešto malo kasnije: prvih decenija narednog stoljeća. Bar tako sudimo po onome koliko se danas zna. Pjesničku produkciju tih središta već od samoga početka prožima stanovito unutarnje jedinstvo. Ono se manifestira prije svega u jeziku koji ima neke osobine zajedničkog književnojezičnog standarda, zatim u dvostruko rimovanim dvanaesteračkim distisima, u naslanjanju na »začinjavačke« pjesničke pokušaje i na izraznu tehniku naše folklorne poezije i, napokon, u ugledanju na talijansku književnost, osobito na Petrarkinu i petrarkističku liriku. Isto tako, tu književnost sjedinjuje i izrazita patriotska tendencija, najčešće usmjerena antiturski i gdjekad antimletački.

Ako je dubrovački saobraćajni govor bio štokavski, a pjesnički jezik prvih dubrovačkih pjesnika ima mnoštvo elemenata čakavštine, onda to nameće zaključak da su Šiško Menčetić i Džore Držić već zatekli stanovitu pjesničku djelatnost na hrvatskom jeziku i da se ona očitovala na čakavskom dijalektu, odnosno da je u čakavskim centrima Splitu, Zadru i na Hvaru[1] ili bar u jednom od njih već prije nego u Dubrovniku moralo biti svjetovne poezije hrvatskog izraza. Bez takve pretpostavke teško se može objasniti prisutnost tolikih čakavskih osobina u jeziku prvih dubrovačkih pjesnika. A kako su Š. Menčetić i Dž. Držić vremenski ispred *Judite*, pogotovu ispred Lucića i Hektorovića, kojih književna djelatnost u cjelini ide u XVI stoljeće, mora da Marulić[2] u Splitu i Lucić i Hektorović na otoku Hvaru nisu bili prvi svjetovni pjesnici svojih sredina. Na to kao da upućuje i činjenica da je *Judita* previše izgrađeno i opsegom veliko djelo a da bi moglo nastati bez ikakve domaće književne tradicije u Splitu, da su *Robinja* i *Ribanje* odveć složena djela a da bi se mogla roditi na samom početku pjesničke riječi na otoku Hvaru. Ne znači li sve to zajedno da zadarsko-splitsko-hvarskom književnom krugu s obzirom na početke naše svjetovne književnosti pripada važnije mjesto nego što mu se obično daje? Ne upućuju li na takav zaključak i prvi poznati nam hvarski pjesnici Lucić, Hektorović i Pelegrinović — sva trojica novatori?

Za ovu priliku izdvojio bih Petra Hektorovića kojemu ove godine slavimo važan jubilej: četiristogodišnjicu prvog izdanja glavnog djela — *Ribanja i ribarskog prigovaranja*. Kako Hektorović svoje mjesto u

[1] Bujnu erotičku poeziju na otoku Hvaru u Hektorovićevoj mladosti naslućuje i B. Vodnik u svojoj *Povijesti hrvatske književnosti*, Zagreb 1913, 124.
[2] Što se u Splitu nikakav ljubavni kanconijer nije sačuvao ne dokazuje da tamo ljubavne poezije i prije Marulića nikako nije bilo. Možda za nju ne znamo samo zato što se u Splitu nije (poput Nikše Ranjine u Dubrovniku) našao entuzijast koji bi je sredio i uredno unio u kakvu bilježnicu.

hrvatskoj književnosti ima prvenstveno zahvaljujući *Ribanju*, glavna pažnja u ovom referatu upravo se i posvećuje tom njegovu djelu.

*

Ribanje Petra Hektorovića neobično je djelo: i po karakteristikama koje nosi, i po vremenu kad nastaje, i po mjestu gdje se javlja, i po autoru koji ga je napisao. *Ribanje* je pjesnička poslanica, ono je i ribarska ekloga i putopis i pohvalnica i autobiografski spjev. Ali time još uvijek nije iscrpljeno određenje Hektorovićeva djela. Ono sadrži u sebi i autentične narodne pjesme i mnoštvo aforizama, mudrih izreka, zagonetaka, pitalica itd.; ono je po mnogočemu i moralno-didaktični sastav. Sve to *Ribanje* uključuje u sebi, a nijedno od toga ono zapravo nije. Ono izmiče uobičajenoj klasifikaciji. Već se po tome vidi da je Hektorović stvorio nešto novo, i u odnosu prema talijanskoj i u odnosu prema suvremenoj mu hrvatskoj književnosti, što dakako ne znači da je hvarski pjesnik svoje djelo napisao bez ikakva oslonca na književnu tradiciju. Pretežan broj sastavnica opstojao je i prije njega, na primjer pjesnička poslanica, ribarska ekloga. Međutim, Hektoroviću je poslanica poslužila kao oblik u koji je on uklopio prikaz svoga putovanja lađom od Staroga Grada na otoku Hvaru do Nečujma na otoku Šolti i natrag, što u znatnoj mjeri odgovara značajkama putopisa; u taj pak putopis uključio je »ribanje« i »ribarsko prigovaranje«, a predmetom toga »prigovaranja« učinio je, uz ostalo, narodne pjesme u njihovu izvornom obliku i druge tvorevine folklornog podrijetla. A sve zajedno prikazao je kao osobni doživljaj s više crta autobiografskog karaktera.

Hektorović je, dakle, pjesničku poslanicu iskoristio na izvoran način; »ribanje« i opet na poseban, upravo originalan način, jer prikazuje stvaran ribolov sa stvarnim ribarima kojima naznačuje čak imena i prezimena, samo im nedostaje još tačna naznaka rodnog mjesta i kućni broj. Na izvoran način iskoristio je i oblik »ribarskog prigovaranja« ispunivši ga dvjema bugaršticama, jednom ženskom narodnom pjesmom i jednom počašnicom, nizom zagonetaka, pitalica, mudrih izreka itd. Originalnost *Ribanja i ribarskog prigovaranja* kao cjeline najizrazitije manifestira spoj navedenih počela u jedinstvenu cjelinu u kojoj nijedna sastavnica ne strši, već se svaka od njih u tu cjelinu na neupadljiv, nenametljiv i prirodan način funkcionalno uklapa.

Ribanje se ostvaruje prikazom autorova trodnevnog izleta morem s dvojicom starogradskih ribara; time se realizira formalno jedinstvo spjeva. Samo taj trodnevni izlet — dakle oblikovno načelo djela — nije tek pjesnička fikcija, izmišljen izlet koji bi bio tek k o n s t r u i r a n na temelju autorova osobnog iskustva. Taj je izlet u i s t i n u poduzet i izveden, i autor se pojavljuje kao »izvjestilac« s toga izleta. Takvo nam se *Ribanje* pruža sa svoje formalne strane.

I upravo tu počinju nesporazumi. A povod im je, kako se čini, pružio sam pjesnik nekim mislima o svome djelu u pismu hvarskom pjesniku Mikši Pelegrinoviću. Objašnjavajući prijatelju razloge koji su ga ponukali da u *Ribanje* uklopi narodne pjesme što ih je čuo od ribara Paskoja i Nikole, Hektorović piše kako je »veliku pomnju stavil ispisati izvrsnomu vitezu onomu (tj. Jerolimu Bartučeviću), i dati na znanje sve ribanje (...) i vas put (...) pravom istinom onako kakov je bio, ne priloživ jednu rič najmanju«, jer se drukčije ne bi pristojalo ni onomu komu je pisao ni njemu koji je pisao, budući da mu je »draga bila vazda istina

u svemu...«[3] Utoliko više što bi tko — da je umjesto onih stavio svoje pjesme — mogao povjerovati da je i sve drugo na svome putovanju izmislio. Iz toga neminovno proizlazi zaključak da je polazna tačka Hektorovićeve poetike istinito prikazivanje zbivanja i stvari. Tu je žarište nesporazuma,[4] jer istinito prikazivanje zbivanja i stvari u književnom djelu znači fotografski vjerno opisivanje događaja, dakle bez izbora i bez akcenata, gotovo bismo mogli reći, mehaničko registriranje viđenog onako kako se ono u goloj materijalnosti oku pruža, što je — kako se oduvijek zna — nespojivo s oblikovanjem u umjetnosti izraženoj riječima.

Potrebno je stoga potanje razmotriti tzv. istinito prikazivanje događaja u Hektorovićevu *Ribanju*, odnosno potražiti odgovor na pitanje: što se sve i koliko može smatrati »istinskim« u smislu tačna prikazivanja stvari s područja viđena i doživljena? Bez svake sumnje: Hektorović je uistinu izveo ribarsko putovanje lađom u pratnji dvojice ribara, Paskoja Debelje i Nikole Zeta. Nesumnjivo je tačan i red njihova putovanja: Ploča (u Starom Gradu) — Zavala — Kabal — Lučišće — uvalica na Braču nadomak Šolti — Nečujam, i na povratku: Nečujam — Kabal — Zavala — Ploča.[5] Potpuno vjerujemo autoru kad u pismu Pelegrinoviću kaže da je tačno prenio narodne pjesme što su ih otpjevali Paskoj i Nikola. Tačno je također da se pod »pripovjedačem« krije autor, što treba posebno naglasiti jer se u književnim djelima prvo lice jednine (tzv. ja-forma), kako je dobro poznato, često upotrebljava i kao način pristupa pripovjedačkoj materiji, pri čemu to prvo lice jednine, taj pripovjedač, ne mora biti autor već naprosto jedan od junaka djela, najčešće glavni.

Postavlja se sada pitanje: je li to što smo gore nabrojili i što možemo nazvati faktičnim činjenicama *sve* što u *Ribanju* nalazimo? Prije svega treba imati na umu da autor *post festum* »prepričava« Bartučeviću svoje trodnevno putovanje s ribarima, a to znači da je ponešto morao zgušnjavati. On nije na licu mjesta naprosto bilježio sve što se desilo i sve što je doživio, niti je na licu mjesta zapisivao bugaršice i druge narodne pjesme i izreke što ih je čuo od ribara, niti je sve to pisao kao dnevnik, tj. na kraju svakoga dana. Najvjerojatnije za samoga putovanja još nije ni pomišljao da od toga sastavi književno djelo, a sasvim je sigurno da je tek nakon putovanja, kod kuće, pozvao ribare i prema njihovu kazivanju ili pjevanju, a po svome izboru, zapisao narodne pjesme, a onda i note. Svoje djelo datirao je 14. siječnja 1556, što vjerojatno znači da ga je toga dana završio ili pak prepisao da ga pošalje Bartučeviću. A samo »ribanje« zbivalo se ljeti. Kad je ono pjesnik poslao Nikolu da na Braču kupi što za jelo, svoj je postupak popratio riječima kako mu se čini »neslatko svej ribu blagovat u lito« (II, 734); drugi put, opet govori kako je — pošto su krenuli prema Nečujmu — osjetio žeđ, ne zna da li od slanih jela ili pak je uzorkom bila »vrućina lita« (II, 808). Pjesnik je, prema tome, svoje djelo pisao negdje ujesen ili ranih zimskih mjeseci, nikako ne na samom putu ili neposredno nakon puta.

Zašto je to potrebno ovdje konstatirati? Rekao sam da je Hektorović morao zgušnjavati; ovdje dodajem: i proširivati. Teško je naime vjerovati da je na primjer, Paskoj baš onako strukturirao priču o svome

[3] Hektorovićevo pismo Mikši Pelegrinoviću, *Stari pisci hrvatski* VI, Zagreb 1874, 54.

[4] U nj je upao i M. Kombol pišući kako je Hektorovićev »toliko isticani 'realizam' zapravo fotografija stvarnosti, nepjesnička kao svaka fotografija« (*Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Zagreb 1945, 127).

[5] *Ramiro Bujas* je ponovio put starogradskog pjesnika i ustvrdio gotovo sve lokalitete kojima je autor prošao i koji se u *Ribanju* spominju (»Jadranska straža«, Split 1940. br. 11. i 12.).

boravku u Solinu gdje je prisustvovao onoj disputaciji o podrijetlu riječnih voda. I ne samo to. Sasvim je sigurno da je on nije izlagao u uredno sročenim dvostruko rimovanim dvanaestercima, nego onako kako se u takvim i sličnim zgodama priča: svojim običnim govorom i običnim rječnikom. Tu se dakle susrećemo sa stilizacijom ili, bolje reći, s oblikovanjem. Je li Paskoj doista bio tako radoznao duh i da li je znao za učenost Bartučevićevu, teško je reći. Ali imajući u vidu Hektorovićeve riječi kako je svoj put tačno opisao »ne priloživ jednu rič najmanju«, možemo vjerovati da je Paskoj sve ono o riječnim vodama zaista govorio, ali nije moglo sve baš tako biti kako je prikazano u *Ribanju*; jer Hektorović nije pisao pod neposrednim dojmom viđenog i doživljenog. Neposredni dojmovi poodavno su prošli, ostao je ukupan doživljaj koji je i dalje nosio u sebi i koji je u trenucima pisanja obnavljao u mašti, dakle ne više u njegovoj materijalnoj konkretnosti. Stoga je opisujući svoj put po moru s njegovom namreškanom površinom i njegovo dno s čudesnim oblicima i bojama, uvale i rtove, Bartučevićevu »bašćinu« i njegovu učenost morao b i r a t i što će obuhvatiti. A osim toga morao se neprekidno o d l u č i v a t i za duže ili kraće prikazivanje. Značenje pak Paskojeve priče o riječnim vodama u spjevu nije u tome da li je on sve ono čuo ili znao i tačno prenio, već u nečemu drugom. Hektorović je naime tom pričom stvorio sebi prikladnu formu da izreče kompliment prijateljevoj učenosti, najvjerojatnije zaslužen.

Sve nas to upućuje na zaključak da autorove riječi o vjernom opisivanju puta treba shvatiti uvjetno. Prije svega valja naglasiti da zagonetke, pitalice, različne mudre izreke i pouke Hektorović nije zapisao doslovce onako kako su izrečene, jer u narodu one nisu živjele u formi dvostruko rimovanih dvanaesteraca. U tome, dakle, Hektorović nije mogao biti »istinit«. Najviše što je tu mogao bila je težnja da što vjernije prenese smisao.

A da li je mogao tačno i vjerno *post festum* prenijeti reminiscencije na Marulića i svoje divljenje splitskom pjesniku i samom Splitu za koji kaže kako je »sriću imil« i uvijek bio gnijezdo razumnih ljudi, među njima i književnika? Naravno, ploveći prema Nečujmu i posebno u uvali i u samom mjestu Hektorović je, u to ne možemo sumnjati, meditirao o Maruliću i o Splitu. Ali kad je kod kuće, u tišini »zapisivao« te svoje meditacije, onda to više nije bila ona situacija na samom putovanju, nego onakva kakvu je pjesnik u svojoj imaginaciji u trenucima oblikovanja stvorio. Drugačija je situacija bila i pri »opisivanju« razmišljanja o velikoj mudrosti izvana »zlorušnih« ljudi koji »kad riči prosiju — tot mudarci« (III, 1484) nego ona kad je pjesnik doista sjedio na nekoj »siki« uz obalu Kabla i razmišljao o umnosti svojih ribara.

Ima doduše u *Ribanju* mjesta, kao, na primjer, stihovi u kojima se ocrtava kako se počeo dizati vjetar i »val vala dostizat« (103—104), ili oni gdje se prikazuje bacakanje upravo iz mora izvučenih riba (1123—1128), ili oni koji govore kako se počeo »podivat misec iza gore« (1649—1650) koji se gotovo uvijek citiraju da bi se pokazalo kako je u Hektorovića ipak gdjekad zaiskrila poezija. Samo se kod toga malo tko zapitao da li ta »lijepa« mjesta smijemo uzeti izolirano i shvatiti ih samo kao rijetke »ukrase« na inače nepjesničkom faktografskom opisivanju putovanja? Naravno, sva ta mjesta — kao i druga slična — integralni su dio spjeva kao cjeline koji zrače oko sebe i »faktografsku« građu dižu u posebnu atmosferu gdje se ona ne pokazuje više kao registrirani podaci.

Iz svega što je rečeno možemo zaključiti da »istinitost« Hektorovićeva *Ribanja* ima svoje granice, kao što uostalom granice ima »vjerno« prikazivanje života i u najrealističkijim djelima. Ali kod toga i u neposrednoj vezi s time javljaju se nova pitanja: da li ono što je u *Ribanju* doista vjerno prikazano, u njemu kao cjelini znači samo to što doslovce kaže? Da li, na primjer, Paskojeva i Nikolina bugaršćica i ostale pjesme imaju samo to značenje što otimaju iz gotovo sigurnog zaborava nekoliko izvrsnih, i veoma starih, narodnih pjesama? Ili one, osim toga, na svoj način upotpunjuju likove hvarskih ribara, pa i samoga pjesnika a onda i čitavo *Ribanje?* I da li prikaz pjesnikova putovanja u *Ribanju* treba shvatiti naprosto kao nešto potanji *izvještaj* s nekog stvarnog poduzetog putovanja? Ili taj prikaz ima u sebi i druge, dublje slojeve?

Putovanje kao oblik odvajkada književnicima služi kao tema i kao okvir određenih opažanja i asocijacija. Koristili su se njime u davnini autor *Gilgameša*, autor *Odiseje, Božanske komedije,* da spomenem samo najistaknutije. I u hrvatskoj se književnosti primjenjivalo putovanje kao oblik realizacije djela. Prvi ga je pod dojmom Sannazara u nas upotrijebio Petar Zoranić u svojim *Planinama,*[6] pa Juraj Baraković u *Vili Slovinki,*[7] Mavro Vetranović u *Piligrinu* i u velikoj mjeri čak i Ivan Gundulić u svome *Osmanu.* Rijetko se svraćala pažnja na to da se gotovo polovica Gundulićeva epa ostvaruje prikazom Ali-paše Hercegovca i njegova puta od Carigrada do Varšave da s Poljacima sklopi mir i putešestvija Kizlar-age po turskim pokrajinama u potrazi za najljepšim djevojkama između kojih je mladi car trebao da sebi izabere caricu.

I Hektorovićevo *Ribanje* zasnovano je na obradi putovanja, ali ne na isti način kao u Zoranića, Barakovića i Vetranovića kod kojih je ono bilo samo fikcija, a pod njom se krilo nešto »drugo«. Hektorovićevo se putovanje više približava tipu kakav je u Gundulića. Put Ali-paše u Varšavu pružio je autoru mogućnost da prikaže široku panoramu hoćimske bitke i turski poraz; put Kizlar-age pak stradanje slavenske raje. Ta se putovanja prikazuju kao stvarna, a ipak interes pisca *Osmana* nije počivao na putovanjima kao takvima, nego na intencijama inherentnima ideji njegova djela kojima su putovanja poslužila samo kao materijalni oblik ispoljavanja. Pri tome je malo važno jesu li turski paše i age ta putovanja u stvarnosti poduzeli i izveli. Gundulićevo djelo stoga nećemo ocjenjivati sa stajališta kako je i koliko tačno opisao putovanja spomenute dvojice visokih turskih činovnika, nego sa stanovišta što je time postigao u totalitetu svoga djela. To isto možemo reći i za Hektorovićevo putovanje. On je doista putovao tri dana po moru i to putovanje u obliku pjesničke poslanice svome prijatelju opisao. Ali nećemo i ne smijemo njegovo djelo prosuđivati s gledišta više ili manje tačnog opisivanja toga puta, jer autorov pjesnički interes nije bio u tome da Bartučevića upozna kako je prošlih dana bio na ribarenju s tim i tim ribarima. Jer da je samo to htio reći, bilo bi mu dovoljno da prijatelju napiše kako je tri dana na toj i toj relaciji plovio, kako su ribari ulovili mnogo riba i zabavljali ga i kako je od njih čuo zanimljive narodne pjesme i mudre izreke. Mogao mu ih je čak i u prilogu poslati zapisane kako ih je čuo. Ali Hektorović nije tako postupio. On od samog početka oblikuje, on tkâ pjesničko tkivo, i ono što u formi pisma odnosno pjesničke poslanice prijatelju javlja, on podešava svojoj umjetničkoj ideji. Paskojevo i Nikolino veslanje i ribolov, njihove pjesme i mudre izreke on ugrađuje u svoje djelo, odnosno čini ih sastavnim dijelom svoga spjeva; i sve to nema više karakter stvari s kojima Hektorović želi Bartučevića upoznati

[6] F. Švelec, Petar Zoranić, uvod u izd. *Planina, Pet stoljeća hrvatske književnosti,* knj. 8, Zagreb 1964.

[7] F. Švelec, Juraj Baraković, uvod u izd. *Vile Slovinke, Pet stoljeća hrvatske književnosti,* knj. 8, Zagreb 1964.

kao s činjenicama, jer takva i slična fakta ni Bartučeviću koji je sigurno i sâm odlazio na more nisu bila nepoznata, već su poslužila kao materijalni nosilac autorovih pjesničkih intencija.

Da je Hektorović građu komponirao i strukturirao, a ne naprosto registrirao činjenice, pokazuje i sama kompozicija njegova *Ribanja*. Djelo je, kako se zna, podijeljeno na tri pjevanja, prema trima danima koliko je putovanje trajalo. Po tim danima, odnosno pjevanjima, harmonično su distribuirane pouke i vrste pouka i narodne pjesme. Pravilno su raspodijeljene i »tančine«: svakom je ribaru dana po jedna. Nikola rješava gatku o gospodaru kojemu je kuća pobjegla kroz prozore, a Paskoj »tanči« o podrijetlu riječnih voda i žali što u Lučišću tada nije bilo Jerolima Bartučevića da mu on kao učen čovjek kaže o tome više. U prvom pjevanju Paskoj pjeva počasnicu »Naš gospodar poljem jizdi...«; u drugome isti Paskoj otpjeva bugaršticu o Marku Kraljeviću i bratu mu Andrijašu i odmah za njim Nikola onu o Radosavu Siverincu, pa zatim domalo obojica zajedno »jedan niže daržeć, drugi više pojeć« pjevaju pjesmu »I kliče devojka«. Da li se ta raznolikost a i »pravilnost« sama od sebe nadala, ne znamo, ali moramo konstatirati njezinu prisutnost a onda i njezinu primjerenost djelu.

U trećem se pjevanju pjesnik više bavi svojim osobnim osjećanjem života i kompleksa oko »zlorušnih« a duboko misaonih ribara, pa zatim svojim Tvrdaljem. Očigledno je da piše s pomišlju na širu čitalačku publiku, tj. da nikako nije imao namjeru da svoje *Ribanje* sastavlja samo za Bartučevića. O tome kao da svjedoči prikaz njegova Tvrdalja. Za Bartučevića Tvrdalj i njegovo uređenje i njegova ljepota nije bila nikakva nepoznanica. Da prikaže svoju palaču-tvrđavu — na početku ju je samo ukratko i kao uz put natuknuo — pjesnik uvodi galiju što su je, kako piše, sreli na povratku i na njoj znanca koji predstavljajući pjesnika svome gostu na galiji detaljno ocrtava Tvrdalj, perivoj, ribnjak i drugo što je bilo vrijedno spomenuti.

Ono u čemu se ogleda pjesnička bit *Ribanja* jesu izgrađeni likovi ribara, Paskoja i Nikole, i samoga pjesnika. Što su ribari možda malko idealizirani, malo je važno u djelu, jer se njihova izgrađenost u samom spjevu ne mjeri o veću ili manju podudarnost s njihovim modelima u stvarnosti, nego o njihovu živost, o reljefnost njihovih crta, o prirođenost njihova pronicava duha. Ti su likovi »literarni« samo utoliko ukoliko izdaleka, po svome svojstvu ribara, podsjećaju na ribare u talijanskim *peskatorijama*.[8] Sve ostalo: njihov stav prema životu, njihova životna filozofija — koja kod Paskoja čak anticipira tolstojevsko strpljenje — potpuno su individualni. A i sâm pjesnik, kao lik u *Ribanju*, nekako je misaono svečan, gotovo dosljedno na zamišljenoj marulićevskoj liniji, iako u stvarnosti u svemu nije morao baš takav biti. O njegovu životu ne znamo mnogo, odnosno gotovo sve što znamo, crpljeno je iz njegovih djela, a to ne mora uvijek biti pouzdan izvor informacija za upoznavanje građanske ličnosti pjesnikove. Iz njegovih poslanica znamo da je gajio bliske prijateljske veze s nizom književnika u Dubrovniku, osobito s Nikolom Nalješkovićem, a onda i s Hvaraninom Mikšom Pelegrinovićem. A Nalješković je, bar po svojim maskeratama i komedijama, bio sve prije nego čedan. Pa ni za Pelegrinovićevu *Jeđupku* ne može se kazati da je lišena »skliskih« mjesta. Hektorović koji je Nalješkovića u Dubrovniku posjetio i kod njega čini se odsjeo nije mogao ne znati za pikantna skladanja svoga domaćina. Ako bismo o našem pjesniku sudili po njegovim popratnim riječima[9] uz prijevod Ovidijevih *Remedia amoris* i po samom *Ribanju*, pomislili bismo da on ne bi prijateljevao sa »šporkim« Nalješkovićem, a možda ni s Pelegrinovićem. A ipak je prijateljevao i s jednim i s drugim; drugome je čak posvetio svoj prijevod Ovidija. Pa i za Marulića od novih dana znamo[10] da kao građanska ličnost nije bio čovjek odricanja, nego da je znao cijeniti ovozemaljska dobra kao i drugi njegovi suvremenici. Stoga mislim da Hektorovićev lik kao sastavni dio *Ribanja* ne mora tačno u svemu odgovarati njegovu građanskom liku. Ali to za ocjenu *Ribanja* nije od prvenstvene važnosti, nego činjenica da u »pripovjedaču« *Ribanja* kao književnom liku nalazimo harmonično izgrađen i cjelovito zaokružen portret plemića koji je odbacio uzvišeni aristokratski talar i približio se običnim malim ljudima iz puka nazirući u njima više mudrosti i ljudskosti nego u onima sjajnih ornata i nametljive učenosti. Upravo u tom liku, u njegovu iskrenom i duboko humanom udivljenju pred običnim nepatvorenim životom, pred težanjem kao smislom života koji ispunja radošću, u udivljenju pred kompleksnim likovima Paskoja i Nikole, u svoj njihovoj širini i punini, živi poezija *Ribanja*. Poezija u Hektorovićevu djelu živi u širokim tek nabačenim potezima, u škrtom ali plodotvornom izrazu u kojem se s dvije-tri crte stvaraju slike veličanstvenije i monumentalnije od sve nabujale rječitosti koja sama na sebe upozorava i time sama sebi unaprijed oduzima spontanost a time onda i umjetničku funkcionalnost.

Hektorovićevo *Ribanje* dakako nije bez znatnijih mana. One se ogledaju prije svega u autorovoj želji da po svaku cijenu bude čitaocu koristan. Zato je i unio tolike zgode s čisto poučnom namjerom, među njima i onu o ostavljenoj bukliji i peharu čime je Paskoju pružio mogućnost da, ljuteći se što se mora vraćati po ostavljene stvari, izreče prijekore i pouke Nikoli a time istodobno i pouke svome maloljetnom sinu. Današnjem čitaocu teškoće stvara i stari jezik. Zbog toga je *Ribanje* kao umjetnina izražena riječima pristupačna malenu krugu čitalaca koji je mogu čitati u njezinu izvornom ritmu i intonaciji i s punim razumijevanjem arhaičnih rečeničnih konstrukcija i arhaična leksika. Taj zid između Hektorovićeva djela i šire publike može srušiti samo adekvatno izdanje *Ribanja*, izdanje koje bi bilo tačno akcentuirano i što je moguće temeljitije komentirano.[11] Na taj bi način to izuzetno djelo u povijesti hrvatske pjesničke riječi, uza sve svoje slabosti, moglo postati sastavnim dijelom našeg živog pjesničkog fonda.

[8] Talijanske *pescatorie*, što su se nakon Sannazarovih ribarskih ekloga (*Eclogae Piscatoriae*) razbujale kod njegovih sljedbenika, označuju djela u kojima se bukolički protagonisti preobražavaju u ribare, čime Hektorovićevi ribari, naravno, nemaju nikakve veze.

[9] Plemenitomu i svake časti dostojnomu gospodinu Mikši Pelegrinoviću, vlastelinu hvarskomu . . . , »Građa JAZU«, knj. 1, Zagreb 1897, 2—3.

[10] C. Fisković, *Prilog životopisu Marka Marula Pečenića*, »Republika«, VI, 1950, br. 4.

[11] Bujasovo izdanje i komentar *Ribanja* (Zagreb 1951) vrijedan je početak na tom polju.

PJESNIČKA INTIMA PETRA HEKTOROVIĆA

Rafo Bogišić

1

U sklopu zanimanja za književnu pojavu i književno djelo Petra Hektorovića našu posebnu pažnju može izazivati i izaziva jedna tipična i općerenesansna, u Hektorovića osobito naglašena pojava unutarnjih najintimnijih pjesničkih preokupacija i protivrječja. Ono što je u tom pogledu očitovao Petar Hektorović prvenstveno je ideološko-psihološke naravi, ali je također, i kao uvjet i kao posljedica, nedjeljivo vezano za njegovo pjesničko djelo. S te strane pojava dobiva uočljivu dimenziju u odnosima i posebnu težinu u ispitivanju.

Sve intimne pjesničke doživljaje Petra Hektorovića možemo uočavati i proučavati prije svega na temelju pjesnikovih djela. Osim njih mnogo nam u tom pogledu može pomoći i pjesnikova oporuka. Ona je, međutim, nastala na samom kraju života, na samom kraju njegova puta pa ne mora biti prvorazredan izvor i mjerodavan tumač pjesnikovih postupaka i odnosa u tijeku života. Oporuka je osim toga po prirodi same stvari, a i prema uhodanom običaju, i u Hektorovića ograničena na sasvim određena, konvencionalna pitanja.

Ali i sva sačuvana Hektorovićeva književna djela potječu iz pjesnikovih kasnijih, zrelijih godina. Slika pjesnikova lika i pjesnikovih najintimnijih odnosa bit će dakle, ipak, slika pjesnikovih starijih dana. To nas, međutim, ne smije uzbuđivati ni obeshrabriti. Iz pjesničkih dokumenata koje posjedujemo možemo sasvim pouzdano i uvjerljivo rekonstruirati Hektorovićeve odnose koje je prema životu i egzistenciji uopće imao i u mladim i u starijim danima.

Ti odnosi očitovani u sačuvanim Hektorovićevim djelima predstavljaju sliku cjelovitu i jedinstvenu, ustvrđenu i zaokruženu. Ona ima svoju logiku i čvrstoću, svoje izvore i opravdanje.

Pa ipak unatoč sigurnosti s kojom se javlja i očituje ta slika ima i svoja unutarnja protivrječja. Postoje, naime, trenuci kad nam se čini kao da se jasnoća slike gubi, kao da pod pritiskom nekog doživljaja čvrstina okvira popušta.

Kakve su bile Hektorovićeve pjesničke i životne preokupacije iz mladih dana doznajemo od sama pjesnika. Ono što nam pjesnik posredno otkriva ne iznenađuje.

I Hektorović je, kao i drugi, proveo mladost veselo i bezbrižno, ne misleći na starost i na smrt. Možemo s velikom vjerojatnošću pretpostavljati da je u stilu bezbrižne renesansne mladosti bila i mladenačka lirika Hektorovićeva. Možemo, također, s obzirom na sve ono što je kasnije uslijedilo, pretpostavljati da je sam uništio svoje pjesme napisane u mladim danima.

Sjećajući se svoje mladosti Hektorović kaže:

Kad bo se ozrim zad, tuge me obajdu,
srce mi projde jad, ne znam gdi se najdu;
kamo mi biše dni, kako vrime projde
u nikoj maglini, a starost da dojde.
U grisih ležeći, kako se oblinih
dobra ne čineći, da sebe prihinih.
A kad sprid pogleda nevoljna svist moja,
od straha uspreda, ne da mi pokoja;
misčeći strašni sud na kom će sva dila
vidit se odasvud kakova su bila . . .
I kad zbrojim lita, vim, da mi govore:
diliti od svita spravljaj se nebore.[1]

Mladost je, dakle, iza njega; pjesnika sada mòrē druge brige. Boji se kazne na drugom svijetu pa čak i sumnja nije li zakasnio da krene novim stazama:

Jeda s' ne razmiri vrime u kô pojdoh,
ter mi ne zamiri ča prije ne dojdoh.[2]

Hektorovićev novi odnos je čvrst i siguran. Neće se više okretati »nazad«:

Ki ne napriduju ter se nazad vernu
ti zaman putuju i rado posrnu
Nisu ti svršeni do sride ki pridu,
oni su spaseni do konca ki idu.[3]

Upravo distanciranje od mladosti, prekid s prošlošću i sa svim onim što ga je uz prošlost vezivalo i jest osnovna pjesnikova odluka koja će uvelike odrediti i trajno određivati njegove slijedeće preokupacije i očitovanja. U svakoj prigodi, kad god bude govorio o sebi, on će dosljedno isticati svoj pogled prema budućnosti, prema životu koji mu preostaje, odnosno prema životu koji dolazi poslije smrti. Naglašavat će da čitavo vrijeme koje mu preostaje na ovom svijetu treba iskoristiti kao pripremu za ono što dolazi poslije smrti.

Trajnost i kvalitet realiziranja tih odluka, to je putokaz koji nas vodi do otkrivanja pjesničke intime Petra Hektorovića. U činjenici da on nije mogao biti dosljedan tim svojim odlukama otkrivamo specifični fenomen koji pjesnika u njegovu vremenu najbolje karakterizira i određuje.

2

Hektoroviću bijaše potrebna puna godina dana da u jesen 1541. odgovori na poslanicu koju mu je u proljeće 1540. iz Dubrovnika poslao pjesnik Nikola Nalješković. Uzrok oklijevanju valja svakako tražiti u sadržaju Nalješkovićeva pisma. Inicijativni Dubrovčanin nuka Hekto-

[1] Poslanica Graciozi Lovrinčević. *Stari pisci hrvatski*, knj. VI, 58, 105—114; 59, 117—118.
[2] Isto. 59, 141—142.
[3] Isto. 60, 175—176, 179—180.

rovića da ne prestane pisati, da i dalje »sklada pjesni«. A Hektorovića je već tada obuzimalo sasvim određeno raspoloženje koje mu, tako on misli, onemogućuje da piše.

Nakon duga niza životnih neprilika Hektorović se pomirio sa životom kakav jest. Napuštajući životnu borbu obuzet je mučnim mislima i nema nikakva povjerenja u svijet pa je zaključio:

ovdi meu nami da zvijezde ne sjaju
oblaci tminami kad ih zakrivaju.[4]

U jedan distih zatvorio je čitavu spoznaju o životu, o čovjekovoj prisutnosti i bespomoćnosti na ovom svijetu i uopće o sudbini čovjekove želje za spoznajama. Zagonetno je lice prirode, pojavā, stvarī i ljudi, kaže pjesnik. Sve je poprimilo oblik nekakva privida. Ono što je nekada bilo jednostavno, jasno i čisto postalo je drukčije:

Lica bo ne imiše čistoće sve lačna,
za sve pri jer biše bistra i prozračna.[5]

Jedna opća misao poprimila je u Hektorovića posebne obrise. U daljini općega i u Hektorovićevoj misli treba osjetiti žalost za davno prošlim »zlatnim« vremenima. A u bližim relacijama spoznaje osjetit ćemo i ugledati vlastito iskustvo učenog vlastelina.

Četiri su stvari koje po mišljenju Hektorovića »smućuju svijet« i koje treba izbjegavati:

veselja se izbavi, boljezni ne kušaj,
ufanje ostavi, a strahu se ne daj.
Nije na svojoj miri svit, pamet smućuju
tej stvari četiri gdi no gospoduju.[6]

Nije teško uočiti da Hektorović preporučujući bijeg od veselja, straha, nade i boli, preporuča zapravo bijeg od života, povlačenje u neko posebno i čisto stanje pomirenosti, daleko od borbe, daleko od životnih poteškoća i protivrječja. U zaključku da nije »na svojoj miri svit« Hektoroviću je mjera ona poznata humanistička pomirenost sa stvarima duha, samozadovoljstvo, odvojenost od obične svakodnevne borbe za egzistenciju. Literarnim izvorima ovih stavova svakako treba, i u Hektorovića i u svih drugih renesansnih pjesnika, pridružiti i njihovo vlastito iskustvo.

Nepostojanje mjere, uznemirenje koje i sâm osjeća u životu pred smrt i protivrječja kojima je izložen sprečavaju Hektorovića da piše. To je jedna od bitnih posljedica, jedan od glavnih njegovih zaključaka i odluka. On je uvjeren kako pisati i književno djelovati može samo onaj tko je u potpunom miru, tko je oslobođen onih »stvari« što uznemiruju svijet.

Da nije brige i poteškoća, da nije starosti, bolesti i straha od smrti, on bi sigurno već odavna bio odgovorio svom prijatelju. Jer on voli »skladanje«, ali:

On pjesni ne tvori ki mučan pribiva,
koga žalos mori, ki stoji pun gniva;

[4] Isto. 69, 9—10.
[5] Isto. 70, 15—16.
[6] Isto. 23—26.

pjesance ne sklada neg li u pokoju
od tijeh ki nazada odmeću zled svoju;
jer gdi je nevolja tuj razum odbigne
naša stvar najbolja a zlo ga dostigne.
Ja ne vim tko bi znal nevoljno mê stanje
bi l' igdar mene zval pjesni na spijevanje.[7]

On je već u godinama, »pedeset lit još davno minul je«, ne želi čuti prigovor: »jur je muž vrjemenit a pisni pripiva«. Skladanje je za mlade ljude, za njega je već vrijeme da misli na druge stvari. »Nitkor od sada« neće ga »stijesniti« da pjeva. U mislima i odlukama povezan je uz zagrobni život:

komu li pokoru podobno činiti
k nebeskom da dvoru spravlja se otiti,
najliše kad vimo, za malu taštinu
da lasno gubimo nebesku baštinu.
Za me nijesu pjesni, sijeda je sva brada,
zatoj me ne stijesni već nitkor od sada ...
Zaman je muze zvat i boge poganske:
potrebno je iskat načine krstjanske.[8]

Izraziti predstavnik onog vremena Hektorović ne zna da se najljepše i najsnažnije pjesničke realizacije i rađaju upravo iz krajnje napetih i naoštrenih unutarnjih protivrječja. Međutim, ono što nije uspio u književnom djelu u kojemu bi u prvi plan stavio i iz ograda vlastite ličnosti oslobodio duboke unutarnje nemire, učinio je Hektorović u svojim životnim postupcima, u koracima koje je poduzimao i izjavama koje nije mogao sakriti. Ali svoju najdublju intimu očitovao je Hektorović i u književnom djelu. U *Ribanju* koje je trebalo da bude »objektivna« i »realističko fotografska« priča o jednom putovanju Hektorović je pokazao svu složenost svog odnosa prema životu.

Iako je čekao godinu dana, on ipak odgovara Nalješkoviću. Piše mu dugu poslanicu i u njoj potanko obrazlaže svoje brige, svoje misli i preokupacije. Ne samo to, on se u poslanici žali što ne može svom prijatelju »odgovor .. dostojan .. dat«. Hektorović, dakle, nije ispustio iz vida onaj najnužniji poetski imperativ, pa onda i svoj zahtjev, da mu pjesma bude dobra. Njemu ipak nije svejedno kakva je njegova pjesma, kakav će dojam ostaviti njegovo »spijevanje« u Dubrovniku. Nisu u njega umrle pjesničke ambicije, one se javljaju usprkos pjesnikovu potiskivanju i nastojanju da ih zamijeni drugim, »važnijim« obuzetostima.

Iskreno se divi Nalješkoviću, »ima ga za druga«; čak je spreman da ga smatra bratom, osjeća kao da je »majka mâ i tebe rodila«. Nije teško u ovim izjavama osjetiti i emociju Hektorovićeve poetske, duhovne i »kreposne« supripadnosti istom onom svijetu kojemu je težio i pripadao i dubrovački pjesnik.

Dvanaest godina kasnije, u jesen 1552. a u poslanici *Plemenitom i vele poštovanom Gospodinu Jeronimu Bartučeviću Vlastelinu Hvarskomu Vitezu dostojnomu* Hektorović ponovno potvrđuje svoje zanimanje za poeziju. Kaže kako čita pjesme koje mu Bartučević šalje, razmišlja

[7] Isto. 37—44.
[8] Isto. 71, 49—54; 77, 155—156.

o njima i divi im se. One su, kaže Hektorović, pune »svake dike«, sastavljene su »ljupko i uredno« pa im se svi dive, i »mišćani« i »knjižnici«:

Ki mnokrat prištivam, i s družbom i sam ja
pametju priživam sva tvoja pisanja,
kā složi naredno puna svake dike
i ljupko i medno da im nī prilike.
Meu stvari naredno kigodi ih čuju,
svi te glasom hvale do Neba i čtuju
veli razumnici, ne mišćani sami,
da izvan knjižnici ki su meu nami.[9]

Osim što očito svjedoči o trajnoj Hektorovićevoj, osobnoj i privatnoj pjesničkoj obuzetosti, stihovi govore i o formalnoj njegovoj zauzetosti i poznavanju književnih prilika i zbivanja oko njega.

3

Petnaest godina nakon odgovora Nikoli Nalješkoviću, tačnije 1. 7. 1556, napisana je Hektorovićeva poslanica *Otcu i Gospodinu hvale i časti dostojnomu dum Mavru kalujeru Dubrovčaninu*... To je vrijeme kad je Hektorović, iako u poodmakloj životnoj dobi, u punoj snazi, kad poduzima svoje glasovito ribanje (datirano 14. I 1556), kad posjećuje Dubrovnik (proljeće 1557) i kad piše poznato pismo Mikši Pelegrinoviću (20. X. 1557). Upravo u to vrijeme, u te dvije-tri godine nekim čudnim stjecajem okolnosti odigravaju se događaji koji su važni ne samo sami po sebi, nego prvenstveno kao povodi različitih književnih manifestacija Petra Hektorovića. Kroz Hektorovićevo zanimanje oni dolaze do nas i kao »obični« podaci ali i kao svojevrsni književni fenomeni.

Ako se u Hektorovića bilo kada odigrao pjesničko-ideološki zaokret onda je to svakako bilo prije ovih godina. U ovo vrijeme »ribanja« i »putovanja« koje pjesnik poduzima kao starac ne možemo očekivati nikakve »lomove« koji bi mijenjali pjesnikove odnose i koncepcije. Pa ipak ni sada Hektorović nije lišen ni oslobođen briga. Štaviše, unutarnja pjesnička protivrječja kao da su sada, sukobljavajući se i oštreći, stupila u fazu smirenja i neke svojevrsne »svjesne koegzistencije«. To, međutim, ne znači da pojedini tijekovi zanimanja neće biti uočljivi.

Onoga što se s njime događa bio je svjestan i sâm pjesnik. O svom odnosu prema pjesništvu, prema »pjesni« i »skladanju« pa o svojim željama da se posveti samo molitvi i pokori piše posebno, opširno i uvjerljivo, svom dubrovačkom prijatelju Mavru Vetranoviću. Osjećajući i sâm kako posjeduje u sebi neki impuls koji mu priječi da bude dosljedan Hektorović uspoređuje sebe s mornarom brodolomcem koji ubrzo zaboravlja nesreću i ponovno osjeća čežnju za morem:

Ne vim ja kā je stvar uzrok ni ča mi je,
da sam kako mornar koji plav razbije,
koji se razbivši kad na kraj iskoči
i sve izgubivši grozne suze toči.
Jer iz glasa viče tuj zahodu žaleći
da tim se zariče zakletve čineći:

[9] Isto. 63, 21—28.

Ako se dobavi polja ali gore
da veće ne stavi stupaja na more.
I gda ga svak čuje odluči učini
da već ne putuje po morskoj pučini.
A do malo potom ne zna kā je rekal
ni kā se je rotom kunući zatekal,
jere se povrati na prednje življenje
i volju privrati na drugo želenje.
Ter bude jedriti gdino ga pokriše
valovi srditi i o kraj udriše...
Tako t' sam mnokrat ja zaradi saznanja
tiral od mene tja pesni i skladanja...
Kada bude zatim u nikome čudu,
ne znam kako ni vim pjesni me dobudu...[10]

Svom dubrovačkom prijatelju opširno, plastično i uvjerljivo opisuje svoje stanje i staračku nemoć pa pri tom ponavlja kako »svak ima smisliti vrime u kom stoji« i »dobro prociniti ča mu se pristoji«. On zna što može, što ga uskoro očekuje i što treba da radi, ali htio je da još jednom u pjesmi pozdravi svoga prijatelja: »da te jednokrat daj još budem pohodit«. Hektorović kaže da su srce i jezik najveći neprijatelji čovjeka, a sâm eto ne može da odoli pa pozdravlja svog prijatelja »s kakovim takovim kô vidiš skladanjem«. Štaviše, na kraju pisma priča kako mu je o Vetranoviću pričao nedavno zajednički prijatelj pa mu šalje »s knjigom ovom nike stvari moje pod odićom novom«, svjedočeći još jednom da se vlastite književno-pjesničke opsesije Hektorović nije mogao osloboditi. Pismo zaključuje s tugom što nema prigode da se vide.

Uspoređujući sebe i svoj odnos prema »skladanju« s mornarom koji ne može bez mora, Hektorović je napravio dobru i vjernu usporedbu. Ističući da želi prijatelja »još jednokrat« u pjesmi pozdraviti otvorio je i jednu posebnu, dirljivu dimenziju svoje intime.

4

Sasvim određena, duboko ljudska i pjesnička dimenzija prisutna je i u posljednja dva značajna pothvata Petra Hektorovića: u njegovu putovanju u Dubrovnik i u trodnevnom »ribanju« po dalmatinskim dragama. Iako obadva događaja potječu iz starijih pjesnikovih dana, on je o njima ostavio tako izrazito-vitalna i značajna svjedočanstva da se ti njegovi pothvati nameću i ustvrđuju ne samo kao najvažniji događaji u životu Petra Hektorovića nego i kao prvorazredni fenomeni u determiniranju i otkrivanju hrvatske renesanse uopće.

Vidjeli smo kako u istom pismu u kojemu kao da je još jednom obračunao sa sobom, sa svojim životom i vlastitim književnim zanimanjem, Hektorović šalje Vetranoviću svoje pjesme i izriče želju da ga vidi.

Svoju staru želju da posjeti Dubrovnik i Dubrovčane Hektorović je konačno i ostvario, kad je pošao »nikimi rođaci i s prijatelji mojimi, u ormanu brigantinu, s jednom mrižaricom pod zapovid našu«. Hektorović ne opisuje putovanje do Dubrovnika, što je zapažao i kako su bili sati i razgovori na »ormanu brigantinu«, dok su plovili pokraj Korčule,

[10] Isto. 65, 7—22; 66, 37—38.

Pelješca i dubrovačkih otoka, ali to možemo pretpostavljati poznavajući dobro njegov trodnevni boravak na moru s Paskojem i Nikolom. Možemo također pretpostavljati šta je Hektorović osjećao promatrajući s trabakule dubrovačke tamnozelene »bašćine« i u pitomu moru među otocima odraz čempresa, vrijesa i maslina. Znamo dobro razloge zašto je Hektorović želio poći u Dubrovnik. Najkraće i najjednostavnije rečeno bila je to, kako kaže, »želja da vidim i stare prijatelje i nove navlastito nike nigdar prvo neviđene«, ali duboko ispod ovog prijateljskog očitovanja bila je želja čovjeka i pjesnika da vidi i doživi nosioce i izvore poezije, dobro poznate predstavnike duha i »kreposti«. Znamo da je s dubrovačkim prijateljima išao na izlete po dubrovačkoj »državi«, znamo da su hvarski gosti »bili po čudnovati način viđeni, ljubljeni i obilno obdarovani« o čemu Hektorović priča ne skrivajući emociju. Znamo, također, da su razgovarali o književnosti, npr. o nimalo pobožnoj *Jeđupki*, a pretpostavljamo, zacijelo tačno, da nisu razgovarali o pripremama za smrt. Takve razgovore Hektorović ne spominje. U »izvještaju« o svom putu u Dubrovnik nema nikakva povoda da pomišljamo da je starog hvarskog pjesnika u Dubrovniku i s dubrovačkim prijateljima obuzimala bilo kakva pomisao na život poslije groba. I poticaj da pođe u Dubrovnik, i boravak u Dubrovniku, i dojmovi koje nakon toga očituje svom prijatelju Pelegrinoviću, i briga kako će Dubrovčanima uzvratiti gostoprimstvo, sve je to u stilu izrazito humanističke pripadnosti i opredijeljenosti ovom svijetu u kojemu se razmišlja o slavi Dubrovčana, o izletima, o darovima i častima kojima je bio obasut, o gostoljubivosti i književnom skladanju. Sve ovo govori da je Hektorović u času susreta s nekim bitnim počelima života bio zapravo renesansni čovjek ne samo po tome što je sudjelovao u renesansnim protivrječjima nego i po tome što je nedvosmisleno jednim dijelom svoga bića pripadao ovozemaljskim očitovanjima.

Nakon povratka iz Dubrovnika Hektorović se odmah, »sutra dan kako se vrnuh«, razbolio i šest mjeseci bio prikovan uz postelju. Ali čim se je »počel dizati s odra« javlja se Pelegrinoviću, piše mu opširno o svom posjetu Dubrovniku i sve to čini prije svega radi toga da bi svom prijatelju objasnio neke svoje postupke u *Ribanju i ribarskom prigovaranju*. I u tom času, nakon duge i teške bolesti, star i nemoćan, Hektoroviću je stalo do toga kako će njegovo djelo biti prihvaćeno i što će se o njemu govoriti. Briga o ocjeni vlastitog djela i želja da objasni svoju pjesničku poetiku istog su onog humanističkog podrijetla i izvora koji ga je ponukao da pođe na trodnevni izlet pa da onda taj izlet i opiše.

Kad je sa svojim ribarima isplovio iz Staroga Grada, kad je odlučio da se odmori od rada oko »Tvrdalja«, Hektorović kao da je zaboravio svoje nekoliko puta isticane riječi kako svakomu, pogotovo staru čovjeku jedina briga mora biti ono što dolazi poslije smrti. On je to sigurno zaboravio u času kad je odlučio da svoje trodnevno putovanje potanko opiše.

Hektorović nije opisao samo ono što je doživio u tri dana šetnje po moru, nego je, i ne hoteći, iskazao pri tome i vlastito stajalište o životu. Iako je putujući na izlet imao 68 godina, pjesnikove preokupacije u cjelini su u skladu s ovozemaljskim životom. U *Ribanju* ne osjećamo čovjeka koji bi se pripremao za smrt ili kojim bi pomisao na smrt ovladala. Naprotiv, na nekoliko mjesta pokazao je kako se puninom svoga

bića i dubinom svoje intime oduševljava stvarima, ljepotama i ugodnostima ovoga života:

Kako bi rečeno tako bi svaršeno,
vareno i pečeno, lipo napravljeno.
Zaran večerasmo i na volju sideć
večerav postasmo meu nami besideć.[11]

Poslije dobre večere Hektorović upravo poganski uživa u snu i u toploj ljetnoj noći:

Na hladu tuj speći, kolik bi sladak san!
ptice žuboreći dokle poznaše dan.[12]

Drugom zgodom uživao je u snu »u plavi pod pokrovom«:

— ovdi prem u plavi pod ovim pokrovom.
Sladak se san pravi pod sincom takovom.[13]

Hektorović se opijao krajolikom što se pružao u smiraju ljetnog dana:

I pojdosmo zatoj luku prohodeći,
toj, ovo i onoj tiho govoreći,
nikada postajuć, nikad postupaje
bašćinu gledajuć oh koli lipa je.[14]

Ovo lagano pomicanje i povremeno zaustavljanje broda, nevezan razgovor (»toj, ovo i onoj«), koji se priljubio uz beskrajnu tišinu tajanstvenog mora (»tiho govoreći«) i povremeni blagi i zadivljeni pogledi na kraj (»na bašćinu«) nedvosmisleno svjedoče kakav je ugođaj u tom času obuzimao Petra Hektorovića. A kad se pojavio mjesec, pjesnik je primjetio srebro što se prosulo po pučini:

Poča se podivat misec iza gore
svu zemlju obsivat i to sinje more.[15]

Smisao za poganski užitak u ladanju pokazuju i stihovi kojima pjesnik šalje ribara Nikolu da nabavi stvari nužne da bi izlet bio što ugodniji:

njemu naredivši da ide prik gore
ništar ne šćedivši kupit sve ča more
za našu potribu, jer mi se čini to
ne slatko sve ribu blagovat u lito.[16]

Hektorović je uživao u pogledu na uzburkano more kad »val vala dostiže«, uživao je u lovu, u pjesmi, u jelu i razgovoru, u svakoj pojedinosti opuštenog ladanja. Cijelo *Ribanje* zapravo je himna specifičnoj ljepoti »bašćine« i afirmacija života koji je uz tu bašćinu čovjek orga-

---

[11] *Ribanje*, stihovi 1507—1510.
[12] Isto mjesto, 1077—1078.
[13] Isto mjesto, 745—746.
[14] Isto mjesto, 499—502.
[15] Isto mjesto, 1649—1650.
[16] Isto mjesto, 731—734.

nizirao. Misaoni i uznemireni Hektorović pokazao je u *Ribanju* kako nikakva protivrječja, nikakve sumnje i bojazni ne mogu omesti neposrednost doživljaja. Hektorovićevo *Ribanje* pored svega ostaloga je i dokaz kako je u renesansi kao i uvijek uostalom, autentični humanistički doživljaj života i prirode pored svih mogućih zapreka oslobađao i izvijao čistog čovjeka. Cjeloviti doživljaj života nužnošću svoje unutarnje snage oslobađao se svih slojeva tradicije i odgoja pa se ponesen pjesničkim nadahnućem utvrđivao u klasičnoj, u antičkoj humanističkoj kategoriji. Ona je u *Ribanju* i izričito naglašena u poštovanju koje Hektorović osjeća prema Marku Maruliću čije su knjige »svake slasti slaje« i koji zbog toga »najveću čast ima i diku i slavu«. Grad Split Hektorović časti u prvom redu jer u njemu »knjižnici mnozi se rodiše«.

Naglašenu želju za poetskom afirmacijom i svoju punu pjesničku pripadnost Hektorović je izrazio još jednom, nekoliko godina kasnije, u pismu kojim hvarskom prijatelju i liječniku Vincenzu Vanettiju (»delle arti et medicina dottore«) odgovara na pismo od 9. 2. 1561. Vanetti je Hektoroviću poslao svoj sonet napisan u čast Antuna Lucića (sin pjesnika H. Lucića) s kojim je Hektorović bio u rodbinskim odnosima (A. Lucić je oženio Hektorovićevu unuku Juliju).

U pismu Vanettiju, napisanu talijanskim jezikom[17] Hektorović priča svoj »nedavni« san, odlazak muzama na Helikon kamo je, pozvan, rado krenuo iako su mu »duge godine«[18] i »slabe snage«[19] to jedva dopuštale. Popeo se na vrh čarobnog brda, uživao zadivljen u prekrasnom krajoliku, primao poklone i priznanja.[20] I Hektorović rado pije vode od koje se postiže »trajno ime i vječna slava«.[21] Doduše, nećkao se da učestvuje u gozbi pravdajući se još jednom svojom starošću koja ima svoje zakone, a i činjenicom što već dugo ne pjeva.[22] Ipak on »priznaje« da je pjesnik.[23] Iako uz put i skromno on se ipak rado sjeća i svog mladenačkog pjesničkog doprinosa. Muza ga podsjeća da je u mladosti pjevao i na latinskom i na talijanskom jeziku i da su ga rado slušali.[24] Iako skromno, napio se vode s Hipokrene i zahvalio muzi.[25] Čitav Hektorovićev »san«, tj. odlazak među muze u njegovoj dubokoj starosti još jednom ukazuje na trajno živu i uvijek prisutnu pjesnikovu humanističku i poetsku obuzetost. Istog tog podrijetla je i radost kojom je primio pjesmu od prijatelja, činjenica da se osjetio počašćen što je baš njemu Vanetti uputio sonet na ocjenu[26] i podatak da je sonet nekoliko puta čitao, uživao u njemu i drugima ga davao na čitanje.[27]

---

[17] *Stari pisci hrvatski* VI, 177—182.

[18] »gli miei lunghi anni.«

[19] »la debil virtù.«

[20] »Ivi doppo gli cari saluti et honorevoli accoglienze fui da loro amorevolmente con grandissime offerte ringratiato di quelle mie tante fatiche.«

[21] »il nome inestinguibile et fama immortale.«

[22] »et gia gran tempo è che la mia lira pende al muro.«

[23] »quel poco che mi havete udito cantare è stato per la poca pratica che ho avuto con loro che sono stati sopra questo et quell'altro monte et fatti partecipi delle gratie di quelli.«

[24] »Ve ho udito in vostra giovanezza più fiate et in lingua latina et in quella della vostra patria con grandissimo favore de gli ascoltanti dolcemente cantare.«

[25] »Et tolendo il vaso delle sue mani gustai con le estreme labra un poco di quel liquore et il resto gli diedi in dietro doppo molte gratie.«

[26] »mi reputo degno di tanto honore ch'io habbia giudicar il suo sonetto.«

[27] »Io l'ho letto e riletto il più delle volte et fatto leggere da persone dotte ed inteligenti.«

*

Iako Hektorović nije osjećao svu snagu duhovnih i idejnih proturječja sasvim jasna određenost nekih njegovih poticaja i emocija govori o trajno snažnoj njegovoj dimenziji koja se ne može pomiriti s onim što govori stari i od pakla prestrašeni čovjek. A ako su se različite dimenzije u renesansi pa i u Hektorovića ipak mirile i živjele jedna uz drugu, onda je to siguran znak da je i naš pjesnik, sâm ne znajući to, bio samo jedna mala, naša, domaća, hrvatska jedinka i čestica širokog i jedinstvenog renesansnog fenomena. U tom smislu proturječja Hektorovićeve intime zapravo više i nisu proturječja.

O JEDINSTVU NADAHNUĆA U »RIBANJU I RIBARSKOM PRIGOVARANJU«

Frano Čale

Domine Pêtre, dan sviće. — Je l' Paskoj uredio barku?
Je li muškàtila sud Nikola ponio već?
Krenimo. — Zaliv je miran, al pučina puna je borâ;
Jedro napunit, flok naduti vjetra će dah.
Bit će malo ribâ u mrežam, al mnogo radòstî
U srcu; duša će bit vedra ko nebeski svod.
Žedan vode sam stare iz gùstirne iz nje što pio
Marul u Nečujmu; glad moj je čakavsku r'ječ
Čuti gdje, starinska, zvuči u ustma ribara tvojih;
I još nešto: svoj želim da ugledam fjord,
Ondje, Brača na kraju, gdje davno sam čekao da l' će,
Kao u snu, tvoj brod k žalu doploviti mom.

(*Vladimir Nazor:* Ecloga pescatoria)

I

Osebujnost starije hrvatske književnosti možda se najbolje očituje u tradiciji idilično-pastirske poezije, što se vidi i u izuzetnoj popularnosti takvih vrsta, u originalnim crtama oblika, u umjetničkim ciljevima, u tretiranju seljačkih likova, u elementima kontaminacije s komedijom, u aluzijama na Turke, u slavljenju Slobode.

U takvu tradiciju uključuje se po svojim bitnih značajkama i *Ribanje i ribarsko prigovaranje* Petra Hektorovića. Po općoj kategorizaciji i po sasvim površnoj srodnosti to se djelo može svrstati među proizvode humanističke ribarske bukolike, koju je kao vrstu, ugledajući se na idilu *Ribari* što se pripisuje Teokritu, uspostavio Jacopo Sannazaro sa svojim latinskim *Ribarskim eklogama,* a njega su, ne unoseći ništa nova, slijedili brojni oponašatelji. No sva ozbiljna književna historiografija koja nije žalila truda da nađe i najtanje niti što djela hrvatske književnosti vode u zavisnost od djela talijanske književnosti potvrdila je izvornost i autohtonost Hektorovićeva spjeva u odnosu na talijansku ribarsku eklogu, koja je izraz posve drukčije sredine i plod suprotne inspiracije. Nepotrebno je, dakle, ovdje ponavljati ono što je već književna povijest ustvrdila i dokazivati kako *Ribanje* ima malo veze s eklogom u Italiji, s njezinim likovima i ljubavnim motivima, s klasicističkim značajkama njezine forme, s činjenicom da se po uzoru na Teokrita, za razliku od pastorale, događa noću, dok se naš spjev odnosno lov u njemu odvija gotovo samo po danu, i s drugim dobro poznatim svojstvima koje je uzalud tražiti u potpuno različitu umjetničkom cilju našega pjesnika. *Ribanje* bolje nego većina drugih djela starije hrvatske književnosti pokazuje kako je specifičnost društvenih i povijesnih tijekova evolucije na

dvjema obalama uvjetovala i one posebne crte naše književnosti zbog kojih njezino proučavanje i vrednovanje ne može biti usmjereno samo na ustvrđivanje osobina u kojima se ona očituje kao refleks, što će reći i u svemu neoriginalna inačica, ropska kopija talijanske književnosti, nego prije svega na ono po čemu je naročita, pa u pojedinim počelima i bitno drukčija od nje. Sve kad bi se i moglo reći da je *Ribanje* u nekim formalnim i tematskim pojedinostima samo posljedica postojanja i razvoja jedne podvrste bukoličke književnosti u Italiji, uostalom i same neoriginalne, u većini slučajeva stereotipne i imitatorske, već bi i površna analiza pokazala kako presađene strukture na različitu tlu rađaju i drukčije plodove, takve kakve je pisac u jedinstvu individualnog doživljaja i stila ostvario a sredina u svojim uvjetima mogla i htjela prihvatiti.

Umjesto u idilama i eklogama Teokritovim, Sannazarovim, Rotinim, Calmovim i drugih spjevalaca s onu stranu obale za koje možemo s razlogom pretpostaviti da su našemu pjesniku bili poznati, uzor glavnom nadahnuću Hektorovićevu, dapače izravan i presudan utjecaj na njegovo djelo, treba vidjeti prvenstveno u Maruliću, u njegovoj moralističkoj pouci i kršćanskoj filozofiji, u njegovu stavu prema Turcima koji haraju našom baštinom, branikom Zapada, te u drugim hrvatskim latinistima, u Pribojevićevu panslavizmu i njegovu divljenju bistrini i prirodi Dalmatinaca, u Šišgorićevoj pohvali narodne poezije koju je taj humanist visoko cijenio kao i drugi naši pjesnici što podržavahu kult narodnog stvaralaštva. Iz takve domaće tradicije vuče korijen i *Ribanje,* tu je njegovo pravo izvorište, tu je poticaj njegova unutrašnjeg jedinstva i njegovo jedinstvo s književnošću u kojoj je nastalo kao skroman ali samosvojan glas autohtone literarne tradicije.

Karakteristično je da misao kako se naš jezik »meu svimi na svitu najveći broji i nahodi« izriče u šesnaestom stoljeću Petar Hektorović, uporni graditelj ne samo stvarnog već u neku ruku i simboličnog Tvrdalja, hrvatski književnik u *mletačkoj* Dalmaciji, koji u stvarnosti što je na njegovu tlu i na njegovu »ilirskom« moru obilježuju vlast mletačkog lava i prijetnje turskih galija zacijelo nije zaboravio nauk Pribojevićeva predavanja o podrijetlu i zgodama Slavena i o hvarskoj kulturi gdje mu je i samu dodijeljeno istaknuto mjesto. On nije zapustio svijest o tome da je list jedne gore što ne može biti uništena i nalazio je okrepu i u takvoj anticipaciji panslavističke ideje, kao što će, u nerazdvojivoj vezi s istom mišlju i u istom kontekstu, anticipirati kult narodnih umotvorina, najboljeg dokumenta o tome da njegovi ideali nisu bili isprazni.

Kao dosljedan, promišljen stav i dokaz jedinstvena nadahnuća, očita je veza između *Ribanja* i pisma Pelegrinoviću gdje se nalazi spomenuto slavljenje jezika. Kao i tu, tako se i tamo obraća jednom književniku s jednakom porukom koja preko osobnog dodira poprima opći smisao. Kao što u pismu opisuje književno putovanje u Dubrovnik kojemu će hvarski pjesnik i njegovi prijatelji ostati »veće nego gvozdenimi verugami vikovnjim načinom obezani«, tako i u spjevu evocira predstavnike hrvatske književne republike svog vremena, od Splita i Hvara do Dubrovnika. Kao što u poslanici sagledava »sve strane našega jezika«, tako i *Ribanje,* po uzoru na Marulića, zaključuje porukom da će trajati »dokle strana ova, der do togaj vika, bude čtiti slova našega jezika!«

Veza između *Ribanja* i poslanice, u kojoj se može naći putokaz shvaćanju i tumačenju Hektorovićeve poetike, najizravnija je, pak, kad je u pismu riječ o bugaršticama i pjesmi koju su u spjevu ribari pripijevali, i o razlozima zašto ih je unio u *Ribanje.* Često citirane pjesnikove

riječi o potpunoj vjernosti kojom je opisao ribanje i sav put, kao pisac kojemu je »draga bila vasda istina u svemu«, posebice su značajne i moglo bi se reći upravo uzbudljive za književnog povjesničara koji želi odrediti mjesto spjevu u našoj književnosti i uopće u književnosti onog vremena. U raspravama o takozvanom pjesnikovu realizmu, koji su jedni isticali a drugi s istovetnih pozicija poricali, pri čemu se ne samo shvaćanje tog pojma podvrgavalo deplasiranom odnosno samo za ograničeno književno razdoblje primjenljivom kriteriju, nego se čak i kao pretpostavka zapuštala cjelina Hektorovićeva djela kao strukture sastavljene od sastavnica jedinstvene motivacije, — kritika je onim načelima realističnosti i vjerodostojnosti suprotstavljala navodnu neuvjerljivost ribara kao likova koji u spjevu iznose sebi neprimjerene mudrosti djelujući u idiličnu svijetu suprotno društvenoj stvarnosti i položaju svog sloja. Ako se, međutim, uvjetno prihvaćajući takav načelno neodrživ pristup, i mora priznati da spjev mjestimice odudara od rigorozne mjere »realizma«, neposredne faktografije i apsolutnog stupnja prirodne opravdanosti, treba voditi računa i o tome da se to uglavnom odnosi na onaj dio Paskojevih i Nikolinih sentencija knjiškog podrijetla koji nije postao svojinom narodne mudrosti premda mu je pjesnik nastojao dati takav ton. Ali ne treba zaboraviti da su priprosti ribari, iako pretežno vjerno reproducirani likovi sa svojim profesionalnim, psihološkim i drugim svojstvima, ujedno i elementi piščeve kompozicijske strukture, u kojoj je pjesnik, osim stanovite potrebe za stilizacijom odabrane filozofske i sentenciozne građe, platio dug i svom humanističkom obrazovanju i moralističkoj tendenciji na račun prave mjere.

No Hektorović ipak nije narušio proklamiranu privrženost istini, jer je pri tom mislio na nešto drugo nego što je iz analize njegova djela izvela kritika, bez obzira na to je li njegovu »realizmu« pridavala pozitivnu ili negativnu vrijednost, je li ga priznavala ili poricala: mislio je na realističan, »istini« prikladan postupak kojim je ostvario bitnu pobudu inspiracije potaknut prvenstveno idejom da u djelo integrira izvorne narodne umotvorine s kojima živi i uz pomoć kojih se duhovno i etički održava puk predstavljen u likovima ribara, da bez učena ukrašavanja obiđe s ribarima baštinu, doživi ljude, krajeve, običaje, krajolike, pjesnike i njihovu slavu, da objektivnim pričanjem zapravo izrazi kao i svaki pjesnik sebe i svoju viziju života koji u spjevu, u njegovu smislu i značenju, nije omeđen trodnevnim putom i običnim, usputnim i prigodnim događanjem, već ima univerzalnije razmjere.

S tom građom poistovetila se i forma koju je izabrao, zaokružena cjelina koja je po pretežnoj vjerojatnosti i dokumentiranosti obiju svojih strukturalnih sastavnica, i ribanja i prigovaranja, zaista izuzetna u književnosti stoljeća, jer se ne temelji ni na kakvoj fikciji, već joj je podloga dokumentarna u svim bitnim pojedinostima koje tvore cjelovit organizam: s jedne strane u opisu puta, lova, obilaska predjela, u imenima ribara, nazivima oruđa, riba, hrane, u toponimima, u pričanju o Tvrdalju, u evociranju Marulića, Splita, Vetranovića, u nosiocima zbivanja na relaciji pjesnik-Bartučević i pjesnik-ribari, a s druge strane u onome čemu sav taj navedeni okvir iznesen u autorovu pripovjedačkom planu služi više kao preduvjet nego kao pretekst glavnoj težnji: bilježenju spomenika narodne umjetnosti koja se u taj plan logično uključuje, koja mu, zbog uzajamne zavisnosti, i daje dostojanstvo poezije.

Tumačeći Hektorovićevo djelo starija i novija kritika gotovo se u pravilu ograničavala na polaznu pretpostavku da je glavni motiv *Ribanja* trodnevni izlet u kojemu su vjerno opisani događaji i precizno

zapažene potankosti. Stoga se u većini s dobrim ali kadšto i netačnim ili nedostatnim rezultatima uglavnom bavila analizom uspješnijih ili manje uspješnih pojedinosti naglasivši da su »ipak« najvredniji zapisani i uneseni stihovi narodnog pjesništva i pokudivši stihove u kojima prevladavaju didaktička i moralistička mudrovanja. Posljedica takva pristupa koji nije bio lišen dragocjenih podataka i nemimoilaznog vrednovanja bilo je ipak zadržavanje na »sadržaju« rascjepkanog djela i njegovih fragmenata koji su po funkciji ostali međusobno disparatni kao niz izletnikovih neobvezatnih zapažanja i dokonih digresija, ne vodeći prema određenoj idejnoj i umjetničkoj sintezi elemenata kompaktno strukturirane cjeline. Ako međutim umjesto parcijalnih analiza pokušamo impostirati globalnu interpretaciju toga po mnogočemu važnog djela naše književne baštine u njegovu formalnom, arhitektonskom, stilskom i idejnom jedinstvu moramo objasniti funkcionalni smisao i uzajamnu uvjetovanost dvaju glavnih »planova« naznačenih već u naslovu.

U prvome planu autor je fiksirao trenutke idile koja društveno-povijesnoj situaciji vremena i prostora gdje se zbiva odgovara više kao kontrast nego kao njezina slika. Iako je stilski sva građena od realistične fakture, od faktografskog kazivanja koje svojom nemodificiranom očitošću zbunjuje interpretatora naviknuta da kategoriju umjetnički lijepog vidi samo u izrazitoj imaginativnoj transformaciji realnog svijeta, — u ideji te idile, u njezinu simboličnom smislu nije teško naslutiti samo priželjkivani, sanjani, u biti fantazijski pjesnikov izlet, kojemu trodnevno putovanje s ribarima jest stvarna podloga, ali samo utoliko što ga za to vrijeme okrepljuje bratski i drugarski dodir s ljudima i stvarima, svjedocima o životu i kontinuitetu narodnog bića, dodir s pukom dostojnim divljenja zbog iskonske mudrosti i poezije koja je sačuvana u njegovu vitalnom duhu, dodir s pjesnicima koji pronose slavu materinskog jezika i s krajolikom u kojemu more i ribe, starine, baština, Nečujam, pa uvijek prisutni mit Tvrdalja, branika i doma podignuta »proprio sumptu ad suum et amicorum usum« i druge pojedinosti opisa nisu samo slučajne reminiscencije.

U drugom planu, koji je ispunjen tekovinama narodnog stvaralaštva, humanist i poznavalac klasične i suvremene kulture u onim ograničenim prostorima naše civilizacije primarnu i pretežnu pažnju posvećuje upravo narodnoj pjesmi što poput trajnog nadahnuća, kao izvor samoodržanja, živi s ribarima i povezuje i Nikolu, i Paskoja i pjesnika s braćom u drugim našim područjima. Autor-protagonist uspostavlja tako bitnu dimenziju djela izražavajući jedinstvo prirode, čovjeka i umjetnosti. Ostvarenje s takvim smislom i u takvu obliku moglo je nastati samo na području i u vremenu u kojemu je složeno, i čini se da zapravo nitko nije uspio opovrgnuti sud onog dijela kritike prema kojemu je *Ribanje* djelo bez primjera među proizvodima tadašnje književnosti, bez obzira na to što mjera izvornosti ne mora implicirati i mjeru estetske vrijednosti. Specifična intima u ribarskoj barci, ono idilično raspoloženje i srdačno prijateljstvo između učena a svom svijetu i zemlji privržena književnika i skromnih ali bistrih, iskustvom bogatih i obdarenih dalmatinskih ribara, dopustili su pjesniku da lov i put, kao realistično zbivanje i dokumentaran okvir reproduciran manirom dnevničkog zapisa, osmisli i oplemeni prividno usputnim ali u djelu bitnim »prigovaranjem«, u kojemu se ne ogleda samo spontan, »jedino moguć« odnos između naše prirode i od nje neotuđiva našeg čovjeka, nego se naziru relacije što nadilaze neposrednu prigodu. Tu se veličaju narodna i umjetna poezija i njezini tvorci, na obzorjima gdje su niknule i gdje

živi riječ našega jezika, od unutrašnjosti do otoka, od Splita do Dubrovnika, pa trenuci idilične dokolice prerastaju pjesničkom porukom u svijest o povijesnom, etnički samobitnom jedinstvu naših ljudi u konkretnom vremenu i prostoru. Hrvatsko, ilirsko more i autohtoni ribari, pjesnikova vezanost za zemlju i njezinu starinu, za narodnu pjesmu, njegov mit idilična doma u okrilju posve neposredna i neizvještačena krajolika, a sve to nedjeljivo od permanentnog graditeljskog kulta Tvrdalja i svega što ga okružuje »na pomoć općini«, njemu »na zabavu« i »na utihu« potomcima — upućuje književnog historika da podrijetlo izvornosti Hektorovićeva nadahnuća i nezavisnost od literarnih utjecaja što su mu se u jačoj mjeri mogli nametnuti kao kulturnom humanistu, vidi prvenstveno u toj sraslosti s rodnom grudom i njezinom obalom, s njezinim svijetom i podnebljem koje je trebalo ljubiti i do mita uzdići da bi se i fizički i duhovno održalo na poprištu domaćih društvenih suprotnosti i tuđinskih interesa s Istoka i sa Zapada.

Između našeg vremena, koje svojim duhom i spoznajama neminovno predodređuje i ocjenu književne prošlosti, i *Ribanja* zajedno s našom književnošću onog doba i svega što se u njoj kao specifično naše sačuvalo do danas, traje i tužna i ponosna četiristoljetna naša tipična sudbina na razmeđu svjetova i suprotnih interesa. Stoga bi bila zabluda podleći formalnim kanonima estetike i mjerilima suda koji u ocjeni Hektorovićeva djela ne bi vidio kao nezaobilazno svojstvo umjetničke vrijednosti tako očito prepoznatljiv dokument o našem povijesnom udesu. O vremenu kad se klasne suprotnosti i razdor, bune potlačenih i krvoprolića u domaćoj hvarskoj sredini izmjenjuju s prijetnjama turske opasnosti, s nasrtajima osmanlijskih i gusarskih galija i s pritiskom mletačke dominacije, o razdoblju koje nije moglo zaboraviti zgarišta, pljačke, plemiće što su ih pučani poklali i lantine venecijanskih galija u hvarskoj luci gdje su visjeli pučki vođe po volji mletačkih gospodara, Petar Hektorović progovorio je na neočekivan način, vlastitim glasom i drukčije nego ijedan njegov suvremenik. Njegov humanizam, njegova humanost i ono što je nazvano njegovom demokratičnošću, više bijahu pjesnički, intelektualni pa na svoj način i vizionarski stav nego izraz stvarne, u bilo kojem smislu praktične socijalne opredijeljenosti za puk, što u onim prilikama i s obzirom na njegov položaj i nije moglo imati objektivnu podlogu i razumljivu motiviranost. No on je zato uzdigao do poezije svoju viziju ljudi i prirode sjedinjenu s njegovim intimnim mitom doma, starine, narodne i umjetne poezije, a njegov spjev, poput Tvrdalja koji ga je trajno zaokupljao kao opsesija, kao kult stvaranja i čuvanja baštine, danas doživljujemo kao simbol našeg opstanka na onim žalima gdje se trebalo sačuvati i gdje je trebalo trajati usprkos nesklonoj povijesti.

Moguća objekcija koja bi s pozitivističkog stajališta htjela pobiti takav sud tvrdeći da našu interpretaciju ne potkrepljuje ikakva u djelu eksplicitno iznesena intencija mogla bi svoju metodu temeljiti samo na tumačenju onoga što je autor »htio« i što je na početku spjeva i najavio, tj. da se radi odmora na tri dana uputi s ribarima na more, a ne na onome što je po našem mišljenju zaista i ostvario.

Hektorović u spjevu nigdje ne spominje ni Turaka ni Mletaka niti na njih cilja otvorenom aluzijom iako ih je, dakako, dobro poznavao, iako je bio svjestan položaja i svoje uže i ostale hrvatske zajednice na Jadranu. No dok o Turcima i njihovu nasrtanju na Hvar rječito piše u poslanici Nalješkoviću (gdje je opisujući svoj bijeg dao možda najimpresivniju sliku elementarne snage mora u našoj starijoj književnosti), o

talijanskoj civilizaciji i kulturi koju je posjedovao kao pretežan dio svoje duhovno-intelektualne formiranosti, o Italiji u koju se pred Turcima sklonio i u njoj boravio, on nikada ne govori, a ta šutnja i sve što je uradio i napisao svjedoči o njegovoj ljudskoj i književnoj zaokupljenosti sudbinom vlastite domovine. Pa ako se u *Ribanju* utječe idiličnu miru i potrazi za skladom, gdje je prividno i formalno odsutna za njega i njegov svijet dramatična atmosfera povijesne stvarnosti, ali gdje nema ničega što nije naše, čak i kad je plod usvojene i adaptirane klasične kulture, on takvim postupkom tu stvarnost i tumači i na nju reagira. Jer u idili naš pjesnik nalazi i opjevava samo one pejzažne, narodnosne i pjesničke vrednote prošle i suvremene koje imaju ili kojima želi pridati karakter domaćega života prešućujući sve što mu je strano i tuđinsko. Njegova je idila, dakle, ne samo izrazit, gotovo bi se reklo implicitno polemičan kontrast nestalnoj i u povijesnom smislu tragičnoj zbilji *mletačke* Dalmacije, u kojoj vlastodršci nisu imali povjerenja u vlastelu oduzevši joj u velikoj mjeri negdašnja prava i računajući, radi vlastite koristi, na razdor između hvarskih plemića i pučana, nego je po razlozima svog postanka i značajkama sadržaja svojevrstan način svjedočenja pjesnikova o vlastitu doživljaju svijeta i povijesne stvarnosti, o doživljaju koji se ne svodi na uzak krajolik i tiha zbivanja, već obuhvaća mnogo šire i značajnije vidokruge, područja, reklo bi se, gdje god romoni rodni govor, gdje god se bugari naša pjesma, gdje god vlada sklad naše poezije.

Svesti, dakle, *Ribanje* na opis trodnevnog lova, koji je Hektorović — navodno nesvjestan izuzetnog značenja svog postupka — ukrasio umetanjem zabilježenih bugarštica i didaktičkih sentencija, značilo bi ne samo zanijekati djelo kao cjelinu relativno jedinstvene strukture pa stoga i njegov dublji idejni smisao, nego smatrati Hektorovića zaista naivnim, da ne kažemo, kao Arturo Cronia, i senilnim piscem, koji ne zaslužuje ni onog skromnog mjesta što mu ga je književna povijest dodijelila. To bi značilo također kako je on smatrao da Bartučeviću kojemu se kao pripovjedač-protagonist obraćao, otkriva veliku novost opisujući mu svoj Tvrdalj, načine ribanja, ribe i ribarski pribor, jela i vrijeme objeda, večere i počinka, razgovor i pjevanje za vrijeme veslanja ili odmora i ostale realistične detalje puta. Međutim, samo u idejnoj povezanosti s narodnim pjesmama ribanje kao pripovjedački plan dobija pravi smisao i funkciju svjesnog, tendencioznog pjevanja o življenju, običajima, prirodi primorskog ribarskog svijeta koji, zajedno s različitim reminiscencijama na starinu, baštinu, pjesnike, ispunja njegovu idilu, stvarnu i nenarušenu imaginativnom literarnom transpozicijom, neopterećenu kulturom, znanošću, mitologijom, lirskim subjektivizmom.

Bez sagledavanja značajki koje tvore jedinstvo djela sveo bi se velik dio stihova na nepoetično nabrajanje i banalno preslikavanje običnog, pri čemu stanovita atmosfera sklada, prirode, prijateljstva i ćaskanja ne bi dostajala da se spjev uzdigne do nekog višeg, simboličnog smisla primjerenog poeziji.

Ako, međutim, tvrdimo da taj pripovjedački plan nije tek registriranje običnih zbivanja neoplemenjenih nekom posebnom invencijom, naročitom stvaralačkom obradbom, sugestivnim umjetnosti svojstvenim metaforizmom, onda i u tom sloju, uvijek zavisno od glavne umjetničke ideje i jedinstva kompozicije, moramo vidjeti ono što mu je zajedničko, njegov smisao koji se može analizom odrediti i definirati. Opisi, za koje je karakteristično da su oskudni življim crtanjem krajolika i epitetima, a više se, kako je netko naglasio, ograničavaju na akciju, imaju kao za-

jedničku crtu to da im je predmet gotovo uvijek nešto što pjesnik želi zabilježiti i ovjekovječiti kao starinu, običaj, način života, rada, mišljenja, kao slavu pjesnika, gradova i krajeva, kao obilježje narodnog života i duha u kojemu je prisutna i izvorna ljepota narodne pjesme.

II

Već je na početku pripovjedač neobično zaokupljen svojim Tvrdaljom koji nije neka njegova gospodarska, posjednička preokupacija niti izaziva dojam o klasnoj isključivosti bogata vlastelina, nego je njegova ljepota i praktična upotrebljivost otvorena svima, ujedno spomenik i sklonište, te zato Hektorović s iskrenom jednostavnošću tvrdi kako je njime posvojen, »čudno« opojen i »savezan« pa mu se sav posvećuje zaboravljajući i grad, i prijatelje, i rodbinu, i svaki razgovor. Stoga će i početkom *Trećeg dana,* u epizodi s galijom koju će sresti na svom putu, opet u središtu pažnje biti Tvrdalj, i to u punoj ljepoti, sa svojim perivojem, zidovima, ribnjakom, kamenim stupovima, lozom, voćkama zasađenim vještim rukama, pa čempresima, šimširima, tamarisima, šafranima, indijskim smokvama, čeminima, ruzmarinom, leandrom i drugim ljepotama što ga krase. I nije slučajno što spominje kako mu je to bilje poslao dum Mavar, pjesnik dubrovački s kojim ga uspomena i posredništvom cvijeća trajno združuje, dajući nov smisao ljepoti i simboličnosti građevine koja kroz poetsku evokaciju postaje poezija sama, znamen idiličnog i konstruktivnog življenja.

Jedinstvo motivacije očituje se i u vjernu, iscrpnu i preciznu opisu priprava za put, pomorsko-ribarskih potrepština, i samog lova, sve do onog famoznog zubaca velika poput telića (davnog pretka zubacu iz istoimene pjesme Marina Franičevića Hvaranina), koji će, kad poslije ribanja budu pod zmorcem puzili put drugoga kraja, biti opet prisutan u sjećanju pjesnika i ribara, povezujući u vještoj kompoziciji prethodni događaj i epizodu s gatkom o ribi, moru i mreži. Ako Nikolin odgovor na Paskojevo zagonetanje i ne odaje otvorenu intenciju s kojom mu se željelo pridati stanovito aluzivno značenje, svakako otkriva pjesnikov način mišljenja, oslanjajući se na temeljne konstante inspiracije *Ribanja.* Nije potrebno, u stihovima, eksplicitno tumačenje razloga zašto je baš ta gatka unijeta u djelo, jer su istovetni s razlozima zbog kojih su u pripovjedački tok unesene druge narodne umotvorine. No u odgonetanju, pored težnje za navođenjem narodne starine i drevne mudrosti, bez obzira na to je li joj podrijetlo knjiško ili pučko, osim divljenja ribarima, pučanima u kojima ta starina i njezin smisao žive, prisutan je upravo taj smisao sa svojim posebnim značenjem: priča o bogacu koji u vlastitoj kući dopada skončanja jer su ga opkolili s oružjem zločinci, odnosno o ribama i lovnicima što ih hvataju u mrežu kroz koju im bježi more, njihov dom, može se povezati s Hektorovićevim mitom doma, zapravo istoga onog netom spominjanog Tvrdalja, bogate i sveopće baštine koju ugrožavaju naoružani zlohotnici. Eto zašto pjesnik može zaključiti da za svog života nije čuo bolje izrečenu i ljepše odriješenu gatku.

U skladu su s cjelinom i dolazak na Bartučevićevu bašćinu, susret s njegovim težacima, i blagovanje za tipičnom kamenom trpezom, i tipična narodna jela, prisnac, turta »ku žene peku na padeli« i jajnik, a tako je stvorena prirodna atmosfera za zdravicu »na staru« i počasnicu *Naš gospodar poljem jizdi,* poslije koje se Paskoje divi »kako je bašćina lipa saj« i kliče lijepom rasadniku i lozi nastavljajući iznositi »tančinu« i »pilozopiju« o postanku rijeka kako je čuo od trojice svećenika; a zatim se opet tko hoće založi medom iz saća, kaškavalom s kruhom, paprenjakom, vinom i voćem, da bi uz tiho, tako naše i dalmatinsko, čavrljanje i ponovno divljenje bašćini punoj obilja (»oh koli lipa je!«) obišli cijelo mjesto i dočekali večeru i počinak s kojim završava *Prvi dan.*

U podjeli na tri *Dana* i u onom dijelu završetka koji ima ton molitve vidi se pjesnikova kršćanska orijentacija koja se oslanja i na formalni okvir tipičan za srednjovjekovnu poetiku, ali to ima prije svega funkciju boljeg organiziranja i povezivanja raznolike i prividno disparatne građe unutar jedinstvene arhitektonske cjeline. Osim te »horizontalne« komponente u izgradnji okvirne strukture, dojmu cjelovitosti u koju se uključuju prostorni i tematski elementi djela i sve njegove pojedinosti pridonosi i »vertikalna« komponenta koja proizlazi iz tona poslanice, iz uvijek prisutnog obraćanja Bartučeviću. Treba još dodati, nezavisno od bilo kakve diskusije o »realizmu« koji kritici zamagljuje pravi umjetnički cilj spjeva, da nije nipošto od sporedne važnosti činjenica što se Hektorovićev put može zaista precizno rekonstruirati, jer je i to jedna od temeljnih okosnica unutrašnje čvrstine i cjelovitosti.

Zahvaljujući takvoj kompoziciji koja je primjerena uvjerljivu odvijanju puta već je na početku *Drugog dana* plovidba ispunjena bugarenjem, najprije Paskojevim, pa Nikolinim, pa zajedničkim u dva glasa. Naglašavanje autonomne ljepote tih narodnih pjesama kao najdragocjenijeg dijela Hektorovićeva spjeva nije nikakvo otkriće, jer se njihova vrijednost nameće očitošću koja čini suvišnim svako raspravljanje. No njihovo izdvajanje iz *Ribanja* kao sebi dostatnih vrednota znači ne samo razbijanje cjelovitosti djela i svođenje ostalih njegovih slojeva na besciljno nizanje faktografskih stihova o neobvezatnim privatnim zapažanjima u vrijeme trodnevnog ribarenja, nego znači i lišavanje samih pjesama nove dimenzije u koju se proširuje njihova ljepota kao bitan dio umjetničke ideje djela ostvarene jedinstvenim nadahnućem. Ruže odvojene od zelenila s kojim čine kiticu neće doduše umanjiti svoj miris i boju, ali će sa zelenilom i u vazi svakako postati nova cjelina izazivajući poseban doživljaj, dobit će bogatiji smisao i ljudsko značenje u domu gdje su smještene, ma kako skroman bio. Ako je usporedba valjana, onda možemo reći da bugaršćice u spjevu nisu tek dragocjen ali statičan dokument o narodnom stvaralaštvu, nego zajedno s ostalim elementima strukture žive kao dinamična funkcija smisla i poruke Hektorovićeva spjeva.

Istom cilju, obilaženju, zapažanju, bilježenju i veličanju stvari, krajeva i ljudi koje pjesnik doživljuje i evocira kao starinu i svetinju podvrgnuti su manje ili više izravno i drugi detalji pripovjedačkog plana. Nakon bugaršćica i stihova u kojima se govori o blagovanju, počinku, Nikolinu odlasku da kupi hranu i povratku s pastirom, dolazak u Nečujam pruža pjesniku priliku da slavi Marulića i da zanosno pjeva u pohvalu čestitom Splitu, gnijezdu knjižnika i razumnika među kojima najviše blista ime Marulovo. Iz jednako realističnog konteksta jednostavno izrasta i epizoda o dragocjenu peharu od Damaška s natpisom »moreškimi slovi«, staroj pjesnikovoj uspomeni koju on čuva s izrazitom svojom sklonošću prema starini: Nikola je nepomnjom zaboravio pehar na kraju, zasluživši Paskojev prijekor i saslušavši njegov nauk sinu o tome kako treba čuvati dom da se nemarom ne raščini, a taj odlomak ima gotovo alegorijsko značenje u skladu s jedinstvenim poticajem koji nadahnjuje autorovo pričanje.

Drugi dan završavaju pjevanjem i pripijevanjem pitanja i odgovora čime se nesumnjivo opterećuje spjev kao i preobilnim sentencijama *Trećeg dana* koje mogu štošta otkriti o pjesniku, njegovoj lektiri i njegovim nazorima, ali razvlače i narušavaju jedinstvenu ideju djela.

No i tu pripovjedački dio ima već naznačena svojstva, i to odmah na početku, kad po izlasku iz crkvice obilaze »hvaljena mista« gdje je boravio Marul, »vartal i gustirnu«, zemlju, poljanu, pridvorje, dvor i voćnjak, one pitome predjele našeg podneblja što ih pjesnik ponovo otkriva i zapisuje s jednakom ljubavlju i preciznošću kao, odmah zatim, i ribolov, pun usklika i pokreta usred obilja najraznovrsnijih riba iz bogata mora sa stoljetnim nazivima slavenskog ili romansko-dalmatskog podrijetla, o kojima kao da autor namjerno želi posvjedočiti nabrajajući sve one zubace, škarpine, komarče, čarnorepe, salpe, vrane, drozge, pice, pagare, šarge, trilje i arbune. Slijedi zatim već spomenuti susret s galijom na kojoj se opisuju ljepote Tvrdalja i spominje Vetranović, a onda, nakon uzajamnih šala i »pripovisti vrimena staroga«, ti »priprosti, zlorušni, ubozi« ali pametni ribari nastavljaju dugo, mudro i sentenciozno »spivati«, čime je pjesnik, ako ništa drugo, još jednom dosljedno pokazao svoj odnos prema ljudima iz puka. Njima ga ne približuje neka »demokratska« svijest, njegova ili obostrana, s njima ga ne vežu ni socijalni odnosi što bi stvarno težili bilo kakvoj jednakosti, ali on ih, u mnogo složenijoj i univerzalnijoj pjesničkoj viziji *Ribanja,* osjeća kao nedjeljiv, štaviše bitan faktor etničko-duhovnog jedinstva, dakle ne kao prosvijećeni plemić, nego samo kao pjesnik svoga kraja i svoga roda s kojima jedino i može duhovno opstojati i opstati.

Pa ipak, kad Hektorović Bartučeviću, vlastelin vlastelinu, piše kako su ti jednostavni, ubogi i odrpani ljudi za koje »mnimo da ne umiju koliko (ugarci« i koji »vide se izvan u tisknu živinju« zapravo toliko obdareni razumom, ispravnim sudom i vrlinom, zlata vrijedni i, »kad riči prosiju« — »veli mudarci« koji se »iznutra«, u svojoj duši i razumu, ističu po »čudnomu uminju«, — u takvu se shvaćanju, sagleda li se u povijesnom kontekstu, reflektira istodobno i stvaran položaj siromašnih i potlačenih pučana, u podjednakoj opreci prema domaćoj vlasteli i prema tuđinskoj vlasti koja takav razdor i priželjkuje, i pjesnikova svijest o njihovoj vrijednosti, njegova spoznaja »siromaški da je meu ljudi veći broj« izrečena u Paskojevu skromnom zaključku, i povezivanje plemenitosti njihova bića i mudrosti te većine našega stanovništva s ljepotom narodne pjesme koja o njima najbolje svjedoči. Riznicu vašeg znanja, to da mnogo više umijete nego što ste u svojoj čednosti govorili, potvrdile su one vaše pjesme koje su mi tako mile i još mi u srcu odzvanjaju, pa ću često poželjeti da opet budem s vama — kaže Hektorović prije kraja puta, poslije niza digresija koje ga dijele od doživljaja *Drugog dana* kad su mu one pjesme bugarili. Tako je ukazao na glavnu nit koja djelo povezuje kao idejnu cjelinu i protumačio u čemu vidi izraz veličine narodnog duha, naznačivši jedinstvo nadahnuća i nerazdvojivost dviju temeljitih komponenti strukture, ribanja i ribarskog prigovaranja.

III

Kršćanski skrušeni doktrinarni stihovi koje pjesnik upućuje ribarima prije kraja putovanja i religiozni elementi u spjevu inače, pomažu da se djelo preciznije svrsta u određeno razdoblje općega stilskog razvoja književnosti šesnaestoga stoljeća. Svakako je potrebno razmotriti koliko je opravdano smatrati *Ribanje* djelom renesansnog pisca (s naglašenom kršćanskom i moralističkom tendencijom), kao što su to mislili mnogi književni historici podvlačeći neke u tom smislu karakteristične crte. Graditeljski kult Tvrdalja, istančani smisao za hortikulturu, dosegnut sklad između čovjeka i krajolika i stvaranje prema mjeri prirode, oblik poslanice svojstven književnosti vremena, sentencioznost i nizanje znanja od rasprave o rijekama ilustrirane eksperimentom do spominjanja antičkog Orfeja i druge pojedinosti što bi se mogle nabrojiti zaista su značajke u kojima se ogledaju tipična dostignuća renesansne kulture, ali te osobine postale su općom svojinom cijeloga stoljeća i kasnije, što će reći i u vrijeme kad je početkom druge polovine stoljeća, pošto je Renesansa bila već prešla svoj zenit, talijanska književnost i umjetnost sve više poprimala obilježja što ih je diktirala atmosfera katoličke protureformacije, kad su brojni pisci završavali svoju pjesničku karijeru religioznim djelima ako ne po intimnoj vokaciji a ono bar po navici stvorenoj na zahtjev vremena.

Hektorović pripada upravo tom vremenu kojemu je odgovorio na prilično karakterističan način, djelom i riječju, štoviše i nekim svojim sažetim ali jasnim formulacijama suvremene poetike: odrekavši se latinskih i hrvatskih stihova iz mlađih dana i uopće svojih ranijih sastava ljubavnog i drugog sadržaja, o kojima se saznaje iz njegove talijanske poslanice Vanettiju, iz jedne poslanice Pelegrinoviću te iz poslanica koje su mu uputili Vetranović i Nalješković, on izrijekom kaže kako je zaman »muže zvat i boge poganske« i kako je potrebno »iskat načine krstjanske«, raskrštavajući s renesansnim klasicizmom i prihvaćajući religiozne motive, drugim riječima sklanjajući se u obnovljenu srednjovjekovnu duhovnu klimu, koja se u tom razdoblju ideološke involucije drastičnije manifestirala preko Jadrana nego u našim prilikama, gdje se javljala s više konfesionalne iskrenosti i kao nužda pod stalnim pritiskom turske stvarnosti. Zaista, čak i u propovjedno-moralističkim, didaktičkim stihovima Hektorovićeva je religioznost dobrim dijelom lišena dogmatske apstrakcije i bigotne poslušnosti kojoj su se nerijetko podvrgli mnogi talijanski pisci protureformacije, pa iako je vjerska orijentacija u njegovu djelu u skladu s imperativom Crkve koja je tada rigorozno nametala pooštrenu disciplinu, njegova nam se vjera čini spontano prihvaćenom i u neku ruku »narodnom« ideologijom, zapravo u službi otpora, u funkciji samoodržanja, što je bilo svojstveno jednom dijelu naše književnosti njegova vremena pa i ranije, u djelu Marulićevu, a i po tome ona nosi stanovita specifična obilježja.

No *Ribanju,* u kojemu ima i renesansnog naturalizma i protureformacijskog spiritualizma, nije lako dati tačno stilsko i književnopovijesno određenje, jer je nastalo u posve osebujnim prostornim, povijesnim i kulturnim uvjetima koji mu pridaju posebno i donekle teško usporedivo obilježje. U njegovu izrazu gotovo su potpuno odsutni ustaljeni ukrasni elementi, stereotipni srokovi, kićenost i mitološko-dekorativni rekviziti, vile i satiri, sentimentalni uzdisaji i knjiška patetika. Naprotiv, njegovi se stihovi, najvećim dijelom, a prvenstveno u narativnom planu i u dijalozima, odlikuju kadšto darovitom opservacijom i adekvatnim opisima, preciznim crtanjem i funkcionalnom sažetošću, bez digresivnih odudaranja od glavnog pripovjedačkog tona koji od početka do zaključka određuje i formalnu cjelovitost, iako se u nj interpoliraju metrički i izražajno različite cjeline narodnih pjesama. Izrečen u dosljedno i jednakomjerno intoniranom stilu, jedinstven autorov doživljaj svijeta u koji se stječu kult narodne poezije, smisao za starinu, drugarstvo s pjesnicima i s ribarima, stalna preokupacija za ognjište i ljubav prema

baštini uzdignutoj do simbola u neprekidnoj gradnji Tvrdalja, taj doživljaj koji i na planu stvarnosti i na planu literature odiše duhom našijenačkog primorskog podneblja nije se u poeziju transformirao tradicionalnim sredstvima konvencionalne retorike, nego se može izvesti iz posve Hektorovićeve prividno prozaične realističnosti dvanaesteraca, koji upravo svojim faktografskim, objektivističkim svojstvima, detaljističkom deskriptivnošću i preciznim evociranjem mnogobrojnih po sebi nepoetičnih pojedinosti sadrže mjeru originalnosti, ali i uvijek ponovo nameću raspravu o »realizmu« pa i o umjetničkoj vrijednosti djela.

Zato što mu nije pristupio kao cjelovitoj strukturi koju determiniraju i stanovite unutarnje zakonitosti i objektivne povijesne okolnosti, Mihovil Kombol je svojim zasluženim autoritetom učenjaka kakvih smo malo imali opteretio buduću kritiku procjenjujući s pomalo isključivih croceovskih pozicija da se spjev, izuzmu li se dvije bugarštice i pjesma o Radosavu Siverincu, »u cjelini ne izdiže iznad opisivanja i kroničarskog bilježenja, zbog čega i ne djeluje kao istinska poezija, koja nije nikad u samom opisivanju i pripovijedanju kao takvu, već u slikama stvorenim od čuvstveno uzbuđene fantazije, a upravo to nedostaje starom i sentencioznom vlastelinu«. Primjer Kombolova kritičkog suda, baš zato što ga izriče tako značajan književni povjesničar i što je prejudicirao mišljenja kasnijih kritika, najbolje može pokazati do kakvih krajnosti dovodi estetička fragmentistička interpretacija koja svoje ocjene ne temelji na neophodnome preliminarnom odgovoru na pitanje u kojoj je mjeri riječ o jedinstveno strukturiranoj cjelini objašnjivoj u stanovitoj svojoj smislenoj opravdanosti i u povijesnom kontekstu koji tu strukturu, takvu kakva jest, određuje.

Teško je pomisliti da humanistički obrazovanom Hektoroviću nije bilo jasno kako poezija nije u samu opisivanju i pripovijedanju kao takvu, budući da su mu čak i na temelju elementarne književne kulture morale biti bar donekle poznate brojne suvremene rasprave oko aristotelovskog načela o razlici između povijesti, kojoj je predmet individualna istinitost, i poezije, kojoj je cilj da predoči univerzalnu vjerojatnost. Spontano ili svjesno, naš se pjesnik zacijelo priklonio onima koji su pod geslom *miscere utile dulci* propovijedali didaktičku funkciju poezije, pa su dapače, u drugoj polovici stoljeća, obnovili i primijenili alegoriju kao sredstvo izraza. Hektorovićev »realizam«, lišen »slika« i »čuvstveno uzbuđene fantazije«, smisao i cilj *Ribanja,* moguće je, čini se, shvatiti jedino implicitnom pjesnikovom težnjom prema alegorizmu, koji smo nastojali objasniti i razriješiti doživljavajući spjev kao cjelovitu strukturu stvorenu u svim svojim elementima na temelju jedinstvena nadahnuća.

Da djelo tako interpretiramo snaži nas i osamnaest posljednjih stihova, u kojima se pjesnik obraća Bartučeviću i zapravo sam razrešuje alegoričnu strukturiranost cjeline svog izraza. Bio bih ti poslao ribe — kaže mu on držeći se starog dalmatinskog običaja (»ne to cića potrib, neg zarad ljubavi«) — ali si daleko, a riba i meso ljeti se jedu svježi; no nećeš ostati bez moje lovine, jer ona je u ovoj knjižici »u koj ćeš viditi i vas lov i put moj«, kojom ćeš živjeti slavan dok se budu čitala slova našega jezika, što će ti biti draže nego moja lovina »(ke bi bil barzo sit)« ili bilo što drugo.

U tim stihovima vidimo ključ za ispravno tumačenje *Ribanja i ribarskog prigovaranja* koje jest rezultat jednoga realnog puta i lova, ali se s njima ne poistovećuje, već ih kao književno ostvarenje uzdiže do poetske simbolike.

PETAR HEKTOROVIĆ — DRAMSKI PISAC?

Ivan Bošković

Govoriti o Petru Hektoroviću kao o dramskom piscu, znači govoriti o pretpostavci. Sve ono što znamo o njegovu eventualnom radu na tom području, nije ništa drugo nego puko nagađanje. Stoga će jamačno i ovaj moj pristup toj, u biti nezahvalnoj temi, ostati samo pokušaj, da se odgovori na upit: je li Petar Hektorović pisao i dramska djela? Ali i bez obzira na konačni ishod, vrijedilo je uhvatiti se u koštac s tim pitanjem, a to će rvanje još trajati.

*

U razvoju hrvatske dramske književnosti i kazališne umjetnosti otok Hvar je odigrao znatnu ulogu. Poznato nam je, da je na tom otoku cvjetao jedan od najstarijih književno-kazališnih rodova u našim stranama — crkvena prikazanja, koja su se na tom području najduže zadržala (sve do prošloga stoljeća), a njihove elemente nalazimo još i danas u obredima Velikog tjedna, koji su na Hvaru osobito osebujni i koje bi trebalo svestrano proučiti.

Na Hvaru je također nastala i prva hrvatska svjetovna drama — Lucićeva *Robinja.* Tu su kao dramski pisci djelovali Martin Benetović i Marin Gazarović, autori komedija i crkvenih prikazanja. Možda je i *Vlahinja* Ivana Parožića bila dramsko djelo? Ukoliko Martin Benetović nije pisac *Komedije od Raskota* i *Prigovaranja pod Kresisćen . . .,* jamačno je na otoku bilo još komediografa. U samom Hvaru u 17. je stoljeću izgrađeno prvo naše kazalište, što je dokaz zavidno razvijenoga kazališnog života.

Općenito gledajući, otok je imao bogatu kazališnu tradiciju, pa bi bilo nekako normalno, da pisac epske širine, kakav je bio Petar Hektorović, svoj stvaralački interes iskaže u prvom redu na polju dramske književnosti.

Dramskim stvaralaštvom bavio se čitav niz Hektorovićevih suvremenika, od kojih su neki bili i njegovi vrlo dobri prijatelji. Tu u prvom redu mislim na Mavru Vetranovića, pisca prikazanjâ, i Nikolu Nalješkovića, autora većeg broja komedija. Da je Hektorović njihova djela poznavao iz rukopisa, u to nema sumnje, a nije isključeno, da je nešto od toga vidio i na pozornici, kad je bio u Dubrovniku, iako o tomu ništa ne govori u onom svom poznatom pismu Mikši Pelegrinoviću.

Hektorovićev suvremenik je i Marin Držić, istina dosta mlađi, ali koga je Petar nadživio punih pet godina. Teško bi bilo vjerovati da Hektorović nije poznavao njegov dramski rad, da Marinove komedije i pastirske igre nisu spominjane u razgovorima za Petrova boravka u

Dubrovniku, da ih tamo nije čitao (možda i gledao) i tako dalje. Nisu li možda i Držićeva djela bila među onim rukopisima, kojim, kako Petar kaže, *»mene u rečenomu gradu Dubrovniku i po tom u našemu na zavraćen'ju nadiliše«?* Još je manje vjerojatno, da nije poznavao *Robinju* svog nešto starijeg pjesničkog sudruga Hanibala Lucića. Zar u njihovu stvaralaštvu, kao i u dramskim elementima u djelima nekih drugih naših pisaca onoga vremena, nije i Hektorović mogao naći pobude za vlastiti dramski rad?

O Petru Hektoroviću kao o dramskom piscu imamo samo dva podatka — prvi iz 16, a drugi iz 19. stoljeća. Onaj prvi nalazi se u pjesničkoj poslanici Nikole Nalješkovića našemu Petru od 10. svibnja 1540, u kojoj kaže, da je na Petrovu glavu stavila krunu muza Thalija, Mavri Vetranoviću Uranija, a Nikoli Dimitroviću Klio. Jamačno Nalješković, koji je vrlo dobro poznavao ne samo književni rad Petra Hektorovića, nego i osobno samoga pjesnika *Ribanja,* ne bi bez razloga doveo Petra u vezu s Thalijom, odnosno kazališnom umjetnošću, tim prije što se u krugu, zapravo trokutu okrunjenih pjesnika našao i Mavro Vetranović.

Drugi podatak potječe od P. Šafařika. On naime navodi, da se u jednom rukopisnom zborniku Petrovih pjesama nalaze i njegove dvije drame, to jest *Prikazanje života sv. Lovrinca mučenika* i *Posvetilište Abramovo.* Od ta dva djela danas nam je poznato jedno *Prikazanje života sv. Lovrinca mučenika,* objavljeno svojedobno u šestoj knjizi »Starih pisaca hrvatskih«.

Iako se o autorstvu *Sv. Lovrinca* raspravljalo još u prošlom, kao i početkom ovog stoljeća, te pobilo Hektorovićevo tvorstvo, smatram potrebnim i ovom prigodom, govoreći o temi *Petar Hektorović — dramski pisac?*, opširnije raspraviti to pitanje, kako bi se ono, u trenutku kad nastojimo dobiti što potpuniju i vjerniju sliku ljudskog i stvaralačkog lika pjesnika *Ribanja,* konačno stavilo ad acta.

Prikazanje života sv. Lovrinca mučenika objavljeno je među Hektorovićevim radovima na osnovi predaje i tradicije, koja mu je pripisala to djelo. Izdanje *Prikazanja* priređeno je na temelju dvaju rukopisa, što se nalaze u arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Prvi (broj 1050) potječe iz 1656, a drugi (broj 1051) je također iz 17. stoljeća. Osim ta dva, gotovo istovetna i uglavnom potpuna rukopisa, postoji i jedan nepotpuni, čini se također, iz 17. stoljeća, a koji se znatno razlikuje od prva dva.

Objavljujući *Sv. Lovrinca* među Hektorovićevim radovima, Šime Ljubić je polazio od već spomenute tradicije, odnosno *»predanja«,* što se *»sačuvalo godišnjim predstavljenjem«* prikazanja. Ljubić također u sadržaju, slogu i jeziku tog prikazanja nije nalazio ništa protivno tom *»predanju«,* pa ga je stoga i uvrstio u Petrova djela.[1] Međutim, Ljubićeva primjedba da se *Prikazanje života sv. Lovrinca mučenika* ne razlikuje od ostalih Hektorovićevih djela, ne stoji, jer je *Sv. Lovrinac* pisan u osmercu, dakle karakterističnu metru naših crkvenih prikazanja, dok je Petar sva svoja hrvatska djela ispjevao u najrasprostranjenijem i najtipičnijem stihu naše stare književnosti, to jest dvostruko rimovanom dvanaestercu. Taj prigovor ne mora biti odlučan u pobijanju Hektorovićeva tvorstva spomenutog prikazanja, jer znamo da su i drugi naši pjesnici upotrebljavali osmerac, pa zašto ga ne bi upotrijebio i pjesnik *Ribanja?* Činjenica je, međutim, kako sam već napomenuo, da Hektorović ni jednu svoju pjesmu na hrvatskom jeziku nije ispjevao u osmercima.

[1] Šime Ljubić: *Petar Hektorović, Stari pisci hrvatski,* knjiga šesta, Zagreb, 1874, str. XXV.

Franjo Kuhač je u istom izdanju, priređujući Hektorovićeve napjeve iz *Ribanja,* u vezi s pjevanjem u *Sv. Lovrincu* naveo podatak, da su mu *»neka hvarska gospoda kazala, da je Hektorović za tu dramu cielu glasbu stvorio, naime da je uvod, zapremice i pratnju k popievkam napisao, i da će kajdovnik (partitura) ovaj gdjegod sačuvan biti«.*[2]

Urednik Akademijina izdanja Sebastijan Žepić, pridružujući se Ljubiću, kaže: *»Ni u jednom ni u drugom rukopisu ne stoji zabilježeno, da je to 'Prikazanje' sastavio P. Hektorović, nu jezik, slog i versifikacija, te pobožni duh Hektorovićev čini nam se da potvrđuje podatak Šafařikov, da je to djelo poteklo od P. Hektorovića.«*[3]

Međutim, nekih jačih, određenijih dokaza u prilog Hektoroviću ni Ljubić ni Žepić nisu imali. (Usput, bilo bi interesantno doznati na osnovi čega je svojedobno Vinko Radatović u svojoj disertaciji o *Sv. Lovrincu* dokazivao Petrovo tvorstvo.) No isto tako nekim »opipljivijim« argumentima nisu raspolagali ni M. Valjavac ni M. Medini, koji su pobijali Hektorovićevo autorstvo.

U dvadesetoj knjizi Starih pisaca hrvatskih, gdje su objavljena naša prikazanja, M. Valjavac jednostavno kaže za *Sv. Lovrinca: »To je prikazanje već štampano među Hektorovićevim pjesmama, premda Hektorovićev ne će biti.«*[4]

Milorad Medini, dotičući se pitanja autorstva spomenutog djela veli: *»Prikazanje života sv. Lovrinca mučenika neki hoće, da je Hektorovićevo, no ne će biti.«*[5]

Medini, međutim, nije kao Valjavac, ostao samo na goloj tvrdnji, nego ju je i obrazložio, navevši slijedeće:

»*... poredi li se ovo* (naime *Prikazanje,* o. p.) s *Ribanjem, vidi se, da je gotovo nemoguće, da je jedan te isti pjesnik spjevao oba djela, ako ne uzmemo, da se je kroz 300 godina prvi sastavak u ustima puka tako iskvario, da ga nije moguće prepoznati. A to nije baš nemoguće, jer dva rukopisa, u kojima se sačuvalo djelo, pokazuju mnogo razlika. Nijedno prikazanje do jedine Muke Gospodnje nije nam tako iskvareno došlo do ruku. Gdje i gdje možemo kombinacijom uhvatiti smisao, a gdjegod nije niti tako moguće.«*[6]

Govoreći o samom djelu, Medini kaže:

»Ova tako uobičajena drama po svome ustrojstvu i ljepoti spada ipak među najlošije, a i najkrvavija je među svima ...«[7]

Hektorovićeva autorstva *Sv. Lovrinca* usput su se dotakli Armin Pavić[8] i Franjo Fancev[9] ne opredjeljujući se ni za ni protiv. Međutim, Juraj Roić u opširnoj studiji *Starohrvatska crkvena prikazanja*[10] i Mihovil Kombol u *Poviesti hrvatske književnosti do Preporoda* uopće ne spominju to pitanje.

Autorstvom *Prikazanja života sv. Lovrinca mučenika* pozabavila su se i dva inozemna učenjaka: njemački slavist A. Leskien u studiji

[2] Franjo Kuhač: *O napjevih k narodnim pjesmam i k prikazanju sv. Lovrinca. Stari pisci hrvatski,* knjiga šesta, Zagreb, 1874, str. XXXIII.
[3] *Stari prsci hrvatski,* knjiga šesta, Zagreb, 1874, str. XXXIV.
[4] *Stari pisci hrvatski,* knjiga dvadeseta, Zagreb, 1893, str. X.
[5] Milorad Medini: *Povjest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku.* Knjiga I. XVI. stoljeće. Zagreb, Matica hrvatska, 1902, str. 13.
[6] M. Medini, n. dj., str. 28.
[7] M. Medini, n. dj. str. 28. Oni koji su imali prigodu vidjeti izvedbu *Sv. Lovrinca* na XIV Splitskom ljetu jamačno se ne mogu složiti s Medinijevom ocjenom kao ni s mišljenjem Armina Pavića (*Historija dubrovačke drame,* str. 16) o dosadnoj jednoličnosti sadržaja spomenutog prikazanja.
[8] Armin Pavić: *Historija dubrovačke drame.* Zagreb, 1871.
[9] Franjo Fancev: *Hrvatska crkvena prikazanja.* »Narodna starina«, sv. 29, knj. XI, br. 3, str. 143—167, Zagreb, 1932.
[10] Juraj Roić: *Starohrvatska crkvena prikazanja.* »Nastavni vjesnik«, knj. XXIII, Zagreb, 1915.

Altkroatische geistliche Schauspiele (Leipzig, 1883) i ruski slavist N. Petrovskij u monografiji *O sočinenijah P. Gektorovića* (Kazan, 1901). I prvi i drugi odlučno su pobili Hektorovićevo tvorstvo, osobito Petrovskij, koji je *Sv. Lovrincu* u svom opširnom djelu o našem pjesniku posvetio preko sedamdeset stranica.

Petrovskij je do negativnog zaključka došao usporedbom dviju redakcija spomenutog prikazanja s izvornim talijanskim djelom, odnosno latinskim predloškom, koristeći se pri tomu i rezultatima Leskienove analize. Naime, treba odmah napomenuti, da *Prikazanje života sv. Lovrinca mučenika* nije izvorno hrvatsko djelo, nego prijevod, odnosno preradba istoimenog talijanskog prikazanja. Ali o tome više kasnije.

Proučavajući pitanje tvorstva *Sv. Lovrinca,* a ne posjedujući prvobitno Petrovskijevu monografiju, i sâm sam došao do gotovo identičnih zaključaka kao i on, i to upravo na osnovi usporedbe dviju redakcija tog teksta, to jest onog objavljenog u *Starim piscima hrvatskim* i krnje rukopisne redakcije, koja je nekad bila vlasništvo Šime Ljubića a danas Jugoslavenske akademije.

Redakcije se međusobno razlikuju prema opsegu i podjeli djela, rasporedu zbivanja, raznolikosti radnje, stihova, metrike i versifikacije, a zajednički ih veže samo istovetnost osoba i sadržaja. Budući da su u rukopisnoj redakciji didaskalije, inače ne baš brojne, na talijanskom jeziku, kao na primjer: »*Tutti fugono. Il tempio cade. Resta in scena Lorenzo, Romano, Hipolito e la seco famiglia e dal tempio esce il Demonio.*«, te da se u njima imena osoba navode u talijanskom obliku, kao Lorenzo, Hipolito, D. Giustiniano, Lucillo, Romano, Demonio i tako dalje, a u samom tekstu na hrvatskom: Lovrinc, Hipolit, Justin, Lucil, Roman, Hudoba, nije mi bilo teško zaključiti, da *Sv. Lovrinac* nije naše izvorno djelo, nego prijevod, te da te dvije redakcije predstavljaju u stvari dva razna prijevoda, odnosno preradba nekog istoimenog talijanskog prikazanja, čije bi izvornik trebalo pronaći i ustvrditi kolika su odstupanja u hrvatskom prijevodu, odnosno preradbi, te — ukoliko je Hektorović autor jedne od hrvatskih redakcija — kolik je njegov udjel u eventualnoj preradbi. Taj moj zaključak potvrdio je davno prije N. Petrovskij, koji je uspio doći do izvornika, a to je »*Rappresentazione di santo Lorenzo: quando fù martirizato*«, objavljeno u Firenzi godine 1558.

Udaljujući se zasad od rezultata do kojih je došao N. Petrovskij, kao i pitanja je li Hektorović — kad već nije pisac prikazanja — bar autor jedne od preradba, smatram potrebnim i na ovom mjestu napraviti, makar i djelomičnu usporedbu između hrvatskih redakcija, to jest objavljenog teksta u »Starim piscima hrvatskim« i krnjeg rukopisa.

Rukopisna redakcija imade tisuću i pet stihova, koji mjestimično nisu potpuni, a na nekim mjestima nemaju ni zajedničke veze, što je dokaz, da je na prazninama u rukopisu moralo biti još teksta.

Krnji rukopis sadrži jamačno drugi čin, odnosno drugi dio prikazanja, koje je prema tomu — kako pretpostavlja i Petrovskij[11] — moralo imati tri dijela: u prvom je vjerojatno bila prikazana smrt pape Siksta, u drugom Lucila, Romana, Hipolita i njegove obitelji, a u trećem Lovrinčeva smrt, na što nas upućuju i završni stihovi tog krnjeg rukopisa:

Sutra ćete plemeniti
od Lovrinca smart viditi.

[11] N. Petrovskij: *O sočinenijah P. Gektorovića.* Kazan, 1901, str. 247.

Objavljena redakcija, kako znamo, ima samo dva dijela. No to nije i jedina razlika u formalnom, odnosno sadržajnom pogledu. Kad usporedimo prizore iz rukopisne redakcije s objavljenim djelom, nailazimo na gotovo potpuno izmijenjeni tok zbivanja, pa i znatne razlike u samoj scenskoj radnji. Za ilustraciju evo redoslijeda prvih nekoliko prizora iz oba teksta. U objavljenoj redakciji redoslijed je sljedeći:

Angel, Lucil slipi — Lovrinac, Inpolit — Lovrinac, Inpolit — Konkordija, Inpolit — Konkordija — Lovrinac, Valerian — Inpolit i tako dalje.

U rukopisnoj redakciji prvi prizori idu ovim redom:

Hipolit — Lovrinac, Valerian, Hipolit — Konkordija, Lovrinac — Hipolit s obitelju, Lovrinac — siromasi, Cesar — Valerian — Partemij — Lovrinac i ostali, Lovrinac — Lucil, Merkurij — Cesar — Valerian — Hipolit — Kocan i tako dalje.

Osobito su znatne razlike u samom zbivanju, odnosno tekstu. Dovoljno je usporediti nekoliko prizora. Evo najprije početak scene, u kojoj Inpolit, odnosno Hipolit savjetuje Lovrincu, da dade blago cesaru. U objavljenoj redakciji taj je dio ovakav:

INPOLIT

Inpolit ustane se sam, i pojde k tamnici,
i došavši k Lovrincu govori:

Svitovat bih rad sad tebe,
o Lovrinče kako sebe,
ne nijedne cić zle volje,
nego samo za tvoje bolje,
da ono blago, koje imaš,
cesaru ga našem' podaš.
Gdi toj stvoriš, imaj viru,
da ć' ti pušćen bit u miru.

LOVRINAC

Lovrinac odgovara iz tamnice Inpolitu:

Sliši dobro, Inpolite,
razum imaj, nisi dite,
gdi je odluka sada toga,
virovati ako ć' boga,
i u njegova sina š njime,
i svetoga duha ime,
blago ko ti očićuje,
i raj vičnji obićuje.

INPOLIT

Inpolit ispituje Lovrinca i govori:

Ako mojih ti se čuješ,
skaž' mi dilom, ča obituješ,
stvoritelju prez zaželi (?),
kako tvoje srce želi.

LOVRINAC

Lovrinac mu odgovara:

Pust' idole tvoje tamne,
i sve boge tvoje smamne,
ter poklekni toti doli,
devoto se bogu moli,
za sve tvoje sagrišen'je,
prosi, da ti da prošćen'je.

Evo sad istog odlomka iz rukopisne redakcije:

Scena Hipolito e Lorenzo

Hipol.:

O Lovrinče, život shrani,
sad smartne se muke obrani.
Mla'če, život tvoj ne gubi,
slušaj, slušaj ko te ljubi.
Ča ti blago imat prudi,
a da s' prognan od svih ljudi,
a od cesara ča je najgore,
ki te umorit gorko more.
More i hoće i to pojti
dil neć blago očititi.
Davši mu ga imaj viru,
da će pustit tebe u miru.

Lovr.:

Hipolite, zbud' se, zbudi!
Ostav' ostav' zakon hudi.
Umarlomu ča pomaga
sva od svita imat blaga
i da svitom gospoduje,
pak da mu uvik duh boluje?
Blago od srebra i od zlata
ni podobra duši plata.
Hipolito, ako u moga
virovati hoćeš Boga,
blago ću ti pokazati
i vičnji raj obećati.

Hipol.:

Ako oči moje vide
ča mi diu tve beside,
pusti' ću se pridobiti
i nauk ću tvoj sliditi.

Lovr.:

Duh, ki od zvizd' stoji više,
on di hoće tu nadiše.
Dakle, Bože, prosvitli mu
pamet i zrak pokaži mu,
u kom sivaš varh nebesa,
božanstvena pun uresa.

Prvo što u usporedbi tih dvaju odlomaka primjećujemo jest, da u rukopisnoj redakciji nema didaskalija, drugo, da su tekstovne razlike gotovo stopostotne, treće, da rukopisna redakcija imade više stihova i četvrto, da je u tom tekstu Inpolit pretvoren u Hipolita. Moglo bi se reći da se radi o dva potpuno različita odlomka; ta između dvadeset i šest stihova objavljenog teksta i trideset i četiri stiha rukopisne redakcije nalazimo samo dva donekle istovetna stiha:

virovati ako ć' boga	*virovati hoćeš Boga*
i raj vičnji obićuje	*i vičnji raj obećati*

Razlike između dviju redakcija osobito su velike u prizorima hapšenja Inpolita i Konkordije. Evo najprije tih scena iz objavljenog teksta:

CESAR

Dospivši Lovrinac usta se, pojde k cesaru zajedno s Impolitom, i kako dojdu prid cesara, pozna cesar, da se Impolit krstil, i govori:

Hod' sad gliedaj, Valeriane,
gdi se vira naša smane,
u kom imah ufan'ja veća,
taj mi sad obrati pleća,
ko sad vidih vele čudno,
gdi Impolit ide bludno,
odili se vire naše,
Lovrinca se drže paše.
Za to njega htij vezati,
a po obitil htij poslati,
tere izvij onih (?) tako,
vazeli su viru kako
po Lovrincu odmetniku,
krune moje protivniku;
kako vigju, ako bude,
ti uhiti sve te hude.
Za to ustan' ter ne sidi,
ter njih hiži jure idi.

IMPOLIT

Impolit govori cesaru:

Čini sada, ča ti drago,
ja ne pustih moje blago,
Isukrsta prislavnoga,
gospodina svemogoga;
svaku muku, ku ti hoćeš
tilu momu da doneseš,
podnit ju je put ma spravna
za mojega boga slavna.

VALERIAN

Kocani uhite Impolita, ter ga svežu i povedu u tamnicu, a Valerian ustavši se pojde k obitili Impolitovi, kim Valerian reče:

Konkordija, stani gori,
ter mi brzo odgovori
brez nijedne toti laže,
je l' istina, ča se kaže,
da se obrnu za Lovrincom
sa svom tvojom jošće dicom;
ter da po njem krst prijaste,
rimsku viru zatajaste,
sa svim vrgli naše boge,
Jovu i Martu, dol' pod noge.
Istinu mi sada pravi,
al se k mukam s dicom spravi.

VALERIAN

Konkordija ne odgovori nišće; opet Valerian govori slugam:

A vi, sluge, sad pojdite,
Konkordiju uhitite
s obitil'ju sa svom sada,
ter njim ruke vežte zada;
za mnom sada svih peljajte;
odpravte se, ne krsmajte.

VALERIAN

Sluge uhite Konkordiju i ostalih š njom, a toj ćere i sinove, ter jih na zad vežu, pak za Valerianom povedu; kako malo pojdu, slugam Valerian govori:

Stavte sad nju u tamnicu,
i ostalu sad nje dicu,
do kle pojdu do cesara,
da jih od zledi on pokara.

Ti su prizori u rukopisnoj redakciji ovakvi:

Merc.:

Povidi' ću t', kralju od svita,
od Romana i Hipolita.
Sa svom svojom obitili
karšćani su se učinili,
i slobodno spovidaju
i Lovrincu hvale daju.

Cesar:

Što danaska imam čuti?
Svi će, svi će poginuti!
Ne će živit već naprida,
sliš'te, što Car zapovida.
Dvignite njim s bedre mače,
doved'te ih srid Polače
ili martve, ili žive,
neka ispunim moje gnjive!
Hipolita jošće dicu
postavite u tamnicu.
Valeriane, ti, ti idi
moje ispunit zapovidi.
A Lovrinca zavežite
i u tamnicu povedite,
drugako ću s njim vladati,
hoću da on sve ovo plati.

Hipolito in scena solo.

Hipol.:

Čekan vojsku, čekan mače
Cesarove od Polače.
Znam da veće nie moga
od vrimena svitovnoga.
Bože, pomoz', vladaj, brani.

Kocian:

Hipolito, stani, stani!

Hipol.:

Znam što hoćeš, o karvniče.

Kocian:

Daj mi tvoj mač iz desnice.

Hipol.:

Ni dostojno mač hrabreni
da dan tebi.

Valer.:

Daj ga meni.

Hipol.:

Evo ti ga, na tvu slavu
i ako ćeš moju glavu.

Valer.:

Hipolito, s vojskom idi!

Hipol.:

Slušam tvoje zapovidi.
Nisam vitez svitovnoga,
da Cesara nebeskoga.
(entra)

(...) alla casa di Hipolito.
Concordia, vanka hodi
(esce)
i za tobom dicu vodi!

Valer.:

Concordia, dvigni gori
obraz ter mi odgovori:
je l' istina da Lovrinca
slidiš i ti i tva dica?

Conc.:

Istina je, slavni kneže
i Cesarski o viteže,
da ja slidim i ma dica
nauk sveti od Lovrinca,
i da slavim svemogoga
stvoritelja nebeskoga.

Valer.:

O sminosti svim mahnite,
kako život svi gubite.
O Kociani, u tamnicu
stav'te i nju i ovu dicu.
Vi Romana poj'te išćite
ter i njega uhitite.[12]

Kako vidimo, između ta dva odlomka nema nikakove tekstovne veze, osim sadržajne, niti jednog istovetnog stiha, radnja je gotovo potpuno suprotna, odnosno u rukopisnoj redakciji bogatija, a i ovdje je redoslijed zbivanja različit. Naime, dok u tiskanoj redakciji Roman biva pogubljen prije Inpolitova hapšenja, u rukopisnoj i Roman i Hipolit bivaju zajedno zatvoreni, a u kasnijem slijedu zbivanja zajedno izlaze na stratište. U objavljenoj redakciji Konkordija ne odgovara na Valerijanov upit, ne pojavljuje se Kocan pri hapšenju Inpolita i tako dalje.

To nisu jedine razlike između dviju redakcija, to jest ti se tekstovi ne razlikuju samo po raznolikosti radnje, redoslijedu zbivanja, različnosti stihova, nego donekle i po metrici, a osobito u versifikaciji. Dok je objavljena redakcija pisana isključivo u osmeračkim dvostisima, dotle u rukopisnoj nalazimo šesnaest kvartina, to jest kitica od četiri, uglavnom osmeračka, stiha s rimom ab ab, kao na primjer:

Iz dubin od srca moga
vapien, Višnji Bože, k tebi,
ti usliši slugu tvoga,
vičnji Bože, vapaj s nebi.

Neka ovu molbu moju
tvoje uši budu čuti
i smart moja milost tvoju
bude taknut i ganuti.

Varh sluge se smiluj tvoga,
koi od mača evo gine,
u bolesti sarca moga
pomiluj me, gospodine.

[12] Primjeri su navedeni prema tekstu objavljenu u Starim piscima hrvatskim i prijepisu rukopisne redakcije, koji je vlasništvo prof. Hrvoja Morovića u Splitu.

Pogled oka milosnoga
svarhu mene, bože, imi',
milosarđa cića tvoga
dušu moju u raj primi.

Svojedobno je upravo na osnovi te razlike Fancev osporio tvrdnju Petrovskoga, da je rukopisna redakcija starija od objavljene. *Fancev* piše: »*Bez obzira na pitanje Hektorovićeva autorstva, najbitnija razlika između njih je upravo u tome, što samo štampana redakcija pripada starijem, pučkom razvojnom stepenu hrvatskih crkvenih prikazanja, dok se u rukopisnoj redakciji s pučkim stepenom ukrštava umjetničko--književni; naime i u njoj pored osmeračkih distiha ima već i osmeračkih strofa s unakrsnom rimom ab ab. Prema tome baš obrnuto, štampana redakcija mora da je starija od rukopisne. Ipak i rukopisna redakcija bit će još iz 16. stoljeća.*«[13]

Dakle, kako vidimo i iz ovih nekoliko primjera, razlike između hrvatskih preradbi su znatne. Ne zaboravimo pri tom da rukopisna redakcija predstavlja samo jedan od tri dijela vjerojatno izgubljenog djela. Koliko li je tek razlika bilo u onim nesačuvanim dijelovima?! Pogledajmo, međutim, na osnovi analiza A. Leskiena i N. Petrovskoga, u kakvu su odnosu hrvatske redakcije, prvenstveno objavljeni tekst, prema talijanskom izvorniku.

Objavljena redakcija prijevod je spomenutog talijanskog prikazanja. Da je to tako, lako je dokazati; dovoljno je navesti samo nekoliko stihova izvornika i usporediti s prvom hrvatskom redakcijom. Evo dva primjera:

Feliccisimo, et Agabito rispondono piagendo, e sospirando:

Padre nostro santissimo et clemente,
vero pastor della christiana gregge,
tu se, che la governi ottimamente,
tu ci ammaestri nella santa legge,
senza te, padre, non possiam'niente;
la tua santa virtu ci guida, et regge;
dunque senza te, padre, ove n' andremo?
Miseri a noi, oime come faremo?

(*Rappresentazione*, s. 73—80)

Evo istog primjera u hrvatskom prijevodu:

Pokleknuvši Felicij, zapita Sista, i govori:

O svet' oče i pastiru,
ki Isusovu slidiš viru,
tvoja svetost dobro vlada
Isusova ovih stada;
ti nas paseš i obgliedaš,
i razdriti vukom ne daš;
ti nas učiš zakon sveti,
i duhovne pisni peti;
vid' prez tebe, oče mili,
ni kriposti naših dili;

[13] F. Fancev, n. r., str. 153.

tvoja milost nas oblada,
i na pravi put naklada.
Da kud ćemo sada pojti,
kad nas misliš ovdi ojti?

(*Prikazanje*, s. 169—182)

Drugi primjer:

Ecco gl' idoli vostri muti et vani
Di pietra, ai quali voi, meschin', credete;
Et tutti vi morrete, come cani,
Di vita eterna il ben vi perderete.

(*Rappresentazione*, s. 329—332)

Hrvatski prijevod:

O priludi ter nebozi,
ovo li su vaši bozi?
slipi, nimi, tere glusi
kako jedni panji susi;
u ke ludi virujete,
tere moćno vi štujete.
Kako jedni psi vi mrete,
ter u vičnje muke grete;
po kle boga vi ne vite,
vičnji život svi gubite.

(*Prikazanje*, s. 588—596)

Međutim, hrvatski prevodilac nije samo ropski prevodio talijanske stihove, što se vidi i iz navedenih primjera, nego je pojedine prizore i samostalno proširivao, odnosno razrađivao ili nadopisivao. Tako, na primjer, u talijanskom izvorniku poslije scene, u kojoj je Valerijan s barunima i slugama pozdravio cesara, a Decij prihvatio njegov prijedlog da uništi kršćane, s napomenom da će prije toga, prema običaju, prinijeti žrtvu bogovima, dolazi didaskalija: *»Hora e sacerdoti, parati a l'usanza degli infideli, fanno sacrificio al tempio di Giove in presenza dell'imperadore et di tutta la baronia etc.«* Hrvatski prevodilac od te didaskalije izvodi potpuno samostalno čitav novi prizor: Valerijan šalje slugu Merkurija k svećenicima s nalogom, da se pripreme za obred, što prima na znanje Bonifacij pop; cesar Decij zatim sa svojom svitom dolazi u hram, a glavni poganski svećenik, Astories biskup, obraća se molitvom Jupiteru i Marsu; njegovoj prošnji pridružuju se i ostali svećenici (*Amen, amen, tako budi, / kako s'rekal, sve se zbudi!*).

Isto tako, u talijanskom prikazanju papa Siksto doveden da prinese žrtvu bogovima, moli da se razruši poganski hram, što i biva, te iz ruševina kričeći izlete demoni, a Siksta i njegove učenike vojnici odvode na stratište. U hrvatskom prijevodu, naprotiv, demoni (hudobe) ruše žrtvenik, a jedan od njih predlaže, da pođu tražiti novo prebivalište *(tuj stat oblast ni nam dana, / iskat hodmo indi stana)*; Astories biskup proklinje Siksta zbog razorenja hrama i cesara Decija, što već nije dao pogubiti papu; Siksto pak *»čini molitvu, bogu zahvaljujuć na razoren'ju templa«.*

Svoju samostalnost u razradbi pojedinih prizora naš prevodilac nije pokazao samo u navedenim primjerima, nego i u mnogim drugim, a o tim je razlikama Petrovskij ispisao preko deset stranica.[14] Osim toga, naš prevodilac (ili bolje rečeno prerađivač) potpuno samostalno i neovisno od izvornika nadopisuje čitave monologe, kao što je onaj Angelov iz drugog dijela: *O Isusov prijatelju, / ter hrabreni rvitelju . . .* (s. 1455—1472), ili Romanov nakon krštenja: *Blagoslivljam tebe i hvalju, / o nebeski vičnji kralju . . .* (s. 1539—1552) i prije pogubljenja: *Od svih bogov bože jaki, / koga dobri žudi svaki . . .* (s. 1587—1598).

Samostalnost je naš prevodilac pokazao i u strukturi samog djela; dok talijanski izvornik ima samo jedan dio, hrvatska redakcija ima dva dijela, od kojih prvi završava Angelovom zahvalom puku: *Zahvaljam vam, o kristjane, / od vičnjega boga strane . . .* (s. 851—880), a drugi počinje Angelovim prologom: *Molim svih vas, ki ste prišli, / ostavite bludne misli . . .* (s. 881—902). Naravno, u talijanskom prikazanju tih stihova, odnosno epiloga i prologa uopće nema.

Takvih odstupanja od izvornika moglo bi se navoditi i navoditi. Ja ću, međutim, na kraju ove djelomične usporedbe, navesti još samo dvije zanimljivosti.

Ni u latinskim tekstovima o životu i mučeništvu sv. Lovrinca, ni u talijanskom prikazanju Inpolitova, odnosno Hipolitova žena ne spominje se po imenu, dok je u obje hrvatske redakcije nalazimo kao Konkordiju. Kako je do toga došlo? Petrovskij to objašnjava slijedećim: Znajući da Katolička crkva 13. kolovoza slavi mučeništvo sv. Inpolita (Hipolita), Konkordije i devetnaest drugih mučenika, hrvatski je prevodilac (dramaturg, kako kaže Petrovskij) jednostavno Inpolitovu ženu imenovao Konkordijom. Međutim, Konkordija je u stvari bila Inpolitova dadilja, dok je njegova žena nosila neko drugo ime.

Poznato je da je povijesnu zbilju Lovrinčeva mučeništva kasnija predaja zaodjenula u ruho legende, koja mu je pripisala onu glasovitu izreku *»Pečeno je! okrenite!«*, što je navodno sv. Lovrinac kazao mučiteljima, kad su ga pekli na »gradikulam«. Ta se legendarna izreka nalazi ne samo u latinskim tekstovima u mučeništvu sv. Lovre, nego i u talijanskom prikazanju (s. 801—804). Za divno čudo, u našoj objavljenoj redakciji nje uopće nema.

Razlike između talijanskog prikazanja i naše objavljene redakcije tako su brojne i toliko znatne da slobodno možemo zaključiti, kako ona ne predstavlja ropski prijevod djela *Rappresentazione di santo Lorenzo*, nego da je to u biti s a m o s t a l n a preradba, o čemu najbolje svjedoči činjenica da izvornik ima samo 832, a hrvatska redakcija 2188 stihova. Autor druge hrvatske redakcije (rukopisne) bio je u odnosu na talijansko djelo još više samostalan, pa se može kazati da ta preradba s izvornikom nema gotovo nikakve veze, osim sadržajne.

Spomenuta zajednička osobina obiju naših redakcija u vezi s imenom Inpolitove žene, neizbježno nas navodi, da se upitamo: kako to, da se te dvije preradbe slažu upravo u onom, čega u izvorniku nema? Nije li ipak autor obiju redakcija jedan te isti pisac? Taj upit je utoliko opravdaniji, što se i neki istovetni stihovi iz obaju naših tekstova uopće ne nalaze u talijanskom djelu.

Na osnovi jezičnih, metričkih i drugih razlika Petrovskij zaključuje, da je rukopisna redakcija znatno starija od objavljene, te da je autor ove druge poznavao, odnosno posjedovao prvu i njome se služio pri

[14] N. Petrovskij, n. dj., str. 228—241.

prevođenju, zapravo preradbi izvornika. Odatle, dakle, prema Petrovskom, dolazi do sličnosti između naših redakcija na onim mjestima, kojih nema u talijanskom djelu. Međutim, kako protumačiti tu sličnost ako je rukopisna redakcija mlađa po postanku, a što vjerojatno i jest, kako tvrdi i Fancev? Čini mi se da bi obrnuti odnos bio vjerojatniji, to jest da je pisac rukopisne redakcije posjedovao objavljenu i istu dotjerivao, odnosno prerađivao.

Nakon što smo uočili ovisnost i neovisnost hrvatskih redakcija *Prikazanja života sv. Lovrinca mučenika* od talijanskog izvornika i upoznali se s razlikama u našim preradbama, moramo se upitati: tko je pisac tih tekstova, odnosno je li Petar Hektorović auktor jedne od tih redakcija?

Da Petar Hektorović nije pisac prikazanja objavljenog u šestoj knjizi »Starih pisaca hrvatskih«, zaključio je još u prošlom stoljeću A. Leskien i to na osnovi stilskih i jezičnih razlika između *Prikazanja života sv. Lovrinca mučenika* i Hektorovićeva djela. Leskien smatra da pjesnik *Ribanja* nije mogao napisati tako loše rimovane stihove, kao što su:

Kako Lovrincu još dijAKU
svih dopelja nam na mUKU.

ili:

pod nebeskim krilom čoVIK
ni od mene veći krvNIK.
— — — — — — — —
Skvartat, višat ter jih pEĆI
nimam ja slast niednu vEĆU.

i tako dalje, i tako dalje.

On ne bi navodio čitave fraze, da bi se dobila rima, pa, na primjer, jednostavni stih izvornika

o signor mio Giesù

prevesti sa:

O Isuse vičnji bože,
koga kripost svaka može.

Osim brojnih primjera te vrsti (Mir Isusov s vami budi, draga bratjo, *tot i svudi;* za onoga, koji na križ izdahal je, *kako sam viš* i tako dalje), Leskien zaključuje, da Petar Hektorović, kao dobar poznavalac talijanskog jezika, nije mogao napraviti takve pogreške, kakve nalazimo u objavljenom prikazanju. On nije mogao stih

nella prigion di Marmentin

prevesti sa:

u tamnicu mramoritu

jer je isključeno, da nije znao za rimsku *marmentinsku,* a ne *mramornu* tamnicu. Isto tako on ne bi *sogetto* preveo s *podložno,* ni *ne' suoi panni* s *z družbom ovom* i tako dalje. Također, Hektorović nije mogao stihove:

......undici anni
Stei col mio sposo, et po in viduitate
Trenta due sono stata in questi panni.

prevesti sa:

Petnedeste lit sam stala
s mužem, komu bih se dala,
pak trideset i jedan po tom
udovica s družbom ovom . . .

Očito je, da *undici* nije mogao prevesti sa *petnadeste,* to jest petnaest, niti *trenta due* sa *trideset i jedan,* ukoliko to nisu pogreške kasnijih prepisivača, u što je ipak malo teže vjerovati. Međutim, ima primjera gdje je takova pretpostavka na mjestu, kao u prijevodu stiha

Andiamo baron miei

koji u objavljenoj redakciji glasi:

O obrani ter vitezi,

a trebalo bi, kako ispravno navodi Petrovskij, da bude:

O baruni ter vitezi.

Iznesene primjedbe, a da se druge i ne navodi, daju nam pravo, da se složimo s Leskienom i Petrovskim u zaključku, da Petar Hektorović nije i ne može biti autor prikazanja objavljena u njegovim djelima. Možda je ipak pisac rukopisne redakcije?! Tu je mogućnost dopustio i Petrovskij, pače je (sa stanovitim rezervama) iznio i neke primjere, koji idu u prilog toj tezi. Tako je, između ostaloga, Petrovskij upozorio na humaniji lik Valerijana u rukopisnoj redakciji, što bi, po njegovu mišljenju, bio plod Hektorovićeva kršćanskog uvjerenja.[15] Međutim, na kraju svoje analize, Petrovskij je ipak zaključio da Hektorović nije pisac ni objavljene ni rukopisne redakcije. Njegov konačni zaključak glasi:

Nakon svega rečenoga, mislimo da Hektorović nije napisao nikakvu dramu; izučivši glazbu svog naroda, o čemu svjedoče i notni zapisi uz bugarštice, on je možda aranžirao glazbu za neku, nama nepoznatu, dramu o sv. Lovrincu; u prilog toj pretpostavci govori Kuhačeva napomena o melodijama »Prikazanja« s napjevima s bugaršticama i predaja o partituri, što bi ju bio napisao Hektorović; glazba sastavljena za tu dramu bila je priložena »Prikazanju«, napisanom vjerojatno u 17., ako ne i u 18. st., a predaja je zamijenila skladatelja s libretistom.[16]

Pretpostavka, da je Hektorović napisao scensku glazbu, a ne libreto za *Prikazanje života sv. Lovrinca mučenika,* te da mu je kasnije pogrešno pripisano tvorstvo samog djela, čini mi se najprihvatljivijom, iako nisam čvrsto uvjeren, da je zbilja tako. No to je ipak vjerojatnije, negoli predaja o Hektoroviću kao o dramskom piscu, odnosno autoru spomenutog prikazanja.

Nakon svega iznesenoga moramo zaključiti da Šafařikov podatak o dramskom stvaralaštvu Petra Hektorovića ostaje samo nedokazana i nepotvrđena tvrdnja. Međutim, kako onda shvatiti i protumačiti Nalješkovićeve stihove o Petru i muzi Thaliji? Vjerojatno ćemo se i tu složiti s Petrovskim, da oni nisu ništa drugo nego kompliment. Jer, kako kaže Petrovskij, ako po tomu, što je Thalija okrunila Hektorovića, zaključu-

[15] N. Petrovskij, n. dj., str. 270.
[16] N. Petrovskij, n. dj., str. 272.

jemo, da je Petar bio dramski pisac, onda bi, dosljedno tomu, Mavri Vetranoviću glavno zanimanje bilo zvjezdoznanstvo (okrunjen je od Uranije), a Nikoli Dimitroviću povijest (okrunila ga je Klio).

Ako je Thalija Hektoroviću splela vijenac — piše Petrovskij —, *onda bismo prije mogli zaključiti da je pisao vesele komedije, kao Nalješković ili Marin Držić, a ne takova djela, kao što je »Prikazanje«, u kojem bi mu slučaju vijenac prije savila Melpomena.*[17]

Ova posljednja pretpostavka N. Petrovskoga potiče me da se upitam: nije li ipak Hektorović pisao dramska djela? Taj upit, međutim, (zasad) ostaje bez odgovora.

Ostavljajući »otvorenu« mogućnost odgovora na gornje pitanje, kao i na upit: je li pjesnik *Ribanja* ipak autor jedne od hrvatskih redakcija *Prikazanja života sv. Lovrinca mučenika* — jer iznenađenja su uvijek moguća —, ja sam Petra Hektorovića kao dramskog pisca potražio, pa mislim i našao — makar to izgledalo i suviše smiono — na drugom mjestu, to jest u njegovu *Ribanju i ribarskom prigovaranju.*

U tom, po obliku tipično pjesničkom djelu, meni je Petar Hektorović progovorio i kao dramski pisac. Našao sam tu prilično dramskih elemenata, naravno ne toliko, da bih taj putopis, dnevnik, poslanicu smatrao gotovim kazališnim djelom, ali ipak dovoljnih, da bi se vještom dramatizacijom ti naoko suhoparni retorički stihovi pretvorili u živi scenski govor, koji bi nam neodoljivom snagom i magijom kazališnog čina mogao još više približiti Petra i njegove ribare Paskoja i Nikolu, koji već četiri stoljeća žive među nama i koji će svjedočiti za ovu našu »baščinu«

do kle strana ova (der do togaj vika)
bude čtiti slova našega jezika.

[17] N. Petrovskij, n. dj., str. 254—255.

HEKTOROVIĆEVO »RIBANJE« KAO PREDMET KNJIŽEVNO-NAUČNIH ISPITIVANJA

Nikica Kolumbić

NAJORIGINALNIJE DJELO HVARSKE RENESANSE

Vrijednost triju djela hvarskih renesansnih pjesnika proizlazi iz njihova originalnog pristupa temi, iz njihova smjelog udaljavanja od konvencionalnih starih uzora. Pelegrinović je svoju *Jupku*, doduše, napisao potpuno u duhu tadašnjih maskerata o Cigankama, ali je za razliku od ostalih u nju unio i ličnost zaljubljenog pjesnika. Okosnica Lucićevoj *Robinji* uzeta je od tadašnjih pokladnih pjesama o robinjicama, iz igara o pastirima, satirima i zarobljenoj vili, ali temeljna pjesnikova inspiracija leži u nacionalnoj temi. Tako je i poticaj za svoje *Ribanje* Hektorović našao nesumnjivo u suvremenim talijanskim ribarskim eklogama, ali je umjesto alegorijskog opisivanja ljubavi prikazao doživljaje s trodnevnog izleta po moru.

I ostali stariji hrvatski pjesnici — od Marulića, Zoranića i Karnarutića do Gundulića, Vitezovića i Kačića — uz manje ili veće robovanje stranim uzorima i kalupima — bili su poneseni temama i događajima iz rodnoga kraja, ali ipak samo je Hektorovićevo *Ribanje* u našoj nauci o književnosti, ne bez razloga, nazvano *najoriginalnijim, najsamoniklijim* djelom.[1] Njemu se, već više od stotinu godina, u literarnoj historiji i kritici prilazi sa simpatijama, bez obzira na to smatra li ga se pjesničkim ostvarenjem ili reportažom, običnom fotografijom stvarnosti.

Do danas doživjelo je *Ribanje* šest izdanja (ako računamo i anastatičko izdanje JAZU) a u pripremi je i sedmo.[2] Ovo djelo ne mimoilazi gotovo ni jedan udžbenik, a u povijestima književnosti Hektoroviću se obično posvećuje posebno poglavlje, o njemu je napisano i nekoliko posebnih knjiga.[3]

[1] Tako piše B. Vodnik (*Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb, 1913, 128) koji isto tako Zoranićeve *Planine* naziva najrodoljubivijim djelom hrvatske književnosti XVI stoljeća (139).

[2] Prvo izdanje: *Ribanye i ribarscho prigovaranye i razliche stvari inę sloxene po Petretu Hectorovichiu Hvaraninu. In Venetia appresso Gioan Francesco Camotio. MDLXVIII.* Drugo izdanje objavljeno je u Veneciji, B. Ginamo, 1638. Treće izdanje priredio je Š. Ljubić i izdao ga u Zadru 1846. Četvrto izdanje uredio je S. Žepić, a predgovor napisali Š. Ljubić i F. Kuhač. Objavljeno pod naslovom *Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića, Stari pisci hrvatski*, VI, Zagreb, JAZU, 1874. (SPH). Peto izdanje je anastatičko i izdala ga je JAZU 1951. Šesto je objavljeno iste godine u redakciji R. Bujasa, a izdao ga je Jadranski institut JAZU u Zagrebu.

[3] Uz dosada najopsežniji i najstudiozniji rad o Hektoroviću koji je napisao N. Petrovskij (*O sočinenijah Petra Gektorovića*, Kazan, 1901) objavljene su u povodu proslave 350. godišnjice pjesnikove smrti dvije manje knjige: F. Maroević, *Spomen-knjiga o Petru Hektoroviću*, Split, 1922. i P. Kuničić, *Petar Hektorović. Njegov rod i Tvrdalj*. Dubrovnik, 1924.

Kao predmet književno-naučnih ispitivanja *Ribanje* nije zaustavljalo interes istraživača na jednom jedinom pitanju. Bogato po svojoj književnoj, društvenoj pa i filozofskoj problematici svoga vremena ono je ujedno bilo predmet raznorodnih ispitivanja, koja su često zadirala u pitanja izvan domene samoga djela. Međutim, kao što je to i nužno, u toku više od stotinu godina ispitivanja interes za ovo djelo kretao se uglavnom u okvirima metoda i pogleda koji su u književnoj povijesti i kritici vladali u pojedinim vremenima: od prvog novijeg izdavača Hektorovićeva djela, Šime Ljubića, kad se interes zadržavao samo na bio-bibliografskim podacima,[4] preko N. Petrovskog koji je to zanimanje proširio na sva moguća pitanja važna za jednog svestranog filologa, doduše, zabacujući ponešto ocjenu umjetničke vrijednosti djela, do M. Franičevića koji u novije vrijeme pronalazi poetske vrednote u *Ribanju*.[5] Uglavnom, to je djelo svatko prihvaćao kao nesumnjivu kulturno-povijesnu vrijednost, ali o njegovu umjetničkom dometu ili se zaobilazilo govoriti ili se izričito negativno pisalo. Kao glavne vrijednosti Hektorovićeva spjeva većina je pisaca isticala autorovu težnju za istinitošću, njegov »realizam«, zatim njegov demokratizam, a posebno njegov prilog proučavanju narodne poezije i glazbe. Rado se isticala i originalnost Hektorovićeva putopisa u odnosu na talijanske ribarske ekloge.

PITANJA OKO PJESNIKOVE BIOGRAFIJE

Gotovo ni kod jednog našeg starijeg pisca biografski podaci nisu toliko važni za proučavanje njegova umjetničkog djela kao kod Hektorovića. Najviše podataka o životu daje on sam, u svojim poslanicama, u svojim pismima, u testamentu i u svom *Ribanju*. Slavljenja njegovih suvremenika više su konvencionalna nego istinita, a njegova djela nisu dovoljno poznavali ni pjesnici ni biografi koji ga kasnije spominju (Kavanjin, Fortis, Appendini).[6] Pogrešno shvativši Appendinijev navod Ljubić je pisao čak i o Hektorovićevu bavljenju teoretskim pitanjima, poetikom. A i inače, kao Hektorovićev sugrađanin, u svojim opisima pjesnikova života iznosio je neke neprovjerene, moglo bi se reći izmišljene podatke.[7] Oko mjesta Hektorovićeva rođenja već potkraj XIX stoljeća bile su se razvile žestoke polemike, pri čemu su se odvojili za-

[4] V. Ljubićev predgovor uz izdanje od godine 1846.

[5] M. Franičević: *Ličnost i djelo Petra Hektorovića, Književne interpretacije*, Zagreb, 1964, 115—174.

[6] Za Kavanjina Hektorović je najslavniji po svom prijevodu Ovidijeva djela *Remedium amoris* (Kavanjin, *Bogatstvo i uboštvo*, 1861, str. 140, pj. VIII, strofa 30). Petrovski primjećuje da ni Fortis ni Appendini nisu znali za štampano izdanje Hektorovićeva djela, a Šafařik jedva da je poznavao jedno izdanje (Petrovski, op cit., 68).

[7] Appendinijev navod: »... due lunghe epistole in versi Illirici« (*Notizie*, *II*, 250) preveo je Ljubić: »dva duga pisma o ilirskom stihotvorstu« (u predgovoru *Životopis P. Hektorovića* u izdanju *Ribanja* od 1846, str. 25). Poljak Rzążewski na temelju toga piše kako su Ranjina i Zlatarić u praksi ostvarili teorije koje je Hektorović izlagao u svojoj *poetici*, ali ga je u tome kritizirao Florinski (V. podatke u knjizi Petrovskog, str. 72).

I kasnije, u svom *Ogledalu* (1869, II, 375) pa u predgovoru izdanju Hektorovića i Lucića (SPH, VI, 1874, str. II) Ljubić iznosi neke podatke o pjesnikovu životu koji se ne mogu provjeriti. Npr.: »U Spljetu se naš Petar posveti učenju uljudnih knjiga i mudroznanja takim uspjehom, da su ga najodličniji muževi mnogo cienili i štovali, te ponosom prijateljsku mu ruku pružali: a i sam Marulić, ...«

Ne zna se prema kojim je izvorima Šafařik zaključio da je Hektorović napisao drame o sv. Lovrincu i o Abrahamovoj žrtvi (»Geschichte der südslaw. Literatur«, Prag, 1864, II, 120). Ljubić je *Prikazanje života sv. Lovrinca mučenika* (SPH, VI) izdao kao Hektorovićevo, što su opovrgli i Leskien (*Kritische Nachlese zum Text der altkroatischen Dichter. I. Bemerkungen zum »Prikazanje ...«*, »Archiv für slav. Phil.«, V, 80—84) i Petrovski (op. cit., 202—274).

stupnici takozvane »starogradske« s jedne i »hvarske« teze s druge strane.[8]

Ipak, Š. Ljubić dao je najvažnije priloge za proučavanje Hektorovićeve biografije, objavivši cjelokupni tekst prilično opširnog pjesnikova testamenta.[9] Kasnije je N. Petrovski svestrano proučio i prokomentirao sve što je dotada bilo napisano o Hektoroviću.[10] Osim Petrovskog, posebne knjige posvetili su Hektoroviću F. Maroević i P. Kuničić, unoseći i neke nove podatke važne za poznavanje pjesnika i sredine u kojoj je stvarao. U isto vrijeme objavio je G. Novak dva kodicila testamentu Petra Hektorovića, a u novije doba vrijedna je radnja A. Zaninovića koji je iznio iscrpne i vrlo uvjerljive argumente u prilog tzv. »hvarske« teze, na što je novim protuargumentima odgovorio F. Maroević i time je posljednja riječ u raspravi izrečena u prilog tzv. »starogradske« teze o pjesnikovu rodnom mjestu.[11]

Podaci o Hektorovićevu životu, koji nam govore o mjestu njegova boravka, o njegovu interesu za gradnju dvorca, o njegovu odnosu prema ljudima različita staleža, nisu važni samo za proučavanje pjesnikove ličnosti, oni su neophodni elementi pri ispitivanju Hektorovićeva djela, pri traganju za smislom i ljepotom *Ribanja*.

PRISUTNOST ILI ODSUTNOST NADAHNUĆA

Potkraj XIX stoljeća pisalo se o umjetničkoj vrijednosti Hektorovićeva *Ribanja* tek usput. U jednom od svojih prvih radova o Hektoroviću Ljubić je, bez nužnog provjeravanja, primijetio da se *Ribanje* potpuno slaže s idilama antičkih pjesnika.[12] Jagić je, dosta kasnije, u usputnoj bilješci, suprotno Ljubiću iznio da se originalnost Hektorovićeva djela može zapaziti tek ako se ono usporedi s talijanskim ribarskim eklogama. Nazvao je to djelo »biserom stare hrvatske književnosti«, suprotstavljajući se i mišljenju T. Matića da su Hektorovićevi ribari jednako konvencionalni pastoralni junaci kao i Zoranićevi pastiri.[13]

[8] Polemika se rodila početkom 70-ih godina prošloga stoljeća iz pitanja o položaju starog Farosa, kad je u listu »Il Dalmata«, 49/1872, »Un Lesignano« navodio i Hektorovićeve nazive za današnji Hvar i Stari Grad (u Članku *Cenno storico sull' antica Farea*). U br. 57. u članku *Ancora dell' antica Pharos* Ljubić se usput osvrće i na Hektorovića, na što »Un Lesignano« (br. 65) odgovara odlučno kako je Hektorović iz Hvara. Njemu pak, odgovara neki »Cittavecchiano« (»Il Nazionale«, br. 75, 1872) smatrajući Stari Grad kao Hektorovićevo rodno mjesto. Ljubić o čitavom pitanju objavljuje posebnu knjigu (*Faria Città Vecchia e non Lesina*, Zagabria, 1873) gdje čitavo poglavlje (*Pietro Hektorović Cittavvechiano e non Lesignano*, 51—68) posvećuje pitanju Hektorovićeva rodnog mjesta. Na Ljubićevu knjigu odgovorio je opet knjigom GB. Novak (*Alcune lezioni all' autore del libello »Faria Città Vecchia ...«*, Zara, 1874), ali pitanje pjesnikova rodnog mjesta nije više doticano. Kasnije je D. Politeo iznio kako su nepotpisani autori u »Il Nazionale« bili on i pop Juraj Plančić. Potpisani »Un Lesignano« bio je vjerojatno GB. Novak, (D. Politeo, *Izabrani članci, Predgovor I dio*, Tuzla, LXXXXI—LXXXXII).

Pitanje Hektorovićeva rodnog mjesta opet je u novije vrijeme pokrenuto. O. A. Zaninović iznio je mnogo novih argumenata u prilog »hvarskoj« tezi (*Gdje se rodio Petar Hektorović*, »Građa za pov. knjiž. hrv.«, knj.: 17, 1949, 152—189). Na njegov rad oborio se P. Moscatello (*Oko rodnog mjesta P. Hektorovića*, »Hrvatsko kolo«, 2, 1952, 124—125), ali bez jače protuargumentacije. V. i odgovor A. Zaninovića u »Hrvatskom kolu«, br. 7—8, 1952, 492—496. — Posljednju riječ u toj raspravi, kao odgovor na radnju A. Zaninovića (*Gdje se rodio ...*), a s mnogim razložnim argumentima u prilog »starogradskoj« tezi, predstavlja rad F. Maroevića (*Rodno mjesto Petra Hektorovića*, »Mogućnosti«, br. 2 i 3, 1963).

[9] U SPH VI, str. VIII—XXIII.

[10] Op. cit.

[11] F. Maroević (op. cit.) i P. Kuničić (op. cit.) iznose i neke nove podatke o Hektoroviću i njegovoj obitelji, o njegovim nasljednicima itd. G. Novak objavljuje dva kodicila testamentu P. Hektorovića (*Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, IV, Beograd, 1924. 121—124). A Zaninović, *Gdje se rodio ...*, F. Maroević, *Rodno mjesto ...*

[12] Svakako da je bez većeg provjeravanja Š. Ljubić došao do konstatacije: »Opian upisao je pêsan sverhu ribanja i tako Gracio Fališko i Teokrito, njihova kazanja slagaju se do cêla s ovima Hektorovićevim«.

[13] V. Jagićev dodatak (Bemerkung) radu T. Matića, *Zoranić's Planine und Sannazaro's Arcadia*. »Archiv für slav. Phil.«, XIX, 1897, 476 i kasnije Jagićevu bilješku (br. 1) uz Rešetarovu recenziju knjige Petrovskoga, »Archiv«, XXIV, 1902, 277.

Tek je N. Petrovski usporedbom tekstova konstatirao da sličnosti koje bi upućivale na imitaciju talijanskih ekloga gotovo i nema u Hektorovićevu *Ribanju* i da je naš pjesnik pošao potpuno samostalnim putem.[14] Ruski učenjak posebno ističe tzv. »zdravi realizam« *Ribanja*, kojim je Hektorović pretekao svoje suvremenike za čitava tri stoljeća.[15] Petrovski, međutim, tu polazi s pozicija svoga vremena i ne vidi kako Hektorovićev realizam izvire iz drugačijih htijenja, da on proizlazi iz najhumanijih nastojanja XVI stoljeća, iz ljubavi prema prirodi i životu, prema čovjeku kakav jest i kakva ga je priroda dala. U tom slavljenju ovozemaljskog renesansni su pisci posezali i za alegorijom (u idilama i pastoralama) i za neke vrsti realističnim prikazivanjem (u komedijama). Hektorović je, međutim, u idilu koja je obično bila alegorijska unio jedan stvarni sadržaj i tako, predajući se svom vlastitom doživljaju, oslobodio se konvencionalne šablone i pošao potpuno samostalnim i originalnim stazama. U evropskoj literaturi onog vremena nema slične pojave, ali na žalost, Hektorović je u tome ostao usamljen, nije imao sljedbenika ni u svojoj, hrvatskoj književnosti.

Poslije knjige N. Petrovskog mnogi su učenjaci bez rezerve prihvaćali neke njegove konstatacije. Tako M. Medini vidi vrijednost ovom djelu u tome što je ono »vjerna slika ribanja i onoga što je Petar doživio u ona tri dana«.[16] Ali poučni razgovori, kako primjećuje Medini, smetaju djelu da bude dosljedno realističko. To mišljenje, koje je iznio već N. Petrovski, ne prihvaća A. Jensen, pa njemu ti mudri ribarski razgovori ne smetaju cjelovitosti djela.[17]

Zbog svog istinskog i svestranog realizma B. Vodnik smatra *Ribanje* najoriginalnijim djelom stare hrvatske književnosti, ponavljajući misli Petrovskoga da je Hektorović nastojanja svoga vremena pretekao za trista godina.[18] Takva su mišljenja prihvaćali i mnogi drugi pa je Hektorović prikazivan kao naš *prvi realist,* dok na koncu M. Kombol taj realizam nije nazvao »pukom fotografijom stvarnosti« koja je »nepjesnička kao svaka fotografija«.[19] Zato je neko vrijeme bila isticana uglavnom kulturno-povijesna vrijednost *Ribanja,* ali u novijim radovima izbijaju pomalo želje da se djelo na pjesničkom planu rehabilitira. Nastoji se istaći kako u tom istinitom prikazivanju, u toj ljubavi za iznošenje potankosti ipak ima nešto što čovjeka može uzbuditi ako se uspije uživjeti u ambijent i atmosferu koju daje Hektorović. Navodi se kako djelo ima i poetskih mjesta, da se tu i tamo može doživjeti neka lirika.[20] Najdalje polazi M. Franičević koji smatra da je Hektorović svoje ribare oblikovao više prema vlastitoj zamisli nego prema živim ljudima onoga vremena.[21]

Prema tome, u novije vrijeme postavlja se pitanje hoćemo li to Hektorovićevo realistično prikazivanje smatrati samo kulturno-povijesnom vrijednošću ili je ono najadekvatniji izraz pjesnikova doživljaja.

Premda bi sve komponente u djelu trebalo povezivati s osnovnom pjesničkom koncepcijom, Hektorovićev demokratizam i humanizam, njegovu sklonost k filozofiranju i moraliziranju, njegovu ljubav prema

[14] Op. cit., 105—106.
[15] Op. cit. 286—287.
[16] M. Medini: *Povjest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku.* Zagreb, 1902, 221.
[17] A. Jensen: *Einige litterarische Bemerkungen zum »Ribanje« von P. Hektorović.* »Archiv«, XXV, 1903, 431.
[18] Vodnik, op. cit., 133—134.
[19] »Hektorović je realist, i to prvi naš realist« (F. Maroević, op. cit., 33). V. Kombolovo mišljenje u njegovoj knjizi *Povijest hrv. književnosti,* Zagreb, 1961 (II izdanje), 136.
[20] V. npr. rad N. Ivanišina: *Poezija »Ribanja i ribarskog prigovaranja«,* »Ivšićev zbornik«, Zagreb, 1963, 137—140.
[21] M. Franičević, op. cit., 122.

narodnoj pjesmi tretirala je nauka o književnosti uglavnom kao zasebna pitanja, pri čemu se nerijetko udaljivalo od problema samog pjesnika i njegova djela. Ipak, to je pridonijelo mogućnosti da se danas *Ribanju,* kao jednom kompleksnom djelu, priđe sa svom širinom i ozbiljnošću.

TRI MISAONE KOMPONENTE

a) DEMOKRATIZAM I HUMANIZAM

Prva misaona komponenta u Hektorovićevu *Ribanju* jest njegov tzv. »demokratizam«. Na njega ukazuje N. Petrovski kad iznosi pjesnikova duboka suosjećanja za narod u doba žestoke reakcije aristokrata, nasuprot H. Luciću koji je »za cijeli život ostao pristalica aristokratskih tendencija«.[22] Hektorović je, kako piše Petrovski, bio, doduše, u tom svom progresivnom razvoju donekle spriječen od crkveno-skolastičkog autoriteta, ali on se ne slaže s Poljakom Rzążewskim prema kojemu Hektorović promatra priproste ljude samo radi trenutne zabave. Petrovski, naprotiv, ističe kako je pjesnik gajio ljubav prema priprostim ljudima, zbog čega ih je pomalo i idealizirao dajući im u usta sentencije koje oni nisu mogli poznavati.[23]

Hektorovićev jako istaknuti demokratizam, naravno, na načelu kršćanske ljubavi prema bližnjemu, B. Vodnik ističe kao »najljepšu konsekvenciju pjesnikova realizma«, a u djelu nalazi i »aluzije na krvave događaje pučkoga preokreta«, ističući također Lucića kao antipod Hektoroviću.[24] Takvo je mišljenje o Hektoroviću kao ljubitelju priprostih ljudi — nasuprot Luciću, vječitom neprijatelju puka, u našoj nauci o književnosti neko vrijeme ostalo. M. Kombol je, međutim, i tu odliku *Ribanja* sveo na »običan izraz kršćanskog shvaćanja«.[25]

Ima ipak realnih činjenica prema kojima bi se moglo govoriti i o pjesnikovu iskrenom demokratskom osjećanju. Na to nam ukazuje već i njegov testament,[26] a u novije vrijeme spominje se i utjecaj sredine u kojoj je Hektorović živio.[27] Za razliku od svojih hvarskih kolega povukao se on u takav gradić u kojem je mogao doći u prisniji odnos s prirodom i s ljudima nižega staleža, pa je već C. Fisković istaknuo kako je upravo u Starom Gradu Hektorović stekao »svoje demokratsko naziranje«.[28]

U Hektorovićevu humanizmu osjeća se i jaka kršćanska nota, ali to jedino ako u obzir uzimamo njegove sentencije. Međutim, ako taj humanizam potražimo na drugoj strani, gdje izbija prava Hektorovićeva priroda, vidjet ćemo da je to onaj najčišći, nepatvoreni renesansni humanizam, ono najdragocjenije što je čovjek novoga vremena počeo otkrivati i uzvisivati. Ljubav prema čovjeku izbija stalno iz Hektorovićeva djela, isto kao i ljubav prema prirodi, bilo da se tu radi o interesu kako nastaju rijeke, o ljubavi prema svakodnevnom radu, o užitku u dobroj hrani, uspjelom lovu, ugodnoj pjesmi i odmoru u hladovini, o divljenju prema prirodi, o zanosu prema dobru i priprostu čovjeku.

[22] N. Petrovski, op. cit., 109 i 110.
[23] Op. cit., 146.
[24] B. Vodnik, op. cit., 131—132.
[25] M. Kombol, op. cit. (1961), 136.
[26] U svom testamentu nije zaboravio nagrade marljivim radnicima, oprašta dug siromašnim dužnicima, osigurava smještaj siromasima i putnicima. To nije samo konvencionalni izraz nego i stvarni čin, na što Hektorović ulaže i novac.
[27] Povukavši se u Stari Grad pjesnik je došao u prisniji odnos s ljudima iz puka i bio je jače vezan za prirodu, što je moralo utjecati na njegove poglede. (V. N. Kolumbić, *Život i djelo Petra Hektorovića,* »Izvor«, 7—8, 1950).
[28] C. Fisković: *Tri ljetnikovca hrvatskih pjesnika.* »Hrvatska revija«, XIII, 1940, br. 7, 351.

Ponekad se zato Hektorovića ističe i kao epikurejca, uživaoca ovozemaljskih dobara, ali ovaj iskreni, renesansni Hektorovićev humanizam nije još nitko pretpostavio onim crtama kršćanskog humanizma koji je samo knjiškog podrijetla i koji na koncu nije ni pretjeran kad se radi o boležljivom sedamdesetgodišnjaku koji svaki dan može očekivati dolazak posljednjeg trenutka. Treba pri tome uzimati u obzir i činjenicu da se takvih konvencionalnosti nije uspio osloboditi gotovo ni jedan Hektorovićev suvremenik. Jedini je C. Fisković donekle istakao ovu komponentu kao otvoreni izraz pjesnikove ličnosti, povezavši ljubav prema Tvrdalju, ribnjaku i vrtu s njegovom izgrađenom renesansnom prirodom — otvorenom za ljubav prema ljepoti zemlje i zemaljskog života.[29]

Time je Fisković načeo i pitanje cjelovitosti Hektorovićeve ličnosti, o čemu je tek u novije vrijeme opširnije pisao M. Franičević. Usporedbom ostalih Hektorovićevih djela, njegovih pisama, testamenta, podataka o životu i pojedinih dijelova u *Ribanju* došao je on do vrlo prihvatljivih i novih zaključaka, koje neće smjeti mimoići budući istraživači Hektorovićeva djela.[30]

b) MORALISTIČKI UMECI

Kao posebno pitanje obrađivalo se podrijetlo Hektorovićevih moralističkih umetaka. Minucioznim radom i zavidnom upornošću istraživača N. Petrovski, uz opširne komentare, došao je do zaključka da su gotovo sve sentencije u *Ribanju* plod pjesnikove lektire, što iz Marulića i Diogena Laerta, što iz drugih djela.[31] To otkriće poslužilo mu je za zaključak da Hektorović u opisu ribara nije bio dosljedan, da ih nije uvijek prikazivao »pravom istinom«, kako je sam pisao Pelegrinoviću, i da taj kršćanski, moralizatorsko-didaktički dio smeta cjelovitosti djela.[32] I Medini zamjera Hektoroviću na sentencijama koje njegovo djelo čine tendencioznim,[33] a i Vodnik se slaže da je Hektorović »ovdje pretjerao i načinio svoja dva ribara mudracima«, ali iz želje »da otkrije duševno blago dobroćudna pučanina«.[34] Kombol se nije zadržavao na ovom pitanju smatrajući da mudre sentencije koje pjevaju ribari znače ono isto kao kad pastiri u *Planinama* P. Zoranića pjevaju parafraze psalama.[35]

Nema sumnje da se Hektorović ovdje udaljio od onog istinitog prikazivanja ljudi i događaja i da je to učinio i zato kako bi ih prikazao u što boljem svjetlu. Međutim, posebno je pitanje imaju li te mudre izreke u »Ribanju« neku jaču strukturalnu funkciju ili one strše kao nepotreban umetak. M. Franičević ih je pokušao dovesti u vezu s osnovnom Hektorovićevom zamisli u djelu, ali još bi bilo potrebno istražiti je li to idealiziranje ribara kao pretjerano mudrih ljudi neopravdano ili se ono uklapa u pjesnikovu ideju vodilju.

---

[29] Op. cit.

[30] M. Franičević, op. cit.

[31] Ove rezultate nije nitko ni pokušao poreći. Marulićev je utjecaj neosporan, možda još i veći nego što mu je u trag uspio ući Petrovski. *Vitae et sententiae* Diogena Laerta čitale su se u našim krajevima u latinskim i talijanskim izdanjima još prije 1500 (v. J. Badalić: *Inkunabule u Hrvatskoj*, Zagreb, JAZU, 1952, str. 97, pod br. 389 i 390). I *Gesta Romanorum* u koja je ulazio roman o Apoloniju Tirskom, a kojim se služio i Hektorović, bila su poznata u štampanim izdanjima u nas prije 1500. također (Badalić, *Inkunabule*, str. 111, pod br. 477).

[32] N. Petrovski, op. cit., 146—147.

[33] M. Medini, op. cit., 221.

[34] B. Vodnik, op. cit., 132.

[35] M. Kombol, op. cit., 135.

c) TEKSTOVI NARODNIH PJESAMA

Vrijednost narodnih pjesama koje je Hektorović zabilježio i unio u svoje *Ribanje* nije nitko dovodio u pitanje: i s obzirom na to da su to vjerni tekstovi koji nas vuku u najstarija vremena našeg epskog stvaranja, da su to prvi tiskani tekstovi narodne poezije uz koje su zabilježeni i napjevi i što je njihova umjetnička vrijednost neosporna. K tome, mnogi istraživači *Ribanja* smatraju da su narodne pjesme i jedino ili najvrednije umjetnički u tom djelu. Zbog svih tih razloga nije ni čudno što su četiri zabilježene narodne pjesme u *Ribanju* bile predmet posebnih proučavanja (u vezi s počecima naše narodne poezije uopće, sa stihom i njegovim razvitkom, u vezi s junacima u odnosu prema historijskim ličnostima, u vezi sa strukturom bugarštice i s podrijetlom naziva itd.).

Literarni historičari u svojim povijestima književnosti obično prikazuju narodne pjesme odijeljeno od *Ribanja* kao cjeline, kao nešto posebno, iako, naravno, u sklopu s Hektorovićem. Zato nije ni postavljano pitanje imaju li te pjesme vrijednost samo ako ih se posebno promatra ili i njih treba shvatiti kao integralni dio pjesničkoga djela. Put k ovom drugom pristupu, koji je i jedino opravdan ako *Ribanje* smatramo cjelovitim djelom, otvara nam tek u novije vrijeme M. Franičević koji u dvjema pjesmama (o Radosavu Siverincu i I kliče devojka) zapaža antimilitarističku poantu.[36] To je onda lako povezati s osnovnom Hektorovićevom porukom u *Ribanju:* ljubav prema čovjeku, prema životu, prema lijepu i dobru u njemu. Time se, međutim, i funkcija umetnutih narodnih pjesama u *Ribanju* mijenja, one postaju sastavni dio spjeva. Skloni smo pomisliti kao da pjesme nisu odabirali ribari, onako kako su znali i kako im se činilo zgodno, nego da ih je za svoje *Ribanje* odabrao sam pjesnik kako bi pomoću njih još jače i pjesnički savršenije izrazio svoje humanističke i renesansne preokupacije.

DVA NERIJEŠENA PITANJA

Poslije ovakva razmatranja komponenata složenog Hektorovićeva djela moramo se na koncu zapitati je li Hektorović postupio samo kao obični kroničar, koji se realistički morao izražavati zato da bi sačuvao vjerodostojnost iskaza, pri čemu nije imao nikakvih umjetničkih koncepcija, ili je i on pisao kao svaki drugi istinski pjesnik, kojemu je karakter pjesničkoga doživljaja nametnuo adekvatan pjesnički izraz, a što se nije sastojalo samo u običnom nizanju činjenica, nego u odabiranju važnoga a u odbacivanju suvišnoga.

Nameće se tu i jedno drugo pitanje, na koje bi nauka o književnosti lakše mogla dati konačan odgovor: koja je na koncu vrijednost *Ribanja* u okviru vremena kad je djelo nastalo? Iscrpljuje li se ta vrijednost samo u originalno odabranoj i danoj temi, ili iz djela zrače i neke druge, renesansne vrednote?

U vezi sa značenjem *Ribanja* u okviru svoga vremena najčešće se ističe Hektorovićev »realizam«, njegova želja za istinitim opisivanjem, za prikazivanjem predstavnika »nižih« staleža, od čega su ostali pjesnici uglavnom zazirali. Ističe se s tim u vezi i njegova originalnost, jer se udaljio od talijanskih uzora koji su putem ribara i pastira prikazivali svoje aristokratske preokupacije, dok je Hektorović prikazao istiniti do-

---

[36] M. Franičević, op. cit., 162—163.

gađaj i ljude koji su u stvarnosti postojali. Iako realističko prikazivanje likova i situacija renesansnom čovjeku nije bilo strano, Hektorović je u nečemu nadmašio svoje suvremenike. On se nije priključio kolu renesansnih slavljenika ovozemaljskog života bučnim i raskalašenim pjesmama, maskeratama, komedijama i pastoralama uz raspojasani smijeh i bezbrižnost, nego je okom zrelog promatrača, čovjeka s velikim iskustvom, okom starca kojega pomalo napuštaju snage, na neposredan, prisan i simpatičan način počeo otkrivati one skrivene a tako drage ljepote ovozemaljskog, koje čovjek može doživjeti jedino u momentu kad se potpuno srodi s prirodom i s ljudima koji ga okružuju, zabacujući neprirodno stvorene granice prema njima. Ljepotu u prirodi, u jelu, u radu, u pjesmi, u društvu s priprostim ljudima Hektorović nam otkriva pogledom sedamdesetgodišnjaka koji je imao vremena da odvoji dobro od lošega i lijepo od ružna, te da se tim užicima prepusti bez sljepila, odmjereno i staloženo. On je, doduše, bio skučen i svojim religioznim shvaćanjima i aristokratskom pripadnošću, ali to nam neće smetati da se složimo s riječima J. Horvata kako »sve životne nedaće nijesu mogle narušiti njegove duhovne harmonije, sklada čovjeka s prirodom i životom, idealni dar renesansnog doba« i zato je za Horvata »od svih hrvatskih intelektualaca Petar Hektorović najviše prožet duhom renesanse«.[37]

Ove vrednote, koje literarni historičari gotovo nikako ili tek usput spominju, pomoći će nam i pri odgovoru na ono prvo postavljeno pitanje. Te vrednote, naime, kriju u sebi i osnove Hektorovićeva nadahnuća. Mnogi su odlučno nijekali postojanje ikakve pjesničke inspiracije u *Ribanju.* Smetao im je valjda opis događaja koji se doista zbio, prikazivanje ljudi koji su u stvarnosti postojali, što ih je navodilo na zaključak da se tu može raditi samo o običnoj fotografiji, blijedoj kronici, uz siromašan i suhoparan stil. U novije vrijeme, međutim, javljaju se pokušaji da se bar u nekim dijelovima *Ribanja* vide iskrice poezije. R. Bujas vidi »čar *Ribanja* u tome što nas ono prenosi u onaj posebni svijet našega mora i naših ljudi izazivajući našu maštu kojom dopunjujemo njegovo pričanje«. Ne pjeva Hektorović o ljepoti mora, o čarima putovanja, preko svega brzo prelazi, »ali sve to u nama odzvanja uz jednostavne pjesnikove riječi i stapa se s njima u cjelovit doživljaj«.[38] N. Ivanišin zaključuje da je »poetsko značenje *Ribanja* u posebnoj živosti, pokretljivosti, izmjenjivaju opjevanih situacija — od veslanja i ribarenja do dubokih filozofiranja, sjetnih reminiscencija«.[39] M. Franičević polazi dalje. Iznoseći podatke koji Hektorovića prikazuju kao cjelovitu ličnost, on u mnogim detaljima otkriva smisao hvarskog književnika za poetsko izražavanje, za slikovito opisivanje, a ponekad je i vrlo šture istine znao zaodjenuti u lijepe stihove.[40]

Potanja analiza međusobnih odnosa svih komponenata u Hektorovićevu *Ribanju,* svih detalja, ustvrđivanje funkcionalnosti pojedinih dijelova u odnosu na cjelinu, dakle, traganje za intenzitetom pjesničkoga u strukturi ovoga spjeva bit će konačan zadatak literarnih interpretatora, prema zahtjevima suvremene nauke o književnosti. Tu će nam koristiti rezultati starijih ozbiljnijih istraživanja, a putevi se mogu nazrijeti u nekim, već spomenutim, novijim kritičkim i literarno-historijskim radovima.

---

[37] J. Horvat: *Kultura Hrvata kroz 1000 godina,* Zagreb, 1939, 330—331.
[38] R. Bujas: *Predgovor izdanju Hektorovićeva »Ribanja«,* Zagreb, 1951, str. 14—15.
[39] N. Ivanišin, op. cit., 139.
[40] M. Franičević, op. cit.

HEKTOROVIĆEVO DOBA NA RELACIJI HVAR — KORČULA — DUBROVNIK

Vinko Foretić

UVOD

Kontakti između hrvatskih primorskih gradova od Rijeke do Boke Kotorske bili su oduvijek živi, pa tako i u Hektorovićevo doba. Osobito su u Hektorovićevo doba bili živi dodiri na relaciji Hvar — Korčula — Dubrovnik, a uza sve međusobne razlikosti ima među njima analogija i povezanih momenata povijesne proživljenosti.

Hvar i Korčula nalaze se od 1420. pod vlasti Mletačke republike posjedujući stanovitu komunalnu autonomiju, a Dubrovnik je slobodna republika. Važno je pokazati, kako ljudi sa Hvara i Korčule gledaju s posebnom udivljenošću prema Dubrovniku kao neovisnom gradu i sjedištu kulture. Bez sumnje u svim trima gradovima je predominantan *lokalni patriotizam.* No osjeća se i međusobna povezanost. Iako su mletački posjedi na našoj obali bili udruženi u pokrajini zvanoj i službeno Dalmacijom, a Dubrovnik je bio posebna republika, smatrali su se i njegovi stanovnici *pripadnicima Dalmacije.* Dalmacija nije bila samo geografsko-politički pojam unutar mletačkog posjedovanja, nego razbijajući taj okvir političko-teritorijalne pripadnosti ona je bila zapravo *kulturno-geografski pojam* obuhvaćajući i slobodni Dubrovnik i dugo vremena na sjeveru Hrvatsko primorje. Postojala je među svima njima, uza sve povremene međusobne zadjevice, osjećajna pripadnost jednom te istom narodu. Na Hvaru, Korčuli i Dubrovniku šesnaestog stoljeća, a i kasnije, dolazi među književnicima do uporabe imena *hrvatskog* za taj narod, a jer je Dalmacija bila kolijevka hrvatstva, više puta se naziv *hrvatski* i *dalmatinski* sinonimno upotrebljavaju. Na Hvaru i u Dubrovniku, a kasnije i u Korčuli, dolazi i do jaka osjećaja pripadnosti velikom *slavenskom stablu.*

Važni su *socijalno-ekonomski pokreti* po cijeloj Dalmaciji, pa tako i na Hvaru i u Korčuli, a imamo takva pokušaja i u Dubrovniku u akciji pisca Marina Držića.

Borbe s Turcima u 16. st. su u srednjoj Evropi, na Balkanskom poluotoku i na Mediteranu jake. Te borbe nalaze znatna odjeka i u Dalmaciji, u direktnom ratovanju, u reperkusijama tog ratovanja i u obradi pisaca. To je osjetio Hvar i Korčula, a sve to ima odraza i u neutralnom Dubrovniku.

Jako je i *kulturno cirkuliranje* između ovih triju gradova i njihovih općina na književnom polju i u likovnoj umjetnosti.

I

Petar Hektorović ima s dubrovačkim književnicima jake dodire, koji su se ispoljavali u međusobnim pjesničkim poslanicama, darovima i posjetu Hektorovića Dubrovniku 1557, a ima veza i s Korčulom. Nakon posjeta Dubrovniku pisao je Hektorović Mikši Pelegrinoviću, tada kancelaru zadarskom, pismo, koje je lijepi primjerak stare hrvatske proze.[1] Hektorović je posjetio Dubrovnik s posebnim brodom brigentinom, na kojem je skupa s posadom bilo dvadeset osoba. S oduševljenjem govori o Dubrovniku i o krasnom primanju prigodom boravka. Odmah u početku veli: »*Prigoda mi se po ovomu napokonjem uskrsen'ju, Pelegrinoviću mili, pojti do onoga slavnoga grada (koim se svi dičimo), Dubrovnika...*« Hvali dubrovačku gospodu pišući ovako: «... *bila bi stvar vele duga pobrajati ljubav i milošću, koju prijasmo najprvo od one prisvitle i prave gospode (koju kako Bog milostivi gospodstvom darovao, tako ju je pametju i umin'jem i umiljenstvom i blagodarstvom i pravdom i krepostju narešio), i po tom koju smo imali od prijatelj mnozih.*« U prvom pasusu on i sam vlastelin hvali dubrovačku aristokratsku gospodu, ali odmah spominje ljubav i *milošću*, koju je imao od *prijatelj mnozih*, a tu misli u prvom redu na svoje pjesničke prijatelje ugledne pučane Mavra Vetranovića, Nikolu Nalješkovića i Nikolu Dimitrovića.

U još većoj mjeri slavi Dubrovnik Hektorovićev suvremenik Hanibal Lucić, kojeg, iako Hvaranina, možemo nazvati pjesnikom Dubrovnika. Poznata je njegova pjesma *U pohvalu grada Dubrovnika*, koja nije obični verbalistički panegirik, nego zanimljiva pjesnička karakteristika Dubrovnika i njegova života s nizom dobrih želja za daljnji njegov napredak.[2] Među prvim stihovima i ova su dva:

Dubrovniče, časti našega jezika,
ka cvateš i cvasti ćeš do vika.

Među ostalim naročito ističe njegovu slobodu i neodvisnost ovim stihovima:

Tim jarma nikadar na njemu još ne bi,
tim vazda gospodar bio je sam sebi.
Sam sebi jest stavil zakone, po kojih
lipo t' je upravil sam sebe i svojih.
Njim se je htil dati, a veće nikomu
vodit i vladati u dilu svakomu.

Lucić cilja i na neprijatelje Dubrovnika ovim riječima:

I mnozi mogući vladaoci svi rabe
oholijom vrući, da tebe porabe...

i dalje ponovno:

Zlu volju na nj kriju pod plašćem kako mač,
a da mu zadiju, ne mogu najti za č'.

---

[1] Odnosne pjesničke poslanice vidi u *Stari pisci hrvatski*, IV, Zagreb 1871; V, Zagreb 1873; VI, Zagreb 1874; donekle Nalješkovićeva u *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knjiga 9, Zagreb 1965. Vidi i bilješku 10. Pismo Hektorovićevo Pelegrinoviću u *Stari pisci hrvatski* VI str. 53—55.

[2] *Stari pisci hrvatski*, VI str. 261—265. Vidi o tom J. Ravlić, Politički pogledi H. Lucića. *Historijski pregled*, 1954, br. 2.

Iako je Dubrovnik znao naći sa svima način življenja, jasno je, koji su mu bili latentni neprijatelji — s jedne strane Turci a s druge Mlečići sa svojim intrigama. Iako lojalni mletački pripadnik Lucić bez sumnje cilja u ovim stihovima i na Mlečiće.

Pohvalom Dubrovniku svršava i Lucićeva drama *Robinja*, čija se radnja u Dubrovniku i zbiva.[3]

Hvarski dominikanac Vinko Pribojević u svojem govoru održanu na latinskom 1525. u Hvaru pred skupom odličnih ljudi a objelodanjenom u Mlecima g. 1532. s naslovom *O podrijetlu i zgodama Slavena* opisuje gotovo podjednako sve gradove dalmatinske, pa ni Dubrovniku ne daje previše mjesta, ali ipak karakteristične su ove njegove riječi o Dubrovniku: »..... *znamenit grad zbog svog bogatstva, brodovlja i slobode, koju Dubrovčani čuvaju vještim marom i silnom budnošću, stvarajući u svim poslovima najvažnije odluke preko senata i ne propuštajući ništa, što uoče kao korisno za valjano uredjenje bogoslužja i ljudskog života*«.[4]

Korčulanski pjesnik Ivan Vidali, cijenjen također na Hvaru, u svojoj poslanici upućenoj 1564. prijatelju, dubrovačkom pjesniku, Nikoli Nalješkoviću hvali u velike Dubrovnik te kaže među ostalim o njemu:

Hrvatskih ter kruna gradov se svih zove.[5]

II

Djelo Vinka Pribojevića zadojeno je sveslavenskim duhom. Pisano je doduše nekritički, jer u Slavene ubraja i mnoge druge neslavenske narode starog i srednjeg vijeka, pa i stare Ilire. Po njemu i ime slavensko dolazi od riječi *slava*. Ovim svojim radom djelovao je Pribojević i na razvitak slovinstva u Dubrovniku. Pribojević opisuje i slavenski svijet svojeg doba, ali ne govori o slavenskim narodima, nego regionalno o zemljama, u kojima Slaveni obitavaju, služeći se i pleonazmima. Tako pleonastički spominje Rusiju i Moskoviju, te poljske zemlje Poljsku par excellence, ali i Kašubiju, Prusku, Mazoviju i Šlesku. Spominje obje češke zemlje Češku i Moravsku; kod južnoslavenskih zemalja Kranjsku, pleonastički Rašu i Srbiju, napose Bugarsku, napose Bosnu, te manje izrazito Panoniju, Dardaniju i Meziju, a posve regionalistički spominje i hrvatske zemlje Istru, Liburniju, Hrvatsku i Dalmaciju, misleći pod Hrvatskom očito samo užu sjevernu Hrvatsku.[6] Naročito ističe Dalmaciju i Dalmatince, ali očito smatrajući sve Dalmatincima, dakle uključujući na jugu i Dubrovnik i Kotor kao one, koji pripadaju jednom te istom narodu. Narodni jezik pak naziva *ilirskim* prema običaju mnogih u tim stoljećima.

Opći slavenski osjećaj imamo i kod Hektorovića, kad u navedenom već pismu Mikši Pelegrinoviću spominje *sve strane našega jezika (koji se meu svimi ostalimi na svitu najveći broji i nahodi).*[7] U svojem djelu *Riban'ju i ribarskom prigovaran'ju* naziva, kao i mnogi drugi hrvatski

---

[3] *Stari pisci hrvatski*, VI str. 223—259.

[4] Pod latinskim naslovom *De origine successibusque Slavorum*. Jedini dosad poznati tiskani primjerak u mletačkoj Marcciani. Prema njemu za tisak priredio, uvod i bilješke napisao Grga Novak i objelodanio u nakladi Jugoslavenske akademije 1951. U istom izdanju prijevod i kazalo imena od Veljka Gortana. Citirane pasuse donosim u glavnom prema Gortanovu prijevodu. Odnosni pasus na hrvatskom na str. 195, a latinski na str. 91 ovako: »... divitiis ac navibus et libertate, quam solerti studio et summa vigilantia Ragusini tuentur, conspicuum, summam omnium negotiorum per senatum decernendo, nihil ommittentes, quod ad rem divinam humanamque recte disponendam utile fore conspiciunt«.

[5] *Stari pisci hrvatski*, V str. 351—352.

[6] Vidi u spomenutom novom izdanju latinski str. 62, u prijevodu str. 166.

[7] *Stari pisci hrvatski*, VI str. 55.

pisci, narodni jezik *slovinskim,* a u svojoj oporuci od 1559, misleći na narodni jezik, spominje rukopise, koji su napisani *u našem, dalmatinskom jeziku* (in lingua nostra dalmatina).[8]

Kod hvarskih, korčulanskih i dubrovačkih pisaca ovog vremena nailazimo i na jak hrvatski osjećaj. Lucić govoreći o svojem prijevodu latinske Ovidijeve pjesme *Paris Heleni* ovako veli: »... *koju ja istu knjigu iz latinske odiće svukši, u našu hrvacku nikoliko vrimena bil priobukal*«.[9] Sadržaj Lucićeve *Robinje* jest iz opće hrvatske povijesti. Kad Dubrovčanin Vetranović piše 1539. pjesničku poslanicu Hektoroviću, veli da se njegova vrijednost slavi *navlaš kud jezik hrvatski prohodi.*[10] Kad pak Dubrovčanin Nalješković u posebnoj pjesmi apostrofira *gutu,* to jest kap, koja je udarila Hektorovića, veli toj guti: »... *nemoj svi Hrvati da na te plaču sad*«.[11] Isti Nalješković u pjesmi upućenoj Hvaraninu Hortenziju Bartučeviću veli mu:

> *Hortenze pošteni, slavo svih Hrvata.*[12]

Kad Korčulanin Ivan Vidali 1564. piše Nalješkoviću, zove ga *hrvatskoga diko i slavo jezika,* a Nalješković Ivanu Vidalu malo ranije veli:

> *Tim narod Hrvata vapije i viče*
> *da s' kruna od zlata, kojom se svi diče ...*

i nabraja, pri tome redom hrvatske primorske gradove Dalmacije: Korčulu, Dubrovnik, Hvar, Stari Grad, Zadar, Šibenik, Split i Kotor, te među ostalim spominjući Hvar i Stari Grad i ugled Vidalov u njima veli:

> *Slave je tvoje Hvar novi pun i stari,*
> *kojom te s neba zgar božja moć nadari.*[13]

Spomenuo sam da ponekad i ime *dalmatinsko* izlazi iz uskog regionalnog okvira, te znači cijeli hrvatski narod. Tako to nalazimo i kod dubrovačkog povjesničara Ludovika Crijevića Tuberona, koji pod nazivom dalmatinskim misli na cijeli hrvatski narod od Drave do mora uključiv i Dubrovnik.[14]

Ipak najispravnije shvaća značenje naziva slavenskog, hrvatskog i dalmatinskog Vetranović. U jednom njegovu pastirskom razgovoru vila apostrofirajući Dubrovčane veli im:

> .... *po svijetu svak pravi,*
> *Da ste sve Dalmate natekli u slavi,*
> *Ne samo Dalmate, gospodo predraga,*
> *Neg još sve Hrvate skupivši jednaga.*[15]

---

[8] Najpristupnija izdanja *Riban'ja i ribarskog prigovaran'ja* jesu u *Stari pisci hrvatski,* VI, str. 3—49 i Ramira Bujasa u Zagrebu 1951. O oporuci vidi Petar Kuničić: *Petar Hektorović, njegov rod i Tvrdalj,* Dubrovnik 1924. str. 35.

[9] *Stari pisci hrvatski,* VI, str. 185.

[10] Milan Rešetar: *Ein Sendschreiben Vetranić's an Hektorović* (»Archiv für slavische Philologie«, XXIII, 1—2 g. 1901, gdje je objelodanjena cijela poslanica). Odnosni pasus na str. 208.

[11] *Stari pisci hrvatski,* V, str. 334.

[12] *Stari pisci hrvatski,* V, str. 332.

[13] *Stari pisci hrvatski,* V, str. 331, 351.

[14] U izdanju Crijevićeva djela tiskanom u Dubrovniku vidi među ostalim I. Knjiga, str. 16, 18—22, 46, 50, 55, 115, 125, 187—193, 195—196, 199, 205—210, 212, II. knjiga str. 19—80.

[15] Na ovaj i još jedan drugi Vetranovićev pastirski prizor u rukopisu Knjižnice Male braće u Dubrovniku upozorio je već Armin Pavić na str. 57 svojeg djela *Historija dubrovačke drame* Zagreb 1871. pripisujući ih Vetranoviću i citirajući odnosni pasus. Petar Kolendić je o tim pastirskim prizorima pisao u raspravi *Vetranovićeve binske scene* (»Srpski književni glasnik«, nova serija knj. IX br. 1—1 maj 1923, str. 24—32) te ih i on smatra Vetranovićevim. Tako isto i M. Kombol: *Povijest hrvatske književnosti,* Zagreb 1945. str. 111—112. Njihovo kritično izdanje priredio je i uvodom popratio Antun Đamić pod naslovom *Dva pastirska dramska prizora M. Vetranovića* (»Građa za povijest književnosti hrvatske«, 29, 1968). Odnosni pasus na str. 224.

U pjesmi u počast Marinu Držiću veli Vetranović u boli nad njegovom smrti:

> *napola dijelimo priljute boljezni,*
> *da čuje tih Dunaj i Sava i Drava ...*

označujući time sjeverne granice hrvatskog naroda, da malo zatim obuhvati u žaljenju za Držićem cijelo slavenstvo ovim riječima:

> *ki toli plačan glas za sobom ostavi*
> *od Slavije kotar vas da se s njim proslavi ...*[16]

Hvarski pjesnici se dotiču i *Srba.* Lucić u pjesmi *U pohvalu grada Dubrovnika* vjeruje poput mnogih drugih iz starijeg vremena, da je Aleksandar Veliki bio srpski kralj te veli:

> *Aležandar, ki bi od Srblji kralj, i ki*
> *zatim vas svit dobi, i zva se veliki.*[17]

Od naročite su vrijednosti dvije bugarštice, koje nam donosi Hektorović u svojem *Riban'ju i ribarskom prigovaran'ju.* Jedna je o Marku Kraljeviću i bratu mu Andriašu, a druga o Radovanu Siverincu. Bugarštica je bilo kod Hrvata i Srba, ali su se zapisane sačuvale hrvatske bugarštice u dalmatinskim gradovima Perastu, Dubrovniku, Starom Gradu i drugdje. Bilo je raznih načina njihova pjevanja, pa je bio i srpski način te je Hektorović zabilježio, da su ribari Paskoje i Nikola pjevali svoje bugarštice *sarbskim načinom.*[18]

III

Život ovog vremena nije bio skroz idiličan, miran i umrtvljen, kao što se je kadikad htjelo prikazati, nego uistinu pun borbe, dinamike a i raznih nevolja. Tu su kuge i ratovi, ali unutar naših dalmatinskih općina također su i klasne suprotnosti, borbe i socijalno-ekonomski pokreti. Iz izvještaja raznih mletačkih funkcionara o Dalmaciji, vidimo među ostalim, da su u svim autonomnim dalmatinskim općinama pod mletačkom vlasti od Raba do Bara bile velike klasne suprotnosti između plemstva i puka.[19] Plemstvo je bilo prigrabilo svu političku vlast u općini i imalo povlašteni ekonomski položaj, protežirano u glavnom kao klasa od Mletaka, iako svi plemići nijesu bili uvijek prijatelji ove »kraljice mora«. Unutar puka bilo je u socijalno-ekonomskom pogledu nijansa od siromašnijih do bogatijih sa raznolikim socijalnim položajem, ali opća težnja gradskog i seoskog puka je bila borba za ravnopravnost i borba protiv nastojanja plemića, da puk što više potište. Puk je u toj borbi i postigao neka prava, pa je među ostalim i na Hvaru i na Korčuli nasuprot plemićkom velikom vijeću stvoren i zbor puka, takozvana pučka kongrega. Najjače su te borbe došle do izražaja baš na Hvaru,

---

[16] Ovu i još jednu pjesmu u počast Marinu Držiću te još jednu Vetranovićevu pjesmu objelodanio je Petar Kolendić u časopisu »Srđ« 1905. pod naslovom *Tri doslije nepoznate pjesme dum Mavra Vetranića,* br. 1—2, br. 3—4, broj 5—6 i popratio uvodom. Odnosni pasusi u broju 5—6 na str. 206 i 208.

[17] *Stari pisci hrvatski,* VI, str. 264.

[18] U Bujasovu izdanju na str 42.

[19] Izvještaje mletačkih funkcionara objelodanili su V. Solitro: *Documenti storici sull' Istria e Dalmazia, Venezia 1844;* Šime Ljubić: *Commissiones et relationes venetae,* I—III, Zagreb 1876—1880; Grga Novak: *Commissiones et relationes venetae,* IV—V, Zagreb, 1964—1966. Vidi i Maja Novak: *Autonomija dalmatinskih komuna pod Venecijom,* Zadar 1965.

gdje imamo poznati pučki ustanak 1510—1514. Ustanak je mletačkom pomoći bio krvavo ugušen, ali pučka kongrega i stanovite prerogative puka ostale su na Hvaru i dalje. I na Hvaru i na Korčuli vode se klasne borbe i dalje.[20] Odjeka te bune i klasnih suprotnosti imamo i u književnosti. Hvarski pjesnik, plemić Hanibal Lucić, bježi od straha za vrijeme bune u Trogir, ali i njegovi vinogradi su stradali za vrijeme nemira. Lucić je zaista aristokratski raspoložen prezirom gledajući na puk te opisujući svoje raspoloženje nakon bune kaže ovo:

vrgal sam sve na stran raskoše; ne stojim
u linost, nego stan podvignut nastojim,
razrušen ki je bil malone sasvima
od mnoštva, koje dil razbora ne ima,
ter po sva godišća o drugom ne radim,
neg zgibla viništa ponavljam i sadim.[21]

Lucić u pjesmi *U pohvalu grada Dubrovnika* gleda sa zanosom u Dubrovniku ne samo sjedište kulture i književnosti i slobodnu neovisnu republiku, nego gleda s poštovanjem i grad sa posve aristokratskim uređenjem. Doduše i u Dubrovniku je bilo klasnih suprotnosti, ali nije dolazilo do otvorenih borba između vlastele i puka kao u ostalim dalmatinskim gradovima. Tu puk nema udjela u političkoj vlasti Republike i tu nije došlo do stvaranja pučke kongrege u gradu Dubrovniku. Ciljajući na sve to Lucić u slavljenju Dubrovnika, govoreći o dubrovačkim plemićima, kaže i ovo:

gdi no i sud daju plemeniti i čast
i na sag sidaju i svu imaju vlast.
Ostaloga puka kako se pristoji
svaka vrst i ruka u posluh sva stoji.[22]

Tek kasnije, 1566, smišljat će Marin Držić urotu, koja bi imala donijeti takovo uređenje, gdje će viši puk postati ravnopravan vlasteli, a prema nižem puku bi se imalo bolje postupati. No ti urotnički planovi ne dolaze do ostvarenja, pače ni dubrovačka vlada nikada nije za njih saznala.[23]

Vinko Pribojević drži svoj govor u Hvaru 1525, dakle u doba, kad je pučka buna bila već preturena. On u prvom dijelu govori o Slavenima općenito, u drugom o Dalmaciji, a treći dio posvećuje naročito svome Hvaru. Njegov opis otoka Hvara je u stanovitoj mjeri idiličan te opće prilike opisuje povoljno, no ipak na dva mjesta i u njemu dolaze do odjeka socijalne prilike i potišteni položaj puka. O težacima i seljacima govori Pribojević u blagom tonu. Hvali pobožnost stanovnika, a težište postavlja na to, kako seoski stanovnici pomažu u gradnji crkava, gledajući u tome i sudjelovanje u djelima kulture. Doslovno veli o tome sa žalcem

[20] O pučkom prevratu na Hvaru i uopće o klasnim borbama vidi ove radnje: Grga Novak: *Pučki prevrat na Hvaru 1510—1514*, Split 1918; — isti, Hvar, Beograd 1924. str. 86—137; — isti, *Nepoznati dokumenti za povijest »Pučkog prevrata na Hvaru 1510—1514«* i za dalju borbu pučana za ravnopravnost sa vlastelom u komuni Hvara (»Starine«, knj. 48 g. 1958); — isti, *Hvar kroz stoljeća, Zagreb*, 1960, str. 73—123. O Korčuli vidi među ostalim dokumentaciju u izdanju korčulanskog statuta J. J. Hanel: *Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae*. Zagrabiae, 1877, str. 138—258, u raznim edicijama zvanim *stampe*, u arhivskom materijalu Korčulanskog arhiva (sada u sklopu Historijskog arhiva u Zadru) i obiteljskim arhivima korčulanskih obitelji Arneri i Andrijića. Historijski materijal o Korčuli prikazat ću uskoro detaljnije na drugom mjestu.

[21] *Stari pisci hrvatski*, VI, str. 268.

[22] *Stari pisci hrvatski*, VI, str. 262.

[23] To sam obradio u svojoj radnji *O Marinu Držiću* (Rad Jugoslavenske akademije, 338, 1965).

ipak na kraju: »Vjeran dokaz darežljivosti i imućnosti tamošnjih seoskih stanovnika pruža samostan sv. Petra Mučenika (u Starom Gradu, op. V. F.), koji su u kratko vrijeme sagradili i velik broj crkava, koje su u naše dane podignute po pojedinim selima, i to baš u ovo vrijeme, kad se, prema proročanstvu najpouzdanije istine, kod mnogih ohladila pobožnost. Što bi tek bilo da su svi proizvodi tog polja njihovi? Veći naime dio ondje sabranih plodova (jer je gotovo čitavo to polje vaše, a oni su samo koloni) prenosi se u ovaj grad, u kojem živimo«.[24] Pokazujući na drugom mjestu hrabrost Hvarana prema vanjskom turskom neprijatelju na blagi način kaže i ovo: »I ako ste u nastojanju pojedinaca, da steknu jednak dio u upravi naše komune, zapadali često u različite sukobe, prema neprijatelju uvijek ste pokazivali muževnu i odlučnu hrabrost . . .«[25] Hektorović, iako također aristokrat, u svojim djelima ne prikazuje suprotnost prema puku, kao što to prigodimice čini Lucić. Hektorović u svojem *Riban'ju* vrlo simpatično prikazuje ribare Paskoja i Nikolu. Neki književni historičari su čak htjeli vidjeti da su ta dva ribara idealizirani knjiški tipovi, koji govore o problemima prirode i nauke onako, kako prosti ribari nijesu u mogućnosti. Htjelo se i Držićevu *Pometu*, protuhi inače, pripisati filozofske misli. Bez sumnje i Hektorović i Držić zaodjeli su misli ljudi iz puka u literarno ruho, a kroz izričaj tih misli i sami progovorili, no ti naši književnici ne prikazuju obične primitivce, već gradske ljude, koji misle o raznim pitanjima života, što je svojstveno ne samo gospodi, već i bistrim ljudima iz redova nižeg puka.[26]

O dvojici ribara govori Hektorović blagonaklono u objektivnoj formi diveći se jednostavnosti ali i mudrosti dvojice ribara. No obraća se pjesnik i ribarima direktno ih oslovljavajući i diveći se njihovoj mudrosti. Paskoj na to odgovara i zahvaljuje u svojoj poniznosti:

. . . . Hvala tvoj vridnosti,
sve je toj rečeno po njeje milosti!
Svaki nas poznaje, mi da smo isto toj,
siromaški da je meu ljudi veći broj.

Zapravo ovim riječima ribara sâm pjesnik, plemić Hektorović, u blagoj doduše formi, ističe po svome mišljenju neminovnu klasnu razliku među bogatima i siromašnima. Hektorović, posjedujući brojne zemljišne posjede, kako se to vidi i po ispravama njegova arhiva, spretan je poljoprivredni ekonom,[27] a bez sumnje gradnja Tvrdalja kroz desetljeća iziskivala je znatne svote. Tvrdalj je doduše dvorac za uživanje i ekonomsko središte zemljišnog posjeda, ali i fortificiran, da bude utvrda

[24] U latinskom originalu na str. 96: »Largitatis et opulentiae indigenarum monasterium divi Petri Martyris brevi tempore excellenter ab eis exstructum necnon et frequentes in singulis quoque vicis valde pulchre nostris diebus erecte ecclesie fidele praebent testimonium, praecipue hoc in tempore, in quo iuxta certissime veritatis vaticinium refriguit charitas multorum. Quid, si omnes huius agri fractus eorum essent? Totior enim fructuum ibidem collectorum ad hanc, in qua sumus, urbem (nam vester iste fere totus ager est, illi autem coloni sunt) pars defertur«. U prijevodu na str. 200.

[25] U latinskom na str. 107: »Qui etsi, dum aequam in Republica partem singuli queritis, in varias saepe discenssiones deveneritis, semper tamen virili strenuoque contra adversarios usi estis animo . . . U prijevodu na str. 211.

[26] Vidi među ostalim Tomo Matić: *Zoranić's Planine und Sannazaro's Arcadia* (»Archiv für slavische Philologie«, XIX, 3—4 g. 1897. str. 475—476) i bilješku Vatroslava Jagića k tome; — Milorad Medini: *Povijest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku*, Zagreb, 1902, str. 212—213, 216—217; — Mihovil Kombol: *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*, Zagreb 1945. str. 125—126; — Ramiro Bujas u uvodu k svojem izdanju *Riban'ja* . . . str. 13; — Frano Čale: *Pometov makjavelizam* (časopis »Dubrovnik«, X, br. 3, g. 1967).

[27] To se vidi iz mnogih isprava i ostalih dokumenata u arhivu Hektorovića, sada u sklopu Historijskog instituta Jugoslavenske akademije u Dubrovniku. Vidi i Kuničić: *Petar Hektorović, njegov rod i Tvrdalj*.

i zbjeg za opće potrebe u slučaju ratne i gusarske opasnosti. Zato u *Riban'ju i ribarskom progovoran'ju,* govoreći o Tvrdalju, među ostalim veli:

A sve, ča se čini, na božju jest slavu,
na pomoć općini, meni za zabavu . . . .

IV

Unutrašnja dinamika naših gradova isprepletala se s vanjskim događajima. U njima dominira turska opasnost. Ona prijeti i gradovima pod Mlecima, ona prijeti, makar u latentnoj formi i Dubrovniku, koji je inače znao postići s Turcima način življenja. Turska opasnost prijeti u šesnaestom stoljeću cijeloj Evropi. Dva su bila glavna poprišta borbe, koja su strategijski odlučivala. Jedna je linija prema Ugarskoj i Hrvatskoj, a druga je Mediteran. Sporedno područje, ali ipak važno, bila je tursko-mletačka granica u Dalmaciji. Ako pogledamo na tu granicu uoči važne g. 1538, vidjet ćemo da na našoj obali na četiri mjesta turska vlast dolazi na more. Na sjeveru tu je Obrovac s okolnim područjem. Zatim između Splita i Omiša imamo Poljičku seosku autonomnu općinu, koja je od 1513. pod vrhovnom turskom vlasti. Omiš je mletački, ali odmah za njim sve do granica Dubrovačke republike je teritorij pod Turcima, doduše u Rogoznici i Krajini također s nekim autonomnim pravima, ali u Neretvi s jačom turskom silom. Na jugu je sjeverni dio Boke Kotorske s gradovima Novim i Risnom pod Turcima. Iako gospodstvo Mletaka nad hrvatskim narodom u Dalmaciji imamo smatrati tuđinskim gospodstvom, Dalmatinci uživajući makar i ograničenu autonomiju, smatrali su ga boljim od turskog, jer ih je s Mlecima vezala zajednička religija, zapadnoevropska kultura i jača lična sloboda, a i česti turski gusarski i ostali nasrtaji postavljali su Dalmatince u obrambeni stav. Čak i pod Turcima autonomna Poljica željela su se riješiti turske vrhovne vlasti. Dubrovnik pak nalazeći se u procijepu između Turaka i Mletaka nastoji s jednima i drugima naći način življenja. Turci navaljuju na zidine dalmatinskih gradova ili u njihov neposredni okoliš i onda, kad Mleci nijesu službeno u ratu s Turcima, a turski gusari plijene po obalama i brodovima, te dolazi i do borba s njima. I regionalna borba u Dalmaciji zavisi od općih prilika. Sve to ima odjeka i u književnosti i znanosti. I u Dalmaciji se prati borba kršćanskih vitezova Ivanovaca na Rodosu, te Lucić u poslanici Jerolimu Martinčiću opširno pjeva o borbi, koja se vodila između Ivanovaca i Turaka 1522, za koju borbu znamo da se svršila iste godine pobjedom turskom, a Ivanovci se preseliše na Maltu, koja postade tada važnim strategijskim uporištem kršćanskog svijeta. Dubrovački pisci Feliks Petančić (oko 1455 — nakon 1517) i Ludovik Crijević Tubero (1459—1527) pišu među ostalim traktate o Turcima te o borbama s njima i načinu borbe protiv njih.[28] Već Vinko Pribojević u spomenutom predavanju spominje razne Hvarane, koji su se borili protiv Turaka.

Dolazi i godina 1526, godina Mohačke bitke, ugarskog poraza i turske pobjede, koja je od velikog značenja i u političkoj povijesti Dubrovnika, kad se Dubrovnik našao u teškoj političkoj situaciji, koja je i godinama trajala, ali iz koje se je sretno izvukao. Slijedi i pad Budima, glav-

[28] O njima se dosta pisalo. Da ne bih previše opteretio ovu bilješku citiranjem, spominjem samo kao najnovije sažete ali dobro dane prikaze u Enciklopediji Jugoslavije, i to Kruno Krstić: *Ludovik Tuberon* . . . s naznakom njegovih djela i Miroslav Kurelac: *Petančić Feliks* . . . s naznakom njegovih djela i literature o njemu.

nog grada Ugarske, i našeg Klisa. Sve te političke događaje, kao i odnose s Mlecima, pomno, makar i u samostanskoj osamljenosti, prati benediktinac pjesnik Vetranović, koji svojim mislima i osjećajima u vezi s događajima daje oduška u nizu svojih odužih političkih pjesama. Obično ga prikazuju u odnosu prema Turcima kao oportunistu, a on je zapravo jako antiturski raspoložen imajući simpatije za porobljene Ugre, Hrvate, Srbe i druge kršćane i optužujući vlasti kršćanskog Zapada, što se ne slože u borbi protiv Turaka, pa eto u toj kršćanskoj neslozi donekle opravdavajući svoj zavičajni Dubrovnik, što je našao način življenja s Turcima. Sjevernije pak jada se u Zadru Petar Zoranić u svojim *Planinama* o rasutoj hrvatskoj bašćini, a Marko Marulić sastavlja u Splitu *Molitvu suprotiva Turkom.*

Šesnaesto stoljeće je i doba takozvanih svetih saveza ili liga zapadnih vlasti protiv Turaka. Takva je sveta liga djelovala 1538—1541. između pape, Mlečića i Španjolske, koja je imala znatnog odjeka i u nas. Na sjeveru Turci zauzimaju Nadin i Vranu, a na jugu kršćansko brodovlje zauzima 1538. Hercegnovi, što je znatno odjeknulo u svijetu, a malo zatim i Risan, ali već slijedeće, 1539, gube kršćani oba grada. I otok Hvar je osjetio strahote rata. U Starom Gradu već je postojao Hektorovićev Tvrdalj, i o tome nam lijepo piše prijatelj mu Vetranović u pjesničkoj poslanici od 3. travnja 1539. spominjući Tvrdalj.[29] No uza sve to Hektorović bježi pred nasrtajem turskim s otoka Hvara. Znamo da se je u mjesecu kolovozu našao sa svojom majkom udovicom Katarinom na brodu pred Rovinjom u Istri i tu 5. kolovoza s njome sklopio ugovor o izvršivanju očeve oporuke.[30] Obično se veli da je tom prilikom Hektorović bježeći s brodom došao u Italiju. On sam u pjesničkoj poslanici pisanoj iz Hvara 1541. Dubrovčaninu Nalješkoviću opisuje dosta opširno taj svoj bijeg iz zavičajnog kraja spominjući pri tome razne nepogode, koje je doživio putujući, kako sam veli, *korabljom.* Veli da su tek osamnaesti dan metnuli nogu na kopno, govoreći:

stavismo nogu van na latinske kraje[31]

te komentatori pod latinskim krajevima misle na Italiju. Vratio se na Hvar punu godinu dana nakon izbivanja s njega.

Teško je u Dalmaciji bilo razdoblje tzv. ciparskog rata 1570—1573, kad su papa, Mleci, Španjolska, malteški vitezovi i drugi vodili rat protiv Turaka. Rat se je vodio zbog otoka Cipra, koji su Turci uspjeli oduzeti Mlečićima, a najdramatskija faza bila je poznata bitka kod Lepanta 7. listopada 1571, u kojoj kršćansko brodovlje odnese pobjedu nad turskim. I prije i poslije te bitke ratovalo se i u Dalmaciji. Prije same bitke turska flota je prodrla bila u Jadransko more. U kombinaciji s turskim kopnenim snagama navali najprije na Ulcinj i Bar, tada pod mletačkom vlasti, koji se predaše i ostadoše pod turskom vlasti.[32] Na te glasove o prodoru turske flote u Jadransko more nastane u Korčuli velika panika, a i u Hvaru se pojavi ratno raspoloženje i spremanje za obranu. Ni Korčula ni Hvar ne bijahu naročito utvrđeni, ali Korčula je

[29] U već spomenutoj poslanici objelodanjenoj od Milana Rešetara u »Archiv für slavische Philologie« XXIII, 1—2.

[30] Taj ugovor u obliku pergamentske isprave nalazi se u arhivu Hektorovića u Historijskom institutu u Dubrovniku. Objelodanjen u Petar Kuničić: *Petar Hektorović, njegov rod i Tvrdalj,* str. 24—25.

[31] Poslanica u *Stari pisci hrvatski,* VI, str. 69—75.

[32] To su poznate činjenice u povijesti, ali posebno o tome vidi na temelju građe Dubrovačkog arhiva Frano Kesterčanek: *Pad grada Bara u turske ruke 1571.* Prema mletačkim svjedočanstvima u Drž. notarijatu u Dubrovniku (*Istoriski zapisi XIII,* knjiga XVII, 3 g. 1960).

imala obilato praha, te Hvarani, ne imajući ga dovoljno, pošalju izaslanike u Korčulu da izmole od Korčulana stanovite količine, u čemu im Korčulani udovoljiše. No glavna turska flota se povuče, a samo dva manja odjeljenja, ono pod alžirskim namjesnikom Uluz-Ali, i drugo pod Karakozijom iz Valone, poduzmu diverzantsku akciju na sjever. Dana 15. kolovoza Uluz-Ali se pojavi pred Korčulom i navali na grad. Mletački knez Antonio Balbi kukavički pobježe iz grada, ali na žalost i mnogi Korčulani, no korčulanski arcidijakon Antun Rozanović preuze obranu te s preostalim Korčulanima, koji ostaše u gradu, uspije obraniti grad Korčulu u borbi, koja je trajala od zore do podne. To je onaj isti Antun Rozanović, koji je podržavao prijateljske veze s Hektorovićem i spjevao pjesmu na latinskom jeziku kojom hvali gest Nalješkovića, kad je ovaj Hektoroviću bio poslao štap od indijske trstike zakovan s bjelokosti i rogom.[33] Isti Rozanović je opisao živahnim stilom na latinskom jeziku tu tursku opsadu Korčule, a taj opis je i vrlo važan historijski izvor.[34] Grad Korčula unutar zidina pretrpjevši manje štete ostao je tako pošteđen od turskog haranja. Kako je bio običaj da su se stanovnici jednog dalmatinskog grada naseljavali u drugom, tako je bilo u Korčuli Dubrovčana i Hvarana, pa su se našli i oni među borcima u obrani Korčule. Znamo za njih, jer je Rozanović poimence popisao u svojem opisu sve borce. Tako spominje četiri Dubrovčanina i dva Hvaranina, koji su se obojica istakli kao topnici. Tako se istakao Frano Pavlić, drvodjelac na takozvanom Papinu topu kao koristan i hvale dostojan, a Marin Hvaranin pogodi topom krmu komandne Uluz-Alijine galije za vrijeme povlačenja turske flote.[35] Nakon toga je Uluz-Ali išao prema Hvaru, a nešto kasnije prispije i Karakozija. Tu su se obje flote udružile, te su se na otoku Hvaru zadržale 17—22. kolovoza. Za razliku od Korčule, gdje je izvan zidina bilo malo kuća, grad Hvar se je razvio bio većim dijelom izvan starih i slabih srednjovjekovnih zidina. Turci su našli grad Hvar bez obrane te su ga poharali. Turci su harali i po ostalim mjestima otoka, pa su oplijenili i Stari Grad, Jelsu i Vrbosku. No stanovnici Jelse i Vrboske su se povukli u svoje tvrđave izvan naselja, te su junački se boreći uspjeli odrvati se Turcima. Turci su, iako u manjoj mjeri, pljačkali i po Braču i Visu.[36] Dubrovačka republika je za vrijeme ovog rata, čuvajući svoju neutralnost, bila ipak na oprezu. U ovo doba su na bedemima Dubrovnika prema moru sagradili novu tvrđavu Svete Margarite,[37] a za vrijeme ove turske diverzije u Jadransko more postavljene su na istaknutim mjestima straže i izvidnice, iako s druge strane dubrovačka vlada diplomatskom himbom čestita Turcima na pobjedama. Dubrovački kapetan Trstenice obavješćuje 21. kolovoza vladu da su izvidnice s Vrha Pelješca (najvišeg brda na tom poluotoku) opazile požare u predjelima Jelse i Vrboske i čule topovske hice.[38] Na-

[33] Ovu latinsku pjesmu vidi u *Stari pisci hrvatski*, V, str. 348.

[34] Ovaj opis nije objelodanjen u latinskom originalu, nego se čuva u nekoliko rukopisa, ali objelodanjen je talijanski i hrvatski prijevod. Rukopisa imamo u arhivu korčulanske porodice Andrijića (sada u Dubrovačkom arhivu), u Knjižnici Historijskog arhiva u Zadru i u *Zibaldone I*. Ivana Marije Mattej-Matijaševića u Knjižnici Male braće u Dubrovniku. O rukopisima i prijevodima, o samoj obrani Korčule, o ostalim borbama s Turcima, o Rozanoviću i dotadašnjoj literaturi o tome vidi Vinko Foretić: *Turska opsada Korčule 1571* (»Vjesnik Vojnog muzeja«, Beograd, 1958).

[35] O davanju praha Hvaranima sa strane Korčulana i o Dubrovčanima i Hvaranima u Korčuli za vrijeme opsade Korčule imamo podataka o opisu Rozanovića.

[36] O tome su među ostalim izvori opis Rozanovićev, izvještaj nepoznatog pisca (objelodanjen u Ljubić: *Commissiones et relationes venetae III* str. 273—275) i izvještaj Dubrovčanina Frana Gundulića, koji ćemo niže spomenuti. Vidi među ostalim Grga Novak: *Hvar*, str. 218; — isti: *Hvar kroz stoljeća* str. 106—107; — isti: *Obnova i naseljavanje otoka Visa poslije haranja Katalonaca 1483*. (»Anali Historijskog instituta u Dubrovniku«, I g. 1952, str. 7); — isti: *Otok Vis*, Zagreb 1961. str. 109—110.

[37] Lukša Beritić: *Utvrđenja grada Dubrovnika*, Zagreb 1955, str. 158.

[38] U Dubrovačkom arhivu serija 76 — Isprave i akti, XVI. stoljeće br. 450, 1—4.

kon haranja po Hvaru odijelili su se Uluz-Ali i Karakozija te se nešto kasnije pridružili glavnoj turskoj floti i učestvovali u bici kod Lepanta.

U kakvu se položaju našao već znatno ostarjeli Petar Hektorović u svojem Tvrdalju? Na žalost dosad proučeni izvori ne daju nam o tome sigurna odgovora. Razni izvori govore kako su Turci poharali Stari Grad. Dopis dubrovačke vlade odaslan njezinu poslaniku u Rimu Franu Gunduliću od 29. kolovoza 1571. i dopis od 31. kolovoza odaslan poslaniku u Carigradu Ivanu Palmotiću izričito vele da je poharan Novi i Stari Hvar, misleći pod Starim na Stari Grad. Taj isti glasoviti Frano Gundulić sastavio je i sam na temelju raznih prikupljenih podataka svoj opis događaja iz 1571, u kojem govori također o ovoj diverzantskoj akciji na Korčulu i Hvar. Srodnik Hektorovićev Marin piše da su Turci u Starom Gradu zarobili mnoštvo ljudi, žena i djece te da su zapalili crkvu i samostan Sv. Petra i mnoge kuće. O Hektoroviću postoji jedino tradicija da se je s prijateljima i rodbinom uspio obraniti iz svog Tvrdalja. I Uluz-Ali i Karakozija prošli su mimo Dubrovnika vodeći sa sobom mnoštvo roblja. Ganutljiv je opis Frana Gundulića u kome među ostalim veli da su dubrovačka vlada i pojedini Dubrovčani otkupili od Karakozije znatan broj roblja i darovali mu slobodu, puštajući ih kući ili im dopuštajući da ostanu u Dubrovniku, a zarobljenu malu djecu, čiji se roditelji nijesu mogli saznati, predali su na odgajanje dubrovačkim obrtnicima. Sigurno je među tim robljem bilo mnogo ljudi s otoka Hvara i Korčule.[39] I prije i kasnije su Dubrovčani često otkupljivali iz

[39] Dopis odaslan Ivanu Palmotiću u Dubrovačkom arhivu u seriji *Litterae et commissiones Levantis* knjiga 31 fol. 107a—107b. Citiram iz prednje strane folia 107a pasus o turskoj provali: »Vi scrivemmo a XV. del presente et vi mandammo una lettera per l' Illustrissimo Signor Mehmeth Bassa, nella quale davamo nuova a sua Signoria Illustrissima di quanto havevamo inteso d'Ancona dell' armata cristiana. Dipoi non è venuto alcuno dalle bande d'Italia onde hora non habbiamo cosa alcuna che scrivere se non che l' armata di sua Altezza havendo dimorato 8 o 10 giorni nel golfo di Cattaro s' è partita et andata a Budua, sono hora 8 dì, et secondo s' intende il Signor Pertlat Bassa ha fatto smantellare la città di Budua, et poi è partito alla volta di Levante, et prima che partisse l' armata da Castelnuovo il Signor Uluciali et Capitano Caracoggia sono andati in Dalmatia con 80 vele, et hanno saccheggiato et abbruciato Lesina vecchia et nuova, et molti altri casali per la Dalmatia, dove hanno fatto di molti schiavi, et sani et salvi sono dipoi tornati et passati da qui, per andare secondo dicevano a unirsi con l' armata . . . .«

Dopis odaslan Franu Gunduliću u istoj knjizi na foliu 108—111. Citiram iz folia 110—110v pasus o turskoj provali, koji iznosi i još mnogo toga gore u tekstu ne spomenutog: »Et poi che siamo venuti in proposito dell' armata, non vogliamo mancare di dirvi che l'armata Turchesca dipoi ch' ebbe preso a patti Dulcigno, Antivari et Budua arrivò a Castelnuovo a X del presente, dove stette VIII giorni, poi si partì et ando a Budua, dove dimorò 2 o 3 dì, et il Bassa dell' armata fece smantellare essa città Budua, come inutile, e da non potersi tenere, et dipoi se ne andò alla volte di levante, et hora di essa non si sà cosa alcuna. Prima che l' armata partisse dal Castel nuovo Uluciali, et Caracoggia con 80 vele se ne andorno in Dalmatia dove hanno saccheggiato et abbruciato Lesina vecchia et nuova, et molti altri casali su quelli scogli et hanno fatto di molti schiavi, gli quali al loro passare di quà habbiamo visto non senza le lagrime agl' occhi, che in verità era una gran miseria vedere dover i fanciulli in grandissimo numero menare in servitù, con pericolo di perdere il corpo et l' anima insieme. Noi non potendo aiutarli con altro, siamo ricorsi a quel che s' è potuto, et ne habbiamo fatto riscattare molti, con spese di parecchi migliaia di scudi, et più haveriamo fatto, se le nostre forze fossero maggiori. Ma nel passare di quei corsari, anche gli nostri sudditi con tutto ch' havessero comandamento di ritirarsi tutti alle montagne, hanno patito assai, perche ne sono stati fatti schiavi molti, de' quali pro parte ci è convenuto rescattare et parte di essi che non si sono ritrovati sono stati menati miseramente in servitù. Et se bene il danno de' cristiani, et specialmente de' nostri vicini, come sono gli Lesignani et altri Dalmatini, non meno preme a noi stessi che a loro, et lo stimiamo comune per più rispetti, nientedimeno intendiamo hora che alcuni spiriti maligni ci danno molte calunnie et dicono, che su l'armata Turchesca vi erano dei Ragugei assai, et che gli Ragusei l' hanno menata alli danni di Dalmatia; calunnie falsissime, et inventioni diaboliche, dovute da quelli che ci vogliono male, per travagliarci et affligerci in tutti quei modi che possono . . . . .«

Gundulićev opis objelodanio je Lujo Vojnović u ediciji *Depeschen des Francesco Gondola . . . ., Wien 1909*, str. 145—151, iz jednog zbornika Gundulićevih dopisa i izvještaja u privatnim rukama. U tom izvještaju obavješćuje i o turskoj navali na Korčulu Hvar. O prolazu turskih brodova kraj Dubrovnika i otkupu roblja ima na str. 150 ovaj pasus:

»Essendo hormai il decimo giorno del termine dato alli duoi Corsali, Ulucciali venne a Ragusa, ma non vi si fermò, perchè volse seguitare l' armata.

Il seguente giorno arrivò anchora Carahoggia et si tratenne un giorno et vendè alla Signoria et alli privati da trecento schiavi delle isole Venetiane, et la nobiltà con li mercadanti di Ragusa havevano contribuito in tale elemosina che haverebbono riscosso

turskih ruku kršćansko roblje, pa nas sve te okolnosti podsjećaju na dramatski spjev Hanibala Lucića, koji u svojoj *Robinji* prikazuje, naravno služeći se maštom, otkup kćeri hrvatskog bana u Dubrovniku iz ruku turskih trgovaca. Dosta je mladih ljudi u djetinjstvu ili u dječačko doba svršavalo u tursko ropstvo, pa su se mnogi i poturčili. Sve ovo nam evocira i pojavu Turčina u Kotoru u *Tripčetu* komediji Marina Držića, gdje se raspletom dramatske radnje među ostalim konstatira da je Turčin zapravo podrijetlom Korčulanin, naime sin Korčulanina Druška Grubišića, kojemu su sina *fuste turske uhitile,* kad je kao dijete išao u Pulju. No poturčili su se i odrasli ljudi i našeg podrijetla i oni iz Italije, tako da se Uluz-Alijeva i Karakozijina flota, koja je 1571. harala po Hvaru i Korčuli, sastojala dobrim dijelom od takozvanih renegata talijanskog podrijetla. Antun Rozanović u svojem opisu turske opsade Korčule opisuje nam također jedan zanimljiv istiniti slučaj govoreći o korčulanskoj plemićkoj obitelji Paletin. Iz tog roda je glasoviti dominikanac Vicko Paletin, misionar u Americi i stručnjak u teoriji nautike. Brat mu Antun pođe na more, bi zarobljen od Turaka, poturči se te dobi ime Jusuf i bi kapetan jedne galije u diverzantskoj Uluz-Alijinoj floti. Ovaj Antun-Jusuf navrati ovom prigodom u Dubrovnik, gdje je nastojao sastati se sa svojim srodnicima iz Korčule i u tom smislu pisao pismo u Korčulu. Hektorović u svom glavnom pjesmotvoru *Riban'ju i ribarskom prigovaran'ju* dosta moralizira, ali ganutljivi su zaista njegovi reci, u kojima parafrazira norme djela milosrđa tjelesnih i duhovnih kršćanskog morala, i gdje među ostalim spominje i djelo milosrđa *sužnje odkupujuć.* U ovo burno doba turskih i ostalih gusarskih naleta na našu obalu to nije bio samo članak opće moralne sheme, već je zaista to spominjanje imalo i svoje djelotvorno značenje.

Među proturječnostima u historijskom razvoju, često i tragičnom, hrvatskog naroda događalo se i to da su Uskoci, ti zatočnici borbe protiv Turaka i ujedno oni koji su stvarno na Jadranskom moru svojim akcijama pobijali mletački *dominium maris,* harali i naše predjele pod vlasti mletačkom kao i one pod vlasti slobodne Dubrovačke republike, pa čak i iste kršćane pod Turskom. U stanovitim političkim trenucima, kad su i Mleci ratovali protiv Turaka, znali su Uskoci otupiti žalac protiv Mlečića. Hektorović u već spomenutoj pjesničkoj poslanici Nalješko-

quattrocento altri anchora che restavano su le galere, se quel corsale non gli avesse negati, per non offender li capitani suoi che vi erano presenti. Alli schiavi reccatati la Signoria et li detti privati dettero libertà intera, col offerirli de più che chi voleva ritornare a casa sua, gli si darebbe navigli et danari, chi non, gli si darebbe indrizzo et modo da viver. Et così molti andorno via caricati da Ragusei di molte cortesie; molti altri che sapevano che a casa loro non li era rimasto alcun bene, et parecchi putti, erano piccoli, non sapevano di onde erano, perchè vi era anche de putti et donne delle isole greche di Cefalonia et delle altre, ne erano conosciuti da alcuni, furno spartiti a Ragusa et raccolti per le case de Nobili et di altri et dati alli arteggiani che si alevassero, in modo che li si è usata incredibil carità, et alcune donne Zitelle sono state poste nelli monisteri delle monache, con provigione annua, acio non si possa dubitar del honor loro et poi maritate con grossa dote, et particolarmente ha fatto questo il S. Nicolò di Luigi di Gozze il quale ha dato alla sua schiava in dote scudi ottocento, oltra il ducento che ha dato in monistero di S. Toma che la ha nutrito dieci anni. Questa opera fatta con tanto religioso et nobil animo sia christiano contraccambio et premio alli Dalmatini, delli quali molti erano fra li detti raccattati che poco prima havevano sacheggiate molte ville Ragusee, oltre tante scorrerie che con li Uscochi hanno dato tuttavia al nostro paese.«

O izvještaju Marina, srodnika Petra Hektorovića, i o spomenutoj tradiciji vidi *Stari pisci hrvatski* VI str. VI—VII; — P. Kuničić: *Prigodom Otvora nove školske zgrade u Starom Gradu 20. travnja 1908,* Zadar 1908. str. 15; — isti: *Petar Hektorović. njegov rod i Tvrdalj* str. 15, 37—38.

Među ostalim za ilustraciju opće situacije važna je rasprava Jorja Tadiča: *Španija i Dubrovnik u XVI v.,* Beograd 1932, gdje o držanju dubrovačke vlade u godini 1571. vidi str. 114.

Zanimljivo je, da se u citiranim dubrovačkim dopisima veli *Lesina vecchia e nuova.* Naziv *Lesina vecchia* znači Stari Grad, a *Lesina nuova* grad Hvar. Takvo nazivanje imaju i Hektorović i Lucić. Hektorović u *Riban'ju* (u Bujasovu izdanju na str. 67) spominje *Stari Hvar,* a pismo Mikši Pelegrinoviću iz g. 1557. datira *u Starom Hvaru.* Lucić u poslanici Jerolimu Martinčiću veli: »*Sad me Vis, sad Stari, sad ima Novi Hvar*«, (*Stari pisci hrvatski,* VI str. 268).

viću iz 1541, u kojoj opisuje svoje bježanje s Hvara zbog turskog nasrtaja 1539, tuži se na Uskoke veleći:

Uskoci daše trud i zločinci ini,
Hvala ti na svemu bud', moj Bože jedini,
Koji nas od njih ruk milo obvarova,
I skrativ čudnih ruk, pokoj nam darova.[40]

Bez sumnje bilo je u djelovanju Uskoka i pljačkaških poriva, no oni imaju političku pozadinu borbe protiv Mletaka i Turske, a i protiv Dubrovnika, kojeg vlada vodi neutralističku politiku punu obzira prema Turcima plaćajući im harač. Naravno, sve je to posljedica tadašnje političke rascjepkanosti hrvatskog naroda. No pljačkaški elemenat dolazi do izražaja i u tome, što su se u pljačkanju dubrovačkog teritorija pridruživali Uskocima kadikad poneki stanovnici iz mletačke Dalmacije, ali i tu je pozadina mletačko intrigiranje protiv Dubrovnika kao tobožnjeg saveznika Turaka.[41]

Usred svih tih teških, burnih i bolnih događaja, koji su dio stoljetnih borba hrvatskog naroda, umire Petar Hektorović 1572. god.

V

Iz dosadašnjeg prikaza vidjeli smo već dosta o znatnom kulturnom cirkuliranju između Hvara, Korčule i Dubrovnika. Možemo samo nešto nadodati. Već više puta spomenuti Vinko Pribojević u svojem predavanju održanom na Hvaru dičeći se Dalmacijom kao cjelinom spominje razne glasovite ljude iz dalmatinskih gradova od Raba do Kotora i Budve, pa tako spominje i one Dubrovnika i Korčule. Među Dubrovčanima spominje od ranijih dominikanca Ivana Stojkovića, koji se naročito proslavio na Baselskom koncilu 1433. i svojim raznim teološkim djelima. Spominje kao Dubrovčanina glasovitog filozofa franjevca Jurja Dragišića, poznatog u znanstvenom svijetu pod latiniziranim humanističkim prezimenom Benignus (1450—1520), rodom iz Srebrnice u Bosni, ali koji je dugo djelovao u Dubrovniku, te humanističke latinske pjesnike Iliju Crijevića (1463—1520) i Ivana Gučetića (1451—1502). Pribojević spominje Korčulu pod starim rimskim nazivom Corcyra Nigra, ali spominje i suvremeno njezino hrvatsko ime *Korčula* (Corçula, str. 192). Spominje glasovitog za svoje doba a danas zaboravljenog pravnika Korčulanina Frana Nikoničića, poznata i pod prezimenom Nigretić i Nikoević, koji je neko doba živio u Poljskoj, čija su pravna djela 1541. tiskana u Krakovu i čekaju na daljnja proučavanja.

Imali smo prilike spomenuti pjesničke poslanice, koje je Petar Hektorović izmijenio s dubrovačkim pjesnicima. Nikola Nalješković šalje i pjesničke poslanice hvarskim književnicima Đivanu Parožiću i Hortenziju Bartučeviću i oni njemu.[42] Hrabri branitelj Korčule od Turaka Antun Rozanović osim spomenute već latinske pjesme o štapu, koji je Nalješković poslao Hektoroviću, piše latinsku pjesmu o poslanici *U knjigah Čičeron,* koju je isti Nalješković bio poslao Hektoroviću.[43] Rozanović se u svojem djelu o turskoj opsadi Korčule dotiče i događaja na Hvaru i naročito hvali junačko držanje stanovnika Jelse. Korčulanskog

[40] *Stari pisci hrvatski,* VI, str. 72—73.
[41] Vidi u vezi s ovim citat pri kraju iz Gundulićeva opisa u bilješci 39.
[42] *Stari pisci hrvatski,* V, str. 332—334.
[43] *Stari pisci hrvatski,* V, str. 348.

pjesnika vlastelina Ivana Vidali, kako vidjesmo, poznaju i poštuju i na Hvaru. I na Hvaru je postojala plemićka obitelj Vidali. Trebalo bi istražiti, da li ima genealoških veza između korčulanskih i hvarskih Vidala.[44] Hvarski pjesnik Mikša Pelegrinović bio je neko vrijeme notar na Korčuli, a zatim u Zadru kancelar kod kriminalnog suda, ali je navraćao i u svoj zavičajni grad Hvar. G. 1557. Pelegrinović piše pjesničku poslanicu dubrovačkom pjesniku Sabu Mišetiću Bobaljeviću, a ovaj mu odgovara također pjesničkom poslanicom.[45] Iz ove Bobaljevićeve poslanice saznajemo da je glasoviti dubrovački komediograf Marin Držić bio tada u posjetu kod Pelegrinovića. Držić je i inače bio dobro poznat na Hvaru.[46] I književna pojava Mikše Pelegrinovića je usko povezana s dubrovačkom književnosti.

Petar Hektorović nije samo pjesnik, nego i u povijesti naše arhitekture graditelj Tvrdalja, u kojem osim građevne kamene arhitekture imamo i one vrtne. Sam Hektorović u svome *Riban'ju i ribarskom prigovaran'ju* opširno opisuje svoj perivoj i biljke u njemu te na kraju spominje Mavra Vetranovića, koji mu je poslao sadnice, ovim riječima:

Tko mi dobavi i čini saditi
Bog mu daj u slavi nebeskoj živiti!
Meni počtovani Dom Mavar posla toj
s čeprisi, ke hrani gizdavi perivoj.[47]

Poznata je u 15. i 16. st. dubrovačko-korčulanska umjetnička škola klesarskog obrta i graditeljstva, temeljena na ekonomskoj osnovici korčulanskog kamena.[48] Ona je zračila iz Dubrovnika i Korčule na cijelo dalmatinsko područje, pa tako i na susjedni Korčuli grad Hvar. Naravno, i Hvar ima svoje brojne majstore, od kojih neki rade i u Korčuli. Na razmeđi 15. i 16. st. glasoviti korčulanski graditelj Marko Andrijić počinje graditi vitki zvonik franjevačke crkve na Hvaru, a rad njegov nastavljaju brat mu Vlaho te korčulanski majstori Frano i Nikola Španić. Zvonik hvarske katedrale gradili su Korčulani Nikola Karlić i Marko Pavlović Milić, a jer je i on nastradao u doba turskog haranja 1571, početkom 17. stoljeća sudjeluje pri njegovoj obnovi korčulanski graditelj Ivan Pomenić. Zvonik hvarske katedrale postao je još u 16. st. uzorom i drugim hvarskim zvonicima crkve Sv. Marka i crkve Sv. Venerande.[49]

*

Dalmatinska književnost, uključiv dakako i slobodni Dubrovnik, je cjelina, a to među ostalim dolazi do izražaja i na liniji Hvar—Korčula—Dubrovnik. To je osjetio već i Frano Marija Appendini, talijanski pijarist koji je boravio u Dubrovniku i priljubljen tom gradu, u svojem djelu

[44] Kuničić: *Petar Hektorović, njegov rod i Tvrdalj*, str. 9.
[45] *Stari pisci hrvatski*, VIII, str. 194—201, 212—219.
[46] Vidi Rafo Bogišić: *Marin Držić i Martin Benetović* (časopis »Dubrovnik«, 1967 br. X).
[47] U Bujasovu izdanju str. 68—69. O Tvrdalju vidi Cvito Fisković: *Hektorovićev Tvrdalj* (Bulletin Instituta za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije, V br. 2 kolovoz 1957).
[48] O njoj su se nazrijevali elementi već i prije, ali ju je jače uočio i svestrano u brojnim svojim radovima prikazao Cvito Fisković. Vidi Dušan Berić: *Bibliografija C. Fiskovića (Prilozi povjesti umjetnosti u Dalmaciji* — Izdanja Konzervatorskog zavoda Dalmacije u Splitu 15 g. 1963).
[49] Vidi među ostalim Vladislav Brusić: *Zvonik franjevačke crkve sv. Marije od Milosti u Hvaru* (»Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku« za godinu 1928. i 1929. publiciran g. 1932); — C. Fisković: *Ljetnikovac Hanibala Lucića u Hvaru* (»Anali Historijskog instituta u Dubrovniku« VIII—IX g. 1960—61. naročito na str. 184, 192, 195—200); — Kruno Prijatelj: *Umjetnost XVII i XVIII stoljeća u Dalmaciji*, Zagreb 1956. str. 19, 85 prema podacima Ksenije Cicarelli.

Notizie istorico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei (Historijsko-kritičke napomene o starinama, povijesti i književnosti Dubrovčana) izdanu 1802—1803. u Dubrovniku. Stoga on smatra potrebnim osvrnuti se s posebnim obrazloženjem i na ostale dalmatinske pisce te među ostalim govori o Starograđaninu Petru Hektoroviću, Hvaraninu Hanibalu Luciću, Korčulaninu Petru Kanaveliću, Splićanima Marku Maruliću i Jerolimu Kavanjinu, Zadranima Brnu Karnarutiću i Petru Zoraniću i mnogim drugima. Bilo je tendencija da se dalmatinska odvoji od hrvatske književnosti, a pogotovu da se od *dubrovačkog* dijela dalmatinske književnosti učini neki posebni kulturni »corpus separatum«. No zato je već Šime Ljubić, rodom iz Hektorovićeva hvarskog Starog Grada u svom poznatom i danas još vrlo vrijednom djelu *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske,* izdanu u Rijeci 1864. i 1869. jasno, razgovijetno i znanstveno opravdano odredio opseg hrvatske književnosti, odredivši jedino posebne regije, unutar kojih se razvijala, i nazvavši sve tri hrvatskim imenom. U drugoj knjizi, izdanoj g. 1869, paragraf 6, ima prve riječi naslova *Radilci Hrvatsko-Dalmatinski,* paragraf 7: *Radilci Hrvatsko-Slavonski,* paragraf 8: *Radilci Hrvatsko-Kajkavski.* Kao Dalmaciju uzima cijeli kulturno-geografski pojam Dalmacije uključivši Dubrovnik i Boku Kotorsku, no zanimljivo je da u tu hrvatsko-dalmatinsku regiju uvrštava istarske i bosanske književnike. Pisac rođen u Hektorovićevu Starom Gradu, tada nastanjen u Zagrebu, u izdanju tiskanu u Rijeci jasno je iskazao jedinstvo hrvatske književnosti.

O NEKIM OSOBINAMA JEZIKA PETRA HEKTOROVIĆA

Aleksandar Mladenović

I

Kao literarna figura Hvaranin Petar Hektorović (1487—1572) dobro je poznat u našoj nauci o književnosti. Zajedno s ostalim piscima, svojim savremenicima: Markom Marulićem, Petrom Zoranićem, Hanibalom Lucićem i dr. autor *Ribanja i ribarskog prigovaranja* ulazi u grupu naših najznačajnijih književnih stvaralaca na području čakavske Dalmacije XVI stoleća. Interesovanje za njega uopšte, za njegovu ličnost i za njegova dela, ni danas nije u nauci prestalo biti aktuelno iako je o njemu kao književniku dosta pisano. O tome nesumnjivo svedoče kako radovi o Petru Hektoroviću objavljeni kod nas u novije vreme, tako i ovaj naučni skup proučavalaca ovoga pisca, održan u Starom Gradu na Hvaru i Splitu (1—4. IX 1968), a koji je organizovan povodom 400-godišnjice izlaska iz štampe Hektorovićevog *Ribanja* i drugih njegovih sastava. Ovaj značajan jubilej za našu kulturu svakako je već od ranije značio i određen podsticaj mnogim naučnim radnicima u daljim i novim proučavanjima pisca *Ribanja,* o čemu svedoče njihovi prilozi podneseni na pomenutom skupu.

U vezi sa jezikom Petra Hektorovića treba istaći da je on do danas ostao neproučen iako je još 1953. godine Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti izdala fototipski njegova dela, odnosno jedinu njegovu knjigu štampanu 1568, i samim tim učinila dostupnim naučnoj javnosti original delâ ovoga pisca. Inače, bilo je ranije naučnih radnika (N. Petrovski, Luka Zima, Vjenceslav Glavan, Mate Hraste) koji su u svojim radovima, nenamenjenim neposredno i isključivo proučavanju jezika Petra Hektorovića, ukazali na izvesne osobine jezika pisca *Ribanja.*[1] Dakle, u celini uzev, jezik Petra Hektorovića u nauci nije ispitan, što je do danas predstavljalo nesumnjivu prazninu u istoriji srpskohrvatskog jezika, odnosno u našoj istorijskoj dijalektologiji.

U najnovije vreme, u posebnoj monografiji,[2] ispitane su, pored grafije i pravopisa, fonetske, morfološke i određene sintaksičke osobine Hektorovićevog jezika. Obraćena je pažnja i tvorbi reči, naročito imenica, a takođe i nekim leksičkim odlikama jezika autora *Ribanja.* Pored toga, posebno je proučen i jezik narodnih pesama koje je Hektorović

[1] Up. N. Petrovskij, *O sočinjenijahъ Petra Gektorovića* (1487—1572). — Kazanь, 1901, 259—269; — L. Zima, *Njekoje, večinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine.* — Zagreb (*Djela JAZU*, knj. VII), 1887, str. 342; — V. Glavan, *Kongruencija u jeziku starih čakavskih pisaca.* — »Južnoslovenski filolog«, Beograd, 1927—1928, knj. VII, sv. 1—2, 111—159; — M. Hraste, *Čakavski dijalekat ostrva Hvara.* — »Južnoslovenski filolog«, Beograd, 1935, knj. XIV, 4, 6, 7, 8, 10, 12, 36.

[2] Up. moju knjigu pod naslovom: *Jezik Petra Hektorovića* koju je publikovala Matica srpska u Novom Sadu u svojoj ediciji posebnih izdanja (1969).

uneo u svoje pomenuto delo. Sva ova ispitivanja jezika Petra Hektorovića vršena su na originalnom izdanju njegovih dela (Venecija, 1568), odnosno na već pomenutoj, fototipski publikovanoj, jedinoj Hektorovićevoj knjizi.

II

Ovom prilikom, u kraćem referatu podnešenom na naučnom skupu koji je posvećen Hektorovićevom jubileju, biće reči, uglavnom informativno, samo o nekim osobinama jezika ovoga pisca.

1. Hektorovićeva latinička grafija, način obeležavanja pojedinih glasova, odlikuje se usavršenošću koja se ogleda u obeležavanju glasova: *c, č, s, š, z, ž, i, j,* što omogućava da se latinica ovoga pisca može čitati uglavnom bez teškoća. Ovo znači da Hektorovićeva grafija u najvećoj meri ne otežava ispitivaču sagledavanje odgovarajućih crta u jeziku pomenutog pisca, što, kako je poznato, nije slučaj sa grafijom P. Zoranića, M. Marulića, kao i drugih čakavskih pisaca i spomenika gde razni glasovi nisu grafijski dosledno diferencirani (na primer: glasove *c-č i z-ž* Marulić piše na isti način: *c* i *z*, glasove: *i-j*, i *z-ž* Zoranić obeležava grafijama: *i-y* i *x-z* i dr.;[3] Hektorović označava: glas *c* sa *ç*, *č* sa *c*, *z* sa *z*, *ž* sa *x*, *j* sa *y*, *i* sa *i* i dr. — na primer: *reçimo* R 7 *odlucih* R 5, *razum* R 3, *sluxbu* M 92, *naydoh* R 3, *gdi* R 3 i sl.).[4] Ne ulazeći ovde u analizu celokupnog materijala, navedeni primeri potvrđuju već pomenutu usavršenost grafije Petra Hektorovića koja je zastupljena u velikoj meri u njegovoj latinici. Ovaj zaključak je neobično važan s obzirom na vreme kada ovaj pisac živi, odnosno kad se ima u vidu činjenica da je grafija pomenutih i drugih ovde nepomenutih starih pisaca, Hektorovićevih savremenika, daleko zaostajala po usavršenosti iza načinâ obeležavanja glasova autora *Ribanja.*

2. Hektorović upotrebljava dva akcenatska znaka (´ `) radi obeležavanja dugih akcentovanih i dugih neakcentovanih slogova (u položaju ispred sloga pod akcentom). Poređenjem sa današnjim hvarskim akcenatskim sistemom, koji nam je uglavnom poznat iz radova M. Hrasta,[5] vrednost pomenutih Hektorovićevih znakova može se dešifrovati. Tako se otkriva da je autor *Ribanja* u svom jeziku imao akcente: ⟨ , ~, a takođe i neakcentovanu dužinu (kratki silazni akcent, odnosno kratke akcentovane i kratke neakcentovane slogove, Hektorović nije označavao), kao na primer: nom. jd. *dár* R 14 (danas na Hvaru *dôr), kojí* R 3 *(kojî),* 1. lice jd. prez. *nisám* MP 17 *(nisôn),* — nom. jd. *gospodár* R 14, *gospodàr* R 47 *(gospodõr),* gen. jd. *gospodé* MP 69, L 81 *(gospodẽ),* — nom. jd. *víno* R 15 *(vīnȍ),* gen. jd. *ljùbavi* R 68 *(jūbȁvi), púta* MP 70 *(pūtȁ)* i sl.[6]

3. U svom jeziku Hektorović je imao 28 fonema od čega pet vokala: *a, e, i, o, u.* Samoglasničko *r* u jeziku ovoga pisca nije postojalo jer je

[3] Up. T. Maretić, *Istorija hrvatskoga pravopisa hatinskijem slovima.* — Zagreb (*Djela JAZU* knj. IX), 1889, 11, 12, 25, 26; — A. Mladenović, *Fonetske i morfološke osobine Marulićevog jezika.* — »Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu«, Novi Sad, 1957, knj. II, 116; — G. Ružičić, *Jezik Petra Zoranića. Zadarski dijalekat u početku XVI veka.* — Beograd (Biblioteka »Južnoslovenskog filologa« 2), 1930, 13.

[4] Up. i T. Maretić, n. d., 22, 23. Skraćenica *R* odnosi se na *Ribanje* a *M* na Hektorovićevu pesmu Mavru Vetranoviću od 1. VII 1556. Brojevi uz primere označavaju stranicu u pomenutom fototipskom izdanju Hektorovićevih dela od 1953.

[5] Pored već pomenute studije M. Hrastea o govoru Hvara, up. i njegov rad: *Crtice o bruškom dijalektu.* — »Južnoslovenski filolog«, Beograd, 1926—1927, knj. VI, 180—214.

[6] Skraćenice *MP* i *L* odnose se, prva, na poznatu Hektorovićevu proznu poslanicu Mikši Pelegrinoviću (20. X 1557) i, druga, na njegovu pesmu posvećenu Graciozi Lovrinčevi.

bilo devokalizovano u *ar*. Niz kvalitetnih promena dugih samoglasnika, koje odlikuju današnji govor ostrva Hvara *(a>ao, e>ie, u>uo)*,[7] bilo u dugim naglašenim bilo u dugim nenaglašenim slogovima, ne može se sagledati u Hektorovićevim delima.

Broj suglasnika u jeziku autora *Ribanja*, u poređenju, na primer, sa našim današnjim književnim jezikom, manji je za dva konsonanta jer nedostaju afrikate *đ* i *dž*, što je, naravno, u skladu sa osobinama čakavskih govora (up. *mlaji* R 16, *saržba* R 52 i sl.).

4. U pogledu refleksa staroga samoglasnika *jat* Hektorović je ikavac, što se podudara sa njegovim hvarskim poreklom, odnosno sa njegovom pripadnošću današnjem čakavskom dalmatinskom dijalektu. Retki ekavizmi: *vence* N 85,[8] *telesnoga* R 64, *bolezan* R 54, *cesar* R 61, kao i primeri sa mešovitim ekavsko-ikavskim refleksom: *sisti* R 31, *sedoše* R 30, *veruj* R 19, *ne viruj* R 57 i sl., ne predstavljaju uglavnom nikakvu specifičnost Hektorovićevog jezika, jer su ove crte poznate i jeziku drugih čakavskih spomenika i pisaca iz Dalmacije XV i XVI stoleća: Zadarskom lekcionaru, M. Maruliću, P. Zoraniću i dr. One karakterišu uglavnom i današnji govor Hvara,[9] te ulaze u opštu odliku čakavskih dalmatinskih govora posmatranih kako u dijahronijskoj tako i u sinhronijskoj perspektivi.

5. Nekadašnji nazal prednjega reda u poziciji iza suglasnika *j, č* i *ž*, nedosledno je zamenjen u Hektorovićevom jeziku čakavskim refleksom *a*, jer se pored primera: *jazik* R 40, *poča* R 67, *žadni* R 19 i sl., javljaju i slučajevi kao *jezika* R 68, *poče* R 7, *žednoga* R 64 i sl. sa štokavskim refleksom *e*. Ovom nedoslednošću Hektorovićev jezik se podudara sa jezikom do sada proučenih starih pisaca i spomenika sa područja čakavske Dalmacije XV i XVI stoleća (samo ne i sa Zadarskim lekcionarom), kao i sa nizom govora na području današnjeg čakavskog dijalekta.[10] Samim tim, ispitivanje jezika autora *Ribanja* potvrdilo je naša dosadašnja znanja u pogledu ove pozicione fonetske promene nekadašnjeg nazala prednjega reda: da je, bar na području čakavske Dalmacije, od kraja XV a naročito od XVI stoleća prisutan dvojak refleks *a/e*. Pored toga, ispitivanje Hektorovićevog jezika u ovom pravcu takođe je potvrdilo i sledeću činjenicu poznatu iz dosadašnjih proučavanja čakavskih spomenika i današnjih govora sa toga terena: da se refleks *a* mesto pomenutog starog nazala sreće samo u pojedinim rečima, u korenu pojedinih leksema, mada i tu u većini slučajeva nedosledno. Na osnovu ovoga možemo pouzdanije govoriti o s t a r o j fonetskoj pozicionoj promeni nazala prednjega reda na celom čakavskom području, s tim što se još u Hektorovićevo vreme ova izmena ogledala u leksički ograničenim slučajevima. Potiskivanje refleksa *a*, što i Hektorovićev jezik pokazuje, vršeno je kako jezičkim procesima unutar samog čakavskog dijalekta (naročito morfologizacijom: uopštavanjem nastavka *-e* i tamo gde su postojali uslovi za ovu pozicionu promenu nalaza prednjega reda; up. npr. 3. lice množine prezenta *drže : mole* i sl.), tako i spoljnim faktorom: uticajem susednih štokavskih govora.

[7] Up. M. Hraste, *Čakavski dijalekat ostrva Hvara*, 4—5.

[8] Skraćenica *N* odnosi se na Hektorovićevu pesmu *Nadgrebnica . . . Franetu Hektoroviću . . .*

[9] Up. M. Rešetar, *Primorski lekcionari XV vijeka*. — Rad JAZU, Zagreb, 1898, knj. 134, 109—110; — A. Mladenović, n. d., 91—94; — G. Ružičić, n. d., 59, 60, 61—62; M. Hraste, *Cakavski dijalekat ostrva Hvara*, 7.

[10] Up. M. Rešetar, n. d., 107; — G. Ružičić, n. d., 79; — A. Mladenović, n. d., 97—98; — M. Hraste, *Čakavski dijalekat ostrva Hvara*, 16 i dr.

6. Prisustvo refleksa $o < l$ u određenom broju primera u jeziku autora *Ribanja*, pored, naravno češćih slučajeva sa *l* (npr. *bil* R 33, pored *bio* MP 71, *poznal* MP 72, pored *poznao* MP 72 i sl.), ukazuje jasno ne samo na prisustvo ovog štokavizma u Hektorovićevoj čakavštini već i na bliskost ove crte jeziku pomenutog pisca. Ovo drugo se naročito potvrđuje činjenicom da je Hektorović u svojoj p r o z i, u poznatoj poslanici Mikši Pelegrinoviću, od ukupno 25 upotrebljenih oblika na *-l* i jednog sa *-l-* (*dilnika* MP 70), jedanaest primera doneo sa *-o*. U stihu je Hektorović forme na *-o* upotrebio isključivo u rimi mada ponekad (4 puta) i u trinaestercu, što opet upućuje na priličnu bliskost ove crte njegovom jeziku. Za ovu osobinu znaju i drugi pisci i spomenici sa područja čakavske Dalmacije, kao npr. M. Marulić (ne samo u stihu već i u prozi), P. Zoranić i Bernardin Splićanin,[11] tako da ona ne predstavlja odliku isključivo jezika pisca *Ribanja*. Ova crta svedoči o nesumnjivom, dosta intenzivnom štokavskom uticaju na čakavski dalmatinski dijalekat krajem XV i u XVI stoleću, koji se ostvarivao direktnim mešanjem čakavskog i štokavskog življa, kao i prenošenjem narodnih umotvorina sa istoka na zapad našeg jezičkog područja.

7. U Hektorovićevom jeziku nekadašnji predlog-prefiks *v + poluglasnik* na početku reči u tzv. slabom položaju redovno je zamenjen sa *u*. Iako grafija u ovom pogledu predstavlja teškoću za uočavanje pomenute osobine u jeziku autora *Ribanja*, jer se glasovi *u* i *v* beleže istim znakom: *u/V*, — na osnovu situacije u Hektorovićevom stihu, dvanaestercu, dolazi se do pouzdanog zaključka o prisustvu pomenutog refleksa *u (u njoj* R 20, *u nj* (orig. *ú gn)* R 34, *ulizši* R 5 i sl.). Refleks *v* od nekadašnjeg predloga *v + poluglasnik* u slabom položaju, koji se sreće dosta često u stihovima P. Zoranića,[12] nije poznat Hektorovićevom jeziku. Kako je Hektorovićeva situacija u pogledu ove osobine gotovo identična sa stanjem odgovarajuće crte u Marulićevom jeziku i u jeziku Bernardina Splićanina (sa slabim poluglasnikom *v + poluglasnik* daje *u* i ređe, analoškim putem, refleks *va:* npr. *vazima* R 11 i sl., a sa jakim poluglasnikom — *va: van* R 5, *vazda* R 7 i sl.),[13] to se može, svakako i s pravom, uzimati da je ova osobina (refleks *u*) autohtonog, čakavskog porekla i da ne mora predstavljati štokavski uticaj. Prisustvo ovog refleksa *u* u jeziku Petra Hektorovića još više sugerira zaključak o tome da je u čakavskom dalmatinskom dijalektu, u njegovom srednjem i južnom delu, nekadašnja grupa *v + poluglasnik* u slabom položaju na početku reči imala isti razvitak kao i u štokavskom.

8. Samoglasničko *r* u svom jeziku Hektorović nije imao. Mesto ovoga glasa kod njega nalazimo *ar* čime se, inače, danas odlikuju čakavski govori (npr.: *parvi* R 6, *barzo* R 17, *smart* R 57 i sl.). Devokalizacija vokalnog *r* u jeziku pisca *Ribanja* uzeta je kao fakat na osnovu p o t p u n o d o s l e d n o g beleženja ovoga glasa kombinacijom grafija *ar* u svim Hektorovićevim delima. Koliko je d o s a d a poznato stanje u ovom pogledu u drugim čakavskim dalmatinskim spomenicima, može se reći da je Hektorović jedini pisac koji je d o s l e d a n u pisanju *ar* umesto vokalnog *r*, jer kod drugih starih autora pored *ar* nalazimo, češće ili ređe, i druge načine označavanja ovoga glasa.[14] Šarenilo u obeležavanju

[11] Up. A. Mladenović, n. d., 101—103; — G. Ružičić, n. d., 84; — M. Rešetar, n. d., 106.

[12] Up. G. Ružičić, n. d., 86. Radi se o $f < v +$ *poluglasnik* ali samo u predlogu a ne i u prefiksu.

[13] Up. A. Mladenović, n. d., 99; — M. Rešetar; n. d., 104.

[14] Up. kod Marulića pored *ar*, upotrebu i *er, ra, r*, kod Zoranića *ar* i *er*, kao i u Zadarskom lekcionaru i dr. (T. Maretić, n. d., 11, 26; — A. Mladenović, n. d., 103; — G. Ružičić, n. d., 41, 90).

samoglasničkog *r* u nekom spomeniku ne odražava, naravno, izgovor toga glasa već predstavlja grafijsku odliku određenog pisca ili pisara.

Treba istaći da određivanje glasovne vrednosti grafija koje se nalaze na mestu nekadašnjeg samoglasničkog *r*, predstavlja jedan od vrlo komplikovanih problema u proučavanju jezika naših starih čakavskih spomenika pisanih ili štampanih latinicom. Teškoću u rešavanju ovog pitanja čini mogućnost dvojakog čitanja odgovarajućeg načina označavanja vokalnog *r* (grafijska kombinacija *ar* može imati glasovnu vrednost *ar* i glasovnu vrednost vokalnog *r*). Pojedini autori, kao na primer N. Petrovski, A. Zaninović, P. Skok i J. Ham, u sagledavanju sudbine vokalnog *r* u Hektorovićevom i Marulićevom jeziku, polazili su od situacije u rimama, u stihovima pomenutih pisaca.[15] Naime, srok tipa: *Marka* + *tarka (Marko* : imen. *trk)*[16] upućivao je ove autore na zaključak da se u prvom slogu druge reči radi o *ar* a ne o vokalnom *r*. Utvrđena na ovaj način, glasovna vrednost grafije *ar* (fonetski: *ar)* u primeru *trka* (fonetski: *tarka*), ne može se, naravno, tek jednostavno preneti na celokupan jezik odgovarajućeg pisca ili spomenika, a još manje na celokupno dijalekatsko područje određenog vremena i terena (u ovom slučaju na čakavski dalmatinski dijalekat s kraja XV i s početka XVI stoleća). Iz prostog razloga što je ova jezička osobina otkrivena u r i m i, koja, samim tim, može značiti da je ona p o z n a t a određenom piscu, ali to istovremeno ne znači da je ona i b l i s k a njegovom jeziku, da predstavlja o d l i k u njegovog jezika. To bi bila »slaba« strana ovog metoda utvrđivanja sudbine vokalnog *r* u jeziku naših starih čakavaca.

S druge strane, traženje rešenja ovog problema samo u okviru grafije jednog pisca, kako je primenjeno ovoga puta kod Hektorovića, ima takođe svoju »slabu« stranu: zaključci do kojih se dolazi na osnovu grafijske analize određenog dela ili pisca važe u prvom redu samo za to delo ili za toga pisca i ne mogu se automatski prenositi na druge pisce i spomenike odgovarajućeg vremena, odnosno na čitavo određeno dijalekatsko područje. Konkretno ovo znači: devokalizovano samoglasničko *r*, u glasovnoj vrednosti *ar*, činilo je odliku jezika P. Hektorovića, što se ne može istovremeno uzeti da je to bila osobina i drugih pisaca i spomenika XVI stoleća sa terena čakavske Dalmacije, odnosno ne može se pouzdano smatrati da je to bila crta zajednička celom dijalektu pomenutog područja, jer se to, bar za sada, ne može dokazati.

9. Za više konsonantskih odlika, koje danas poznaje hvarski govor, Hektorovićev jezik pruža nesumnjive podatke da polovinom XVI stoleća nije još bilo došlo do njihovog formiranja u dijalektu otoka Hvara. Da pomenemo neke od njih. Dakle, Hektorovićev jezik zna za:

a) dobro čuvanje suglasnika *lj* mesto kojeg danas nalazimo *j* (npr. *ljubavi* R 13, *ljudi* R 51 i sl. prema današnjem *jubav* i sl.),

b) prisustvo isključivo grupe *jt (pojt(i)* R 4, 13 od *po* + *it(i)* i sl.) koja se danas sreće i u jotovanoj formi: *pot'* i sl.,

c) dosledno nepoznavanje pojave novog jotovanja koje je, sasvim retko, bilo prisutno u jeziku P. Zoranića, Bernardina Splićanina i u Zadarskom lekcionaru, ali ne i u jeziku M. Marulića,[17] a koje nalazimo,

[15] N. Petrovskij, n. d., 266—267; — A. Zaninović, *Marulićeva pjesma: Tužen'je grada Hjerozolima.* — »Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku«, Split, XLVII—XLVIII/1924—25, Prilog II, 5—6 nap. 8; — P. Skok, *O stilu Marulićeve Judite.* — »Zbornik Marka Marulića 1450—1950«, Zagreb (Djela JAZU 39), 1950, 180; — J. Ham, *Marulić i »Judita«.* — »Slovo«, Zagreb, 1962, knj. 11—12, 163—165.

[16] Radi se o rimi: *srka* + *Marka* + *trka* + *rastrka* V 141—144, odn. *vrsi* + *Tarsi* + *omrsi* + *smrsi* II 13—16 u *Juditi.*

[17] Up. G. Ružičić, n. d., 132; — M. Rešetar, »Rad JAZU« 136, 117—118; — A. Mladenović, n. d., 119.

ali nedosledno, danas na Hvaru naročito u vezi sa suglasnicima *lj, nj, t' (vesel'je, koreńe, prut'e* i sl.),

č) odsustvo pojave cakavizma, tj. zamene suglasničkih parova *c-č, z-ž, s-š*, »srednjim« konsonantima, što je inače danas odlika ne samo govora u mestu Hvaru nego i drugih čakavskih govora u Dalmaciji,

ć) nepoznavanje fonetskog zakona prelaska *-m* u *-n* (u nastavku), čime se odlikuje ne samo današnji hvarski govor, i. dr.[18]

Sve ove crte, kako nam Hektorovićeva dela pokazuju, nisu bile poznate jeziku autora *Ribanja*, što jasno svedoči o tome da su se one kasnije razvile u dijalektu ili lokalnom hvarskom govoru koji je u osnovici jezika pomenutog pisca. Naravno, u drugom čakavskom lokalnom govoru neke od ovih osobina mogle su biti poznate i u XVI stoleću, a i ranije (kao, na primer, prelaz *-m* u *-n* u jeziku P. Zoranića ili B. Splićanina).[19]

10. U vezi sa deklinacijom imenica treba istaći da Hektorovićev jezik, u skladu sa njegovom pripadnošću čakavskom dalmatinskom dijalektu, čuva u sebi mnoge stare osobine od kojih su neke uklonjene tokom razvitka hvarskog dijalekta od XVI stoleća do danas. Tako Hektorović poznaje, pored ostalog, i:

a) množinske oblike odgovarajućih imenica muškog roda bez umetka *-ov-/-ev- (gradi* R 65, *kralji* L 78 i sl.),

b) genitiv množine bez nastavka: *od prijatelj mnozih* MP 69, *šest mist* R 33, *od ruk tvojih* L 78 i sl., zatim s nastavcima *-of (-ov)* i *-i* (imenice m. roda): *onih darof* MP 70, *od prozori* R 8 i sl.,

c) dativ množine s nastavcima *-om/-em* i *-am: grihom* R 39, *sfim mišćanom tvojim* R 54, *prijateljem* MP 70, *ribam* R 6 i sl.,

č) instrumental množine s nastavcima *-i* i *-ami: s grisi* R 56, *s prijatelji mojimi* MP 69, *s vesli* R 47, *s zvizdami nebeskimi* R 41 i sl.,

ć) lokativ množine s nastavcima *-ih* i *-ah: u grisih* L 80, *na rukah* R 51, *po ulicah* R 57 i sl.

Sinkretizovane forme dativa, instrumentala i lokativa množine, i to za imenice m. roda (i imenice ž. roda na suglasnik) nastavkom *-ima(n)* a za imenice ž. roda na *-a* nastavkom *-ami(n)* i *-ima(n)*, koje predstavljaju odliku današnjeg hvarskog govora,[20] — ne dolaze u Hektorovićevom jeziku. Njihovo formiranje u pomenutom govoru potiče iz perioda posle pojave pisca *Ribanja.*

11. Posebno treba istaći da Hektorović, za razliku od Marulića, Zoranića, B. Splićanina i Zadarskog lekcionara, u svom jeziku ima zamenicu *što* R 8, 37, 38 itd. pored, naravno, češćeg *ča* R 40, 43, 50 itd. Njeno prisustvo u delima P. Hektorovića tumači se, svakako, štokavskim uticajem koji se na jezik autora *Ribanja* mogao realizovati i preko narodnih pesama i drugih umotvorina poreklom iz istočnijih oblasti našeg jezika.

12. Što se glagolskih oblika tiče, posebno treba pomenuti da su Hektorovićevom jeziku bile bliske sve forme koje čine danas odliku, na primer, našeg književnog jezika. U poređenju sa današnjim govorom ostrva Hvara jezik pisca *Ribanja* odlikuje se poznavanjem i vrlo čestom upo-

[18] Pomenute osobine iz današnjeg hvarskog govora up. u radu M. Hrastea: *Čakavski dijalekat ostrva Hvara*, 10, 11, 12.

[19] Up. G. Ružičić, n. d., 126—127; — M. Rešetar, »Rad JAZU« 136, 108; — A. Mladenović, n. d., 118; up. i moj rad: *Jezik »Zivota sv. Jeronima«.* — »Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu«, Novi Sad, 1964—1965, knj. VIII, 139—141.

[20] Up. M. Hraste, *Čakavski dijalekat ostrva Hvara,* 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31.

trebom, pored ostalih oblika, i imperfekta, aorista, kao i glagolskog priloga prošlog vremena, formi koje su, inače, gotovo sasvim nepoznate savremenom govoru pomenutog ostrva.[24] Jasno je da su ovi glagolski oblici iščezli iz upotrebe u ovom govoru periodu posle XVI stoleća.

13. Od niza sintaksičkih odlika Hektorovićevog jezika ovde bismo posebno pomenuli jednu arhaičnu crtu koja se lako uočava i koja daje određenu egzotičnu boju jeziku pomenutog pisca. To je stari redosled javljanja glagolskih i zameničkih enklitika u rečenici. U slučajevima kada dolaze jedna za drugom, redosled javljanja jeste sledeći: *zamenička* + *glagolska*. Na primer: *ja ti ću čudo rit* R 14, *jer ju ćeš imiti* R 68, *ter me ste varali* R 61, *koja mu su mila* R 40 i sl.

*

I ovaj kratak pregled nekih važnijih osobina jezika Petra Hektorovića ukazao je na nesumnjiv značaj proučavanja i poznavanja jezika ovoga pisca, čime su obogaćena naša znanja iz istorije srpskohrvatskog jezika i naše istorijske dijalektologije. Pored toga, na osnovu proučavanja jezika prvog zapisivača naših narodnih pesama pojedina pitanja iz istorijskog razvitka srpskohrvatskog jezika ne samo da se mogu potpunije sagledati već se i odgovarajuća njihova rešenja mogu naučno pouzdanije zasnovati i preciznije formulisati.

[24] Up. M. Hraste, *Cakavski dijalekat ostrva Hvara*, 36, i *Crtice o bruškom dijalektu*, 200.

TRAGOM RUKOPISÂ PETRA HEKTOROVIĆA

Frano Maroević

Rukopisi priznatih plodova srca i duha vrijedni su i dragi spomenici koji pobuđuju osjećaje divljenja, poštovanja i pijeteta prema njihovim autorima. To osobito vrijedi za djela pisana stoljećima prije nas, u kojima na već izblijedjelim pergamenama i dalje žive njihovi pisci. Zato takve autografe čuvamo kao dragocjene uspomene i dokumente tadašnje kulture i kao sjećanje na njihove pisce.

I rukopisi Petra Hektorovića imali su svoje historijsko značenje i vrijednost za našu povijest književnosti, napose onu renesansnog doba. Međutim, ti manuskripti nisu sačuvani i gotovo su svi ili propali ili su izgubljeni, bar za nas, za našu zbirku historijskog književnog blaga.

Kad slavimo 400-godišnjicu prvog štampanja *Ribanja* dužnost nam je da ustanovimo, u koliko je to moguće, što se dogodilo s rukopisima opusa Petra Hektorovića, napose s rukopisom *Ribanja i ribarskog prigovaranja.*

Stoga ću pokušati poći tragom tih rukopisa.

Da bi se taj cilj postigao, treba bar približno ustvrditi opseg književnog stvaralaštva Petra Hektorovića, a neće biti bez interesa najprije odrediti gdje je napisao najveći dio svojih radova i spjevao svoje remek-djelo *Ribanje i ribarsko prigovaranje.*

Ta lokacija je od važnosti za komentiranje i shvaćanje nekih pjesnikovih misli i oznaka u *Ribanju.*

Kad se govori o Petru Hektoroviću i njegovu stanu u Starom Gradu, onda se obično i nesvjesno misli na dvorac Tvrdalj kao kuću u kojoj je redovito stanovao i radio. Pa tako i kad se misli na mjesto skladanja *Ribanja* ono se povezuje s Tvrdaljem.

S obzirom na naziv Tvrdalj kako ga ja pišem, moram učiniti jednu digresiju, jer bi mi se moglo primijetiti da taj oblik nije ispravan. O ovom toponimu bilo je više puta govora u raspravama o Hektoroviću. On se upotrebljava u različitim oblicima, pa čak i u različitim značenjima. Tako Marin Franičević u svojoj vrlo interesantnoj i originalnoj radnji o pjesniku *(Ličnost i djelo Petra Hektorovića)* u kojoj je iznio mnoge nove misli o Petrovu djelu, u jednoj bilješci kaže: »U Akademijinu izdanju od 1874. krivo stoji Tvrdalj umjesto Tvardalj, kako piše Hektorović, jer se to *a* izgovaralo u Starom Gradu onda kao i danas«.[1]

Ova tvrdnja akademika Franičevića je samo djelomično tačna, pa bih htio da to pitanje stavim na čistac. Ime Tvrdalj je prastaro i nastalo je vjerojatno iz imena uvalice koja je prije tu bila, a na dnu koje se po predaji nalazila mala utvrda. Već djed našeg pjesnika, Hektor, dobio je

[1] M. Franičević, *Ličnost i djelo Petra Hektorovića*, Zagreb, 1962, str. 7.

od mletačkih vlasti koncesiju da može jedan dio uvale nasuti i na tom dijelu sagraditi kuću i magazu. Kasnije je i pjesnik sam dobio dozvolu daljnjeg nasipanja uvalice, pa je na taj način, kao i nekim kupovinama, došao do posjeda terena na kojem je podigao dvorac, perivoj i crkvu Sv. Roka.

Da je taj teren nastao nasipanjem, to se može i danas lako konstatirati iz konfiguracije tla koje se odmah iza Hektorovićeva posjeda penje prema crkvi Sv. Petra. U latinskim tekstovima povlastica ili gracija providura teren se nazivlje Tuardagl. Tako u povlastici providura Antuna Marcella iz 1448. stoji: »... pro se et successoribus suis nomine Comunis Lesinae iuxta consuetudines observatas et libertatem quam habet, dedit et concessit ser Hectori Antonij pro se et fratribus suis ac ipsarum haeredibus unum locum Comunis Civit. Vet. loco vocato Tuardagl pro faciendo unam domum seu magazenum prout ipsis placuerit longitudinis brachiorum 40 et longitudinis 15.«

U povlastici providura Frana Justa od 1463. piše među ostalim i ovo: »... al S. Hettore quondam ser Antonio pro se et haeredibus in Civitate Veteri in Tuardagl in mari possendi sicare et facere omnem suam voluntatem videlicet incipiendo ab angulo domus...« Dakle u latinskoj i talijanskoj formi, teren se nazivao »Tuardagl«. I Hektorović ga je pisao u takvoj ortografiji, pa zbog toga u prvom izdanju »Ribanja« od 1568.[2] imamo:

Na Tuardaglu mome, koji me posvoji,
ki, pravim svakom, čudno me opoji.

(*Ribanje*, st. 25 i 26)

Ili na drugom mjestu:

Kako im rekoh ja, tako učiniše,
i pri ner sunce sja, na Tuardagl dopriše.[3]

(*Ribanje*, st. 1663—1664)

Isto tako u talijanskom tekstu svoje veoma opsežne oporuke lokaciju na kojoj su podignute njegove zgrade uvijek nazivlje »Tuardagl«. Ali narod u Starom Gradu ne označava taj položaj u gradu riječju »Tvardalj«, nego u formi »Tvardõj«, a između jednog i drugog oblika dosta je razlike. Genitiv od »Tvardoj« je »Tvardoja«.

Međutim, u književnom govoru Starograđani izostavljaju prvi vokal »a« između suglasnika »v« i »r« i kažu »Tvrdalj«, a u genitivu »Tvrdalja«, a ne »Tvrdlja«, kako neki misle, jer u ovom slučaju drugo »a« Starograđani ne osjećaju kao nepostojano.

Ramiro Bujas prije nego je izdao *Ribanje* s komentarom i leksičkim tumačenjem, dolazio je više puta u Stari Grad da prouči mjesni dijalekt i put po moru tragom pjesnikova izleta. Kad u svojim bilješkama citira tekst, reproducira ga vjerno s imenom »Tvardalj«, ali u svom obrazloženju upotrebljava dosljedno formu »Tvrdalj«, što je sasvim ispravno.

Tako npr. kaže: »Prvi se put spominje ,Tvrdalj'« itd...[4]

Zatim: »Tvrdalj« je onda bio izvan grada.[5]

---

[2] *Ribanje i ribarsko prigovaranje i razliche stvari ine sloxene po Petretu Hectorovichiu, Hvaraninu.* In Venetia, apresso Gian Francesco Camotio MDLXVIII.

[3] Ibidem.

[4] R. Bujas, *P. Hektorović, Ribanje i ribarsko prigovaranje,* Zagreb, 1961, str. 20, bilješka 25.

[5] Ibidem, str. 21, bilješka 28.

Ali pjesnik pod imenom »Tvardagl« ne podrazumijeva samo uvalicu i teren na kojem je gradio svoju palaču, nego i samu zgradu. Njemu je riječ »Tvardagl« istodobno i sinonim za dvorac. Kad kaže: »Na Tvardaglu mome koji me posvoji«, sigurno nije mislio na lokaciju, nego na dvorac, jer ga je samo ovaj, u čiju je gradnju ulio mnogo ljubavi i uložio velika truda, mogao posvojiti, a nikako ne teren. Tako je ovaj stih shvatio i Ljubić u jednoj polemici oko rodnog mjesta Petrova, što mu je O. A. Zaninović zamjerio, tvrdeći da kod Hektorovića u *Ribanju* riječ »Tvardagl« znači isključivo plokatu kod palače. Zaninović kaže doslovce ovo: »Moramo odmah kazati da ovo Ljubićevo tumačenje naziva Tvrdalj, prihvaćeno od ostalih ne odgovara istini. Tvrdalj je mjesto, položaj, a ne zgrada što ju je Hektorović podigao u Starigradu. Tvrdalj označava bivšu, sada posve nasutu, dijelom kućama ispunjenu uvalicu, s južne strane i skoro u dnu starogradske luke«.[6]

Međutim, u Hektorovićevo doba plokata Tvrdalj nije ni postojala, kako se jasno vidi iz ovoga pasusa pjesnikove oporuke: »Et voglio, che ma. Lucrezia et ma. Julia in caso soprascritto et il patron, qual sarà a tempo delli luoghi et fabriche in detto Tuardagl, siano obligati spender ogni quinto anno un ducato nel scavar della valle di Tvardagl dove a loro parera meglio per lor commodità e di altri«.[7]

Dakle, Tvrdalj je tada bio još uvalica koju je Hektorović bio nasuo samo toliko koliko mu je bilo potrebno za zidanje svojih kuća, pa ju je čak od vremena do vremena davao čistiti od mulja, materijala i drugih nanosa, koji bi se u njoj za to vrijeme nakupili, a obvezao je i svoje baštinike na tu dužnost.

Još je vrijedno zabilježiti jedno tumačenje toponima Tvrdalj. U djelu Božidara Kovačevića[8] o Hektoroviću i njegovu *Ribanju* naziv Tvrdalj semantički je doživio jednu deformaciju, jer on o njemu kaže ovo: »Tvrdalj gradić na imanju pjesnikovom«.

Za ispravnost izgovaranja i pisanja riječi *Tvrdalj* nije kompetentan Hektorović, jer je on, kako je poznato, u svojim sastavima upotrebljavao mješavinu čakavštine, dubrovačkog govora i narodnog izraza.

Jedan jednostavan primjer može da to ilustrira. Svoje »Ribanje« razdijelio je na tri dijela, na tri dana, i to na: »Prvi dan«, »Drugi dan« i »Treti dan«. Očito se u Starome Gradu ni u njegovo doba nije govorilo, a ni danas se ne kaže »dan« nego »don« pa bi prema tome u starogradskom govornom izrazu morali pojedini dijelovi spjeva nositi naslove: »Parvi don«, »Drugi don« i »Treći don«.

Na otoku Hvaru ima nekoliko varijanata čakavštine koje se prilično razlikuju jedna od druge. Tako npr. vrbanjska varijanta ima više svojih karakteristika kojima se izdvaja od drugih, a na krajnjem istočnom dijelu otoka, u Sućurju, čak prevladava i štokavština.

Da se vratimo na pitanje u kojoj je kući i stanu Hektorović najvjerojatnije napisao gotovo sva svoja djela, a napose veliki spjev »Ribanje i ribarsko prigovaranje«. Dvorac na Tvrdalju ne dolazi u obzir, jer ga je pjesnik za cijelog života gradio, pa ga nije ni do smrti sasvim dovršio. Morao je dakle u Starome Gradu imati jednu drugu kuću gdje

---

[6] A. Zaninović, *Gdje se rodio Petar Hektorović,* »Građa za povijest književnosti hrvatske« 17, str. 70, Zagreb, 1949.

[7] Oporuka, prijepis u biblioteci Samostana dominikanaca u Starome Gradu, str. 34. — Prijepis je pronašao o. Petar Domančić 1958. god. (v. N. Račić, *Prijepis oporuke pjesnika Petra Hektorovića,* »Slobodna Dalmacija«, Split, IX 1958).

[8] B. Kovačević, *P. Hektorović, Ribanje i ribarsko prigovaranje,* Beograd, 1934.

je stanovao sa svojim roditeljima i nakon očeve smrti duže vremena sa svojom majkom Katarinom, gdje je radio i pisao. Sam kaže u *Ribanju:*

kim budmi zavezan kad njega napravljam,
i grad i gradski stan vele krat ostavljam . . .[9]

(st. 27 i 28)

To priznaje i O. A. Zaninović u svojoj raspravi o rodnom mjestu Petra Hektorovića: »Sigurno je da je Hektorović, kad je radio na Tvrdalju imao u Starigradu i svoj dom, svoju kuću, u kojoj je stanovao«.[10]

Kuća u kojoj je vjerojatno tada P. Hektorović stanovao jest ona na Trgu sv. Stjepana (v. sliku). Ne može biti nikakve sumnje da je ta pripadala Hektoroviću, jer se i danas nad gornjim arhitravom ulaznih vratiju nalazi uklesan plemićki grb njegove porodice. Zgrada je jednostavna s karakterističnom arhitekturom onoga doba. Ulazi se u dvorište iz kojeg kamene stube vode do »požola«, a odatle u stan. Zgrada ima velike konobe za vino i ostale poljoprivredne proizvode. Iz te je kuće Petar Hektorović otišao na trodnevni izlet po moru, a kad se vratio napisao je u njoj i svoj spjev u obliku poslanice Hjeronimu Bartučeviću.[11] U *Ribanju* nalazimo potvrdu ovoj tezi, jer je u njemu označeno mjesto na obali starogradske luke s kojeg su se uputili Hektorović i ribari na lovljenje. Stih: »Svi ulizši u plav veselo *pri ploči« (Ribanje,* 63)[12] jasno određuje da je brod, određen za izlet, bio privezan kod »ploče« na obali i da su se tu ukrcali. Ta se ploča i danas nalazi na rubu pločnika obale, gotovo sasvim na dnu starogradske luke. Po njoj se je cijeli prostor od mora pa preko trga prema jugu zvao sigurno već u XVI stoljeću (a zove se i danas) »Ploča«.

Petar se ukrcao na ovom mjestu, jer je ono bilo najbliže njegovu stanu na plokati sv. Stjepana. Kad bi on bio stanovao na Tvrdalju ili na ma kojem drugom kraju grada, ribari bi bili odveli brod na onaj dio obale koji je bio najbliži Petrovoj kući.[13] Pošto nisu pošli na Tvrdalj, koji je od Ploče prilično daleko, znači da se nije ukrcao na Tvrdalju i da tamo nije u to vrijeme ni stanovao niti je napisao *Ribanje.* I stihovi u kojima precizira da je ribar Nikola skočio iz lađe i potrčao da donese naprave i alat koji bijaše zaboravio, kao i soli »ka se kupi liti ku trate na stoli ljudi plemeniti«, pa se je kroz kratko vrijeme vratio, isto tako ukazuje na to da je kuća Hektorovićeva bila blizu, jer je Nikola sigurno sve to donio iz gospodareve kuće, a pogotovu sol koju upotrebljavaju samo plemići, kako je to pjesnik izričito naglasio. Pošto smo ovako s velikom vjerojatnošću odredili gdje je veći dio života stanovao i radio Petar Hektorović, što je svakako od historijskog značenja, tim više što je ambijent u kojem je živio bio centralni dio grada s tada još brojnim ostacima spomenika grčkog Farosa i središtem vjerskog kulta onoga doba, što je sve sigurno imalo utjecaja na njegov klasično izobraženi duh, možemo pristupiti određivanju opsega pjesnikova opusa.

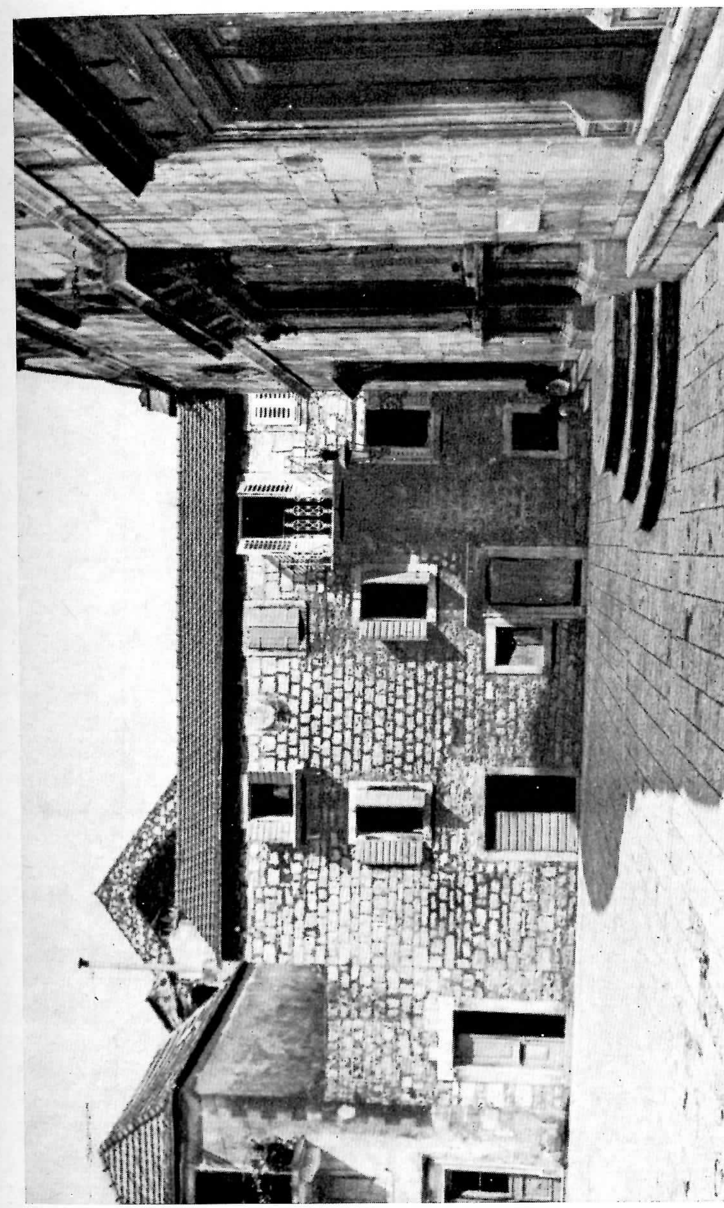
[9] »Stari pisci hrvatski«, VI, Zagreb, 1874.

[10] A. Zaninović, »Građa« 17, str. 173.

[11] Što se tiče prezimena Bartučević, Hektorović ga tako piše u svojoj posveti, što znači da su ga tako i zvali, dok ga Bujas pretvara u Brtučević (str. 19). Čini mi se da ima jednih i drugih prezimena, pa ih treba upotrebljavati onako kako to hoće njihovi nosioci, jer je prezime poseban nemjenjiv atribut osobe i obitelji. Imena Petre u nominativu i Petreta u genitivu kakvim se služi Hektorović nema sada na otoku. I u čakavštini se kaže Petar, drugi padež Petra, dok je Petre vokativ. Mislim da oblici Petre-Petreta nisu nikad ni postojali u narodu.

[12] »Stari pisci hrvatski«, VI.

[13] F. Maroević, *Rodno mjesto Petra Hektorovića,* »Mogućnosti«, Split, 1963, br. 2. i 3.

Kuća Petra Hektorovića na Trgu sv. Stjepana u Starom Gradu, u kojoj je pjesnik napisao svoje »Ribanje«.

U stvari to i nije doslovni prijevod, nego neka vrsta prepjeva Ovidijeva djela *Remedia amoris,* koje u originalu ima 814 stihova a Hektorović ih je uzeo 144 i prepjevao u 166.

Hektorović u poslanici Pelegrinoviću o tome kaže ovo: »Da jere posli poznah, da su toj stvari potribne i ne male hvale dostojne privrćajući ovih dan minulih knjige Ovidijeve od lika ljubenoga u dva dila razdiljene, ne hteć zarad zlih od dobra dila izostati, odlučih jedan od njih našemu jaziku podati«.

S obzirom na datum govora Pribojevića i na datum koji nosi poslanica Pelegrinoviću, Oblak misli da se 1525. ne može uzeti kao sigurna za postanak ove pjesme i ne isključuje da su Hektorović i njegov prepjev ušli u govor Pribojevića tek 1532. pri štampanju.

Još moram navesti vrlo interesantnu konstataciju. Za poslanicu Mikši Pelegrinoviću Oblak tvrdi da je: »eine umfangreiche gleichfalls in Versen gehaltene Widmung«. Dakle poslanica je bila opsežna i u stihovima.

Međutim, u Akademijinu izdanju od 1897. poslanica je prilično kratka i u prozi, pa nastaje pitanje kako je Oblak vidio poslanicu u stihovima? Ozbiljnost i tačnost Oblakova naučnog rada ne dopušta pretpostavku da je on svoju izjavu temeljio na površnom pregledu rukopisa, to manje što dalje konstatira i ovo: »Übersetzung und Widmung ist nicht etwa wie das Original in Distichen verfasst, sondern in den bei den dalmatinischen Dichtern zu beliebten Zwölfsilaben mit dem bekannten Doppelreim in der Mitte und am Schluss des Verses.« Dakle i poslanica je u dvanaestercu. Jedina je vjerojatna mogućnost, da su postojale dvije poslanice: jedna u stihovima, a druga u prozi. Ako se to uzme kao moguća istina, onda su Oblak i Vranković otkrili svaki po jedan primjerak prepjeva Ovidijevih *Remedia amoris* s različitim poslanicama Pelegrinoviću.

Čudno da Š. Ljubić, kojemu je pristup u arhiv i književnu ostavštinu Petra Hektorovića bio otvoren, nije otkrio ni jedan od ovih prijevoda. Mora da je Ovidijev prepjev, ili oba u različitim verzijama, bar što se tiče poslanica, bio negdje zaturen u zgradi, tako da ni sâm Petar Nisiteo, njihov ondašnji vlasnik, nije za njih znao, iako se bavio naukom i knjigom i bio čovjek velikog duha, jer da je za njih znao, sigurno bi ih stavio Ljubiću na raspolaganje.

Ljubić je tražio taj rukopis još prije svog izdanja *Ribanja* u Zadru od 1846. jer u uvodu kaže: »Tražio sam kako mogoh bolje dělo s naslovom »Prěvod knjige De remedio amoris« — ali sreća nije mi poskočila da ga nađem«. Kasnije, nakon što je bio pripremio za tisak tada već nađeni prepjev, Ljubić ili možda Akademija, bili su vratili vlasniku rukopisni prepjev, jer je taj 1913. bio u Petrovu dvorcu u Starome Gradu.

Osim ovoga prepjeva mora da je Hektorović u to doba napisao i dosta drugih pjesama i poslanica, jer ga već tada mnogi istaknuti književnici smatraju slavnim i vrijednim, a on sâm u poslanicama upućenim prijateljima spominje svoje stare i nove pjesme. Na žalost svi raniji plodovi njegova bogatog duha i plemenitog srca nestali su bez traga. Od poslanica preostale su one kasnijeg doba tiskane u knjizi 1568. Osim *Ribanja* tamo su još ova djela: *Poslanica Mikši Pelegrinoviću* u prozi, zatim ona Nikoli Nalješkoviću iz 1541. u 220 redaka, dalje ona Hjeronimu Bartučeviću iz 1552. u 60 redaka, potom poslanica Dum Mavru Kalujeru Vetranoviću iz 1556. u 160 redaka, pa Graziosi Lovrinčevoj u 202 redaka, kao i nadgrobnica Franetu Hektoroviću u 46 redaka.

Navest ću samo par važnijih odlomaka iz poslanice Vetranoviću:[17]

tako sam mnokrat ja zaradi saznanja
tiral od mene tja pisni i skladanja
i druzim govoril da ću toj pustiti
i sam sam vazda mnil da će tako biti.

(st. 25—28)

I još dalje:

Rad ljubavi tvoje šalju t's knjigom ovom
neke stvari moje pod odićom novom
zdol imenovane, ke sam ja brojio
i složil na člane, kako sam umil
da se vridnost tvoja, kad joj domori,
čteći pisma moja, o tome razgovori.

(st. 153—158)

Iz drugog citiranog ulomka vidi se da je Hektorović Vetranoviću poslao prerađene neke svoje stare pjesme, dakle da je tada bio aktivan na književnu polju. Ne možemo znati koji su to radovi bili, jer su se po svoj prilici svi izgubili.

Tako su se vjerojatno i svi originalni rukopisi poslanica izgubili, a ostao nam je samo prijepis jedne od njih. U Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu čuva se kasniji prijepis poslanice Nikoli Nalješkoviću od 1541. Do rukopisa drugih poslanica u originalu ili prijepisu nisam mogao doći.

Osim na hrvatskom, Hektorović je pisao i na latinskom i talijanskom jeziku. Od tog rada ostali su samo manji sastavci, koje je Petar također štampao u izdanju *Ribanja* od 1568.

Mnogo sinovske ljubavi ulio je u latinski epitaf majci koji je uklesao na njezinu nadgrobnu ploču, a od koje je sačuvan u klaustru Samostana dominikanaca u Starome Gradu mali ulomak. Pismo upućeno liječniku Vanettiju pokazuje Petrovo odlično poznavanje talijanskog jezika, njegovu klasičnu izobrazbu, bujnu fantaziju i izvanredni osjećaj za lijepo.

Ali rukopisima nigdje ni traga, ni originalima ni prijepisima. Čini se da je Hektorović, osim Ovidija, prevodio i druga latinska i talijanska djela. U »Građi« br. 13 JAZU[18] Franjo Fancev, nekadašnji upravitelj Sveučilišne biblioteke u Zagrebu, izvješćuje da je naišao na kataložni zapis po kojem je trogirska samostanska knjižnica Sv. Nikole imala 1760. u jednom svesku obuhvaćene Budinićeve: »Pokorne i mnoge ine psalme Davidove« (zacijelo u izdanju Rim, pri Fr. Zanetti, 1582), a *uz njih jedan dio (imperfetto) Hektorovićeva hrvatskog prijevoda poznatog djela crkvenog oca sv. Augustina »Meditationes« i »Soliloquii«.* Nije dosad nađen ni rukopis ni tiskani prijevod ovih djela sv. Augustina. U koje je doba Petar prevodio tog crkvenog oca i kako se ta knjiga našla u Trogiru, ne može se kazati. Istina, Hektorović je neko vrijeme boravio u Trogiru, ali to ne mora imati veze s prijevodom.

Životno djelo Petra Hektorovića njegov je spjev *Ribanje i ribarsko prigovaranje* koji mu je donio dolično mjesto u povijesti naše literature,

[17] »Stari pisci hrvatski«, VI, poslanica Vetranoviću.
[18] »Građa«, 13, Zagreb, 1938, str. 286.

posebno one renesansne i ime jednog od lučonoša naše kulture. Hektoroviću treba odati posebno priznanje za osjećaje humanosti koje je imao za sve ljude, bez razlike, za svoj narod, za njegov društveni i duhovni život, pa kad to imamo na umu, onda nije teško shvatiti da je prvi zabilježio narodne pjesme.

Nije moj zadatak da podvrgnem analizi ovaj jedinstveni spjev onoga doba, ali opet moram nešto primijetiti, i to u pogledu imena dvaju ribara koji su pratili pjesnika na ribolovu. Hektorović kaže da se jedan od njih zvao Paskoje Debelja, a drugi Nikola Zet. Sumnjam da su to zbilja bila njihova prezimena. To su radije njihovi nadimci, ili kako u Starome Gradu kažu »prodivci«, ili su pak sasvim izmišljena imena; jer je teško vjerovati da bi Petar bio ribare u spjevu imenovao potpunim i pravim imenima, što nije običaj, i tako ih izložio nepotrebnoj pažnji i radoznalosti sumještana, a možda i zadirkivanju, jer je djelo bilo određeno za štampu i javnost. U manjim mjestima svaka obitelj ima svoj nadimak i narod je poznaje gotovo isključivo po njemu.

Na prezimena Debelja i Zet nisam naišao ni u jednom starom zapisu ili dokumentu, a nema ih ni danas u Starom Gradu, pa vjerojatno ni na cijelom otoku; a ni nadimaka takvih nema. Oblik imena Debelja nije u duhu starogradskog dijalekta, a kad bi takav nadimak imao da označi ugojenost, onda bi on morao imati oblike »Debeli« ili »Debeljko«, ali nikako »Debelja«. Ni ime Paskoje nije uobičajeno na otoku Hvaru, a ukoliko ga ima, ono sigurno glasi »Paško«, a nikako ne »Paskoje«. Oba ribara bila su veoma privržena našem pjesniku i on ih je dobro poznavao kad tvrdi da su »najbolji od Hvara«, pa im se samo zbog njihove ribarske, a još više mornarske sposobnosti i iskustva mogao u poodmakloj dobi povjeriti na putu po moru, koji može biti vrlo opasan za one koji ga ne poznaju.

Koliko su Paskoje i Nikola štovali svog gospodara vidi se iz ovih stihova iz *Ribanja:*[19]

Paskoje:

Neka skratimo put, reče Paskoj, hodi
kad je vitar u skut, recimo štogodi,
štogodi najdimo, ne mučimo danas,
čim obeselimo gospodara i nas.

Nikola:

Ja sam vazda spravan njega veseliti,
i njemu pripravan vas život služiti;
Nudire počni ti, ki si razumniji,
umin'jem, i liti od mene stariji.

(st. 111—118)

Hektorović je 18. II 1559, dakle samo 3 do 4 godine nakon izleta po moru, kad mu je još bila svježa uspomena na ribare i njihovo društvo napisao svoju opsežnu oporuku, u kojoj se darovima i poklonima sjetio svih onih koji su ga vjerno služili i bili mu odani. Jednima ostavlja pokoji dukat, drugima neke količine mošta i to »per amore« ili »qual me ha servito in casa bene et fidelmente«. Je li moguće da nije ništa ostavio dvojici ribara koji su prema njemu bili onako uslužni, a on prema njima pun pažnje i poštovanja? Sigurno i njih spominje u oporuci, ali pod

[19] »Stari pisci hrvatski«, VI.

pravim imenima, a ne pod pseudonimima Debelja i Zet. Ne može se uzeti doslovce kao tačnu Hektorovićevu izjavu Pelegrinoviću od 1557. u kojoj govori: »za to ti dam znati da sam ja veliku pomnju stavil ispisati izvrsnomu vitezu za onomu i dati na znanje sve ribanje moje i vas put moj pravom istinom onako kakov je bio, ne priloživ jednu rič najmanju, jer se ionako nije pristojalo ni onome kome pisah, ni meni koji sam pisal, budući mi draga bila vazda istina u svemu i toliko veće za što tko godi bi steći poznal da su riči novo složene i izmišljene, mogal bi po tom verovati i držati da je i sve ostalo ono s lažom složeno i izmišljeno«.[20] Ova izjava nije tačna ne samo zbog imena ribara, nego i zbog sentenca koje je pripisao tim priprostim ljudima. Nema sumnje da je pjesnik mnogo toga dodao u radnoj sobi i da su mu mašta i znanje mnogo pomogli. U ostacima njegove biblioteke nađeno je djelo iz područja *piscikulture,* što svjedoči o njegovu zanimanju za ribogojstvo. Kad smo pri oporuci, napominjem da se njezin original sačuvao u arhivu obitelji Hektorović do 1913, o čemu će biti još govora. Bilo je učinjeno više prijepisa od baštinika i drugih zainteresiranih osoba i institucija. Jednu kopiju oporuke, ovjerovljenu dne 16. XII 1646. od mletačkog kneza Juliusa Balbia posjeduje Samostan dominikanaca u Starom Gradu, prema kojemu je Petar Hektorović bio naročito blagonaklon i darežljiv. Prijepis ima napomenu: »Haec est copia testamenti quondam Spect. D. Petri Hectorei. Die 16. VII 1572.«

I oporuka objelodanjena u »Starim piscima hrvatskim«[21] uzeta je iz jednog prijepisa, jer nosi istu klauzulu kao i one u posjedu Samostana dominikanaca. Vjerojatno je taj prijepis bio manje čitljiv, jer je Š. Ljubić pri tiskanju u tekstu izostavio na devet mjesta po jednu ili više riječi. Kopija koja se nalazi kod dominikanaca potpuna je i mogu se po njoj nadopuniti praznine u onoj štampanoj od JAZU 1874.

Tako na str. XVI »Starih pisaca, VI«, 12. redak odozgo, između riječi: »piedi. . più« ima da se umetne »dieci«. — Na XX str., od 31. retka odozgo prema dolje, ima nekoliko praznih mjesta, pa ću zbog toga cijelu tu rečenicu rekonstruirati iz prijepisa što se nalazi u Starome Gradu. Ona glasi: »Oltra la qual voglio che al detto (kod Ljubića: ditto) vero patron siano (kod Ljubića je na ovom mjestu prazno, što u ovom drugom prijepisu nije ispunjeno nikakvom riječju) consegnate (kod Ljubića: consignote) le cose infrascritte; doi miei anelli d'oro, uno con diamante, l'altro con safiro (kod Ljubića nema: con safiro), il mio diaspro con una testizola suso ligato in arzento di virtù mirabile instagnar sangue (kod Ljubića fali: virtù mirabile instagnar sanque) et le mie tazze d'argento con tutti miei pironi et scoglieri d'argento, (kod Ljubića iza pironi nabraja se »i cortelli«, koje riječi u drugom prijepisu uopće nema, međutim u Ljubićevoj praznini tog retka treba da stoji: et scoglieri d'argento), il mio schioppo fatto a posta alla usan zanca (kod Ljubića: zansha) con buso sotil il che dico con tutte sue pertinentie, et parimente un mio cortello con manego bianco fornito d'argento con il suo ferro fatto alla Turchesca (kod Ljubića: turchescha) per aquarlo, fornito d'argento«.

Još na XXII str., počev od 23. retka odozgo, imamo u izdanju od 1874. tri praznine. Prema prijepisu kod dominikanaca pripadajući dio rečenice imao bi glasiti ovako: »in suo arbitrio, et libertà (kod Ljubića fali libertà) accomodarsi in essa, non ostante (kod Ljubića: obstante) il mio ordine di cinque anni fatto per le povere persone (kod Ljubića fali

[20] »Stari pisci hrvatski«, VI, poslanica Pelegrinoviću.
[21] Ibidem, oporuka.

cijela rečenica: fatto per le povere persone) finchè la viverà reservando le prime due case che hanno quattro stanzie (kod Ljubića fali: quattro stanzie) lassando la detta (kod Ljubića: ditta) cameratta al patron.«

Oporuci koja je kod dominikanaca u Starome Gradu priložena su dva kodicila: jedan s datumom od 28. V 1569. kojim Petar potvrđuje i nadopunjuje neke legate već određene u testamentu, a drugi s datumom od 30. VI 1571. i nadnevkom predaje kodicila bilježniku Gazzariju od 11. VII 1571.

U ovom drugom dokumentu Hektorović imenuje svoju unuku Juliju upraviteljicom svojih zgrada i prihoda poslije njegove smrti, a za kuću u gradu Hvaru određuje da ona za uvijek pripadne siromašnim djevojkama i udovicama dobra vladanja, koje ne mogu da plaćaju najam. Taj drugi kodicil napisan je u Petrovu stanu u Starom Gradu dok je bio bolestan: »giacendo in letto ammalato«.

Nakon sedam mjeseci od toga Hektorović je umro, pa i u ovome dokumentu imamo dokaz da je pokopan u Starome Gradu, shodno odredbama njegova testamenta.

Što se tiče rukopisa *Ribanja* i poslanica štampanih u Mlecima 1568. sigurno je da ih je pjesnik sačuvao kod sebe, a nakon njegove smrti baštinila ih je unuka mu Julija, kći Lukrecije i žena Antuna Lucića, sina Hanibala Lucića.

U oporuci je Petar odredio: »Alla qual ma. Julia lasso tutti miei libri legati et desligati così stampati, come scritti a mano in lingua nostra dalmatina, et parimenti quelle relique, delle qual a bocca la ho informato«.

(*Oporuka* str. XXI)[22]

Pitanje je zašto je Hektorović Juliji ostavio knjige i rukopise kad su redoviti baštinici njegova imanja po oporuci trebali da budu muški potomci. Možda je to zbog toga što se njezin muž zanimao za književnost pa je Petar u njemu vidio jamstvo da će se sačuvati književna ostavština, kako to Ljubić misli.

Hektorovićeva biblioteka bila je bogata i brižljivo čuvana u posebnim prostorijama. Sve njegove knjige i rukopisi dospjeli su konačno preko ženske linije u posjed prirodoslovca Petra Nisitea, koji ih je znao cijeniti, jer je i sâm bio vrlo kulturan i u svoje doba jedan on najpoznatijih publicista Dalmacije.[23]

U Petrovu dvorcu, koji je baštinio s ostalim posjedom, Nisiteo je uredio posebne prostorije za biblioteku i rukopise, kao i za sav ostali veoma opsežan arhiv obitelji Hektorović, koji je bio važan i za historiju Staroga Grada. Gotovo isključivi uvid u ovo veliko književno blago imao je u svojim mladim godinama Šime Ljubić, učenik Nisiteov u arheologiji i historijsko-naučnim ispitivanjima, tako da je Nisiteo njemu bio stavio na raspolaganje i svoju znatnu arheološku zbirku, kao i rezultate nekih svojih istraživanja. Nema nikakve sumnje da je Š. Ljubić pri štampanju *Ribanja* u Zadru 1846. upotrijebio originalne rukopise Petra Hektorovića.

Zbog toga ne može se uzeti kao tačno mišljenje Ramira Bujasa izraženo u uvodu već spomenutog djela o Hektoroviću: »Stoga se ovo sadašnje izdanje može smatrati kao kritično, jer nam se nikakav rukopis nije sačuvao. Na kasnija se izdanja nije trebalo obazirati, jer je i njihov izvor samo ono prvo izdanje«. Kako rekoh, Ljubić je 1846. imao rukopise, pa ova tvrdnja Bujasova za to izdanje ne mora vrijediti, barem ne što se tiče *Ribanja*. Kako smo već vidjeli, Ljubić je izjavio da je pomnjivo pretražio književnu ostavštinu Petra Hektorovića tragajući za prijevodom Ovidija, pa je imao u rukama i sačuvane rukopise.

[22] *Oporuka*, prijepis u biblioteci Samostana dominikanaca u Starome Gradu str. 34. — Kodicile koji su uz oporuku objelodanio je G. Novak u »Prilozima za historiju, književnost i folklor«, knjiga IV, Beograd, 1924.

[23] A. Petravić, *Studije i portreti*, Zagreb 1905. — F. Maroević, *Tri jubileja jednog grada*, »Mogućnosti«, Split, 1966. br. 10.

Nakon smrti Petra Nisitea biblioteku i arhiv baštinio je njegov zet Spalatin i zatim sin ovoga dr Ante Spalatin, koji je također imao ambiciju da čuva književno blago svog slavnog predšasnika Petra Hektorovića kao i djeda prirodoslovca Petra Nisitea. I u to doba rukopisi su bili uglavnom sačuvani. Nakon smrti A. Spalatina 1910. biblioteka i rukopisi pripali su njegovim nećacima.

Godine 1913. došao je u Stari Grad poljski slavist, sveučilišni profesor Tadeus Grabowski, i kad mu je tadašnji vlasnik dr Ante Politeo pokazao rukopise Petra Hektorovića, zamolio ga je da mu ih posudi i dopusti da ih sa sobom ponese u domovinu radi proučavanja. Vlasnik rukopisa, *bona fidae*, povjeri mu ove rukopise:

1) *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, stari i novi rukopis;
2) *Oporuku*, u originalu i prijepisu;
3) *Lik ljubeni*, rukopis,
4) Neobjavljeni roman talijanske spisateljice Fanny Morelli sa 15 pjesama i pisama, koji je rukopis ostao poslije smrti P. Nisitea.

Nisiteo i Morelli surađivali su neko doba na literarnom polju. Grabowski je s dokumentima preko Italije pošao kući. U to bukne prvi svjetski rat i svaka je veza s ovim Poljakom bila prekinuta. Nakon rata traganja za Grabowskim ostala su bez rezultata. Počeo je pa svršio i drugi svjetski rat, a tek 1948. Jugoslavenska akademija putem dra A. Barca, povela je dopisivanje s prof. Grabowskim; ali je on ostajao kod izjave da su rukopisi propali tijekom drugog svjetskog rata u njegovoj biblioteci u Varšavi. Međutim, 1957. novinar Stjepan Dužević, kao dopisnik »Borbe« u Moskvi, doznao je od novinara Luckog, da u Varšavi postoji rukopis Hektorovićeva *Ribanja*. Preko spomenutog novinara i Historijskog arhiva u Hvaru sin tadašnjeg baštinika rukopisa poduzeo je korake da se oni pronađu i vrate. Konačno je Grabowski odgovorio direktoru Arhiva u Hvaru jednim dugim pismom i pričom kako su mu svi dokumenti propali u ruksaku dok su ga Nijemci vodili u logor. Kratak izvještaj o tome iznio sam u tisku 1963.[24]

Pri istoj tvrdnji ostao je Grabowski i u razgovoru s drugim sinom vlasnika prije dvije godine u Krakovu za vrijeme proslave tamošnjeg sveučilišta. Međutim, postoji više okolnosti za pretpostavku da dokumenti nisu propali za vrijeme rata, a jedan od najjačih dokaza je taj što je Stj. Dužević 1957, dakle poslije rata, saznao od svog kolege Luckog, *koji po svoj prilici prije nije ni znao da je postojao Hektorović*, da Poljaci posjeduju rukopis *Ribanja*.

Ponovno su baštinici poduzeli različite akcije, ali do sada bez uspjeha. Potrebno je stoga učiniti sve moguće da se najprije ustvrdi da li rukopisi doista postoje, a ako postoje, da se energično zatraži njihovo vraćanje hrvatskom kulturnom fundusu, na sigurno mjesto, odakle se neće posuđivati kao što je bilo u ovom slučaju.

[24] F. Maroević, *Sudbina groba Petra Hektorovića*, »Slobodna Dalmacija«, Split, 10. VIII 1963.

Tradicija pripisuje još jedno veće djelo našem pjesniku, i to dramu nabožnog sadržaja — *Život sv. Lovrinca Mučenika,* koja se je sve do 1837. prikazivala u Starome Gradu na trgu »Ploča« na dan gradskog patrona sv. Roka, 16. VIII, kojemu je svetilište sagradio Petar o svom trošku, tik do svoje palače. Priče o tim prikazivanjima bile su na početku ovog stoljeća još žive među starijim ljudima, koji su se sjećali i nosilaca pojedinih uloga. Uvijek su takva pričanja i sjećanja bila vezana za ime Hektorovića. Da se Petar bavio i dramskom umjetnošću možemo naslućivati iz stihova Nalješkovićeve poslanice posvećene Vetranoviću, Hektoroviću i Dimitroviću:[25]

ter im za slavu te muže savile
po krunu, na glavu ke im se stavile:
Mavru Urania ljepšu neg od ruža,
a Petri Talija, *Nikoli Klio muža.*

(235—238)

Da Nalješkoviću nije bio poznat kakav pokušaj ili čak i gotovo djelo Petrovo na polju dramskog crkvenog skazanja, kakva su se u XV i XVI stoljeću bila i kod nas razvila, osobito u primorskim krajevima Dalmacije, ne bi bio imao razloga da mu zaželi da ga baš Talija okruni, a ne neka druga muza.

Osim u Starome Gradu, *Život sv. Lovrinca* se prikazivao i u drugim mjestima na otoku, pa je na taj način prepisivanjem od originala, koji se mnogom uporabom konačno uništio, nastalo više kopija; a bilo je sigurno prepisivanja cijelog djela i pojedinih partija radi uvježbavanja različitih uloga.

Na taj način transkripcijom nastale su nekolike varijante koje se prilično razlikuju jedna od druge, nešto zbog grešaka a nešto i zbog ambicije pojedinih prepisivača da i malo svoga ubace u radnju. Naravno, ne može se isključiti postojanje i više originalnih pokušaja dramatiziranja života spomenutog mučenika, ili pak samostalnih prijevoda iz talijanskog jezika. Dvije od njih čuva Arhiv JAZU u Zagrebu, a između njih ima podosta razlika. Jedan od rukopisa nosi naslov *Rapresentaciun od Svetoga Lovrinca,* a potječe iz 1656, dok je drugi vjerojatno stariji, a didaskalije su na talijanskom jeziku, kao npr.: *Lorenzo con Poveri, Palazzo, Si serra il Palazzo* itd. Prvu od ovih varijanata rukopisa *Prikazanje Sv. Lovrinca mučenika* objelodanio je Š. Ljubić u »Starim piscima hrvatskim« kao djelo koje pripada Hektoroviću. Međutim, o njegovu autorstvu ove drame mišljenja su podijeljena i čini se po svemu da baš rukopis objelodanjen od Akademije nije Petrovo djelo, bar ne u ovoj formi.

Prof. Leskien u radnji:[26] »Altkroatische geistliche Schauspiele«, protivno mišljenju i tvrdnji Ljubića, poriče Hektorovićevo autorstvo skazanju koje je tiskano u »Starim piscima«, ukazujući na veliku razliku između jezika, stila a naravno i metra *Ribanja* i *Sv. Lovrinca.*

Petrovskij je u svojoj studiji o Hektoroviću[27] posvetio dosta prostora pitanju autorstva *Sv. Lovrinca* i sustavnom ispitivanju toga djela.

[25] »Stari pisci hrvatski«, V, str. 318.

[26] A. Leskien, *Altkroatische geistliche Schauspiele,* Lipsiae, 1884, str. 27 i 28.

[27] N. Petrovskij, *Djelo Petra Hektorovića,* Kazanj, 1901 (na ruskom). U svojoj analizi pjesnikova opusa spominje on, kao i Ljubić u Petrovu životopisu, poznati Šafařikov izvještaj o Hektorovićevim djelima: Una volta si avevano di lui verie egloghe col titolo di Ribagne cioè pescagione, un volume di poesie varie, e la versione di Ovidio. Šafařik se u ovoj tvrdnji oslonio na Pribojevića i Fortisa, a čini se da sâm nije ni jedno od tih djela vidio.

On je u Zagrebu proučio oba rukopisa, ona koja su i danas tamo, i nakon analize njihovih jezičnih, metričkih i glasovnih elemenata, te komparacije s ostalim Hektorovićevim radovima, kao i nakon usporedbe sa sličnim talijanskim skazanjima, pridružio se, ukoliko se tiče varijante objelodanjene od Šime Ljubića, Leskienovu mišljenju, da ona nije pjesnikov umotvor. Međutim, nakon analognih razmatranja s drugom varijantom, Petrovskij ne odriče mogućnost da bi nju bio napisao Petar Hektorović.

Godine 1930—31. »Kulturno društvo Hektorović« iz Staroga Grada zamolilo je Božidara Širolu da bi komponirao glazbu za skazanje *Sv. Lovrinac.* On se odazvao pozivu i nakon nekog vremena poslao društvu tekst drame, partiture za orkestar, soliste i zborove. Zbog tehničkih i materijalnih neprilika do izvedbe djela nije nikad došlo.

Tekst koji su za tu prigodu prema originalu priredili I. Deželić i L. Perinić, kao i Široline partiture, nalaze se u arhivu crkve Sv. Stjepana u Starome Gradu. Do njih sam došao dobrotom gradskog župnika.

Možda nije bez interesa ni ovaj podatak. Nakon proslave 350. godišnjice smrti Petra Hektorovića, 1922, Vinko Radatović, tadašnji profesor na Klasičnoj gimnaziji u Splitu i pisac radnje *Sveza između Petra Hektorovića i dubrovačkih pjesnika,* reče mi da je za svoj doktorat, koji je položio kod Vatroslava Jagića, napisao disertaciju o Hektoroviću, u kojoj je »dokazao« da je *Sv. Lovrinac* njegovo djelo. Pošto je Radatović ubrzo nakon toga bio premješten u Zagreb i malo zatim umro, nisam uspio da dođem do jednog primjerka njegove radnje, a ne znam ni koju je varijantu rukopisa obradio. Svakako ovo se pitanje ne može smatrati definitivno riješenim. Kad mi je 1922.[28] Odbor za proslavu 350. godišnjice smrti Petra Hektorovića bio povjerio sastav spomen-knjige o pjesniku, budući da sam imao na raspolaganju vrlo malo vremena, samo sam letimično pregledao ostatak arhiva obitelji Hektorović, koji je bio skupljen u par sanduka u jednoj prizemnoj prostoriji zgrade. Tom prigodom naišao sam na nekoliko beznačajnih vlastoručnih zabilježaka Hektorovića, kao i na jednu interesantnu potankost Petrova nacrta za gradnju dvorca. Pored toga razbacano u sanducima bilo je različnih dokumenata i dozvola za zidanje na Tvrdalju, kao i nekih koji su se odnosili na njegovu grobnicu. Budući da ti podaci nisu ulazili u okvir moje prigodne knjige, nisam ih upotrijebio, nego sam ih ostavio na njihovu mjestu.

Poslije proslave 1922, vlasnici su počeli prodavati arhiv Hektorovića i Nisitea trgovcima za zamotavanje robe. Takvo uništavanje bilo bi nastavljeno do kraja, da ga nisu spriječili mjesni učitelji Nikola Posinković, Petar Kuničić, kao i o. A. Zaninović. Neke od spašenih dokumenata upotrijebili su Kuničić i Zaninović za svoje radnje o Hektoroviću.[29]

Konačno je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu otkupila od vlasnika gotovo sve rukopise i dokumente za svoj Historijski institut u Dubrovniku, kao i 137 knjiga iz biblioteke Nisitea, među kojima ima i oko 40 djela štampanih za Petrova života. Među arhivskim dokumentima u Dubrovniku ima niz takvih na kojima se nalazi po koja Hektorovićeva poslovna bilješka. Postoje 2 ili 3 stranice sasvim ispisane njegovom rukom, a sadržaj im se odnosi na različite kupoprodaje ili radnje na kućama u gradu i Tvrdalju.

[28] F. Maroevič, *Spomen-knjiga o Petru Hektoroviću,* Split, 1922.

[29] P. Kuničić, *P. Hektorović, njegov rod i Tvrdalj,* Dubrovnik 1924; — A. Zaninović, *Gdje se rodio P. Hektorović,* »Građa«, 17, Zagreb, 1949.

Na jednom od dokumenata Petar kaže za Balzi Lucia: »ha deliberato nel animo suo muover lite a me over alla mia posterità sopra un luogo doue era il forno gia abandonato... qual luogho ho venduto a m. Tomaso di boni co tutti lauori di scarpello...«

Druga jedna isprava nosi ovu vlastoručnu Petrovu bilješku: »Acquisto di Vigexach in campo di S. Stefano fato da me Pietro Ettoreo«. Interesantna je nagodba o imanju i prihodima sklopljena između Petra i majke mu Katarine na brodu kod Rovinja kad su bježali pred Turcima. Hektorović je taj dokument ovako označio: Insto fatto tra ma. Catarina mia madre e mi Piero d Hector apsso rovigno«...

Rukopisa od književne vrijednosti nema među tim dokumentima. Osim spisa koji su direktno pripadali Petrovoj ostavštini, ima u dubrovačkom *Arhivu porodice Hektorovića* i onih koji potječu od njegovih baštinika. Važan je onaj na kojima je pretposljednji od roda Hektorovića, Mark-Antonije Hektorović, zapisao gdje je u crkvi Sv. Petra u Starome Gradu bio pokopan[30] naš pjesnik. Još bih spomenuo dva dokumenta iz ovog nekad veoma bogatog arhiva Hektorovića, a koji se nalaze u Starome Gradu. Najprije to je pismo iz 1673. kojim se izvješćuje da je oskvrnjen Petrov grob, ali autor pisma nije poznat. — Drugi je oporuka Mark-Antonija Hektorovića, iz koje se mogu crpsti različiti zanimljivi podaci o posjedu i prilikama u porodici skoro do njezina gašenja, jer je njegov sin jedinac bio svećenik. Iz ovog dokumenta proizlazi da se Mark-Antonije, koji je u historiji Staroga Grada svoga doba kao bilježnik i veleposjednik igrao vidnu ulogu, rodio 1672, što do sada nije bilo poznato.

Također se iz oporuka doznaje da je porodica Hektorović u crkvi Sv. Petra, osim oltara koji je darovao autor *Ribanja*, s poznatom Tintorettovom slikom,[31] imala još jedan oltar s palom od nepoznata slikara.

Kći Marka-Antonija Polisena udala se za djeda Petra Nisitea, i tako su preko nje cijeli posjed i književna ostavština Petra Hektorovića dospjeli u vlasništvo obitelji Nisiteo, a potom u posjed današnjih baštinika.

I original oporuke Mark-Antonija se izgubio, a ostala je samo kopija na 28 stranica, koja pripada Samostanu dominikanaca u Starome Gradu.

Završavajući ovaj referat ne mogu se oteti želji da ukažem na žalostan primjer uništavanja kulturnih vrednota od velika značenja za književnu historiju i afirmaciju našeg naroda u civiliziranom svijetu, i da istaknem potrebu još većeg i uspješnijeg nadzora nadležnih foruma i institucija nad narodnim kulturnim blagom.

Za Stari Grad ovo nije usamljeni slučaj; na sličan je način propala književna ostavština Šime Ljubića, jer su je brojni baštinici razdjelili po težini i broju knjiga, bez obzira na njihovu cjelinu i sadržaj i umjetničku vrijednost za naš narod.

[30] S. Plančić, *Novi podatak za biografiju Petra Hektorovića*, »Anali« Historijskog instituta JAZU, Dubrovnik, 1962, str. 373—378.

[31] Vidi o tome: G. Gamulin, *Tintoretto na Hektorovićevu oltaru*, »Vjesnik«, Zagreb, 26. VII 1964; — F. Maroević, *Tintoretto i Hektorović*, »Slobodna Dalmacija«, Split, 1, 2. i 3. I 1965; — G. Gamulin, *Jacopo Tintoretto sull'altare di Pietro Hektorović*, »Paragone«, vorio je N. Račić u svom referatu *Lokalitet Tvrdalj i Hektorovićeve misaone preokupacije na uklesanim natpisima.*

RAZMIŠLJANJA NAD RJEČNIKOM PETRA HEKTOROVIĆA

Bratoljub Klaić

U svom osvrtu na novi rječnik Matice hrvatske i Matice srpske (»Republika« br. 6, god. 1968) spomenuo sam tri riječi iz opusa Hanibala Lucića kojih Akademijin rječnik[1] ili nema ili im tamo nije navedeno potpuno značenje. To su — alfabetskim redom — glagoli *sluti, smažiti* i *truti*. Ono, međutim, što sam tamo rekao o infinitivu *sluti* koji dolazi u *Robinji* u rečenici

> *Der tada biše čut svuda po rusagu*
> *Vlaskovo ime* slut, *uminje i snagu* (st. 337, 338)

moram ovdje ispraviti, jer sam naknadno ustvrdio da je donesen među »Dodacima i popravcima«, i to ne samo on nego i čitav niz riječi između *sluštvo* i *služba* (slut, slùta, slúta, slutitelj, slutiti, slutka, slutnost, slutnja, slutov, sluz, sluzan, sluzav, sluzin, sluzina, sluzinahan, sluzinaviti se, sluziti, sluznik, sluznica, sluzotina, sluzotok, služab, služaban, služabnica, služabnik, služačina, služački, služak, služakinja, služan, služanka, služanstvo, služanj, služar, služarenje, služavčica, služavka, služavkinja, služavnica, služavnik, služavski, služavstvo). Rado ispravljam ovu svoju nenamjernu dezinformaciju, pri čemu mi može služiti kao isprika činjenica da sam u svome primjerku Akademijina rječnika tražio erata na kraju dotičnog sveska, no »dodaci i popravci« uvezani su mi (a valjda i drugima) na početku slijedećega. Kako, međutim, ne smatram rječnik knjigom koja se čita kao roman nego se uzima u ruke kad čovjeku zatreba, nisam kod traženja riječi *sluti* ni pomišljao da se nalazi negdje gdje joj zaista nije mjesto. A ako ikojoj knjizi vjerujem, vjerujem Akademijinim izdanjima, ili bi barem trebalo da im vjerujem. U tome slijedim — si parva licet componere magnis — samoga Maretića koji je na temelju jedne pogreške u ARj s. v. *dèbeo* izgradio čak i jedno gramatičko pravilo koje ni u trećem izdanju njegove *Gramatike i stilistike* (Zagreb 1963) nije ispravljeno iako sam ja svojedobno u tjedniku »Telegram« na tu pogrešku upozorio. U drugom svesku ARj je naime na str. 328 (drugi stupac) štampan prilog prema pridjevu *dèbeo* s akcentom *dèbelo*. Na temelju toga podatka Maretić je u *Gramatici i stilistici* (str. 217. trećeg izdanja) napisao i ovo: »Nijesu izuzetak prilozi *dalèko, dubòko, visòko* (prema pridjevnim oblicima *dalèko — dàlekō, dubòko — dȕbokō, visòko — vìsokō),* jer su tri sloga, a opet među ovakvima je izuzetak prilog *dèbelo* prema *debèlo — dèbelō*«. U »Popravcima« na kraju sveska taj je

[1] Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika Jugoslavenske akademije (dalje ARj).

podatak o akcentu priloga ispravljen ovako: str. 328b 17. ozg. *dèbelo* popr. *debȅlo,* ali je to Mareticu vjerojatno izbjeglo (nije gledao u erata kao ni ja). Iznosim ovo ovdje, s jedne strane da i sebe nekako opravdam, a i zato da se taj ispravak u jednom od sljedećih izdanja Gramatike ipak jednom uzme u obzir.

Prelazim sada na glagol *smažiti.* Njemu ARj tumači značenje ovako: »impf. (trans.) prema pf. (intrans.) *smagnuti;* peći, pržiti, sažizati. U značenju *pržiti, paliti* ima i u rus. *smažitь,* u polj. *smažyć* i u češ. *smažiti«.* No dok u prvom citiranom primjeru (a svi su primjeri samo iz Lucića):

Zato mi za mal hip, molim te, pokaži
tvoj, vilo, obraz lip kî srce mê smaži

(Nesrića ako je, 49, 50)

dobro odgovaraju navedena značenja *peći, pržiti, sažizati* (»tvoj obraz *peče, prži* odn. *sažiže* moje srce«), u stihove iz *Robinje* (77, 78):

Dajte jim odbrojiv te jaspre kê smaže,
neka jih posvojiv jure se utaže

nikako ne pristaju. Derenčin zacijelo nije htio reći da gusari *peku, prže* odn. *sažižu* novac, kako bi izlazilo iz navedenih značenja, nego je pjesnik očito ovdje htio primijeniti preneseno značenje spomenutoga glagola koje proizlazi iz riječî *smaga* i *smaž,* od kojih ARj prvoj bilježi značenje »živinska pohlepa od koje se smagne, kopni čezne«, a drugoj »têk, apetit«. Tako je to mjesto shvatio i Kombol u svom komentaru uz tu dramu (»Scena«, Zagreb 1950) gdje uz glagol *smažiti* stavlja značenje: *živo željeti, hlepiti,* tako da izlazi da je Derenčin htio reći da gusari *živo žele* novac odnosno da za njim *hlepe.*

Treći moj prigovor Akademijinu rječniku odnosi se na glagol *truti* (trovati). Njega u rječniku uopće nema, a dotični svezak — barem moj primjerak — ne donosi ni »dodataka« ni »popravaka« ni sprijeda ni straga. Kad se pak budu donosile dopune Akad. rječniku, valjat će svakako uzeti u obzir barem i ova dva primjera iz *Robinje:*

Sarce moje truti *poča jad najgori,*
otkad mi dâ čuti tugu kâ te mori (st. 211, 212)

odnosno:

Naša su začula gospoda kako je
jadom tebe trula *nesrića, gospoje* (st. 991, 992).

Napominjem da infinitiv *truti* donosi Vladimir Mažuranić u svojim *Prinosima za hrvatski pravno-povijesni rječnik,* no upućuje ga na *trovati,* ali ni tamo ne navodi ni jednoga primjera. Vukov i Broz-Ivekovićev rječnik ne bilježe ga nikako.

Iako je ovaj skûp posvećen Petru Hektoroviću, molim vas za dopuštenje da se još malo zadržim na rječniku Hanibala Lucića, jer mî tu dvojicu pjesnika obično ne odvajamo, pa govoreći o jednom uvijek mislimo i na drugoga, odnosno govor Lucićev približno je i govor Hektorovićev. Zaustavio sam se naime, proučavajući Lucićev vokabular, na još nekoliko riječi kojima u ARj nisam našao tumačenja ili me ona nisu za-

dovoljila. Iz povećeg broja takvih slučajeva želio bih izabrati nekoliko i navesti o njima svoje mišljenje.

To je u prvom redu glagol *dučiti* u poznatom primjeru:

Ja mnju, ne za drugo hvališ ga i dučiš,
negoli za rugo pokli ga li mučiš
(Robinja, 549, 550).

Donoseći tom glagolu značenje »kao hvaliti«, ARj izražava mišljenje da ga je Lucić sam stvorio kako bi mu oblik *dučiš* poslužio kao rima za *mučiš.* Ne znam kako drugi misle o Lucićevu rimariju, no ja imam o njemu vrlo visoko mišljenje i ne mogu vjerovati da jedan ovakav majstor rime ne bi vrlo lako našao srok za eventualno *slaviš,* da je tako htio staviti. Čak bih i ja našao izlaz iz situacije rečenicom:... hvališ ga i *slaviš,...* pokli ga li *traviš,* uzevši glagol *tráviti* u značenju *ugrožavati uništavati,* kako i ima ARj (značenje pod tač. f. s. v. *traviti).* Nego, meni se čini da je Lucić, ako je već što stvarao, pošao od tal. *duka,* tj. vojvoda, knez, i načinio glagol *dučiti* — praviti nekoga vojvodom, knezom, uopće velikim, dakle *veličati, uzvisivati,* jednako kako npr. prema *ban* imamo *baniti se,* prema *baša* (paša) — *bašiti se* i sl., pri čemu nas ne treba smetati povratnost navedenih glagola u današnjem jeziku, jer s druge strane nalazimo kod Lucića povratno npr. *broditi se* (Nismo *se brodili* po Savah i Dravah..., *Robinja* st. 123), da ne spominjemo mnogobrojne takve pojave kod Hektorovića, a nepovratno *smijati,* kako svjedoči također Lucićev primjer:

slaje ja proliju suzice za žalost
neg druzi smih smiju *grohotom za radost*
(Otkad se zamota, 29, 30).

U mome uvjerenju o ovakvoj Lucićevoj novotvorini, *ako* je samo njegova, podupire me, mislim, i nešto raniji njegov stih *(Robinja* 545) gdje Derenčin veli — opisujući sam sebe — da »blizu kralja se namišta«.

Dalje me je zainteresirala Lucićeva riječ *mito.* U pjesmi *Htij prijat ovi dar* ima naime ovakvo mjesto:

To je sok, mâ vilo, rumenoga cvita
kojimno pribilo tve lišce procvita.
Njim kada rumeni umiješ tvoj obraz,
vilo, se spomeni da nošu tvoj poraz
koji ću po vȁs vik tarpiti skrovito,
od t e b e samo lik ufajuć i mito.

Značenje *plaća* (ARj) dobro odgovara na ovome mjestu, no u pjesmi *Zasve jer od vele* imamo i ovako:

Onda mi dan svȉtā, po raju onda grem,
kad tebe, od mita sokole, gdi nazrem (st. 15, 16).

U prijašnjim izdanjima stavljali su urednici u drugom stihu zarez ispred *sokole* (a nije ga bilo ispred *od*), pa je smisao stiha ispadao: »kad tebe od mita (tj. od plaće), sokole, gdjegod ugledam«, što nije imalo mnogo smisla. Ja sam zarez stavio ovako kako je pokazano i tako sam dobio izričaj *od mita sokol.* Na taj sam način došao u mogućnost da ovaj izričaj uzmem u značenju *mitār* — ptica mužjak koja se mitari, tj. mijenja perje, a za koju čitamo u ARj s. v. *soko:* »Kao apozicija nalazi se *mitar, trojemitar,*

plemić, tišnjićar«, uz dva prekrasna primjera iz stare poezije: »Na ruci im stahu sokoli mitari« (Marulić) i — još ljepši — »Moj sivi sokole, mitaru prelijepi!« (Vetranović).

Kad je već riječ o zarezu, htio bih navesti još jedno mjesto iz Lucića gdje sam zahvatio u to pitanje. U jednoj od pjesama *Jerolimu Martinčiću* završni su stihovi prema ranijim izdanjima glasili:

Zatim pak i ja rit tebi ću moć ovoj:
Harlo ti s priko svit vrati se, Sabin moj!

U Akad. rječniku ovo se mjesto, pod riječju *Sabin*, tumači ovako: U dva primjera iz Dalmacije od kojih je stariji iz XVI vijeka *i u njem je, poradi stiha, vokativ jednak nominativu* (kurziv moj!). To bi, drugim riječima, imalo značiti da je Lucić Jerolima Martinčića zvao *Sabin* i da ga poziva da se hrlo povrati odnekle isprijeko svijeta. Meni se stvar, međutim, učinila nešto drugačija. Brisao sam zarez, a ono *vrati se* uzeo sam kao aorist u službi futura (isp. npr. u Gramatici i stilistici: Gospode, izbavi nas, *izgibosmo*, tj. izginut ćemo), i tako dobio mnogo razumnije značenje: Brzo će se isprijeko svijeta vratiti moj Sabin (možda netko od bliskih rođaka!).

Zaustavio sam se nadalje na riječi *otonjaj* u ovom primjeru iz pjesme *Nesrića ako je* (st. 45—48):

Jer (ovo dobro znaj) ljubavi tvê strila
nî mi se otonjaj *sardašca dodila,*
nego uvartila moćno se u njemu
ter mi je teć sila ka lišcu tvojemu.

Slično mjesto imamo i u poemi *Pariž Eleni* (st. 269, 270) gdje stoji:

Jere nî otonjaj *taknul me ljuben stril,*
da poraz se je taj duboko uvartil.

Akad. rječnik, citirajući samo drugi primjer, piše »riječ tamna značenja i postanja«, a nakon citiranog primjera pita: »Da ne bude kakva pogreška?« No pogreška bi mogla biti kad bi bio samo jedan primjer, ali — evo — ovdje je pokazan i drugi. Kao antiteza pojmu *moćno* u prvom primjeru mogla bi riječ značiti *malo, slabo*, a prema pojmu *duboko* u drugom primjeru moglo bi joj se značenje uzeti kao *površno*. O postanju, dakako, teže je govoriti, no možda neće biti suviše smiono upozoriti na mađarsko *otthonian* koje znači *tajno, krišom*, ili na *átalány* — *prosječno, osjekom, paušalno* (dakle: površno). A da je mađarskih utjecaja bilo i u našem starijem jeziku, svjedoče npr. riječi *beteg* i *betežan* koje su u ARj obilno potvrđene iz naših starijih pisaca.

U pjesmi *U pohvalu grada Dubrovnika* ima ovakvo mjesto: (Dubrovnik)

Pravdom stanje tvardi, posobu *i ljubav,*
na nj da se rasardi nitkore nema prav.

Za riječ *posoba* ARj veli da joj je značenje tamno i navodi šest primjera od kojih ni u jednom ne može pojam protumačiti. Ali u citiranim Prinosima Vladimira Mažuranića stoji uz *posoba* tumačenje kao »združenje ili udruženje u svrhe političke, družba u boju, udruga za pomoć međusobnu«, odakle do pojma »saveznici« zacijelo nije daleko; slično značenje ima i riječ *obljuba* (tj. obećanje, zadana riječ) od koje opet nije

daleko do riječi *ljubav* (koja se nalazi u istom stihu), pa ako se uzme da *stanje* može značiti *država*, *tvarditi* isto što i *utvrđivati*, a *prav* — *razlog* (ARj), onda se spomenuti stih može shvatiti tako, da Dubrovnik pravdom utvrđuje državu i svoje saveznike i pomagače, te da nitko nema razloga da se na nj rasrdi.

Zanimljiva je i riječ *pri* u pjesmi *Istomu Jeronimu* (st. 4—8):

Ajme kad oćuti drugi se glas potom,
tebe da je nitko porazil nemilo,
a znat ne mogoh tko, ni za koje dilo,
neg veljah: pri *ti je sarcem tvard i gori*
od ljute tej zmije kî ti zled satvori...

O prijedlogu *pri* ne može biti ni govora, a jednako tako ni o ikavskom prilogu *prî* (prije), kao ni o dativu sing. stare imenice *pra* (raspra, spor), ni o imperativu glagola *preti* (tužiti). No nekako mi se sama od sebe nameće pomisao na današnje češko *pry* koje može značiti i *vjerojatno, po svoj prilici, zacijelo* i sl., a koje je moglo postojati i u našem starom jeziku. Jedino bi se tako mogao razumno protumačiti četvrti stih citata: rekao sam da je zacijelo tvrda srca i gori od ljutice zmije onaj koji ti je nanio povredu.

Da se još jednom vratimo na pjesmu *U pohvalu grada Dubrovnika!* Tamo (st. 119, 120) stoji pisano da Grad

Kroz gore, kroz luge, po svitu svej miče
targovce brez druge zabave i priče*...*

Pojmovi *zabava* i *priča*, kako ih danas uzimamo, mogli bi nas lako zavesti na krivi put, sa koga ne bismo mogli shvatiti dalji tekst, naime da od trgovca Dubrovčanina koji — eto — ide po čitavom svijetu

svi targe primaju, mirno kê donosi,
i kê oni daju, on mirno odnosi...

Ali riječ *zabava* ima i značenje *prigovor, zamjerka* (Nemoj mi tajati kâ jim je zabava, kâ jim dostojati milosti ne dava), a riječ *priča* mogla bi se shvatiti kao ikavski oblik za ijekavsko *prijeća* (ARj ne bilježi) koje znači *zapreka*, isto kao i Hektorovićevo *pričanje* u pjesmi *Dom Mavru kalujeru* (st. 59, 60) gdje sebi želi nebesko blaženstvo

gdi nî studen ni znoj, gdi nisu kajanja,
gdi brez truda pokoj, ljubav brez pričanja.

I još samo jedna riječ iz Lucića, glagol *sjati* u primjeru iz poeme *Pariž Eleni* (st. 129, 130):

Što ti ću pobrajat puka mnoštva vela
kâ jedva mogu sjat *gradovi ter sela.*

Dakako, glagol *sjati* s prezentom *sjam* i *sjajem* ne dolazi u obzir. Valja zato poći od čakavskoga *sjati* od starijega *sjęti*, koje bi u štokavskom moralo dati *sjeti*, ali takvog oblika ARj ne bilježi. Čakavsko pak *sjati* kao složenica od prijedloga *s* i glagola *jati* (starije *jęti)* koji znači *uzeti*, ne može imati drugo značenje nego *skupa uzeti*, tj. *obuhvatiti, primiti*

u sebe, pa ovo mjesto valja shvatiti tako da se Paris Heleni hvali kako u njegovoj domovini trojanskoj ima toliko ljudi da ih jedva mogu obuhvatiti sela i gradovi.

No vrijeme je da prijeđem na Hektorovića »za dugom besjedom ne domorit vam«. Poći ćemo i ovdje alfabetskim redom, i prva riječ kod koje će biti dobro zaustaviti se, bit će *alubaša* u pjesmi *I kliče djevojka* koju pjesnik citira nakon onih glasovitih stihova u kojima kaže »obadva (tj. Paskoj i Nikola) klikoše pisam začinjući potiho, ne barzeć, svaki vesel i vruć, jedan niže daržeć, drugi više pojuć«. Riječ se nalazi u stihu 710 *Ribanja* koji čitav glasi: »Andrijaš se moljaše baši, alubaši, subaši«. ARj tumači je, u vezi s ovim mjestom iz *Ribanja*, kao eventualnu složenicu od tur. *alup* — hrabar, junak, i *baša* — starješina, poglavar, prvak, odličnik i sl. S tim se mišljenjem slaže i Ramiro Bujas u svom vrlo iscrpnom komentaru Hektorovićeva *Ribanja* (Izdanje Jadranskog instituta Jugoslavenske akademije, Zagreb 1951), dodajući da se riječ *alubaša* inače nigdje ne nalazi. Premda protiv ovakvog tumačenja ne možemo imati nikakva osobitog prigovora, ipak mislim da valja uvažiti i drugu mogućnost, a nju daje rahmetli Abdulah Škaljić u svom vrijednom djelu *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* (Sarajevo 1965) s. v. *alufedžija*. Ta riječ ima kod njega značenje: »1. janjičarski vojnik koji je dobivao redovnu platu, tzv. alúfu; 2. uopšte onaj koji sa određenom platom služi u državnoj službi«. Meni se čini da je *aluf-baša* bliže pravom smislu nego *alup-baša*, da je značenje *poglavar janjičara* bliže nego *junak-poglavar*.

Dalje mora pažnju čitaočevu izazvati izričaj *bila skupšćina* u *Ribanju* u stihovima 269, 270:

> *Bud da š njimi bihu jošće mnozi ini,*
> *jedan red imihu u* biloj skupšćini.

»Prijevod« na današnji jezik »bijela skupština« ne bi nam rekao mnogo, ali moramo uzeti u obzir da u starijem jeziku *skupšćina* znači i *skȕp, društvo, družba* i sl. A pridjev *bila* (bijela) očito će imati svoj razlog u bijeloj odjeći koju su nosili oni o kojima pjesnik govori u prethodnim stihovima (267, 268):

> *U družbi se najdoh na Solinskoj rici*
> *(s kimi tamo sajdoh) s trima redovnici.*

Tako dobivamo podatak *kojem* su redu pripadali redovnici o kojima je riječ (radi se očito o dominikancima), ali ne samo to, nego u stihovima 271, 272 Hektorović nam daje i podatak kako je u tome redu vladala prava demokracija, jer se ono »jedan red imihu«, tj. isti su rang imali s njima, odnosi se na one

> *I ki jim služahu pripravni k volji njih*
> *i u svem slušahu kakono starijih.*

Zaustavimo se malo na riječi *bok* u st. 1129, 1130 *Ribanja* gdje se veli:

> *Lovivši pristasmo u niki* veli bok
> *u kome imasmo odveće dobar smok.*

Čovjeku s kopna ovakva riječ *bok* neće reći mnogo, on će odmah pomisliti na dio tijela ili na neko preneseno značenje riječi *strana*, ali

valja zaviriti u ARj, gdje će se naći ovaj stih i uza nj tumačenje: »u moru na kraju mjesto kao dråga ili okuka zaklonjeno krajem, tako da je voda u njemu mirna a kraj joj je kao bok, te se po njemu i samo mjesto zove *bok, sinus*«. Mate Hraste u radnji *Antroponimija i toponimija općine hvarske* (»Hrvatski dijalektološki zbornik«, knj. I) mnogo je kraći, ali i realniji i jednostavno veli — *uvala*. Isti autor navodi i nekoliko takvih »bokova« npr. Studeni Bok, Pakleni Bok, Šćigovi Bok, Ulani Bok, Mitalašetov Bok itd., pa i Moli Bok i Veli Bok. Ovaj posljednji podatak dovodi nas, međutim, pred pravopisni problem treba li u Hektorovićevu tekstu pisati *veli bok* ili *Veli Bok*, drugim riječima: je li pjesnik mislio baš određenu uvalu koja se tako zove, ili je neku, bilo koju, uvalu karakterizirao atributom *veli*. U pomoć pristupa još jedan atribut, tj. neodređena zamjenica *niki* (neki), koja nam kaže da se radi o općem a ne o vlastitom imenu. Zato je u štampanom tekstu i ostavljeno malo slovo. Ipak, valja dodati da Bujas, tumačeći riječ *bok* sa »ne duboka uvala«, nastavlja: Taj *niki veli bok* bila je i posljednja postaja kod obilaženja luke Nečujma. Ime je toj uvali *Šumpljivena*.

Zaustavio sam se, nadalje, na st. 1405, 1406 *Ribanja:* (onoga tko te hvali)

> *Čuj ga se kôko mož' kad bude smijati,*
> *jer smihom oštri nož kim ti će smart dati.*

Odmah je, dakako, jasno da imperativ *čuj se* znači *čuvaj se*, pa nastaje pitanje može li glagol *čuti* značiti *čuvati*. Koliko god bi se tome problemu moglo pristupiti fonetski i *čuj* izvući iz *čuvaj* preko *čuaj*, što sa gledišta fonetike nije sasvim nemoguće, priličnije će biti poći od glagola *čuti* u značenju *bdjeti*, kako i Hektorović potvrđuje u st. 1654, 1655 *Ribanja:*

> *Samo jin ovo rih: volju mi spunite,*
> *iman potrib mnozih,* čujte, *ne zaspite!*,

a i sam ARj naglašava: »u imperativu je koliko *čuvaj se, budi na oprezu, cave*« uz nekoliko primjera iz Marulića, Vetranovića, Nalješkovića i dr., a naveden je i ovaj naš.

Alfabetskim redom dolazi dalje riječ *ličmina* u st. 57, 58 *Ribanja:*

> *I na to ubranu travu gorske paše*
> ličminom *vezanu da se ribe straše.*

Ja je ne bih ni spominjao jer je na prvi pogled jasno da ne može biti ništa drugo nego *uzica od lika*, čak ne bih ni provjeravao ima li je ARj, a vjerojatno je ne bih ni unosio u svoj rječnik uz Hektorovićeva djela jer je izvanredno komunikativna, da me jedan kolega (prof. dr Vojmir Vinja), kad sam mu rekao da komentiram Hektorovića, nije upitao: A jeste li riješili značenje riječi *ličmina*? — Naravno, odgovorio sam posve napamet, to je uzica od lika, na što je i kolega odgovorio: I ja tako mislim, a treba to i zabilježiti, jer je ARj nema. — Kod kuće sam pogledao u ARj i vidio da je zaista nema, pa je ovdje bilježim pošto sam prije upitao neke Hvarane da li im je poznata. Dobio sam pozitivan odgovor i akc. *ličmȉna*. Ali, i tu valja dodati da je to pitanje prije mene riješio Bujas u navedenom djelu, i to ovim riječima: ličminom — likom; tako se danas zove konop od trave.

Dalje nailazimo na dva glagola, o kojima je vrijedno također progovoriti, jer ARj i jednom i drugom »ne može razabrati pravo značenje«. Imamo ih u primjerima

a) *O tome dobitju ja ću se* minuti
i o tome pitju, da sliš' ako ć' čuti (Ribanje 139, 140)

i

b) *I dohodeć ini s kojima naredno*
ljubav me tva mini *sarčeno i medno*

(Dom Mavru kalujeru, 149, 150)

Da bi se tim glagolskim oblicima »razabralo pravo značenje« potrebno je u prvom redu isključiti glagol *minuti,* prez. *minem* u značenju *proći, mimoići,* i sl., a koji imamo npr. u Hektorovića u st. 17, 18 *Ribanja:*

Recimo po jednu za vrime minuti
bugaršćinu srednu i za trud ne čuti.

Prema prezentu *minim,* koji izlazi iz oblika *mini* u drugom primjeru, valja tom obliku pretpostaviti inf. *miniti.* U ARj imamo takav infinitiv i takav prezent uz napomenu da se radi o »glagolu tamna postanja«, koji »ne može biti istovetan sa *mijeniti,* jer tome ne odgovara značenje«. Dalje dodaje ARj: »K tome se nalazi samo u jednoga pisca (Stijepo Rosa), koji kao Dubrovčanin ne bi pisao *miniti* nego *mijeniti«.* I nastavlja ARj: »Kao da je značenje: učiniti« i dodaje primjer: »Obećanje koje ti sam od strane Božje *minio,* ispunit će se«.

Ja bih, barem što se tiče Hektorovića kao ikavca, ipak pošao od glagola ijekav. *mijeniti* — ikav. *miniti* sa značenjima »1. misliti, držati; 2. govoriti, spominjati«, primijenivši u tumačenju stihova pod tač. *b* ovo drugo značenje. Obrazlažem to oslanjajući se na prethodne stihove u istoj pjesmi:

Na to me dovede prijatelj jedan moj
prid kim me uzvede visoko razum tvoj
kada mi povidi došad k mistu svomu
ča s tobom besidi o meni o tvomu . . .,

na što se nastavljaju sprijeda citirani stihovi (tač. *b),* pa mora biti jasno da je jedan Hektorovićev prijatelj razgovarao s Vetranovićem koji je našeg pjesnika veoma hvalio, a to su Hektoroviću govorili i drugi pred kojima ga je »ljubav Vetranovićeva spominjala« (prema tome je i ono *mīnī* — 3. lice sing. aorista). (Koliko je ovaj moj stav pogodan za tumačenje citiranog mjesta iz S. Rose i koliko su Dubrovčani tu i tamo pisali ikavski, ostavimo za ovu priliku po strani!)

Slično je i s glagolom *minuti* u primjeru pod tač. *a.* Iako bi se i tu moglo poći od istog glagola *mijeniti* kome ARj donosi alternaciju *mijenuti,* može se uzeti kao polazna tačka i glagol *minuti* u značenju *izraziti, reći svoje mišljenje,* koji — doveden u vezu s glagolom *spomenuti* s kojim je istog postanja (krajnja baza glagol *mniti)* — rješava pitanje značenja navedenog stiha: »O tome dobitku ja ću reći svoje mišljenje« (isp. i češ. *zmíniti se o kom, o čem* — izraziti se o nekome, o nečemu, odn. o nekom, o nečem nešto napomenuti).

Dolazimo do riječi *nestva,* za koju mi je trebalo prilično kombinatorike da se dovinem eventualnom pravilnom rješenju. Imamo je u *Ribanju* st. 1665, 1666:

Ča večer lovismo po moru sviteći
za nestvu *dilismo gdi može doteći.*

ARj veli da *nestva* znači isto što i *mestva,* tj. »kožni nazuvak koji se nosi povrh čarapa (ili obojaka)«, pa i »papuča, cipela«, i jasno mu je da je u našem primjeru značenje riječi — tamno. I jest tamno, jer premda su te večeri naši ribari malo ulovili, kožne nazuvke odn. papuče ili cipele zacijelo nisu jeli. Bliže je smislu Bujasovo objašnjenje u kojem se kaže: »Za nestvu — da se ponese; poslije ribanja se noćna lovina dijelila da svaki ponese svoj dio kući. Riječ *nestva* (—»nosidba«) načinjena je od glagola *nesti* s nastavkom *-va* (isp. žetva, sjetva i sl.). Ta se riječ drugdje ne nalazi.« Bujasovu je mišljenju blizak i Šime Vučetić, književnik (Vela Luka, Dalmacija), koji tvrdi da *nestva* ima dva značenja: a) raznovrsno jestivo; b) gosti koji nešto donose kao dar. Ja sam pošao još jednim mogućim putem i pretpostavio da se tu radi ili o prepisivačevoj pogrešci ili o pogrešci nekog tipografa u nekom ranijem izdanju. Bliža mi je pretpostavka o krivnji prepisivačevoj, jer rukom pisano *r* može se lako pročitati kao *v.* Ako ovu polaznu tačku uzmemo kao ispravnu, dolazimo do riječi nestra, a uvaživši akcenatske mogućnosti koje nas — prema talijanskom i našem čakavskom akcentu upućuje na *minȅstra* s reduciranim prvim slogom, rješenje je posve blizu. Jer, pjesnik u st. 1457, 1458 kaže:

Ribe nabodoše nȇ prem kȏko htiše,
ner kȏko mogoše, malo mraka biše,

pa kad ribe nije bilo da je se najedu pečene, načinili su *minestru* — brodet, »gdi može doteći«.

Alfabetskim redom dolazimo do riječi *otvor,* za koju ARj također veli da joj se »ne razbira značenje« u primjeru iz *Ribanja* st. 1045, 1046:

Da ča je reći htil ričmi bez otvora
koje je govoril mudri Pitagora?

Dakako, nijedno od značenja u ARj ne odgovara ovome mjestu, ni »nomen actionis prema glagolu otvoriti«, ni »mjesto koje je otvoreno«, ni »protoč, tj. kad je tijelo otvoreno te iz njega teče nȅčīst«, ni značenje »vrata«. Ali treba ARj čitati dalje i doći do pridjeva *otvoran,* gdje se iz značenja lat. *clarus,* tj. jasan, značenje koje nam treba nameće samo po sebi: »riči bez otvora« očito su mutne, nejasne, zagonetne riječi, a riječ *otvor* mogla bi se — prema tome — u ARj pojačati i petim značenjem: jasnoća. I Bujas izričaj *ričmi bez otvora* tumači kao »zagonetnim riječima«, i dodaje: »Zbog nejasnog smisla ostat će i ponešto od toga i dalje zagonetno«.

I doista među takvim »ričmi bez otvora« nalazi se i jedan primjer koji nam upravo dolazi po alfabetskom redu. Radi se o glagolu *pohvatati se* u st. 1059 *Ribanja:*

Čin da t' se pohvata *ruka lug smarsiti*
na kom ti pinjata bude se variti.

ARj ni ovdje »ne razabira značenje«, a ne bih ga razabirao ni ja da nisam krajnje nepovjerljiv prema prepisivačima odn. prema svemu

tehničkom što stoji između autora i konačnog izgleda knjige. U prethodnom naime tekstu o Pitagorinim zagonetnim riječima — a i poslije citiranog primjera — sve su rečenice negativne, tu sve vrvi od izraza kao *nemoj, nima* (nema), *nigdar* itd., pa zašto da čovjek i u našem primjeru ne pomisli na *ne* umjesto *se.* Ako dakle primimo kao pravilan tekst *ne pohvata* umjesto *se pohvata,* pa »prevedemo« rečenicu, dobivamo lijep i pametan Pitagorin savjet: Nastoj da ne gasiš vatru na kojoj ti se kuha jelo!

Dolazimo dalje, sve slijedeći alfabetski red, do stihova 690, 691 u *Ribanju:* (jelom)

> *Ponudiše mene da jim činju družbu*
> *za* pravi *družbene i za čast i službu.*

Dakle, imenica *prav,* gen. *pravi* ženskog roda. Ima je ARj sa značenjima *pravo* (ius), *pravda, pravica* (iustitia), *pismeni dokumenat, isprava,* te s nekim pojedinačnim značenjima, kao »ono što kome ili čemu po pravu pripada, patri«, zatim »nedužnost, nevinost« i — konačno — »razlog«, pored fraze »imati prav« (iz Mrnavića) — imati pravo. Ovaj naš primjer dodaje ARj na kraju stavka kao riječ »nejasna značenja«. Meni se ipak čini da bi se ovdje moglo primijeniti značenje »ono što kome ili čemu po pravu pripada, patri«, a uvjerava me o tom i stav spomenutog već Vladimira Mažuranića koji piše »U kraju oko Spljeta nazivaju 'prav' onaj dio prihoda što ga 'kmet' daje gospodaru zemlje«. No ja se ne mogu oteti dojmu da je i tu neka pogreška i da bi *prav* valjalo možda uzeti kao *nrav* (narav) kojoj riječi ARj bilježi i značenje *način, običaj,* a tako ima i Vladimir Mažuranić (jedno i drugo s. v. narav). Dodajem da Bujas ovu frazu *za pravi družbene* tumači »zbog društvenog zakona«, što nije daleko od pojma *običaj.*

U daljem našem razmatranju dolazimo do riječi *pritanj,* gen. *pritnja* u st. 149, 150 *Ribanja:*

> *S koga riba gine oružje jest onoj:*
> pritnji *i travine i pobuci tokoj.*

ARj riječi *pritanj* nema, a Bujas tumači: »pritnji — konopci koji čine gornji i donji rub mreže«. Meni to nije bilo dosta, nego sam se obratio na moje prijatelje Hvarane i od njih sam dobio odgovor da je *pritanj* svaki konop kao veza između mreže i ribara; obično se misli na dva: donji, na kojem se nalaze olova a koji se posebno zove *olovnja,* i gornji, na kojemu su pluta, a ime mu je *plutanj.* Valja mi dodati da ni riječî *olovnja* ni *plutanj* ARj također nema, ali ima *olóvnica* (s takvim akcentom) za koju riječ veli da može značiti i: »komad olova na mreži koji je vuče na dno. Govori se u Stonu (tamošnji akc. *òlōvnica)«.* Što se pak tiče postanja riječi *pritanj,* moj je prvi dojam da je neka transformacija eventualne starije riječi *priteganj* (kao što iz okolice Gline imam zabilježno *zateganj* za uže kojim se zateže sijeno natovareno na voz).

Da riješimo odmah i pitanje riječî *travina* i *pobuk* u istom stihu. Obje riječi ARj bilježi, i to *pobuk* kao »ribarsko oruđe koje se zove i *buc«,* a pod *buc* stoji: »drvo kojim ribari udaraju po vodi da se riba plaši i bježi u mrežu«; dodajem još i Bujasovo tumačenje: pobuk — sprava za *bucanje* (činjenje buke); na štapu nataknut drveni čunj, s izdubenim dnom kojim se okomito udara u more da se ribe plaše. Za riječ *travina* imamo u ARj tumačenje: »busen trave za plašenje riba kod ribarenja«,

kojem značenju želim dodati proširenje — prema svjedočanstvu mojih prijatelja Hvarana —: »radi se o raspletenim vlaknima biljke aloja koji se vješaju o konop (pritanj) i zbog svoje težine tonu u vodi, dok obična trava pliva po površini i ne postiže svrhu«. Po još jednom podatku zabilježio sam: »na pritanj se vješaju travine od kojih se ribe plaše, pa se dogodi da zubacu pukne žuč te riba ispliva na površinu«.

Zaustavio sam se zatim na stihu 167, 168 pjesme *Odgovor Nikoli Nalješkoviću.* Tamo imamo ovakvo mjesto:

> *Neka ti po vȁs vik onî plod bude znan*
> *kim slavni Dubrovnik* prodil *te ovih dan.*

Pogled u ARj ne kazuje ništa, jer glagola *proditi* nema, a eventualno ijekavsko *prodjeti* (prodjesti) — probosti ne dolazi u obzir jer ne odgovara za ovaj kontekst. Ne preostaje dakle drugo nego poći od glagola *diti* u značenju *govoriti, kazati,* i složenicu *proditi* uzeti kao *proglasiti, objaviti,* pa i *prodičiti.* Utvrđuje me u tom stavu riječ iz prvog stiha citata »oni plod«. Mislim da se tu radi o Nalješkovićevu astronomskom djelu *Dialogo sopra la sfera del mondo* koje je taj pjesnik i učenjak posvetio dubrovačkom senatu i primio za to kao uzdarje srebrnu posudu s grbom Republike (što je djelo štampano istom god. 1579, a pjesma Hektorovićeva datirana »na 16. novembra 1541«, ne mijenja ništa na stvari, jer je autor mogao nagradu dobiti i za rukopis).

Ne odgovara mi nadalje ni značenje uz glagol *provrći,* prez. *provrgnem* kako ga donosi ARj. Tamo stoji *promijeniti, pretvoriti,* a Hektorović piše (*Ribanje,* st. 79—86):

> *Došad u Zavalu parvi lov počaše*
> *gdi velu ni malu ribu ne ujaše*
> *jer mrižu zadiše u parvo metanje*
> *kom se utrudiše potezat zamanje.*
> *Zatim popadoše kolač od kamika,*
> *mrižu* provargoše, *spustiv ga dolika,*
> *kojim (nuti čuda) taj čas ju oddiše*
> *i sebe od truda barzo slobodiše.*

Što su ribari učinili izrazom *provargoše* uz pomoć *kolača od kamika* (koji izraz ARj tumači »kamen oblast i šupalj kao kolač, što je privezan na mreži da je povuče na dno mora«)? Pođemo li od značenja (jedinog u ARj) *promijeniti, pretvoriti,* moglo bi se samo pomišljati da su mreži *promijenili* položaj i tako je oslobodili. Istina, nameće se i značenje *probiti,* koje također postoji (ARj ga ne bilježi), ali protiv toga stoji čitav dalji kontekst koji govori o uspješnom lovu. Nije naodmet ni značenje *mahnuti,* tj. *stresti,* na koji se način može dobiti slika da je taj kamik protresao mrežu i tako je skinuo sa zapreke koja mu se ispriječila. No ja kao čovjek s kopna podvrgavam se ovdje potpuno tumačenju Bujasovu i citiram ga doslovce: Kolač od kamika — prsten od kamena. Takav je kameni kolač služio kod ribanja mrežom; danas se upotrebljava prsten od željeza. Kad mreža *zadije,* onda se ona provrgne, tj. provuče kroz taj prsten i pušta se da prsten padne na dno gdje je mreža zapela. Time se mreža *oddila,* tj. otkačila.

Zaustavimo se načas i uz riječ *razmisao!* Ne zbog njezina značenja, ono je u ARj dobro *(razmišljanje, misao)* i odgovara kontekstu u Hektorovićevoj posveti prijevoda Ovidijeve pjesme *Od likă ljubenoga* Mikši

Pelegrinoviću gdje stoji: »Zatim veliko vrime u *razmisli* imaju li ovi trudi moji na svitlo izajti« (jedino bi se fraza *u razmisli* mogla pojačati i značenjem: u kolebanju!), nego zbog podatka koji navodi ARj, a koji glasi: »U jedinom primjeru iz XVI vijeka riječ je muškoga roda; za XVII vijek nema potvrde, a od XVIII vijeka je ženskoga roda«. Hektorovićeva je posveta, međutim, datirana »Od porojenja Stvoritelja osmo godišće nakon tisuća pet sat i dvadeset. Parvi dan miseca marča« — dakle također u XVI stoljeću, ali imenica *razmisao* (lok. *razmisli*) nesumnjivo je u ženskom rodu (našega citata ARj nema).

ARj nema ni značenja imenice *repčar* (rebčar) iako citira — bez ikakva komentara — naš primjer iz Ribanja (1179, 1180):

> *Nad ribnjakom odzgar golubinjak oni,*
> *više njega* rebčar *hvalom više poni . . .*

Mislim, međutim, da čovjek ne mora biti jako dovitljiv da u toj riječi vidi *vrepčar*, tj. nastambu za vrapce (i danas je na Hvaru *repak*, *rebak* umjesto knjiž. *vrabac*, kako svjedoči Mate Hraste u studiji *Čakavski dijalekat ostrva Hvara*, str. 6) odn. uopće za sitnije ptice (nasuprot golubinjaku u prethodnom stihu), dakle — *ptičarnik*. Bujas također tumači *rebčar* kao »nastamba za vrapce« i dodaje u zagradi: *vrabac* se u Starom Gradu zove *rebak* (zapravo treba *riēbȁk*, kako mi reče jedan Starograđanin — op. B. K.) a riječ *rebčar* načinjena je kao kokošar.

Dolazimo do riječi *sad* npr. u stihu 245 *Ribanja:*

> *Nut oni lipi* sad, *nut tarsja onoga!*

Tumačenje ARj kao *vinograd, osobito mladi* (uz ovaj naš citat) posve je umjesno, ali ARj zatajuje kad dođemo do stiha 1173, 1174 gdje imamo:

> *Tarpezu kamenu, grozde u njoj dilane,*
> *mev* sada *stavljenu kâ su sa tri strane.*

Ovdje, dakako, ne možemo poći od imenice muškoga roda, *sad*, nego moramo pretpostaviti neutrum *sado* kojega ARj nema, ali nam valja zabilježiti da u istom značenju ima femininum *sada*. Bujas tu — upozoravajući da bi valjalo očekivati *meu sade*, a videći oblik *sada* — misli očito na dual, jer veli da se radi o *tri sada*, no po mome bi mišljenju, kad bi se radilo o imenici muškoga roda, baš u takvu slučaju moralo biti *sade*, kako imamo npr. »zarobiše *tri junačke dobre konje*«. Ostaje dakle pretpostavka za imenicu sa sva tri roda: *sad, sada i sado.*

U daljem razmatranju Hektorovićevih tekstova zainteresirala me i *smokva indijana* u st. 1155, 1156 *Ribanja:*

> *Kapare, žafrane od njih ne otklada,*
> smokve indijane *s listjem kô obada.*

ARj donosi nekoliko vrsta smokava s atributima prema zemljama odakle potječu. Tako — pored smokve *arapske, egipatske* i *turske* — ima i smokvu *indijsku* s Mikaljinim tumačenjem: smokva od Indije, voće; fico d' India; pala, ficus indica; frutto del fico d' India, ariena. — Svi ovi atributi, međutim, ne objašnjavaju Hektorovićev podatak da toj indijskoj smokvi »listje obada«, tj. bode. U pomoć mi je priskočio Marin Franičević informacijom da se radi o vrsti *kaktusa* s latinskim imenom *opuntia ficus indica*. (Tako tumači i Bujas).

U ARj potražio sam savjeta i problemu kako da protumačim st. 77, 78 u poemi *Od lika ljubenoga* gdje se kaže:

> *I neće se Troja travicon zelenit*
> *sita trudna znoja pod* stupom *deset lit.*

Nijedno od značenja u ARj pod riječju *stup* (i eventualno stȕpa) ne odgovara kontekstu koji nameće tumačenje *opsada*. Pogledao sam *tu* riječ i — listajući ARj oko nje — naišao sam na izraz *opstup* sa Šulekovim značenjem *blokada*. Mislim da ovo rješenje nije daleko od pravilnog pristupanja tome problemu.

Bilo bi još dosta riječi o kojima bi valjalo govoriti, no kako me ovdje u prvom redu zanimaju izrazi kojih — kako je sprijeda rečeno — ARj ili nema ili mu se tumačenje razlikuje od mojih pogleda na tekst, ne mogu se upuštati u dalja razmatranja, jer mi nedostaje partner za slova *U, V, Z, Ž*, koja još nisu objavljena. Samo bih još upozorio na st. 1165, 1166 *Ribanja:*

> *I vodu mu reče slatku kâ odzgora*
> *jednim* ždribom *teče u ribnjak do mora.*

Ne znam kakvo je tumačenje ovoj pojavi dao neobjavljeni posljednji svezak ARj, no meni se čini — pogotovo što Broz-Ivekovićev rječnik pored *žlijeb* ima i varijantu *ždlijeb* — da je tu došlo do zamjene likvida, to više što je *ždrijeb* češća riječ nego *žlijeb*, a — da opet ostanem dosljedan svom nepovjerenju u prepisivače — možda je i tu pogreška u prijepisu. No imam i informaciju da je *ždrib* i *ždrijeb* u značenju *žlijeb* posve obična riječ u krajevima koji su govorno bliski hvarskim govorima.

*

Za pravilan pristup Hektorovićevu opusu i za njegovo stopostotno razumijevanje, svakome je čovjeku, osim rječnika, potrebno da u pomoć prizove još neke lingvističke discipline, osobito fonetiku i pravopis. Ilustrirao bih tu tvrdnju samo sa dva-tri primjera. Kako znamo, Hektorović je ikavac kao i Lucić, i ja sam već sprijeda pokazao da Lucićeva *priča* u jednom primjeru nije nikakva *pripovijest*, nego ikavski oblik za ijekavsko *prijeća* u značenju *zapreka*. Tamo sam i Hektorovićevo *pričanje* prikazao kao *priječanje* također u značenju *zapreka*. Oblik pak *dil* može se naći u pet značenja, od kojih dva imamo u Lucićevoj pjesmi *Od božićne noći* gdje ovaj pjesnik u st. 93, 94 pjeva:

> *O kamo sam se* dil? *Nije mi toj dosta?*
> *pokolu dobrih* dil *život moj izosta,*

tj. »kamo sam se *djeo* bez dobrih *djela*?« Dodajmo tome *dil* kao ikav. oblik prema ijekav. *dijel* (dio) i kao stari prijedlog koji odgovara ijekavskom *dijel* a znači *radi, poradi*, pa da tek onda možemo dobro shvatiti stihove 45 i 46 u Lucićevoj pjesmi *U pohvalu grada Dubrovnika*:

> *Dobrote svoje* dil *ljubi ih i mili*
> *i blaga dobar* dil *mnogokrat udili,*

tj. Dubrovnik zbog njihove dobrote ljubi ih i miluje i dobar dio blaga njima podjeljuje.

Peto značenje, participa aktivnog glagola *diti* u značenju *govoriti*, nameće se samo po sebi, no kako u svojoj građi nemam pogodnog primjera za nesloženi oblik, podsjećam na oblik *prodil* o kojem sam govorio sprijeda i istakao mu značenje *proglasio, objavio*.

U vezi s vokalom *ě* dobro je upozoriti na još neke pojave. Činjenica da štokavsko *ne-* u zamjenicama, pridjevima i prilozima neodređenoga značenja potječe od starijega *ně-*, izazvala je u ikavskim govorima homonime za *nešto* i *ništa* (kod naših dvaju pisaca: *nič, ništa*), za *nekakav* i *nikakav* (u našim tekstovima *nikakav*), za *nekoliko* i *nikoliko* (kod nas *nikoliko* u oba slučaja), pa tako i *nigdi (negdje* i *nigdje*), *nikad (nekad* i *nikad*) itd. Za ilustraciju evo samo jednoga primjera iz Hektorovićeve poslanice Mikši Pelegrinoviću, u kojoj mu govori kako su njegovi pratioci u *Ribanju* Paskoj i Nikola »brodeći se *nigda* s ovim a *nigda* s onim, *ništo* od ovoga a *ništo* od onoga slišali...«, gdje dakako *nigda* znači *negda* a *ništo* — *nešto*.

Prefiks *pri-* koji označuje bliskost, izjednačuje se u ikavskom govoru s prefiksom *pre-* od starijega *prě-* koji označuje mnoštvo, svršenost radnje, premještanje i sl. Zato valja biti na oprezu kad u tekstu naiđemo *na priljutu* ranu (*malo ljuta, naljuta,* ili *vrlo, suviše ljuta*), na nešto *pripisano (dopisano* ili *prepisano*), ili kad nam pjesnici govore da netko *pristupa (dolazi bliže* ili *prelazi mjeru*) itd. Pa i samo *prigovaranje* nije nikakvo prekoravanje, psovanje ni spočitavanje, nego *pregovaranje* u značenju »disputa che si fà per conoscere il vero«, kako se tumači u rječniku Ardelija Delabele (»rasprava kojom se dolazi do spoznavanja istine«).

Oprezno valja pristupati tekstu i u vezi sa činjenicom da kod čakavaca imamo *j* umjesto *đ*. Ali dok u primjeru

> *Jer mi se učini očito da* viju *(viđu, vidim)*
> *vuci po planini kon mene da* viju *(zavijaju)*
> (*Robinja*, st. 371, 372),

ni načas ne pomišljamo na drugačije tumačenje od onoga koje je pokazano u zagradama, kod Hektorovićeva: »Nikad se *čujaše:* nut, praveć ovoga koga istezaše, zubaca veloga« (*Ribanje*, st. 1109, 1110) valja dobro pripaziti na kontekst da shvatimo je li se to ribar *čuđaše* velikom zubacu ili se od riba *čulo* »gle kolik zubatac!«

Vrlo je drastičan primjer ovakve zamjene ovo mjesto iz pjesme *Dom Mavru kalujeru* (st. 125, 126):

> *Zato se čuvati ima toj ča* truje
> *i s pomnjom držati kad se pomlajuje ...*

ARj citira to mjesto pod glagolom *trovati*, no ja se pitam: gdje je logika u tvrdnji da se »ima čuvati i s pomnjom držati ono što truje«? U rješenju ovoga pitanja treba, mislim, poći od stiha 115 gdje stoji:

> *Dvi stvari se dake čuvati imaju*
> *věč neg ine svake, jer se ne staraju ...*,

a te su dvije stvari, veli dalje pjesnik, srce i jezik (sarce i jazik), pa — opisavši njihove dobre i zle karakteristike — završava misao sprijeda citiranim stihovima (i sa još dva dalje, koji će biti navedeni na kraju

ovoga stavka). Što bi dakle imalo značiti ono *truje*? Meni tu pada na pamet pridjev *grdan* koji pored komparativa *grdniji* ima i *grđi*, kako je zabilježeno u ARj (u Vukovu rječniku samo ovo drugo). Za *trudan* nije zabilježeno *truđi* (nego samo *trudniji* i *trudnji*), no analogija se nameće sama od sebe. A oblik *truđi* u čakavskom bi glasio *truji*, srednji rod odn. prilog: *truje*. Značenje: pored *umoran* i sl., još i »onaj koji se trudi, koji nastoji«, dakle *savjestan, zdušan*. Čuvati — prema tome — treba srce i jezik *što savjesnije, što zdušnije*

> *neka moć tih stvari sa svu njih taščinu*
> *dušu ne privari ni nam dâ vaščinu,*

kako završava Hektorović »inkriminirani« pasus.

Što se tiče pravopisa, koliko god netko bio okorio kao pristaša fonetskog načina pisanja, morat će se zamisliti barem na ova dva mjesta u *Ribanju:*

> a) *Svi* uliši *u plav veselo pri Ploči,*
> *maknuv se kako lav Nikola van skoči* (st. 63, 64)

i (poznati nam već primjer)

> b) *Zatim popadoše kolač od kamika,*
> *mrižu provargoše, spustiv ga dolika*
> *kojim (nuti čuda) taj čas ju* odiše
> *i sebe od truda barzo slobodiše.* (st. 83—86)

U prvom slučaju imamo glagolski prilog prošlosti glagola *ulisti* (uljesti, ući) koji fonetski pisan jednako izgleda kao 2. lice sing. aorista glagola *ulišiti* (lišiti) što ga imamo u Robinji:

> *koji priko reda slavi te i viši,*
> *a ti ga pogleda svojega* uliši (st. 641, 642).

Zbog ovoga smatrao sam umjesnim da u ovom slučaju primijenim etimološki oblik: *ulizši* (uljezavši, ušavši).

Jednako sam postupio i s oblikom *odiše* (pišući *oddiše*) u sprijeda citiranom primjeru pod tačkom *b*. Tu se, posve jasno, ne radi ni o kakvu *odijevanju* (oblačenju), nego o *od-dijevanju*, tj. o oslobađanju mreže koja se *za-djela*.

Da — što se tiče pravopisa — ne idemo dalje, ostanimo kod one *ploče* u prvom navedenom primjeru. ARj ga citira i — imajući u tekstu malo slovo *p* u riječi *ploči* — veli da se onome *ploči* »ne razabira značenje«. Meni je u rješenju toga pitanja pomogao također Marin Franičević koji mi je rekao da se tako zove jedna lokacija u starogradskoj luci, a Bujas — i sam već pišući veliko slovo — veli: *pri Ploči* — tako se zove mjesto na obali, kraj današnje ribarnice u Starom Gradu, gdje su se ukrcali. Pa kad je lokacija, neka uvijek odsad bude pisana velikim slovom, da ubuduće više ne izaziva sumnje, kao što je, uostalom, i sve ovo napisano u svrhu da nam divna djela Lucića i Hektorovića budu što pristupačnija. Ona to nesumjivo i zaslužuju. I to — velikim slovima.

BALADA O MARKU KRALJEVIĆU I BRATU MU ANDRIJAŠU

Maja Bošković-Stulli

Dva mi sta siromaha dugo vrime drugovala,
lipo ti sta drugovala i lipo se dragovala,
lipo plinke dilila i lipo se razdiljala,
i razdiliv se opet se sazivala.
Već mi nigda zarobiše tri junačke dobre konje,
dva siromaha
tere sta dva konjica mnogo lipo razdilila.
O tretjega ne mogoše junaci se pogoditi,
negli su se razgnjivala i mnogo se sapsovala.
Ono to mi ne bihu, družino, dva siromaha,
da jedno mi biše vitez Marko Kraljeviću,
vitez Marko Kraljeviću i brajen mu Andrijašu,
mladi vitezi.
Tuj si Marko potarže svitlu sablju pozlaćenu
i udari Andrijaša brajena u sardašce.
On mi ranjen prionu za njegovu desnu ruku
tere knezu Marku po tihora besijaše:
Jeda mi te mogu, mili brate, umoliti,
nemoj to mi vaditi sabljice iz sardašca,
mili brajene,
dokle ti ne naručam do dvi i do tri beside.
Kada dojdeš, kneže Marko, k našoj majci junačkoj,
nemoj to joj, ja te molim, kriva dila učiniti,
i moj dil ćeš podati, kneže Marko, našoj majci,
zašto si ga nigdar veće od mene ne dočeka.
Ako li te bude mila majka uprašati,
viteže Marko:
Što mi ti je, sinko, sabljica sva karvava?,
nemoj to joj, mili brate, sve istinu kazovati
ni naju majku nikako zlovoljiti,
da reci to ovako našoj majci junačkoj:
Susrite me, mila majko, jedan tihi jelenčac,
koji mi se ne hti sa drumka ukloniti,
junačka majko,
ni on meni, mila majko, ni ja njemu.
I tuj stavši potargoh moju sablju junačku
i udarih tihoga jelenka u sardašce,

i kada ja pogledah onoga tiha jelenka,
gdi se htiše na drumku s dušicom razdiliti
vide mi ga milo biše kako mojega brajena,
tihoga jelenka,
i da bi mi na povrate, ne bih ti ga zagubio.
I kada te jošće bude naju majka uprašati:
Da gdi ti je, kneže Marko, tvoj brajen Andrijašu?,
ne reci mi našoj majci istine po ništore;
ostao je, reci, junak, mila majko, u tujoj zemlji,
iz koje se ne može od milin'ja odiliti
Andrijašu;
onde mi je obljubio jednu gizdavu devojku.
I odkle je junak tuj devojku obljubio,
nikad veće nije pošal sa mnome vojevati,
i sa mnome nije veće ni plinka razdilio.
Ona t' mu je dala mnoga bil'ja nepoznana
i onoga vinca junaku od zabitja,
gizdava devojka.
Li uskori mu se hoćeš, mila majko, nadijati.
A kad na te napadu gusari u carnoj gori,
nemoj to se prid njimi, mili brate, pripadnuti,
da iz glasa poklikni brajena Andrijaša.
Bud da me ćeš zaman, brate, pri potribi klikovati,
kada mi te začuju moje ime klikujući
kleti gusari,
taj čas će se od tebe junaci razbignuti,
kako su se vasdakrat, brajene, razbigovali,
kada su te začuli moje ime klikovati;
a neka da ti vidi tvoja ljubima družina,
koji me si tvoga brata brez krivine zagubio!
Vesel budi, gospodaru, i vesela ti družina,
naš gospodaru,
ova pisan da bude tvoj milosti na počten'je![1]

U ovoj čudnoj narodnoj baladi o kojoj je nedavnih dana s razumijevanjem napisano da se njena »vrijednost nameće očitošću koja čini suvišnim svako raspravljanje«,[2] zapravo ipak toliko toga, od časa kada je zapisana pa do danas, ostaje nedorečeno i zagonetno, izloženo sumnjama svih vrsta, da raspravljanje o njoj u danima proslave Hektorovićeva *Ribanja* ipak neće biti suvišno i možda će pripomoći tome da se njezina vrijednost i izvornost očitije predoče.

Sumnja se u to da li je ona narodna, ili ju je pjesnik slobodno prepjevao; nagađa se raznolično o njezinu podrijetlu; njezina se pjesnička vrijednost dovodi u pitanje; njezin je napjev nametnuo brojne otvorene probleme . . .

A svako od tih pitanja vrijedi ne samo za bugaršticu o Marku i Andrijašu i onu o Radosavu Siverincu, ta dva prva poznata primjera pjesama-bugarštica, koji su nam se sačuvali zahvaljujući Hektorovićevu osjećaju za ljepotu tih pjesama, nego se ista pitanja u širem smislu odnose i na cijeli fenomen bugaršticе — pjesme metrički neujednačena

[1] Petar Hektorović, *Ribanje i ribarsko prigovaranje*. Izd. Jadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1951, str. 42—44.
[2] Frano Čale, *O jedinstvu nadahnuća u »Ribanju i ribarskom prigovaranju«*. »Forum«, Zagreb, 1968, br. 9, str. 420.

dugoga stiha, koja se prvi put pojavila u Hektorovićevu djelu, pa zatim u Barakovićevu, da bismo je susreli u jednom zapisu Petra Zrinjskoga te u nizu rukopisnih svjedočanstava dubrovačkih i bokokotorskih zapisivača 17. i prve polovine 18. stoljeća, kada su se te pjesme konačno i ugasile.

»U bugaršticama ove knjige najviše u oči pada njina uvelost, i neka mlitavost, prema živoj snazi i bodrosti deseterca, zatim nedostatak prave poetske ljepote...«; »... njihov duboki upadak već u 16, 17. vijeku. Jer njihova uvelost, iznurenost i praznina pri svježem desetercu opominje na okorjela starca...« — tako je o bugaršticama pisao Bogišić, čovjek koji je, poslije Miklošičeve manje zbirke, objavio do danas najpotpuniju zbirku bugarštica i prvu opsežnu i ozbiljnu raspravu o njima.[3]

Prema Vatroslavu Jagiću u bugaršticama se također »opaža neka klonulost i staračka slabost; cvjetovi su već bili počeli venuti kad su ubrani«. U bugaršticama koje su do nas došle vidi Jagić »izblijedjele tragove nekadašnje ljepote«.[4]

Tek su neke pjesme bile nešto blaže ocijenjene, pa tako o dvjema Hektorovićevim bugaršticama Bogišić kaže da mu se čine »nešto pobolje u tome obziru, premda je i u njima mnogo krnja što se unutarnje ekonomije tiče«.[5]

Ne citiram ove rečenice tih dvaju nedvojbeno velikih učenjaka našega 19. stoljeća zato da bismo se mi — mudri i superiorni — sada razveselili i zabavili time. Citiram ih zato da bi se bolje razumjelo kolika razlika dijeli naše sadašnje poimanje poezije, a posebno narodne poezije, od odnosa prema njoj koji je bio obilježen dominantnim kultom epskog deseterca (što, uostalom, ni danas još nije izgubilo svoju aktualnost).

Bilo je i visokih estetskih priznanja dvjema Hektorovićevim bugaršticama koja nas također navode na distanciranje.

Petar Grgec u članku o Hektorovićevim pjevačima, ribarima Paskoju Debelji i Nikoli Zetu, visoko cijeni vrijednost bugarštica (»umjetnička kompozicija i figurativna izrađenost bugarštice nadvisuje u mnogom pogledu deseteračku narodnu pjesmu«[6]); on je ujedno prvi vidio ta dva Hektorovićeva ribara kao vjerno prikazane pjevače narodnih pjesama (čemu moderna folkloristika pridaje tako veliku važnost). Ali je u isti mah Grgečev tekst proniknut nametljivim ideologiziranjem, i to onim najgore vrste, ideologijom fašističke NDH, pa u tom njegovu tekstu Hektorović postaje »slavitelj rada i starliške uzajamnosti«, kao što su i Paskoj i Nikola »predstavnici stališke uzajamnosti«, »vjerni sinci domovine« — da ne citiram dalje. U takvu kontekstu postaju odbojnima neka po sebi dobra zapažanja o samim pjesmama.

Prvi i, koliko znam, do sada zapravo jedini pokušaj estetske analize balade o Marku i Andrijašu potječe iz pera Franje Markovića, uključen

[3] *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa.* Sabrao i na svijet izdao V. Bogišić. Knjiga prva, sa raspravom o »bugaršticama« i s rječnikom, Beograd 1878, str. 61. i 74.

[4] Vatroslav Jagić, *Južnoslavenska narodna epika u prošlosti.* U knjizi: V. Jagić, *Rasprave, članci i sjećanja. Pet stoljeća hrvatske književnosti,* knj. 43. Zora — Matica hrvatska, Zagreb 1963, str. 279. i 278. (rasprava je prvi put objavljena 1880). — Bilo je i drugih mišljenja po kojima su bugarštice umjetnički slabe, mrtve i izvještačene pjesme, s izmiješanim motivima i sl. — tako u knjizi Milana Ćurčina *Das serbische Volkslied in der deutschen Literatur* (Leipzig 1905), koji, uz to, drži da te pjesme nisu narodne, te povezuje to svoje mišljenje s utjecajima zapadne literature zapaženim u bugaršticama. Tim shvaćanjima, koja poriču bogaršticama narodni karakter i umjetničku ljepotu zbog toga što one sadrže zapadna kulturna obilježja, suprotstavio se Matija Murko u raspravi: *Die serbokroatische Volkspoesie in der deutschen Literatur.* »Archiv für slavische Philologie«, Berlin, Bd. 28, 1906, str. 351—385.

[5] *Bogišić,* o. c., str. 62.

[6] Petar Grgec, *Razvoj narodnog pjesničtva. Književno-poviestne razprave,* Zagreb 1944, str. 95 (članak: *Prvi poznati hrvatski narodni pjevači*).

je u njegovu raspravu o baladi i romanci.[7] Nije to zaista više nego pokušaj, ali je vrijedan spomena. To je neka svojevrsna strukturna analiza iz onoga vremena po kojoj je »oblikovna simetrija ili proporcijonalnost u uzročnoj vezi s nutarnjim bivstvom psihologijskim i napose etičkim«, te budući da bi balada imala biti nužno oblikovana po načelu »događajne peterodjelne postupice uzlazne pak nizlazne«, Marković se potrudio da tu peterodjelnu postupicu i utvrdi. Izvedeno je to s velikom nategom, teško se čita i nije nam važno u pojedinostima, jer našto će nam sada tih pet s mukom sastavljenih dijelova baladne »postupice«? Pa ipak — Franjo Marković je osjetio vrijednost balade o Marku i Andrijašu, a napose nedorečenu izražajnu moć njezine kompozicije. Zato se i trudio, doduše promašeno, da je svede na pet propisanih dijelova »oblikovne simetrije«, zato je i tačno zapazio da je njezin »oblikovni sastav... proveden s osobitim tankoćutjem«.

Po mišljenju Matije Murka pjesma o Kraljeviću Marku i bratu mu Andrijašu hajdučka je pjesma jer govori o tome kako se braća nisu mogla nagoditi oko toga »kako da među se podijele trećeg otetog konja«.[8] I Goleniščev-Kutuzov kaže da je ta pjesma nastala »u hajdučkoj sredini« i da govori o umorstvu brata »prilikom diobe nagrabljenog plijena«.[9]

Sve to i jest i nije tačno. U pjesmi su Marko i Andrijaš zaista »lipo plinke dilila i lipo se razdiljala« i kaže se o njima »već mi nigda zarobiše tri junačke dobre konje« — pa je vjerojatno da su braća bila hajduci i da je neka pjesma, koja je prethodila Hektorovićevoj bugarštici, ponikla u hajdučkoj sredini. No da li je i ona sama hajdučka pjesma — pjesma koja slavi bojeve i podvige, koja s epskom iscrpnošću opisuje pothvate hajdučke, udare i protuudare, koja se nadahnjuje hajdučkim junaštvom? Kada bismo bugaršticu o Marku i Andrijašu smatrali hajdučkom pjesmom (koja je u hrvatsko-srpskoj usmenoj tradiciji izrazito epska), bio bi to znak neosjetljivosti za »tankoćutje oblikovnog sastava« ove balade — da se poslužimo izrazom Franje Markovića.

Mi ne znamo što su radila braća Marko i Andrijaš, ni odakle im »plinci« koje su »dilili i razdiljali«, ni kako su zarobili konje zbog kojih je nastala svađa, ali znamo da su »lipo drugovala i lipo se dragovala« i da se onda zavadiše.

Već ova prva zapisana bugarštica, koja je po svome duhu i sastavu prava balada, nosi u sebi osnovna izrazita obilježja pjesme bugarštice (dakako, misleći pri tom na bugaršticu u njezinim uspjelim ostvarenjima — kojih nije malo). Po klasičnim epskim mjerilima, kakvih su se očito držali Bogišić i Jagić, mogao bi početak pjesme bez obrazloženja o zbivanjima koja su prethodila bratskoj zavadi, biti znak uvelosti i staračke slabosti pjesme, njezine nepotpunosti, okrnjenosti, nelogičnosti... No pjevačima pjesme — a i nama danas — ne pada na um da je tako doživljuju. Bez obzira na svoje prvotne izvore, balada o Marku i Andrijašu obrela se u ustima pjevača i ušima slušalaca kojima je hajdučija bila tuđa i daleka. U toj relativno spokojnijoj dalmatinskoj otočkoj sredini (koja je i sama imala svoju tešku krvavu kroniku, ali znatno drukčiju od kopnenih hajdukovanja), u sredini prastare urbanizirane mediteranske kulture na jadranskim morskim obalama, koja nije utjecala samo na više patricijske slojeve nego je u velikoj mjeri dala svoj pečat

[7] Franjo Marković, *Prilog estetičkoj nauci o baladi i romanci.* »Rad JAZU«, Zagreb, knj. 138, 1899, str. 118—207 (posebno str. 192—194).

[8] Matija Murko, *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike. Putovanja u godinama 1930—32,* I knj., Zagreb 1951, str. 249—250.

[9] I. N. Goleniščev-Kutuzov, *Epos serbskogo naroda,* Moskva 1963, str. 274.

i širokim slojevima naroda, u toj je sredini pjesma o braći što se zavadiše zbog plijena dobila svoj osebujan oblik, ili drugim riječima, ona pjesma koju nam je Hektorović u svome spjevu sačuvao stvarno je nastala u toj dalmatinskoj sredini. Mogući izvori s kopnenoga zaleđa čine prethistoriju te pjesme, kojih važnost nimalo ne potcjenjujemo, ali oni ne pripadaju samoj pjesmi.

Bugarštica počinje poznatom formulom antiteze, kakvima se naše narodne pjesme tako rado služe: »Dva sta mi siromaha dugo vrime drugovala... Ono ti mi ne bihu, družino, dva siromaha, da jedno mi biše vitez...« — pa bi već prisutnost te formule mogla biti potvrdom za autentičan usmeni karakter ove pjesme. Poslije najnužnijega kratkog uvodnog obrazloženja o povodu svađe i uzroku zbog kojega je Marko Andrijaša udario sabljom u »sardašce«, što bi se veoma uvjetno moglo nazvati radnjom balade, prelazi se na njen osnovni sadržaj: na monolog umirućeg brata. Položaj u kome ranjeni Andrijaš izgovara svoj posljednji monolog profinjeno predočuje njegovu blagost i prisnost prema bratu ubojici, te negovješćuje i ton riječi što će ih izgovoriti.

On mi ranjen prionu na njegovu desnu ruku
tere knezu Marku po tihora besijaše.

Andrijaš moli brata Marka da pred majkom zataji što je učinio, neka joj slaže da mu je sablja krvava od toga što je njome udario u srce »tihoga jelenka« koji mu se nije htio ukloniti s puta; i neka joj slaže da je brat Andrijaš ostao negdje u tuđoj zemlji, gdje je obljubio gizdavu djevojku, koja mu je dala »mnoga bilja nepoznana« i »vinca junaku od zabitja«.

Andrijaš izgovara sve te riječi kao zamišljeni budući dijalog među bratom ubojicom i njihovom majkom i služi se formom upravnoga govora, što je sve i inače uobičajeno u narodnim pjesmama; ali je ovaj postupak proveden posebno rafinirano. Kada Andrijaš u Markovo ime izgovara zamišljeni budući dijalog s majkom pa kaže: »Susrite me, mila majko, jedan tihi jelenčac / koji mi se ne hti sa drumka ukloniti / junačka majko«, pa priča majci kako ga je udario sabljom u srce, »i kada ja pogledah onoga tiha jelenka / gdi se htiše na drumku s dušicom razdiliti / vide mi ga milo biše kako mojega brajena / tihoga jelenka« — onda je u ovom sažimanju ostvaren tako profinjen pjesnički postupak na kakve inače ne nailazimo u epskoj narodnoj poeziji, a niti u Hektorovićevu spjevu. Po klasičnom obrascu narodne pjesme ova bi slika imala biti laž kojom se prikriva pravi tragičan događaj; ubojstvo tihoga jelenka moglo bi biti i simbolična slika, metafora izvršenoga zločina, što također odgovara praksi narodnih pjesama. Ali da žrtva sama, zamišljajući sebe u ulozi ubojice, iskazuje ubojičin bolan osjećaj i njegovo kajanje pri pogledu na »tiha jelenka« u času kada se jelen dijeli s dušom, te se više ne zna umire li jelen ili brat Andrijaš, govori li to ubijeni ili govori ubojica — takvo zgušnjavanje, takvo anticipiranje svojstveno je samo istančanim oblicima poezije kakvi su nam se sačuvali u ovoj i drugim bugaršticama. U klasičnoj narodnoj pjesmi naše epske zone žrtva bi najprije izgovorila svoju poruku majci, zatim bi ubojica ponovio majci tu poruku od riječi do riječi, te dodao na kraju izraz svoga kajanja — što bi također mogla biti vrlo lijepa pjesma, ali na planu drukčije poetike.

Metafora o gizdavoj djevojci koja je biljem i vinom zaborava zatravila junaka, pa se on više ne vraća svojoj majci, pripada među bugar-

štičke pjesničke formule; u sličnom je obliku susrećemo i u *Majci Margariti*.

Umirući, Andrijaš pomišlja i na daljnju sudbinu svoga brata Marka, kome on više neće biti od pomoći kada ga u gori napadnu gusari, pa svjetuje Marka neka barem rasplaši napadače zazivajući ime brata Andrijaša; s izvanrednom pjesničkom mjerom, osjećajući da bi takva do kraja samozatajna poruka praštanja nevine žrtve i psihološki i moralno djelovala ipak pomalo otužno, pjesnik završne riječi Andrijine zaključuje optužbom utoliko težom što se učinjeno više ničim ne može popraviti:

a neka da ti vidi tvoja ljubima družina,
koji me si tvoga brata brez krivine zagubio.

Ostale naše narodne pjesme sa srodnim osnovnim motivom o bratoubojstvu ne završavaju žrtvinim riječima, kojih u tim pjesmama ili nema ili su vrlo kratke, nego završavaju događajem: samoubojstvom brata ubojice, njegovim odlaskom majci i sl. Promatran s gledišta cjelovitosti radnje, potpune razvijenosti slijeda motivâ, svršetak naše bugarštice mogao bi se smatrati krnjim, baš kao i njezin početak, no da je ona usprkos tome kao pjesma sva ostvarena i sva cjelovita, mislim da ne treba posebno dokazivati.

U ovoj kao i ostalim bugaršticama zapaženo je već otprije nekoliko njihovih bitnih stilsko-jezičnih osobina. Zapažen je dugi i s gledišta normativne metrike nepravilan stih u kojemu pretežno prevladava 15 i 16 slogova, ali ne uvijek. Najstarija zapisana bugarštica o Marku i Andrijašu pokazuje najveću neujednačenost u tom pogledu (1 stih od 17 slogova, 14 stihova od 16 slogova, 24 od 15 slogova, 13 stihova od 14 slogova, te po tri stiha svaki od 13 odnosno od 12 slogova; uz to šest pripjeva od 5 slogova, te dva od 6 i jedan od 4 sloga). Ova metrička nepravilnost (koju, uostalom, čitajući pjesmu ne osjećamo kao smetnju) navodila je istraživače na različita tumačenja. Po Soerensenovu mišljenju bugarštice su u Hektorovićevo doba upravo i imale takav neujednačen metar.[10] Miodrag Lalević, koji želi dokazati da se bugarštice nikada nisu usmeno prenosile i da nisu narodne pjesme, ističe na primjeru metrički neujednačenih Hektorovićevih bugarštica pretpostavku da Hektorovićevo bilježenje, nije vjerno te da predstavlja »preradu materijala narodne poezije«.[11] Ne znam i sumnjam hoće li se moći ikada posve točno ustanoviti kakav je bio metar bugarštica u Hektorovićeve dane. Prihvaćam pretpostavku da Hektorovićev zapis nije metrički potpuno vjeran, a prihvaćam je upravo zato što sam uvjerena da je Hektorović zabilježio pravu narodnu pjesmu. Znajući i sama iz svoga iskustva kako tekst pjevane narodne pjesme s pripjevima i ponavljanjima, čak i onda kada joj metar nije onako kompliciran kao bugaršticki, nije gotovo nikada po broju slogova pravilan i posve ujednačen, jer osim broja slogova za pjevanu su pjesmu osobito važne i pauze i dužine, i znajući kako je teško bilježiti pjesmu tačno od riječi do riječi prema pjevanju — pretpostavljam s priličnom sigurnošću da Hektorovićeva bugarštica nije bila zabilježena potpuno tačno. No da ju je on želio preraditi, sigurno bi prije svega pokušao ujednačiti broj slogova, kao i cezure unutar stiha. Budući da to nije učinio, mislim da možemo držati tekst njegove

[10] Asmus Soerensen, *Beitrag zur Geschichte der Entwickelung der serbischen Heldendichtung.* »Archiv für slavische Philologie«, Bd. 14, 1892, str. 556—587; Bd. 15, 1893, str. 1—36. i 204—245; Bd. 16, 1894, str. 66—118; Bd. 17, 1895, str. 198—253; Bd. 19, 1896, str. 89—131. i Bd. 20, 1898, str. 269—318 (ovdje posebno: Bd. 16, str. 77).

[11] Miodrag Lalević, *Bugaršice i umetnička pesma.* »Prilozi proučavanju narodne poezije«, Beograd, 1937, sv. 2, str. 185—186.

bugarštice vjernim zapisom, tj. onoliko vjernim koliko mu je bilo moguće da je relativno tačno zabilježi (da li je i melodija vjerno zapisana, drugo je pitanje, o kome će govoriti poznavaoci glazbe).

Ima više znakova po kojima u baladi o Marku i Andrijašu prepoznajemo usmenu narodnu pjesmu. Tu su, npr., epiteti kakve pretežno poznamo i iz kasnijih narodnih pjesama: svitla sablja, dobri konji, gizdava divojka, junačka majka, junačka sablja, carna gora, kleti gusari, mili brajen. Epiteti ove pjesme ujedno su po jednome važnom obilježju usklađeni s ostalim bugaršticama: po tome što su katkada udvostručeni: tri junačka dobra konja, svitla sablja pozlaćena. Te dvostruke epitete primijetio je već Bogišić i protumačio ih u vezi s dužinom bugarštičkog metra. Poseban smisao pridao je dvostrukim epitetima Alois Schmaus, pokazavši jezično-stilskom analizom da oni svjedoče o usmenom karakteru bugarštica, o starim tragovima njihova postojanja, o plemićkoj viteško-junačkoj sredini iz koje su bugarštice potekle, o nekim kontinuitetima koji se zapažaju i u kasnijim deseteračkim pjesmama 18. stoljeća (Erlangenski rukopis).[12] Dvostruki epiteti u prvoj zapisanoj bugarštici, koji dakle nisu još mogli biti izrazom neke eventualno ustaljene literarne manire, svjedoče o stilskim oznakama usmene tradicije.

U bugaršticama su primijećeni, ali do danas nisu dublje protumačeni, njihovi česti deminutivi. U baladi o Marku i Andrijašu plijen se zove plinak, sablja je sabljica, drum je drumak, uz to se spominju jelenak, jelenčac, dušica... Koji su bili izvori tih deminutiva u bugaršticama, teško je sada pouzdano znati, ali da im funkcija potpuno odgovara prirodi tih pjesama, koje opijevajući junačke bojeve i hajdučke zavade, kao da se žele što više osloboditi tih prvotnih sadržaja, lišiti se njihova u novoj sredini tuđeg herojskoga duha, postati pitomima — to osjećamo iz te sabljice, plinka i drumka, pojmova koji u svome prvotnom značenju zaista ne napominju blagost, a niti bi im u nekom drukčijem kontekstu mogla odgovarati forma deminutiva.

O starini jezika pjesme svjedoči, uz ostalo, upotreba duala u njoj; o nekolikim stupnjevima razvoja i bitnijih izmjena pjesme govori prepletanje čakavskih i štokavskih oblika.[12a]

[12] Alois Schmaus, *Serbokroatische Lang- und Kurzzeilenepik — Epitheta als chronologisches Kriterium Münchener Studien zur Sprachwissenschaft*, H. 15. *München* 1959, str. 65—84; vidi i: A. Schmaus, *Dvostruki epitet u bugarštici*. »Zbornik za filologiju i lingvistiku«. Matica Srpska, Novi Sad, 2, 1959, str. 58—73. — Mnogo se raspravljalo i još se uvijek raspravlja o tome da li su bugarštice narodne pjesme. Držim da Schmausova analiza karakterističnih obilježja njihova stiha i stila, kakve susrećemo samo u usmenoj tradiciji, uvjerljivo potvrđuje mišljenje da su to narodne pjesme. (Uz spomenute članke, predočuje i ova Schmausova rasprava usmene značajke bugarštica: *Formel und metrisch-syntaktisches Modell*. »Die Welt der Slaven«, Wiesbaden, V, 1960, H. 3—4, str. 395—408. — Rasprava je prevedena i uključena u izbor studija o usmenoj književnosti u redakciji pisca ovog članka: *Usmena književnost*, Škol. knjiga, Zagreb, u tisku.) Zbog izrazitih obilježja usmeno prenošena stiha čine mi se neosnovanim mišljenja po kojima su bugarštice pisali neki nama danas nepoznati »umjetni« pjesnici, a tek zatim da su one prešle »u narod«. (Ima doduše, i takvih bugarštica koje su zaista bile samo pisane; one otkrivaju bliske uzajamne dodire usmene i pisane književnosti, no ujedno svojim stilskim oznakama pokazuju i njihove razlike.) Čak kada bi se i usvojila pretpostavka da je mogla postojati plejada »umjetnih« pjesnika stvaralaca bugarštica, koji su svi pisali svoje pjesme istim osebujnim stihom i stilom i ujedno svi ostajali anonimni, iako po pjesničkom dometu često već od istaknutih pjesnika svoga doba, kojima je takav stih bio stran — i tada bi tu pretpostavku porekle usmene osobine stiha tih pjesama. Bugarštice su, dakle, narodne prije svega po osobinama usmeno tradiranog stiha, a ne po etničko-socijalnim obilježjima — što je kod nas sve do naših dana često ostalo glavnim mjerilom za određivanje »narodnosti« pjesama. Njihova osebujnost i razlikovanje od tipičnih oblika ostale naše narodne poezije vjerojatno je pridonijela svoj udio isključivanju bugarštica iz kruga narodnih pjesama. Mišljenje da su bugarštice u početku bile »umjetne« pjesme, pa tek zatim prešle u usmenu tradiciju, zastupa, npr., N. Petrovski, no on drži da je do te transformacije došlo rano, tako da je Hektorović zabilježio bugarštice već kao prave narodne pjesme, izmijenivši im ipak metar (N. Petrovskij, *O sočinenijah Petra Gektorovića*, Kazanj, 1901, str. 174. i 179—180).

[12a] O jeziku Hektorovićevih bugarštica vidi raspravu: Mate Hraste, *Über die Heimat der Langzeilenepik auf Grund der sprachlichen Analyse*, »Südost-Forschungen«, München, Bd. XVII, 1958, 1. Halbband, str. 57—67. Autor zaključuje, na temelju štokavskih elemenata, da su te pjesme preuzete s kopnenog zaleđa.

O motivskim izvorima iz dubljega zaleđa govore donekle imena Marka i Andrijaša, a prije svega siže naše bugarštice. Imena Marko i Andrijaš svjedoče o podrijetlu tek posredno i djelomično. Zna se, naime, da je Kraljević Marko u vrijeme zapisivanja te bugarštice bio u Dalmaciji već općenito omiljen junak narodnih pjesama — podsjećam na onoga starog slijepoga vojnika koji je god. 1547. pjevao u Splitu pjesmu o Kraljeviću Marku, »a sav narod koji je stajao oko njega pjevaše s njime«.[13] Ne znamo, dakle, sigurno kada su i gdje u Paskojevu bugaršticu mogli ući Marko i Andrijaš kao njezini junaci. U pjesmama srodnog sižea, koje su nam danas poznate, susreću se, naime, različna imena glavnih junaka — sloboda variranja i izmjene imenâ tu je veoma velika.[14]

Za historijat pjesme, za barem približno naslućivanje puteva širenja i transformacija kroz koje je ona prolazila prije nego što je postala onom bugaršticom kojoj se divimo u Hektorovićevu spjevu, korisno je razmotriti nekoliko nama poznatih pjesama sa srodnim sižeom.

Široka tema o sukobu među dva brata veoma je popularna u južnoslavenskoj narodnoj poeziji i grana se u nekoliko tipova pjesama. Schmaus ih je razvrstao u pet glavnih skupina, od kojih su neke od naše teme prilično udaljene: pjesme koje govore o braći što se krvno zavade pri diobi baštine, ali ih pomiri plemenitost snahe[15]; pjesme o braći koju je razdvojila zlobna snaha tražeći smrt svoga djevera; pjesme o sukobu među dva brata koji ne poznaju jedan drugoga; bliža je našem tipu ona skupina pjesama u kojoj brat ubije brata zbog intrige vile što im se prikazala kao djevojka, pa ju je svaki brat želio dobiti za sebe;[16] peta je skupina naša — o ubojstvu brata pri diobi plijena. (Ima tu, dakako i prepletanja i kontaminacija, na što se posebno ne osvrćemo.)

Pjesama koje bi po svome sižejnom tipu odgovarale Hektorovićevoj pjesmi ima veoma malo. Na jedan slučaj izrazite i veoma značajne srodnosti s tom bugaršticom skrenuo je pažnju M. Gavazzi.[17] Zbog velike

[13] S. Ljubić, *Prilog Jagićevoj raspravi »o građi za slovinsku narodnu poeziju«.* »Rad JAZU«, Zagreb, knj. 40, 1877, str. 141.

[14] Prema mišljenju A. Vaillanta bugarštica o Marku i Andrijašu nastala je na temelju istinita događaja iz 1486, kada je Turčin Gazi Mustafa ubio u Smederevu Dmitra Jakšića. Odatle je nastala tužaljka, koja je u toku vremena zamijenila Turčina Dmitrovim bratom Stjepanom, te dovela postepeno do različitih motivskih kontaminacija; u daljnjem životu te pjesme, prenesene u Dalmaciju, zamijenjena su braća Jakšići Kraljevićem Markom i Andrijašem. Vidi: André Vaillant, *Marko Kraljević et son frère Andrijaš*. »Annuaire de l' Institut de phil. et histoire orientales et slaves« (Mélanges Henri Grégoire), t. IX, Bruxelles 1949, str. 569—575. Ova su mišljenja odista proizvoljna; potrebno ih je spomenuti jer se odnose na našu temu a potječu od istaknutog pisca-slavista.

[15] O toj skupini pjesama napisao je opsežnu monografiju Mihail Arnaudov, *Baladni motivi v narodnata poezija. I. Pesenta za delba na dvama bratja*, Sofija 1964. (Spominjem uzgred da su u ovoj studiji, kao i u mnogim drugima, makedonske pjesme uključene među bugarske.)

[16] O toj skupini pjesama (svađa zbog vile) napisao je studiju Alois Schmaus: *Studien zu balkanischen Balladenmotiven. 2. Die Fee entzweit die Brüder*. »Zeitschrift für Balkanologie«, Wiesbaden, IV, 1966, str. 100—138. (U istoj je studiji ukratko prikazao i ostale četiri netom spomenute skupine pjesama o bratskoj zavadi.) — Bilo je i pokušaja da se bugarštica o sukobu braće Marka i Andrijaša protumači utjecajem narodnih balada iz sjeverne Evrope. Tako je A. Jensen u članku objavljenom u »Nordisk Tidshift«, 1912, str. 14 (koji je opširno prikazan u »Savremeniku«, VIII, 1913, str. 332) pokušao usporediti tu bugaršticu sa skandinavskim baladama. O narodnim pjesmama u *Ribanju* pisao je Jensen i u članku objavljenom u »Archiv für slavische Philologie«, Bd. 25, 1903, str. 429—439. — *F. Marković* u prije spomenutoj raspravi te Dr. B. (Franjo Bučar) u netom citiranom članku u »Savremeniku«, ističu bliskost bugarštice o Marku i Andrijašu s englesko-škotskim baladama, osobito sa škotskom baladom o Edwardu. Usporedbu s tom istom škotskom baladom provodi u naše dane J. Torbarina (u raspravi: *Hektorovićevo »Ribanje« u kontekstu evropske književne tradicije*. »Forum«, 1969, br. 3), te po stanovitim međusobnim sličnostima (po mome — slučajnim i prilično dalekim) zaključuje o mogućoj genetičkoj povezanosti tih balada.

[17] Milovan Gavazzi, *Dva motiva iz narodne poezije Gradišćanskih Hrvata*. »Zbornik radova«, knj. 1, Filozofski fakultet, Zagreb 1951, str. 203—220. — U istome članku povezuje Gavazzi još jednu bugaršticu (o Novaku i vili) sa sličnim gradišćanskim tekstom; usporedba je važna i uspjela, izuzevši, po mome mišljenju, autorovo nastojanje da metrički poveže elemente gradišćanskog osmerca s osmeračkim polovinama bugarštičkog stiha. Istina je, doduše, da je više istraživača — u prošlosti, a i danas — gledalo stih bugarštice kao šesnaesterac sastavljen iz dvaju osmeraca, počevši već od

važnosti tog primjera dozvoljavam sebi da dijelom ponovim a dijelom dalje razradim neka Gavazzijeva zapažanja. Gavazzi uspoređuje tri pjesme Gradišćanskih Hrvata (od kojih su dvije iz *Jački* Frana Kurelca) s bugaršticom o Marku i Andrijašu.[18] U sve tri gradišćanske pjesme dva brata, jašući iz boja, zavade se oko toga kome će pripasti nevjesta (ropkinja) koju oni vode sa sobom, te jedan brat u svađi probode drugoga mačem. Koliko sličnosti ima u tome s Bogišićevom pjesmom, čak gotovo u doslovnim citatima, pokazuju neki stihovi:

Zpuknul brat stariji svoj srebrni mečak,
mlajemu ga bratu pod srdačce vtaknul.
»Ne puči mi, bratac, mečak ziz srdačca,
neg mi se daj s tobum mrvu pominati,
jednu rič ali dvi tebi povidati.«

Umirući brat moli zatim svog brata ubojicu neka kod kuće ne prestraši majku i neka joj slaže da mu je brat ostao u trgovini kupujući majci i sestri darove (Kurelac, br. 452).

U drugoj Kurelčevoj pjesmi kaže se ovo:

Zpuknul si je bratac svoju svitlu sablju,
puknul je on bratca suproti srdačca.

Glava mrtvoga brata progovara:

Kad mi budeš išal va ti turski bojak;
koga ćeš si, bratac, na pomoć zazvati?
Svojega već nimaš, tujega nećeš htit.

(*Kurelec*, br. 482)

U trećem primjeru govori umirući brat:

»Ne pušći mi, bratac, mečak iz srdašca
da mi ne ocuri lipa krv junačka.
Nego mi daj, bratac, daj dvi riči reći.«
»Reči, bratac, reči! ako i četire.«
»Kad budu junaki dobro vino pili,
saki bratac hoće svomu napijati,
a jur tebi, bratac, neće do jimati.
Kad budu junaki tvrdim bojem bili,
saki bratac oće svomu pomagati,
a jur tebi, bratac, neće do jimati.
Strad(!) mi, bratac, spukni mečak iz srdašca,
neka mi ocuri lipa krv junačka —
Zbuogom, bratac, ostan, žitak si mi skratil.«

(*Fialka*)

Bogišića (u uvodu njegovoj navedenoj zbirci), pa preko Petrovskog sve do novijih radova iz pera V. Žganca (u knjizi *Muzički folklor*, I, Zagreb 1962, str. 33; vidi i *Muzičku enciklopediju*, 1, Zagreb 1958, s. v. Bugarštica) — no stih bugarštice zapravo je organska cjelina koju ne bi trebalo svoditi na pravilne šesnaesterce, odnosno na osmeračke polustihove. Takvoj interpretaciji stiha bugarštice usprotivio se već Ivan Scherzer u raspravi: Bugarštice. *Rad JAZU*, knj. 182, 1910, str. 181—224 (posebno str. 221—224), a u naše doba A. Schmaus, pozivajući se na sintaktičku cjelovitost u strukturi dugog stiha (*Formel und metrisch syntaktisches Modell* . . ., str. 399—400; v. našu bilješku 12).

[18] To su ove pjesme: Fran Kurelac, *Jačke ili narodne pjesme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po županh šoprunskoj, mošonjskoj i željeznoj na Ugrih*, Zagreb 1871, pjesme br. 452 i 482; Kwěty. »Nowiny z oboru literatury uměni a wěd« (*Přiloha ke Kwětům*). Praha, 19. listopada 1842 (br. 21); zapisao M. Fialka među Hrvatima u sopronjskom kraju. — Srodnost bugarštice o Marku i Andrijašu s Kurelčevom »jačkom« br. 452 primijetio je već F. Marković (navedena rasprava, str. 192—193).

Sličnosti s bugaršticom očevidne su: od riječi kojima je iskazano kako je brat udario brata »svitlom sabljom« (ili mačem) u »srdačce«, preko molbe ranjenikove, upućene bratu, da mu ne vadi »mečak iz srdašca« prije nego mu on kaže »dvi riči«, pa preko savjeta da majci ne rekne istinu o tome što se među njima dogodilo, sve do podsjećanja ubojice na to da on više neće imati brata koga bi u boju mogao zvati u pomoć. Dodamo li tome opću sumornu baladičnu intonaciju, pa vrlo slične oblike deminutiva, te napokon potpuno bugarštičku upotrebu dvostrukog epiteta »lipa krv junačka« — postaje srodnost doista tolika da se ona ne može smatrati slučajnom.

Zna se da su Gradišćanski Hrvati u 16. st. odselili iz sjeverozapadnih dijelova Hrvatske dalje na sjever u današnju Austriju i da je Gavazzi u pravu kada zaključuje »da su sve pjesme s ovim motivom u ono doba negdje u 16. stoljeću (odnosno njemu blizu prije ili poslije) morale biti raširene po narodu na dosta veliku teritoriju negdje od srednje Dalmacije do sjeverozapadne Hrvatske — vjerojatno već tada diferencirane u nizu varijanti, dijelom možda i s krupnijim razlikama (npr. što se tiče imena junaka), ali ipak vidno povezane srodnošću«.[19]

Postoji jedna pjesma s otoka Suska koja je srodna i bugarštici o Marku i Andrijašu i spomenutim gradišćanskim »jačkama«. Kao cjelina ta je pjesma prilično nesuvisla, sklopljena od neasimiliranih dijelova nekolikih različitih pjesama, koje nas sada ne zanimaju. Pjesma postaje za nas važnom od momenta kada Kraljević Marko zbog djevojke ubije »Rada dite mlado«, a mrtva mu glava govori:

»Aj, brajile, Kraljeviću Marko,
pust' me, brate, do dvi riči reći.«
Odgovara Kraljeviću Marko:
»Rec', brajila, ak' ćeš i četire.«
Govori mu Rade dite mlado:
»Kada budu Turci bojak biti,
ki će tebe na pomoći biti?
Će li Turci ali Nehajduci,
al' bih ti ja Rade dite mlado?
Kada budeš domu prišetati,
z duga će te majka ugledati
i tebe će lipo upitati:
A moj sinko, Kraljeviću Marko,
kadi mi je Rade dite mlado?
Su li mi ga Turci uhvatili,
ali Turci ali Nehajduci?«[20]

Da je ova pjesma — djelomice čak gotovo jednakim stihovima — blisko povezana s gradišćanskim primjerima, vidi se iz navedenog citata vrlo lako, a primjećuje se i analogna oproštajna scena kao u bugarštici o Marku i Andrijašu: umirući brat podsjeća svoga ubojicu da više neće imati brata koji bi mu pomogao u boju i pita ga što će reći majci kada bude pitala gdje mu je ostao brat.

Kao i u Kurelčevoj pjesmi (Jačke, br. 482), poslije tih riječi brat ubojica probode sebi srce istim mačem kojim je bio usmrtio svog brata.

Ovim tekstom s otoka Suska još se potpunije povezuje područje rasprostiranja skupine međusobno srodnih narodnih pjesama od kojih

[19] Gavazzi, str. 218.
[20] *Istarske narodne pjesme*, Opatija 1924, str. 44—45.

je jedan primjer zabilježio Hektorović na otoku Hvaru u 16. stoljeću, a ostali nama poznati primjeri bili su u toku 16. stoljeća iz sjeverozapadne Hrvatske preneseni u Austriju (gdje su u 19. stoljeću zabilježeni).

Ovo nekoliko navedenih pjesama utoliko je za nas značajnije što nema drugih primjera balada u tolikoj mjeri bliskih Hektorovićevoj bugaršticì.

Ima doduše još podosta pjesama u kojima brat u svađi ubije svog brata. Tu je cijela skupina pjesama o vili osvadnici, koju je iscrpno prikazao Alois Schmaus, ustvrdivši da je u tim pjesmama bratskoj tragediji kriva demonska sila, utjelovljena u vili što je omrazila braću, a obadva brata bespomoćne su žrtve fatuma; dok je u baladama o diobi plijena, koje su relativno novije, tragika izrasla na ljudskim psihološkim temeljima. Zbog toga u pjesmama o vili, barem prvobitno, nema one dirljive oproštajne scene među braćom.

U nekim pjesmama koje govore o bratoubojstvu zbog vile osvadnice uvodno se spominje i prepirka oko diobe plijena, lovine i sl., ali je taj motiv u daljnjem toku prigušen, pa se na tim pjesmama nećemo zadržavati.[21]

Na pjesmu koju je na otoku Žirju zapisao O. Delorko utjecali su motivi nekolikih tipova pjesama o zavadi dvojice braće, na takav način da je nastala nova, cjelovita, lijepa i drukčija pjesma, što je česta pojava u životu narodne poezije. Nas ta pjesma zanima zbog toga što se braća u njoj zovu Marko i Andrija; oproštajna scena izdaleka napominje Hektorovićevu:

Treta rič je: Moj mili brajele,
kada budeš s ljudin u toverni,
pa kad oni budu sazivati
koji brata, koji pobratima,
ti sazivji jubu samovojnu;
kada budeš s jubon obidvati,
ne sazivji milu majku svoju,
niti majku niti brajna svoga,
nog sazivji jubu samovojnu.[22]

(Do svađe je došlo zbog Markove ljube.)

Premda je razlika velika, može se pretpostaviti da je na razvoj ove balade djelomice utjecala neka pjesma koja je bila srodna Hektorovićevoj bugaršticì, utoliko prije što su obje pjesme i prostorno blize.

Značajna je veza Hektorovićeve bugaršticè s jednom hajdučkom epskom pjesmom zapisanom u Dubrovačkoj župi. U toj se pjesmi zbog neke uvrede zavade hajduci Marijan i Tratomir, dva sina Starine Novaka, pa Marijan smrtno rani brata Tratomira. Ranjeni Tratomir moli brata neka ne kaže majci ni obitelji što se desilo, već neka im slaže da je ostao u Dugoj planini »čekajući Mijata hajduka«. Marijana poslije u planini napadne Mijat hajduk, a on se u nevolji sjeti brata Tratomira, koga je sām smrtno ranio:

A dje si mi, brate Tratomire,
evo mene Mijat uvatio.

Ranjeni Tratomir ga čuje, poleti mu u pomoć i spasi brata, ali poslije umre od rane koju mu je brat Marijan bio zadao. Marijan se sam ubije zbog kajanja.[23]

---

[21] Takva je, npr. pjesma *Mujo i Alija* (Vuk Karadžić, *Srpske narodne pesme*, knj. II, izd. Prosveta, Beograd 1953, br. 10). U nekim pjesmama brat ubije brata misleći da mu on ljubi ženu (G. Gezeman, *Erlangenski rukopis starih srpskohrvatskih narodnih pesama*, Sr. Karlovci — Beograd 1925, br. 112; — *Hrvatske narodne pjesme*, knj. V, Zagreb 1909, br. 206); — isti motiv o potvori zbog obljube susreće se i u pjesmama o zlobnoj snahi koja nastoji omraziti svog muža i djevera, ali bude za to kažnjena (Bogišić, o. c., br. 41 i 42; v. i: Vuk Karadžić, knj. II, br. 98, te *Hrvatske narodne pjesme*, knj. I, 1896, br. 81 — u posljednja dva primjera riječ je također o zlobnoj snahi koja nastoji omraziti braću, ali bez motiva o obljubi).

[22] *Narodne epske pjesme*, I. Priredio Olinko Delorko. *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 24, Zora — Matica hrvatska, Zagreb 1964, br. 3. (Ovoj je pjesmi potpuno slična pjesma iz Vijolićeve rukopisne zbirke iz Orašca kraj Dubrovnika, samo što se u njoj braća zovu Stjepan i Mitar Jakšić, v. *Hrvatske narodne pjesme*, I, str. 562). — Imena braće Marko i Andrija susreću se i u pjesmi iz Dalmacije o zavadi braće pri diobi i njihovu izmirenju zahvaljujući dobroj snahi (*Hrvatske narodne pjesme*, knj. II, 1897, br. 25). Inače su braća Marko i Andrija obično protagonisti pjesama drukčijeg sadržaja: Turci na prevaru ubiju Andriju pri piću, a Marko osveti bratovu smrt (Bogišić, br. 89; *Hrvatske narodne pjesme*, II, br. 33 i dr.).

[23] Ovu sam pjesmu 1962. snimila magnetofonski prema pjevanju uz gusle i ujedno je zapisala po kazivanju Antuna Šetala, rođ. 1915, u Petrači kraj Dubrovnika. Budući da nije nigdje objavljena, donosimo njezin cijeli tekst:

Dva sokola goru prepješila,
prepješila goru Romaniju.
To ne bila dva sokola siva,
već dva sina Starine Novaka,
oba ću ih po imenu kazat:
jedno ti je mali Marijane,
a drugo je brate Tratomire.
Oni idu uz Dugu planinu,
sve Marijan pregoni đogina
pred nejaka brata Tratomira.
Na nj se brate često uzvrtao
pa je svomu bratu govorio:
»Što preda me pregoniš đogina,
kad ti nijesi junak nikoliko,
još ti nijesu rane zarašćele
što te skoro izraniše Turci.«
To Marijanu milo ne bijaše
pa izvadi pušku iza pasa
pa Tratora u prsa udari,
pa on pane na zelenu travu.
Još je jadan u životu bio
pa je svome bratu govorio:
»Ti ćeš poći dvoru bijelome,
pozdravi mi i oca i majku
a i moje jubi drage,
a i moja dva nejaka sina.
Nemoj rijet da sam poginuo.
Da sam osto u Dugoj planini
čekajući Mijata hajduka,
doći neću za petnajes' dana.«
On je pošo uz Dugu planinu,
ali njemu loša sreća bila,
teška ga je žeđa oborila,
pa on ide na vodu studenu
da on pije studene vodice,
pa je svoga konja oskočio.
Al' za vele ne postalo vrijeme,
opazi ga Mijate hajduče
pa za njime juriš učinio
i za njime trides' Kladušana,
ubrzu ga Mijat dostignuo,
al' zaviknu mali Marijane:
»A dje si mi, brate Tratomire,
evo mene Mijat uvatio!«
Još je jadan u životu bio,
okrene se s desne na lijevu,
pa on čupa svakoje travice
pa on svoje rane zatiskuje,
pa se digne na noge lagane

Nijedan od naših navedenih primjera nije u tolikoj mjeri istovremeno i sličan Hektorovićevoj baladi i drukčiji od nje. Motivski ova pjesma najbliže odgovara Hektorovićevoj, tako da je neki daleki zajednički izvor izvan svake sumnje. Ovdje kao i ondje žrtva moli svog brata da zataji pred majkom počinjeni zločin, no takvu sličnost nalazimo i drugdje. Ono što ne nalazimo nigdje drugdje osim u bugarštici o Marku i Andrijašu i u ovoj epskoj pjesmi jest motiv o tome da brat ubojica, braneći se od napadača, može pozvati u pomoć svog brata koga je smrtno ranio, a koji je ipak spreman da mu pomogne.

No upravo ta sličnost motiva otkriva nam ujedno i duboki jaz što razdvaja baladu o Marku i Andrijašu od ove hajdučke epske pjesme. Ono što je u bugarštici sve zgusnuto u potresne riječi umirućeg brata, kao oproštaj i praštanje i gorko predbacivanje ujedno, bez pomisli i bez potrebe realiziranja izgovorenih riječi, ovdje u epskoj pjesmi pretvara se u radnju. Opširno epski opisan je junački podvig koji bi s realističkog stanovišta bio nezgrapan i neuvjerljiv, ali je sav u duhu epskog događanja. Epska pjesma ne pozna nagovještaje i nedorečenosti, njoj trebaju događaji i junački pothvati. Tako smo dobili paralelni par pjesama: baladu o Marku i Andrijašu i epsku hajdučku pjesmu o Marijanu i Tratomiru. Po poetskim dometima one se ne mogu uspoređivati jer se prva pjesma doživljuje kao vrhunska poezija, a druga je pjesma pretežno više zanimljiva nego pjesnička. (Ona ne pripada onim izrazito dobrim primjerima epskih pjesama, nije niti dosljedno epska jer joj je svršetak baladičan.)

No primjer je izvanredno poučan kao ilustracija različitosti stilskih postupaka u baladi i u epskoj pjesmi. Poučan je i zato što nam otkriva da je siže balade o Marku i Andrijašu morao biti u prošlosti na dalmatinskom području znatnije proširen pa se u toku stoljećâ ondje prostorno razgranao u različnim smjerovima i ujedno u različnim oblicima usmene književnosti. Ovaj nam primjer, napokon, ponovo potvrđuje u kolikoj mjeri bugarštica o Marku i Andrijašu, premda ima mnogo dodira s drugim narodnim pjesmama, kao pjesničko djelo stoji jedinstvena i sama.

Ne možemo pouzdano znati je li balada tu prethodila obliku epske hajdučke pjesme, ili je put bio obrnut. No sudeći po bliskim vezama te bugarštice sa srodnom baladom Gradišćanskih Hrvata, a i po baladičnom završetku epske pjesme o Tratomiru i Marijanu, koji bi možda mogao svjedočiti o jednome prijašnjem stupnju života te hajdučke pjesme, te napokon po činjenici da procvat hajdučke deseteračke epike nije stariji od 17. i 18. stoljeća, bit će vjerojatnije da je epski oblik ove pjesme nastao prema starijoj baladi.

Postoji jedna balada, prostorno veoma udaljena, makedonska, koja je također bliska po svom sižeu bugarštici o Marku i Andrijašu: Dva brata hajduka, dijeleći plijen, zavade se oko jedne sablje, pa mlađi brat ubije starijega. Stariji brat, umirući, pita mlađega što će reći majci kada dođe doma — a mlađi se na to sam ubije. Stariji brat ostavlja poruku planini kako da se podijeli njihovo blago — jedan tovar blaga treba da pripadne majci.[24] (U bugarštici o Marku i Andrijašu Andrijaš također moli Marka da dade majci njegov dio plijena.)

Ova je makedonska balada prava hajdučka balada, kakve se susreću u makedonskoj i bugarskoj tradiciji, za razliku od hrvatsko-srpske hajdučke junačke epike. Stih joj je deseterački, ona nema nikakve stilske veze s Hektorovićevom bugaršticom; no dublje veze podrijetla njihovih motiva lako su moguće, pa je zato važno da spomenemo tu pjesmu.

Ona nas ujedno podsjeća na jedno mnogo raspravljano pitanje koje ne možemo mimoići kada govorimo o prvome zapisanom tekstu bugarštice. To je pitanje njihova podrijetla. Bugarštice koje su do nas došle u zapisima iz Dalmacije i djelomice iz unutrašnje Hrvatske u onome obliku u kome ih poznamo, kao književni tekstovi, s osebujnim obilježjima one sredine u kojoj su živjele i u kojoj su prenesene na papir — o čemu smo govorili na početku — zapisivane rukom književnikā, značajnih ili manje važnih, pripadaju kao literarni tekstovi hrvatskoj književnosti, tj. književnosti one sredine u kojoj su se razvijale te recipročno djelovale na pisce, podliježući i same njihovu utjecaju, kako u svome usmenom postojanju tako i u obliku zapisa. Važno je konstatirati da tekstovi bugarštica što ih poznamo u obliku zapisane književne realizacije nisu istovjetni s pjesmama koje su im prethodile, ostavši nam zagonetne i nepoznate, tako da o njihovim svojstvima možemo tek više ili manje uspješno razmišljati.

Podrijetlo bugarštica ostalo je do danas prilično zagonetno. Zapisi im potječu s područja srednje i južne Dalmacije (uz jedan tekst iz unutrašnje Hrvatske), ali su u svoju tematiku u znatnijoj mjeri uključile i događaje oko prve i druge kosovske bitke, te stare makedonsko-srpske junake, kao i junake ugarske i srpske iz vremena bojeva protiv Turaka pod vodstvom Ugarske poslije konačne propasti srpske države, a uz to teme i junake iz hrvatske i bosanske povijesti i, dakako, lokalne teme. Sva su ta imena i događaji, kao i geografski nazivi u bugarštицama ispremiješani, puni čudnih anahronizama, tekstovi su lišeni povijesne konkretnosti, duhovno su distancirani od historijskih potresa koje tematski opijevaju, zainteresirani za njih više estetski — baš kao što i bugarštica o Marku i Andrijašu pokazuje tako malo zanimanja za hajdučki život, koji joj je ipak bio tematska osnova.

---

pa zavikne iza svega glasa:
»Stan', kopile, Mijate hajduče,
triput jesi meni pobjegnuo,
a danaske nećeš ako bog da.«
Kad to saču Mijate hajduče,
on pobježe uz Duge planine.
Kad to vidje mali Marijane,
kad on vidje što je uradio,
pa je svomu bratu govorio:
»Jesu li ti rane od lijeka,
ili su ti puste od umrća?
Ako su ti rane od lijeka,
sve ću moje potrošiti pare,
ispo' sebe prodavat đogina,
iza pasa svijetlo oružje.«
»Meni nijesu rane od lijeka,
nego su mi puste od umrća.«
To izusti, laku dušu pusti.
Kad to viđe mali Marijane —
da on pođe dvoru bijelome,
rugat će se malo i veliko.
Sve mislio na jednu smislio,
pa izvadi pušku iza pasa
pa sam sebe u srce udrio.
Mrtav pade kod brata na krilo.
Da ko vidi dva dobra đogina:
kopitima crnu zemlju grebju,
pa ukopaju svoje gospodare.
A njih jedu iz gore zvjeradi.

[24] *Miladinovci*, Zbornik, 1861—1961. Izd. »Kočo Racin«, Skopje 1962, br. 252.

Polazeći od podataka o tome gdje su bugarštice bile zapisane i od njihovih čakavskih i ikavskih jezičnih oznaka s elementima štokavštine, neki su autori, a naročito Farnjo Miklošič bili mišljenja da su bugarštice po podrijetlu specifično hrvatske pjesme.[25] U novije vrijeme donekle je srodna teza Goleniščeva-Kutuzova koji drži da su bugarštice nastale »u primorskim oblastima južnih Slavena među Splitom i Skadarskim jezerom, vjerojatno i u susjednim područjima Bosne i Hercegovine«.[26]

Većina ostalih istraživača, polazeći s različnih stajališta i s različnom argumentacijom, misli da podrijetlo bugarštica treba tražiti znatno dalje, tj. prvobitno negdje na području Makedonije (i u vezi s bugarskim imenom), te u idućoj etapi na području donjeg Dunava među srpskim plemstvom pod ugarskom vrhovnom vlašću, da bi se zatim u povlačenju pred Turcima bugarštice prenijele na obale Jadrana.[27]

Izneseni argumenti upućuju na to da bugarštice nisu izrasle autohtono na području Dalmacije, gdje su zabilježene. O tome govore imena epskih junaka i događaji iz srpske povijesti, istih junaka koji su urasli i u temelje deseteračke junačke epike; zatim spominjanje kaluđera, manastira, Svete gore i sl. u nekim bugaršticama, što po Bogišićevu zapažanju upućuje na podrijetlo tekstova iz pravoslavne sredine; primijećeni su i karakteristični tragovi feudalnih običaja, vazalnih odnosa, plemićke kurtoazije, koja bi mogla izvirati iz krugova srpskoga plemstva odgojenog uz ugarski Korvinov dvor; u stilskoj upotrebi dvostrukog epiteta u stilu bugarštice sagledao je Schmaus skrivene otiske dvorskoga viteškog junačkog društva, uz paralelni njihov trag i u Erlangenskom rukopisu. Napokon, i prepletanje čakavštine sa štokavštinom već u Hektorovićevim zapisima često se spominje kao trag podrijetla iz dublje unutrašnjosti.

Spominjem sve te momente sažeto, više u obliku informacije, bez ambicije da pokušam riješiti zagonetku podrijetla bugarštica. Izneseni argumenti koji upućuju na podrijetlo bugarštica iz unutrašnjih krajeva čine mi se prilično razložnima i pretežnim bi se dijelom mogli prihvatiti. Uz jednu ogradu: oni ne govore o samim bugaršticama nego o nama danas nepoznatim srodnim pjesmama koje su im prethodile i na njih su utjecale, no nisu im bile jedini i isključiv izvor. Da su pjesme tipa bugarštice, ili bar vrlo srodne njima, već u ranom 16. stoljeću bile znatno proširene među narodom na širokom području Hrvatske, vidjelo se iz usporedbe pjesme o Marku i Andrijašu s gradišćanskim pjesmama. Pjesme, srodne bugaršticama, koje su im prethodile, morale su se od njih razlikovati i jezikom i stilom i duhom. Tragovi feudalnih odnosa i plemićkog ophođenja mogu se u bugaršticama opaziti, ali su oni tek djelomice preuzeti iz starijeg sloja pjesama i nisu slučajno preuzeti; velikim su dijelom ta obilježja preobražena, asimilirana, pa i iznova stvorena u bugaršticama tu na dalmatinskom tlu, kao izraz domaće uglađenosti te primorske urbanizirane sredine sa starim patricijskim tradicijama. Da li je stih bugarštica u onome metričkom obliku u kome ga mi poznamo nastao na tlu Dalmacije, ili je onamo donesen, također je nepoznato. Može se s mnogo vjerojatnosti pretpostaviti da je srodan dugi stih postojao u unutrašnjosti i utjecao na stih bugarštica.

Na srodnost stiha bugarštica s oblikom stiha u kopnenom zaleđu upućuje, među ostalim, i onaj već toliko puta spominjani »srpski način« kojim su Paskoj i Nikola bugarili svoje bugarštice.

Recimo po jednu, za vrime minuti,
bugarščinu srednu i za trud ne čuti;
da sarbskim načinom, moj druže primili,
kako meu družinom vasda smo činili.[28]

— kaže Nikola u *Ribanju*. Taj »srpski način«, tj. melodija, primljena s kopnenog zaleđa, ne bi se mogla preuzeti kada oblici stiha ne bi bili međusobno približno srodni. Posebno upozorenje ribarevo da će pjesmu otpjevati srpskim načinom upućuje na to da je postojao i drukčiji, stariji, domaći način pjevanja takvih pjesama. To je primijetio i Bogišić kada je napisao: »Sam Hektorović, nazivljući taj način pjevanja »srpskim« očevidno drži da je to pjevanje osobita napjeva, drukčije nego je obično možda bilo na Hvaru i u okolici«.[29]

Ne ulazim u tačnost Hektorovićeva notnog zapisa melodije — kojemu neki muzikolozi u naše dane odriču kvalitetu narodnog napjeva (L. Županović) — no držim da se spomenu »srpskog načina« pjevanja može vjerovati. Samo što ja taj »način« ne bih shvatila kao posebnu oznaku pripadnosti bugarštice, nego vidim u tome trag značajnih etničko-društvenih kretanja u burnome 16. stoljeću, kada je dolazilo do masovnih seoba stanovništva, do napučivanja obale i otokâ žiteljsvom iz unutrašnjosti, srpskim a i drugim, koje je bježalo pred Turcima, i kojima su svima hrvatski otočani starosjedioci, uz ostala imena, davali i srpsko ime; tada su nastajali uzajamni kontakti, utjecaji i preuzimanja nekih tradicija među starim i novim pučanstvom, svega onoga što se kasnije asimiliralo i pretopilo, a u Hektorovićevu spomenu »srpskog načina« pjevanja sačuvao se trenutak jednoga još neasimiliranog utjecaja. Čini mi se da je taj navod dragocjen prije svega kao povijesno-etnografska informacija.

Time dolazimo na kraju i do nekih posebnih folklorističkih zapažanja o bugaršticama u Hektorovićevu *Ribanju*.

Hektorović je, naime, i nehotice bio naš prvi folklorist, čak bolji od mnogih koji su se kasnije bavili tim poslom. Kako je Grgec zapazio, Hektorović je prvi, već u 16. stoljeću, prikazao dvojicu narodnih pjevača.[30] No nije samo to. Donoseći tekstove njihovih pjesama Hektorović je živo predočio situaciju u kojoj oni pjevaju, funkciju pjevanja: u idi-

[25] Franz Miklosich, *Beiträge zur Kenntnis der slavischen Volkspoesie. I. Die Volksepik der Kroaten.* »Denkschriften der Kais. Akademie«, Philosoph.—hist. Cl., Bd. 19, Wien 1870.

[26] Goleniščev-Kutuzov, o. c., str. 276.

[27] Spominjem nekoliko važnijih studija koje podrijetlo bugarštica otkrivaju u dubljem kopnenom zaleđu: Bogišić, o. c.; Jagić, o. c., te rasprava: »Građa za slovinsku narodnu poeziju«. »Rad JAZU«, knj. 37, 1876, str. 33—137; Soerensen, o. c.; Ante Petravić, *O postanku naših narodnih pjesama.* U knjizi: *Pete studije i portreti*, 2. izd., Zagreb 1937, str. 42—54; — Murko, *Tragom . . .*, I, str. 220; M. Lalević, o. c.; — Isti: *Prilog proučavanju bugarštica.* »Prilozi proučavanju narodne poezije«, II, 1935, sv. 1—2, str. 7—17; Isti: *Bugarštice*, 2. izd., Beograd 1956; A. Schmaus, *Die balkanische Volksepik.* »Zeitschrift für Balkanologie«, I, 1962, str. 132—152 (posebno: str. 147—148); Grgec, o. c. (članak *Bugarštice*, str. 97—112); Vaillant, o. c.; Dagmar Burkhart, *Untersuchungen zur Stratigraphie und Chronologie der südslavischen Volksepik (Slavische Beiträge*, Bd. 33), München 1968. — Drukčije je mišljenje M. Arnaudova: on drži da su bugarštice preuzete direktno od Bugara, i to izravnilm kontaktom među Dubrovnikom i Bugarskom (v. Arnaudov, o. c., str. 178—183).

[28] Ribanje, str. 42.

[29] Bogišić, o. c., str. 66—67.

[30] v. bilj. 6.

ličnom prikazu veslanja po tihome moru, uz slabi vjetar, ribari počinju pjevati bugarštice, da im brže prođe vrijeme i da ne bi osjetili umor:

Malo povozivši prî ner se umori,
riči potočivši Nikola govori:
Recimo po jednu, za vrime minuti
bugaršćinu srednu i za trud ne čuti.[31]

Mnogi znameniti skupljači naših narodnih pjesama ostavili su nam samo gole tekstove pjesama te katkada još i ime kazivačevo. Hektorović je predočio kako, gdje i s kojom svrhom su ribari pjevali svoje pjesme. No da namjena i djelovanje pjevanja nisu bili samo praktični (»za vrime minuti... i za trud ne čuti«), otkriva pjesnik potkraj *Ribanja*, kada se on — koji je bio slušalac pjesama kakvi su bivali i toliki drugi slušaoci — ponovo prisjeća pjesama što ih je čuo »ke mi vele mile u sarcu još zvone« i kada pod dojmom bugarštica nostalgično o njima razmišlja:

Gdi su sad vitezi, od kojih pripivaste,
vojvode i knezi, kojih spominaste?
Na svit jih sada nî, jedva se ime njih
zna, rekbi u sni, kakono ljudi svih.
Kud oni pojdoše, i mi ćemo iti,
i gdi svi dojdoše, mi ćemo prispiti.[32]

Običan slušalac bugarštice ne bi mogao na takav način izraziti svoj doživljaj pjesme koju je čuo niti bi o njoj filozofski razmišljao, ali i njemu donosi bugarštica nostalgičan doživljaj dalekih davnina.

Dok iz teksta *Ribanja* indirektno i pomalo nasilnim postupkom izlučujemo folklorističke obavijesti (ograničivši se samo na one o bugaršticama), dotle znamenito Hektorovićevo pismo prijatelju Pelegrinoviću sadrži čiste folklorističke komentare: o tome da je navedene bugarštice prijatelj mogao možda već i od drugih čuti — što znači da su u ono doba te bugarštice bile općenito poznate; o načinu kako se pjevaju, te o razlici u načinu izvođenja bugarštice i pjesme (tačno: »bugaršćica« i »pisan«); o tome da je Hektorović tekstove bugarštica vjerno zabilježio »budući mi draga bila vazda istina u svemu i toliko veće za što tkogodi bi čteći poznal da su riči novo složene i izmišljene...« — čime ponovo potvrđuje rasprostranjenost i popularnost tih bugarštica; o tome da se bugarštice općenito smatraju istinitima (»drže i scine bugaršćice za stvari istine, brez sumnje svake, a ne za lažne kako su pripovisti nike i pisni mnoge«); te napokon informira prijatelja i o tome kako su Paskoj i Nikola, po njegovu mišljenju, mogli naučiti te pjesme (»dim ti da je veće prilično k istini da su se oni od drugih naučili nego drugi od njih, a to jere su oni ribari i ljudi od mora, koji brodeći se nigda s ovim a nigda s onim ništo su od ovoga a ništo od onoga slišali i s pomnjom slišajuć naučili«).[33] I tako je Hektorović ne samo pribilježio stare i do danas gotovo najljepše naše narodne pjesme, nego nam je ostavio i iscrpne informacije o tome kako su se one pjevale i u kojim zgodama, kako su ih ljudi prihvaćali, što su o njima mislili, na koji su se način te pjesme prenosile od usta do usta.

[31] Ribanje, str. 42.
[32] Ibid., str. 83.
[33] Pismo se u cijelosti citira u Jagićevoj »Građi« (v. našu bilj. 27) na str. 124—125. — Prije toga bilo je objavljeno u izdanju: *Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića. Stari pisci hrvatski*, knj. 6, Zagreb 1874.

On je, napokon, prvi naveo i njihovo ime, ime koje se sačuvalo do danas, ali u promijenjenom obliku. Hektorović upotrebljava oblike *bugaršćina* i *bugaršćica*. Jagić se u studiji *Građa za slovinsku narodnu poeziju* služi terminom *bugaršćica*. No već je Miklošič bio spomenuo i oblik *bugarštica*, što mu se činilo ispravnijom formom,[34] a Bogišić je u svojoj poznatoj zbirci definitivno izmijenio bugaršćicu u bugaršticu »radi prosta uzroka što mi više niti govorimo niti pišemo čakavski nego čisto štokavski«.[35] Da li je Bogišić bio u pravu kada je sam uveo izmijenjeni oblik imena bugaršćica prema štokavskom modelu, otvoreno je pitanje. No za ovih gotovo stotinu godina oblik *bugarštica* općenito je usvojen, pa smo se i mi njime služili govoreći danas o Hektorovićevoj znamenitoj *bugaršćici* — *bugaršćini* o Marku Kraljeviću i bratu mu Andrijašu.[36]

[34] Miklosich, o. c., str. 3.
[35] Bogišić, str. 32.
[36] Dalmatinski su pisci upotrebljavali i druge nazive za tu vrst pjesama, kao bugarkinja i sl. Vidi *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, JAZU, Zagreb 1880—1882, s. v. *Bugarštica* (autor Đ. Daničić).

O značenju naziva *bugarštica* i njegovu podrijetlu pisalo se veoma mnogo. Jedni ga izvode iz bugarskog imena (bilo kao etničku, bilo kao socijalnu oznaku za pastire, seljake): drugi ga povezuju s latinskom riječju *carmen vulgare*, a treći pronalaze kontaminaciju jednoga i drugoga značenja; napokon, ime se često povezuje i sa značenjem glagola *bugariti* (= tužiti, naricati). Više o tome vidi: Murko, *Tragom* ... I, str. 219—220; Jagić, *Bibliographischer Bericht*. »Archiv für slavische Philologie«, Bd. VII, 1884, str. 521; Jagić, *Južnoslav. nar. epika u prošlosti* (v. bilj. 4), str. 300—301; Jagić, »Građa« ..., str. 127—128; Goleniščev—Kutuzov, str. 275; Lalević, *Bugarštice* (1956), str. 12; Lalević, *Prilog proučavanju* ... (v. bilj. 27), str. 12; Grgec, str. 98—100; Miklosich, str. 3; Petrovskij, str. 195—198; Bogišić, str. 30—32; M. Budimir, *Bugarski, bugariti, bugarštica*. Prilozi proučavanju narodne poezije, II, 1935, sv. 1—2, str. 18—19; Schmaus, »Ztschr. f. Balkanologie« I, 1962, str. 147—148 i dr.

Kada je ovaj tekst već bio predan za tisak, objavljene su dvije studije koje sa suprotnih stajališta raspravljaju o napjevima Hektorovićevih bugarštica: Lovro Županović, *Napjevi iz Hektorovićeva Ribanja u svjetlu suvremene muzikološke interpretacije*. »Zvuk«, 100, Sarajevo, 1969, str. 477—496; Jerko Bezić, *Kakve je napjeve Hektorović priložio svom »Ribanju i ribarskom prigovaranju«?* »Arti musices«, 1, Zagreb, 1969, str. 75—90.

HEKTOROVIĆEVO »RIBANJE« U KONTEKSTU EVROPSKE KNJIŽEVNE TRADICIJE

Josip Torbarina

Nedavno je neki engleski kritik na jednom međunarodnom skupu predložio da bi trebalo razlikovati između klasika i »klasika«; da bi bilo uputno dijeliti velike klasike na žive i na mrtve. Živi bi klasici bili oni koji govore današnjem čitaocu njegovim jezikom; koji su pristupni prosječnom čovjeku današnjice, a on onda može primijeniti, i primjenjuje, njihovu poeziju, njihove misli, njihovu mudrost i filozofiju na svoj svagdanji život. Mrtvi pak klasici bili bi oni koji se slave i spominju ali ih, unatoč njihovoj vrijednosti, čitaju, odnosno proučavaju, samo stručnjaci i studenti književnosti. Kao školski primjer mrtvoga klasika u engleskoj književnosti taj je isti kritik naveo Edmunda Spensera, autora *Vilinske kraljice,* a kao primjer živoga klasika on je, dakako, spomenuo Shakespearea o čijoj su suvremenosti, u povodu nedavne proslave 400-godišnjice njegova rođenja, svi kritički vrapci, od prvih Engleza i Amerićana do Poljaka Jana Kotta, *ad nauseam* cvrkutali.

Kad bi se prema tom načelu klasici stare hrvatske književnosti podijelili na žive i mrtve, Petar Hektorović stao bi među živima uz bok komediografu Marinu Držiću. To sam želio odmah naglasiti da se ne bi krivo shvatile neke teze koje želim iznijeti u toku ovog izlaganja. Jer nije mi nipošto namjera ovdje dokazivati Hektorovićevu zavisnost od tuđih izvora i uzora; ali danas, kad se o 400-godišnjici objavljivanja njegova *Ribanja* toliko naglašava njegova originalnost, želio bih postaviti Hektorovićevo djelo »u kontekst evropske književne tradicije« i pokazati da njegovo *Ribanje i ribarsko prigovaranje* ne lebdi u zrakopraznom prostoru i da nije kao po nekom čudu izašlo ispod njegova pera potpuno opremljeno i naoružano kao božica Atena iz Zeusove glave.

Uostalom, što je originalnost? Ako je riječ o izvornoj fabuli, danas je svaki detektivski roman, u vulgarnom smislu, originalniji od *Hamleta.* Ili uzmimo slučaj Marina Držića. Neki se talijanski kroatisti ubiše dokazujući da je Držić u svojim komedijama nasljedovao talijanske komediografe i umoriše se tražeći njegove »izvore«. Neki se opet naši književni historici ubiše pobijajući njihove tvrdnje. Mislim da je i jedno i drugo prilično jalov posao. Razumno proučavanje izvora može osvijetliti pojedino djelo i mnogo pridonijeti njegovoj ispravnoj ocjeni. Klasično je djelo originalno ako je i danas živo, bez obzira koliko je i kakvih elemenata ušlo u njegovo stvaranje. Najjači je dokaz o Držićevoj originalnosti činjenica da su njegove komedije na pozornici još uvijek žive, a većina talijanskih djela koja se, s pravom ili ne, navode kao njegovi uzori već davno je mrtva.

Danas se u nas poprijeko gleda na proučavanje izvora. I zaslužnom Kombolu prigovaraju da se previše »orijentirao na istraživanje talijanskih uzora našim piscima, a premalo na otkrivanje onoga što je u naših pisaca originalno«. Poslije ću pokušati da dokažem kako je Kombol prema Hektoroviću, na primjer, stvarno bio prestrog i nepravedan ali ne zato što bi bio ukazao na njegove talijanske uzore i izvore, jer to nije učinio, nego zato što je, pod dojmom nekih zaista slabih pasusa u *Ribanju,* previdio ono što je u tom djelu uistinu dobro; a toga ima mnogo, mnogo više.

Rekao bih da se premalo proučavaju izvori naših starih pisaca i da se o tim izvorima premalo zna. Novi stručnjaci često ponavljaju stare pogreške iz tog područja. To bi pitanje jedanput trebalo konačno riješiti, ako se ikad konačno riješiti može. Onda se ne bi događalo da se još danas produžava život jednoj nemiloj zabuni Vatroslava Jagića, koji je prije sto godina (SPH II, 1870, str. 441) u naslovu prijevoda *Farse* Antonija Ricca (kojoj je kasnije Rešetar, u zagradama, dao naslov *Pirna drama)* iz Zbornika Nikše Ranjine, talijanski izraz »Interlocutori« (što jednostavno znači »lica u drami«) pogrešno »preveo« i pohrvatio dodavši mu »j« na kraju i tako dao povod Pavlu Popoviću da tu grešku ovjekovječi i stvori nov književni rod: »Interlokutorij«! Onda se ne bi, u vezi s *Jokastom* Miha Bunića Babulinova, ponavljalo (prema Kombolu!) da je Buniću kao uzor poslužio talijanski prijevod Evripidovih *Feničanka* Carla Dolcea (to je mali Kombolov lapsus jer na druga dva mjesta i u »Imeniku« svoje *Povijesti hrvatske književnosti* ovoga Dolcea on ispravno zove Lodovico; drugo je Carlo Dolci ili Dolce, firentinski slikar iz 17. stoljeća). Onda se ne bi Ranjininoj pjesmi o Hermafroditu (br. 160) za koju on kaže da je »izeta iz Pulča spjevaoca grčkoga« danas, prema M. Valjevcu (SPH XVIII, 1891, str. 90), navodio kao izvor talijanski pjesnik Luigi Pulci (i to uporno u tri maha od istog književnog historika koji, da bi bio »znanstveniji«, dva puta daje među zagradama Pulcijeve godine rođenja i smrti), jer s Pulcijem, kao uostalom ni s grčkom književnošću, ta pjesma nema veze. Onda se ne bi još danas nekritički ponavljalo mišljenje Milivoja Šrepela (Rad JAZU 127, 1896) da je za *Suze sina razmetnoga* Gunduliću poslužio kao uzor spjev Luigija Tansilla *Lagrime di San Pietro,* jer mora biti jasno svakome tko je pročitao Tansillovo djelo da to ne stoji. Itd., itd.

Najžešći su protivnici istraživanja izvora oni koji se tim poslom ne mogu baviti jer osim svoje domaće ne poznaju dobro ni jedne druge književnosti. U svijetu se danas posvećuje velika pažnja istraživanju izvora klasičnih pisaca. U vezi sa Shakespeareom objavljuje se svaka tema, svaka rečenica, svaka sitnica koja mu je mogla poslužiti kao uzor. Što je pjesnik veći to manje ima opasnosti da će otkrivanje njegovih izvora nauditi njegovoj slavi. Za 400-godišnjicu Shakespeareova rođenja poznati stručnjak za njegova djela, Geoffrey Bullough, objavio je peti i posljednji svezak svog monumentalnog djela o narativnim i dramskim izvorima Shakespearea *(Narrative and Dramatic Sources of Shakespeare,* London, 1957—1964), a u isto je vrijeme drugi poznavalac Shakespearea, Kenneth Muir, izdao omašno djelo u dva sveska o njegovim izvorima uopće *(Shakespeare's Sources,* London, 1957—1965).

Proučavanje izvora, dakako, ne može zamijeniti kritiku ali joj mora poslužiti kao podloga i često nam može ukazati put do ispravne interpretacije pojedinog djela. Anticipirajući mogu reći da ima začudo malo opipljivih tragova nekog znatnijeg talijanskog ili latinskog utjecaja u *Ribanju.* Po mišljenju mnogih Hektorović bi *zbog toga* bio »originalan«;

mislim da je on originalan (bez navodnika) i dobar pjesnik *unatoč tome,* odnosno, bez veze s tim.

Ne osvrćući se još na zapadnu obalu Jadrana, krenimo sad na imaginarno putovanje kroz Hektorovićevu poemu o lagodnom izletu po moru oko srednjodalmatinskih otoka, zadržavajući se više kod privlačnih vidika i prelazeći brže preko manje zanimljivih mjesta. To neće biti na odmet osobito za one mnoge koji su iz školskih klupa od *Ribanja* ponijeli jedan jedini stih o tome kako su Paskoj i Nikola pjevali pjesan *I kliče devojka*

jedan niže držeć, drugi više pojuć.

Hektorović je svoje *Ribanje* prilično ravnomjerno podijelio u tri pjevanja, odnosno u tri »dana«: Prvi dan (1—508), Drugi dan (509—1078) i Treti dan (1079—1684). Svako pjevanje ima između 500 i 600 stihova. Drugo je nešto dulje od prvoga, a treće je najdulje. I umeci »prigovaranja« podjednako su raspoređeni u okvir pojedinog dana. Cijelo je djelo opis plovidbe, na vesla i na jedra, a usput i ribarenja, od Staroga Grada na Hvaru (sa zaustavljanjem u Zavali, Kablu i Lučišću, također na otoku Hvaru) kroz Splitska vrata između Brača i Suleta (s iskrcavanjem na otoku Braču) do Nečujamske luke na Suletu (danas Šolti) i otprilike istim putem natrag u Stari Grad.

Djelo počinje moralizatorskom apostrofom Jerolimu Bartučeviću (1—16), »vitezu poštovanomu, vlastelinu hvarskomu«, o tome kako »mudri govore« da

brez izmine ništar dugo stat ne more.
. . . .
I zato još pišu: za trudom daj pokoj,
tko neće na prišu skratiti život svoj.

Stoga Hektorović odlučuje »kudgodi pojti van«

zide ostavivši, meštre i težake,

tj. ostavivši majstore i radnike na gradnji svoga Tvrdalja kojemu je cijeli ovaj pasus posvećen (17—40). Njemu je očito teško ostaviti Tvrdalj i samo »za tri dni«. Dirljiva je ta Hektorovićeva briga za Tvrdalj na kojemu će raditi i graditi do groba i preko groba. U svojoj oporuci, koju je pisao u dubokoj starosti, tačno određuje do u najmanje sitnice što će se na Tvrdalju raditi poslije njegove smrti a po njegovu vlastitom nacrtu: »come si trovarà nel disegno per me fatto tra le mie carte portatili« (SPH VI, 1874, str. XVIII).

Hektorović je sebi za pomoć i pratnju i društvo našao dva ribara, »najbolja od Hvara«, Paskoja i Nikolu:

Činih da plav sprave i arbor i jidro,
i vesla da stave i timun i sidro

»i mriže... kopitnjak i osti i luča zametaj«. Paskoj povede i svog malog sina »da buca na ribe«. Ukrcaše se »pri Ploči« u Starom Gradu i tu Hektorović daje prvi živahni opis malih pojedinosti iz običnog života u kojima je majstor. Nikola je zaboravio neke stvari na kopnu i sada, »maknuv se kako lav«, odlazi po njih u kuću i vraća se

noseć skrabijicu i š njom pobuk novi
i staru mrižicu, kom ježine lovi.

Paskoj ga tjera da pođe i po kanjčenicu (kojom se love kanjci), ali pjesnik mu ne dopušta da ide, i

Taj čas se dilише; tako se brodeći
junački upriše put Kabla vozeći.

S time završavaju pripreme za put i prvi odjeljak prvoga dana (41—78).

Došavši u Zavalu, počete prvi lov, ali taj nije imao mnogo uspjeha,

jer mrižu zadiše u prvo metanje.

Još jednom baciše mrežu »vrh Kabla samoga« i tamo uloviše zubaca

ki priličan biše k jednomu teliću.

Ali

Vitar se podvizat tada poče odzdola,
val vala dostizat,

tako da više nisu mogli loviti ribu pa su prešli na drugu stranu zaljeva, prema Lučišću (79—110).

Tu je sad umetnuta prva »ekloga«. Budući da su bez posla, jer su digli jedro, ribari zabavljaju gospodara i sebe, a Paskoj zadaje Nikoli zagonetku i obećaje mu »pehar muškatila« ako »odriši« njegovu »gatku«. Ta pitalica nije nikakav balast u djelu; ona je organski povezana s okvirom putovanja i dobro se uklapa u samo *Ribanje* jer se u njoj radi o zubacu kojega su upravo ulovili (111—162).

Zatim dojedriše »u najliplju luku«, tj. u Lučišće gdje su Bartučevići, »otac tere sin«, Jerolim i Hortensije, imali kuću. Tu ugledaše nepoznate goste i neke Bartučevićeve težake. I jedne i druge »lova nadiliše«. Hektorović podsjeća ribare da je »vrime blagovat«, a oni »oganj snitiše, variše i pekoše« i zatim svi posjedoše jesti za »onu tarpezu kamenu... kon vode i sâda«. Poslije jela Hektorović duhovito uspoređuje neodlučnog Nikolu sa sramežljivom mladom:

Nikola misleć sta, hoće l' reć al neće,
kakono nevista ka želi odveće,
a reć se ujima neg tretom pitana,
da muža vazima...

Tako i Nikola plaho podsjeća Hektorovića i Paskoja da nisu ispunili obećanje i da mu nisu dali »pehar muškatila« koji je pošteno zaradio (163—228). Kad dobije svoj muškatil, oba ribara učiniše zdravicu i rekoše »počasnicu« svome gospodaru, pjevajući *Naš gospodin poljem jizdi,* a to je druga umetnuta »ekloga« (229—238).

Nato Paskoja iznenada stanu mučiti neki problemi i on želi da bi sad mogao biti s njima Bartučević koji bi mu sve objasnio. Zatim slijedi duga njegova pripovijest, koja se također može smatrati umetnutom »eklogom«, a počinje:

U družbi se najdoh na Solinskoj rici
(s kimi tamo sajdoh) s trima redovnici.

Dalje dolazi opis veoma svjetovne gozbe tih dominikanaca »u biloj skupšćini«:

Oni tuj staviše neke cke nad riku,
na ke napraviše trpezu veliku.
Tuj se je družina na obid skupila
kon Urmanić mlina i kol njih kaštila.
. . . . . .
Tuj jiše i piše malo govoreći,
zadovoljni biše, svi se veseleći.
. . . . . .
Kad obid svršiše prilipo na rici,
ustav zahvališe bogu svikolici (239—320).

»Tad jedan stariji... prvi rič prostira« i počne držati dugo predavanje o fizičkoj geografiji (321—462). Čak i taj uglavnom suhoparni didaktički umetak ima neku naivnu draž, a u njemu su osobito privlačne ilustracije o isparavanju, o stvaranju oblaka i kiše. Govornik zaključi svoje predavanje riječima:

Sad znaš otkud teku rike i potoci.

Ali Paskoj nije sasvim uvjeren da zna, te kaže:

Zato neću bit lin, do Grada ću iti
da me ôn vlastelin bude naučiti
istinu od toga, zna l' pilozopiju
taj vitez od koga tôke hvale diju.

Bartučević je »ôn vlastelin« i »taj vitez« kojemu će Paskoj iz Staroga Grada poći u »Grad«, tj. u Novi Grad (danas Hvar) da ga pouči.

Hektorović iskorištava tu priliku da pjeva hvale Bartučeviću (481—488), a Nikola pripravi užinu: meda u saću, kus kaškavala, paprenjaka, vina i voća.

Zatim se ustasmo i postav nikôko
sunce ugledasmo ne vele nizoko.
I pojdosmo zatoj luku prohodeći
toj, ovo i onoj tiho govoreći,
nikada postajuć, nikad postupaje,
bašćinu gledajuć, oh, koli lipa je!
. . . . . .
Paka večeravši, totu noćevasmo,
siti se naspavši, rano se ustasmo.

I tako završava Prvi dan.

Drugoga dana, vozeći k Suletu, Paskoj i Nikola, »za vrime minuti... i za trud ne čuti«, bugare svaki po jednu »bugaršćinu srednu«, a zatim zajedno, u dva glasa, pjevaju pisan *I kliče devojka* (507—718). To su opet tri umetnute »ekloge« o kojima će još biti govora. Napokon dođoše do mjesta

gdi se s Suletom Brač malo ča ne staje,

tj. do Splitskih vrata, iskrcaše se na Braču i

Zatim malo stavši kopît navadiše,
pak plav privezavši obid pripraviše.

Hektoroviću je dodijalo »svej ribu blagovat u lito« te šalje Nikolu »da ide prik gore... kúpit sve ča more za našu potribu«. Pjesnik i Paskoj, čekajući, odmaraju se »u plâvi« pod platnenim zaslonom,

kad nimamo ini zaslon tuj nadvoru,
ni stabla, ni sîni na kraju pri moru.

Zamalo se vrati Nikola s jednim pastirom noseći sira procipa i janjetine (719—760), a nakon toga

Pojdosmo k Nečujmu za kušati sriću
gdi je bil Don Dujmu stan Baništriliću,

odnosno Balistriliću, Marulićevu kumu kojemu je posvećena *Judita*. Tu sad Hektorović upleće opis luke nečujamske, hvale Marka Marula i apostrofu gradu Splitu (761—804).

Prevališe ploveći prema Suletu oko dvije tisuće sežanja, kad li od »kopitâ« (školjkâ), ježinâ ili od »vrućine lita« Hektorovića spopade žeđa. Ali nema ni buklije ni pehara. Zaboraviše ih na Braču, kad su iz njih dali piti pastiru koji im je donio hranu.

Tuj ne govoreći smisliše se tada
jedan sprid vozeći, a drugi nazada,
plavju obrnuše na tihomu moru
tere se vrnuše opeta uzgoru,

tj. vratiše se natrag prema Braču. Paskoj kara Nikolu, jer smatra da je on kriv što su zaboravili uzeti pehar, i daje mu mudre savjete; a Hektorović s visine primjećuje:

A to (ča mogu znat) još veće činjaše
za sinu nauk dat, koji ga slišaše.

Na Braču nađoše bukliju s peharom (805—874) i

njom se nategnuše na volju brez mire.

Vino tako raspoloži Paskoja i Nikolu da se počeše nadmudrivati i kroz 180 stihova postavljati jedan drugome »učena« pitanja poput ovih: Što je najstarije? — Odgovor: Bog. Što je najliplje? — Ovi svit. Najveće? — Misto (tj. prostor). Najbrže? — Mišljenje, itd. Ovo je sedma, ali prva uistinu dosadna »ekloga« u *Ribanju* (875—1064). Na sreću se napokon Paskoj i Nikola »spomenuše da sunce zapada« i »primuknuše obadva«. Pjevanje završava živom slikom dvaju ribara koji svom snagom veslaju da bi prije mraka stigli na noćište:

Brže se makoše jače napirući,
dolame svukoše i potni i vrući.
Tuj se podvikujuć i trisku čineći,
kraj morski minujuć, more se pineći,
prostirući ruke ča bolje umihu,
na ustje od luke dojdoše, gdi htihu.

To majstorsko slikanje života u pokretu, koje neki u Hektorovića nazivaju realizmom, jedna je od pjesnikovih glavnih odlika.

»Treti dan« počinje ulaskom u samu luku Nečujma, nakon što su pjesnik i ribari prenoćili »na ustju od luke«, vjerojatno u mjestu koje se danas zove Bok od Rata (vidi bilješku uz stih 1073. u izdanju Ramira Bujasa). Ophodiše crkvu i ostala »hvaljena mista«:

ki se zelenjaše, vrtal, i gustirnu,
ka nikad pojaše onu družbu virnu,

tj. redovnike koji su nekad tamo prebivali (1079—1098). Zatim slijedi plastičan opis ribolova i ulovljenih riba što se na palubi plâvi praćakaju dok ih ribari ispleću iz mreže:

Kê kad isplitahu mećući po plavi,
plaho t' se metahu, jedna drugu davi.
Taj jedva pridiše, taj dalje ne more,
ta jure izdiše, ta jošće kopore.
Nika repom plešće, nika se primeće,
taj se vrti češće, taj plaši odveće.

Nakon »ručka« (tj. doručka) koji, jer bijaše kasno, »s obidom združiše«, isplove iz Nečujamske luke, a ususret im dođe gospodska galija ploveći iz Splita. Gospodar galije, znanac Hektorovićev, pozva ga k sebi. Pjesnik sada vješto upleće opis svoga Tvrdalja o kojemu priča gospodar galije nekom svome gostu, slažući egzotična imena cvijeća i bilja u harmonični sklad i verbalnu glazbu kojoj je teško naći premca u staroj hrvatskoj književnosti:

Pohvali perivoj, zide svekolike,
i ribe kim ni broj i sve njih konike;
i stupe kamene ki su pod lozami,
i voćke sajene višćimi rukami;
i koji dvižu se, čeprisi, najviše,
i bazde i buse, š njimi tamariše.
Kapare, žafrane od njih ne otklada,
smokve indijane s listjem ko obada.
Zatim jelsamine po stupih povite,
žilje, ruzmarine, oleandra cvite.

U zagradi se Hektorović, u prvom licu, sjeća kako mu je te oleandre, kao i čempreše, poslao iz Dubrovnika Dom Mavar Vetranović. Gospodar galije dalje redom nabraja bunar i ribnjak, kamenje s natpisima,

tarpezu kamenu, grozde u njoj dilane,

sa tri strane okruženu biljem, nedovršenu kulu, golubijak, repčar (stan za vrapce), shranicu, peć, drvarnicu i »kokošinje misto«. Na rastanku Hektorović poklanja gospodaru galije najbolje ribe, a gospodar njemu pun sud naranača i limuna »kê nosi iz Splita«.

Prostodušni Paskoj u svojoj radoznalosti raspituje se o gostu na galiji, koji ga se očito duboko dojmio:

Tko je ôn ki nosi od zlata verugu
i svilnu kavadu kom se je odio?
Mni mi se u Gradu da sam ga vidio.
Kolici prsteni na rukah mu stahu
s dragimi kameni u njih, ki se sjahu.
Zlatom pâs pokriven i bičah gizdavi,
i svilom odiven, lipo t' ga sve slavi!

Ali ni Hektorović ne može zadovoljiti Paskojevu radoznalost. I nato krenuše dalje na put u smjeru Staroga Grada, i u dokolici se »počeše meu sobom šaliti«:

Tuj bi pripovisti vrimena staroga,
kojih se dosti čti do dneva ovoga;
kad su živinice ričmi govorile
i kada su ptice pojuć svih učile;
. . . . . .
zelena dubrava kad tikom tecише,
košuta kon lava brez straha kad biše;
. . . . . .
kad voćke gredihu pustiv perivoje
rike pristanihu brez brzine svoje;
kad stinje uzbisni naglo postupajuć
za slatkost od pisni, Orfea slišajuć.

Nakon ovog svježeg pjesnikova uvoda, koji mnogo obećaje, Paskoj i Nikola »na izminu prîčaše spivati« osmu, najdužu i najsuhoparniju »eklogu« umetnutu u *Ribanje* (234 stiha!). Ona se sva sastoji od niza mudrih izreka složenih u stihove, koje su srodne s *Pričicama* Hektorovićeva znanca, Dubrovčanina Nikole Dimitrovića, i podsjećaju na najslabije među njima. Čini se da ih je Hektorović nanizao, kao nadjev, da mu ne bi treće pjevanje bilo kraće od prvih dvaju.

Uto stigoše i do Kabla gdje izgladnjeli ribari stadoše jesti.

Dokle užinaju, pojdoh posiditi
pri moru na kraju,

veli pjesnik, i počne razmišljati o vrijednosti tih priprostih ribara s kojima želi »češće it kudgod se voziti«. Zarana večeraše, a

večerav postasmo meu nami besideć.
Od lova morskoga dosti govorismo
i puta onoga dobar dil zbrojismo.

Pjesnik u lirskom raspoloženju sjetno meditira o vitezima, vojvodama i knezima, o kojima su ribari pjevali. To ga odvodi na razmišljanje o prolaznosti života, o smrti i o zagrobnom životu, i ponuka ga da ribarima održi propisnu propovijed. To je u stvari deveta i posljednja umetnuta »ekloga« (1547—1618), neke vrste suhoparna parafraza katekizma. Tu su i deset zapovijedi božjih, i »člani svete vire«, i »milosrđa dîla« tjelesnoga i duhovnoga i, na kraju, »Amen«!

U međuvremenu stala se spuštati noć.

I zatim domalo brzo se spraviše,
vazamši svićalo luč na nj postaviše.

Opis noćnoga ribolova »pod sviću«, koji slijedi, jedna je od najživopisnijih partija u *Ribanju:*

Idosmo puzeći potiho kraju pram,
jedan njih vozeći, drugi osti vazam.
Oh, lipo ti biše meni pogledati,
kad riba ploviše, gdi ju on zamlati.
. . . .
Jedna, ku prežaše, mal mu se ne umače,
jer nigdi ležaše tajeć se meu skrače.
I drugu tuj vadri bolje nego mnjaše,
kojoj se pri sadri kus repa vijaše.
A niku nemilo, kakono sam htiše,
upravi u rilo, ko van rape biše.
Udri dva jastoga dobra i ne mala,
po sridi svakoga rana je dopala,
kojino skačući po moru igrahu,
šćipali mašući svoga zla ne znahu.

I tako dođoše i do Zavale:

Prid samu Zavalu dojdosmo loveći,
kako u zrcalu sve na dnu videći.

Ali morali su prekinuti lov, jer »malo mraka biše« zato što se pojavio mjesec. Hektorović želi da bude kod kuće prije izlaza sunca, zato bodri ribare da veslaju i ne zaspu:

Bugarite i pojte, li da smo po hladu,
veselo nastojte, u Staromu Gradu.

I ribarima to odgovara, jer

Luč nam je cipati i krpiti mrižu,
a pak putovati k Visu na Komižu.

I na samom kraju spjeva Hektorović se opet izravno obraća Jeretu Bartučeviću. Neće mu slati ribe jer do Novoga Grada daleko, a kaže se »jij ribu iz mora«. Zato mu šalje ovu poslanicu o ribanju:

Li neć' brez lovine ni ti moje biti,
Jêre gospodine, mužu plemeniti,
Jer ju ćeš imiti u knjižici ovoj,
u koj ćeš viditi i vas lov i put moj;
kojom ćeš živiti pun slavna imena,
skončanja ne imiti do duga vrimena:
dokle strana ova (der do togaj vika)
bude čtiti slova našega jezika.

Iz samog ovog prikaza jasno se vidi da je *Ribanje* plod pjesnikova osobnog iskustva. Sam Hektorović svjedoči o originalnosti svoga djela. Šaljući ga u rukopisu iz »staroga Hvara« (tj. iz Staroga Grada) 20. listopada 1557. godine »poštovanom gospodinu Mikši Pelegrinoviću, vlastelinu hvarskomu; kančiliru zadarskomu«, on kaže: »Zato ti dam znati da sam ja veliku pomnju stavil ispisati izvrsnomu vitezu onomu (tj. Jerolimu Bartučeviću, kojemu je poslanica o ribanju upućena) i dati na znanje sve ribanje moje i vas put moj pravom istinom onako kakov je bio, ne priloživ jednu rič najmanju.« I to je uglavnom tako, premda se ne smije sasvim doslovno shvatiti. Istina je da Hektorovićevo djelo nema izravnog prauzora ni neposrednog prototipa u talijanskoj ili bilo kojoj drugoj književnosti. Ipak su neki naši kritici pretjerali kad su suviše naglašavali »jedinstvenost« *Ribanja.* Kao primjer može se navesti mišljenje Ramira Bujasa iz predgovora njegovu izdanju Hektorovićeva djela (Zagreb, 1951). Nadovezujući na Hektorovićeve riječi iz posvete Bartučeviću gdje on kaže da mu je bila »draga istina u svemu«, Bujas nastavlja: »Da to nisu prazne riječi, imamo za to dokaz. Prema podacima, što nam ih daje Hektorović u *Ribanju,* možemo doznati gdje su se naši putnici nalazili u svakom času, te možemo naći uvalice kojih Hektorović nije naznačio imenom, pa se tako to cijelo putovanje može odrediti s najvećom točnošću. Na toj se činjenici razbija svaki pokušaj da se Hektorovićevo djelo klasificira kao *ecloga pescatoria,* kao idila, kao didaktični spjev ili bilo kako prema drugim djelima u svjetskoj književnosti. Nema nigdje ništa slično *Ribanju.* Djelo je bez primjera, unikum« (str. 12—13). Slažem se, ali samo donekle, jer *Ribanje* ima ipak dodirnih tačaka s renesansnim latinskim, odnosno talijanskim ribarskim eklogama koje mora da su bile poznate Hektoroviću.

Ribarska je ekloga zapravo ogranak bukoličke ekloge, a javlja se, istina dosta rijetko, kao podvrsta propisne pastoralne idile još od Teokritovih vremena. No pravi začetnik te književne vrste isti je onaj Jacopo Sannazaro koji je svojom *Arkadijom* udario temelje i pastirskom romanu. Njegove latinske *Eclogae Piscatoriae* slijede ukorak vergilijevske oblike, a njihove teme su poznate tradicionalne teme: tužbalica, zaljubljenikova jadovanka, natjecanje u pjevanju, itd. Ali vergilijevska konvencija toliko je modificirana, da pastirska ekloga postaje ribarska ekloga ili ribarska idila, a pozadina joj nije više Sicilija ni Arkadija nego Napuljski zaljev. Mjesto pastirskog života u njoj se prikazuje život ribarā, šumske nimfe pretvaraju se u morske nimfe, a rustikalna božanstva u bogove mora. Mjesto da razgovaraju o stadima stoke i ovaca, govornici pričaju o čamcima, mrežama i vršama; mjesto cvijeća i voća, ljubavnički su darovi kamenice i školjke, biser i koralji.[1]

Kad su se Sannazarove pastirske ekloge pojavile na samom početku 16. stoljeća, to je bila novost koja se onda činila čudesnom. Mala promjena u pastirskoj konvenciji izgledala je kao otkriće Amerike. Čak je i Ariosto obretnika nove književne vrste za to pohvalio u *Orlandu:*

Jacobo Sannazar, che alle Camene
lasciar fa i monti, ed abitar le arene,

a i sam Sannazaro u svojoj drugoj ribarskoj eklogi ponosno kaže da je prvi u poeziji otisnuo čamac u morske valove i da se usudio izvrći se neznanim opasnostima:

Si quid id est, salsas deduxi primus ad undas
Ausus inexperta tentare pericula cymbam.

[1] W. P. Mustard, *The Piscatory Eclogues of J. Sannazaro,* Baltimore, 1914. Predgovor, str. 11.

Nama se ta novina ne čini tako značajnom, ali u ono je vrijeme prije svega bilo potrebno tehnički se dokumentirati o životu ribarā i navikama ribā kako će poslije raditi i didaktički pjesnici. Osim toga trebalo je učiniti prikladnim pjesničkim medijem lingvistički materijal ribarskih i morskih izraza koji književna praksa još nje bila oplemenila ni »posvetila«. Lako je bilo izrazima uzetim iz Vergilijevih *Bukolika* pjevati o pašnjacima, torovima i stoci, ali pisati o vršama, udicama i ribama, to je bila velika kušnja iz koje je autor *Arkadije*, na svoje zadovoljstvo i ponos, izašao kao pobjednik.[2]

Ali čak ni taj novi književni rod nije bio sasvim nov, jer već jedna od grčkih idila koje se pripisuju Teokritu, (dvadeset prva), ima naslov *Ribari* i govori o ribolovu. Čini se da ju je Sannazaro poznavao i da je iz nje preuzeo neke sitne pojedinosti, a možda i Konvenciju da se ribarska ekloga obično odvija noću, a završava s izlaskom sunca, obrnuto od pastirske ekloge koja se po pravilu zaključuje o zalazu sunca. Kod Sannazarovih sljedbenika noćni ribolov postaje pravilo i tako nastaje noćni krajolik koji zamjenjuje podnevni i predvečernji pejzaž pastirske ekloge.

Sačuvano je svega pet Sannazarovih ribarskih ekloga, iako se čini da ih je spjevao više. Prva je dijalog između dvaju ribara koji oplakuju smrt Filide. Ribari su, kao i Hektorovićevi, učeni i dobro poznaju pogansku mitologiju. Druga je konvencionalna pastoralna tužaljka mladića zbog okrutnosti ljubljene djevojke. Mjesto kozlića, dragi joj poklanja kamenice. U trećoj eklogi, dva ribara, koji su se od oluje sklonili u neku morsku spilju, naizmjenično pjevaju hvale pjesnikove drage. I ovdje su ljubavnički darovi šarolika školjka i svinuta grana koralja. Četvrta je opet tužbalica koja završava romantičnom evokacijom mjesečine na moru. Peta i posljednja obrađuje motiv čaranja koji se javlja i u Sannazarovoj *Arkadiji*, samo su ovdje mjesto lovora i oraha instrumenti čaranja alge i druge morske trave, a mjesto zemaljskih utvara dozivaju se nemani morske.

Kao što vidimo, u tih pet ekloga navade ribara zamjenjuju običaje pastira. Bilo je sasvim naravno da do te promjene u Sannazarovoj pastorali dođe jer su u napuljskom životu mnogo važniji od pastira bili ribari koji su sačinjavali »masu brojnu, zbijenu i strahovitu u bunama«.[3] Osim toga Sannazaro koji je ranu mladost proveo u gorovitu kraju ipak je veći dio života proboravio uz obale napuljskog zaljeva i mnogo češće imao pred očima zanimanja ribarā negoli pastirā, a i sam je volio loviti ribu.

Jednake ili slične prilike uvjetuju i srodna djela, a osim toga se i biografski podaci Sannazarovi donekle poklapaju s onima Petra Hektorovića. Plemić i otočanin Hektorović također je proveo sav svoj život uz more, a premda se u jednom prizoru *Ribanja* pojavljuje i pastir koji iz unutrašnjosti otoka Brača donosi pjesniku sira i janjećeg mesa, bilo je sasvim naravno da Hektorović posveti svu pažnju ribarima i ribarskom životu. Dobro je znao i on kako zbijeno mnoštvo ribara i mornara može biti strahovito u pobunama.

I izvan *Ribanja*, iz drugih Hektorovićevih sastava vidi se da je on s morem živio, možda tješnje i intenzivnije nego ijedan drugi stari hrvatski pjesnik. Svuda u njegovim djelima osjećamo nazočnost mora i često nailazimo na usporedbe iz mornarskog života. Tako u poslanici

[2] Enrico Carrara, *Storia della poesia pastorale*, Milano, 1909. O Sannazarovim ribarskim eklogama, str. 285—289.
[3] E. Carrara, Predgovor izdanju *Arkadije*, Torino, 1926. o Sannazarovim ribarskim eklogama, str. XI—XIII.

Bogoljubnoj i svake hvale dostojnoj mladici Graciosi Lovrinčevi nalazimo plav koja od pogona na vesla prelazi na jedra:

> *I plav jaka bude, u njoj vosci mnozi,*
> *ter kad se otkude na vesla uzvozi,*
> *kad nje vitar dojde, more joj prikrivši,*
> *vele brže pojde, jidro otvorivši.*

Slične opise prelaza od veslanja na jedrenje imamo dvaput i u *Ribanju* (103—108, 1215—1218).

Na samom početku poslanice *Dom Mavru Kalujeru, Dubrovčaninu* Hektorović uspoređuje sebe s mornarom »koji plav razbije« i

> *koji se razbivši, kad na kraj iskoči*
> *i sve izgubivši grozne suze toči,*

te se zavjetuje da se nikad više neće otisnuti na more, a ipak prvom prilikom prekrši svoj zavjet. Tako je isto i pjesnik neprestano »tiral od sebe tja pisni i skladanja« pa ga unatoč tome sada kao »u nikomu čudu . . . pisni dobudu«. Ali je najživlji i najdulji u istoj poslanici, pisanoj u Hvaru 16. studenoga g. 1541, nakon Hektorovićeva povratka iz Italije, opis oluje, predug da bi se mogao ovdje citirati (stih 75—124), koja ga je zahvatila na moru kad je »ognjenoj u rati« g. 1539. bježao sa otoka Hvara u Italiju, sa starom majkom i družinom, »prid čudom . . . od onijeh turskijeh sil«.

Vraćajući se na Sannazara, možemo reći da je Hektorović, kao dobar poznavalac i latinskog jezika i talijanske književnosti, vrlo vjerojatno poznavao i Sannazarove ribarske ekloge. Premda gotovo uopće nema konkretnijih podudarnosti između njih i *Ribanja*, ima ipak nekih pojedinosti u Sannazarovu djelu koje su mogle poslužiti Hektoroviću kao poticaj. Paskoj i Nikola doduše ne poznaju klasične mitologije, ali su »učeni« i često »mudruju« u svojim antifonama kao što čine i Sannazarovi ribari, osobito u njegovoj prvoj eklogi. Zatim, kao što je prirodno, u *Ribanju* se prva dva pjevanja odvijaju po danu i završavaju zalazom sunca, ali »Treti dan«, prema tradiciji Sannazarove ribarske ekloge, svršava noćnim ribolovom (stih 1619—1648) koji prije vremena prekida pojava mjeseca:

> *Poča se podivat misec iza gore,*
> *svu zemlju opsivat i tot sinje more,*

a taj mali Hektorovićev *notturno* nije možda bez veze sa Sannazarovim stihovima o mjesečini na moru, pri kraju njegove četvrte ribarske ekloge:

> *Luna suam donec paullatim fundere lucem*
> *coepit et ad vitreas redierunt Numina sedes.*

Ne razlikuju se mnogo od Sannazarovih ribarskih ekloga ni one »ecloghe pescatorie« pisane na talijanskom jeziku što su ih ostavili njegovi sljedbenici: Bernardo Tasso (1492—1569), otac slavnijega Torquata, inače dobro poznat našemu Ranjini; mlečanin Andrea Calmo (1509—1561), slavniji kao pisac komedija; Bernardino Rota (1509—1575), Matteo Conte di San Martino, i osobito Luigi Tansillo (1510—1568), da spomenem samo one koji su pisali prije Hektorovića ili u isto vrijeme kad i on.

Bernardo Tasso ostavio je jednu propisnu *Egloga Pescatoria* (u drugoj knjizi svoje zbirke *De gli Amori*, Venezia, 1555) koja počinje »La dove i bianchi piè lava il Tirrheno«. Calmo je već godine 1553. u Veneciji objavio cijelu zbirku ribarskih pjesama pod naslovom *Le Bizzarre, faconde et ingeniose Rime Pescatorie*. Godine 1566. štampar G. Giolito tiskao je, također u Veneciji, dvije zbirke ribarskih ekloga: *Egloghe Pescatorie del Signor Bernardino Rota i Pescatoria et Ecloghe del San Martino*. (Sjetimo se da je dvije godine kasnije, g. 1568, u toj istoj Veneciji tiskar Gioanfrancesco Camotio štampao i Hektorovićevo *Ribanye i Ribarscho Prigovaranye*, premda se iz zaključne apostrofe Bartučeviću vidi da je djelo bilo završeno već 14. siječnja g. 1556. odnosno 1557. San Martinovo djelo bliska je imitacija Sannazarove *Arkadije*. Samo je prva njegova ekloga ribarska; ostale su bukoličke idile. U rod ribarske ekloge idu i tri kancone Luigija Tansilla: *L'ire del mar che tempestoso sona, Qual tempo avrò giammai, che non sia breve* i *Tu che da me lontana, ora gradita (Canzoni* VII-IX u Fiorentinovu izdanju Tansillovih pjesama, Napoli, 1882). Ali more i mornarski život, kao što ćemo vidjeti, nazočni su i u nekim drugim Tansilllovim djelima.

Ako usporedimo sve te pisce s Petrom Hektorovićem, vidjet ćemo da su razlike između njihovih djela i *Ribanja* očite. Prije svega Hektorovićevo je djelo duže i ambicioznije od bilo koje talijanske ribarske ekloge. Ima 1684 stiha, i stoji prema ribarskim eklogama svih naroda u istom odnosu kao što Sannazarova *Arcadia* stoji prema pastirskoj eklogi. Kao što Sannazaro u okvir svog pastirskog romana u prozi uklapa bukoličke ekloge koje pjevaju pastiri pojedinačno ili u skupinama, tako i Hektorović u svoj putopis, u svoj mali »roman«, umeće zagonetke, pitalice, pričice, pa i četiri narodne pjesme, koje pjevaju ribari Paskoj i Nikola. Možda prijelaz iz samog putopisa u pojedine umetke nije u Hektorovića tako dobro istaknut jer je i njegov okvir pisan u stihovima, a to je u ovom slučaju jedna od bitnih razlika između *Ribanja* i Sannazarova djela.

Nešto slično Hektorovićevoj »ribarskoj Arkadiji« pojavit će se u talijanskoj književnosti tek potkraj 18. stoljeća. Pisac je dosta opskurni G. V. Vianelli, a djelo mu ima prikladan naslov — *Marina*.[4] Bez obzira što se po književnoj vrijednosti uopće ne može mjeriti s *Ribanjem*, *Marina* je labavo povezan niz ribarskih ekloga u stihu i narativnih pasusa u prozi, dok Hektorovićevo djelo, koje je cijelo u stihu, u logičnom slijedu i sažetu obliku priča istinit događaj iz pjesnikova života.

I sam tematski materijal Hektorovićeva *Ribanja* razlikuje se od sadržaja ribarskih ekloga talijanskih pisaca. Ljubav, koja igra tako vidnu ulogu u talijanskim sastavima te vrste, uopće nije nazočna u Hektorovićevu djelu. U *Ribanju* nema ni jedne tužbalice, ni jedne jadovanke nesretno zaljubljena ribara. I Hektorovićev način prikazivanja posve je drukčiji. Njegov često isticani »realizam« stvarno je realizam u općenitom smislu te riječi i, dakako, nema veze s književnom školom tog imena u 19. stoljeću. Za razliku od sličnih talijanskih djela, u Hektorovićevu *Ribanju* tako reći nema klasičnih aluzija, a pogotovo nema grotesknih nemani ili fantastičnih pustolovina. Njegovo more nastavaju poznate domaće ribe: zubaci, škarpine, salpe, pagari, šargi, trilje i arbuni. Nema u njemu ni kitova, ni tuljana, ni — Tritona.

Kad smo istakli te bitne razlike, možemo ukazati i na neke analogije između Hektorovićeva *Ribanja* i nekih talijanskih ekloga. Neki pa-

[4] *La Marina ed altre poesie pescatorie di G. V. Vianelli di Chioggia*, Venezia, 1806.

susi u *Ribanju*, a možemo odmah reći da su to najslabije partije spjeva, očito se osnivaju na sličnim pasusima u nekim talijanskim djelima, ribarskim ili pastirskim. Tako, na primjer, zagonetke koje Paskoj i Nikola, da »obesele gospodara«, pitaju jedan drugoga (stih 119—152 i 883—1064), duguju možda svoje postanje i strukturu 10. ribarskoj eklogi Bernardina Rote. Rota na čelu svake od svojih ekloga daje njezin sadržaj u prozi. »Argument« 10. ekloge glasi: »Ribari Nigello i Dami izazivaju jedan drugoga na pjevanje, predlažući zaloge i nagrade pobjedniku; a to čine u nazočnosti Timete, pitajući jedan drugoga zagonetke« *(Nigello e Dami, pescatori, si sfidano a cantare, proponendo i pegni e i premi al vincitore: il che fanno in presenza di Timeta, dimandandosi dubbi l'un l'altro)*. Situacija je ista kao u *Ribanju* gdje se ribari Paskoj i Nikola u nazočnosti Hektorovića, koji igra ulogu suca, natječu u pitalicama, a Paskoj obećaje Nikoli kao nagradu »pehar muškatila« ako riješi njegove zagonetke.

Ali još je vjerojatnije da je Hektorović našao poticaj za te zagonetke u IX eklogi Sannazarove *Arkadije (Tenzone fra Elenco ed Ofelia, chiusa da Montano)* koju je već prije Petar Zoranić nasljedovao. To je kod njega dijalog u stihovima ili »petje na promin« koje u XIV glavi *Planinā* pjevaju pastiri Sladmil i Plinko. Ali, ako se počnu tražiti »izvori«, nema tome kraja, i u književnosti tada nema ništa originalno. Sannazarova »tenzone« osniva se, naime, na III eklogi Vergilijevih *Bukolika* u kojoj se pastiri Menalcas i Damoetas prepiru, a njihovu raspru zaključuje Palaemon koji tvrdi da i jedan i drugi kao nagradu zaslužuju telicu. Sannazarova »tenzone« počinje:

Dimmi, caprar novello, e non ti irascere,

što je jasan odjek prvog stiha Vergilijeve ekloge:

Dic mihi, Damoeta, cuium pecus? An Meliboei?

Na drugom sam mjestu pokazao[5] da je Zoraniću bio poznat i Sannazarov izvor, jer osim nekih zagonetaka uzetih iz *Arkadije*, on neke druge uzima iz Vergilijeve III ekloge, a te bismo uzalud tražili u Sannazara. Isto je tako Sannazaro znao da je Vergilijev uzor Teokrit jer se izdašno služi njegovom V i VIII *Idilom* nezavisno od Vergilija. Za razliku od Sannazara i od Zoranića, Hektorović, koliko se može utvrditi, sam izmišlja svoje zagonetke; ali ta njegova »originalnost« (u vulgarnom smislu) ne pridonosi mnogo vrijednosti ovoga dijela njegova *Ribanja*. U istu tu kategoriju, odnosno u balast *Ribanja*, ide i ona duga litanija mudrih izreka koje »na izminu spivaju« Paskoj i Nikola trećega dana ribanja (1237—1466).

Drugim nekim pasusima u *Ribanju* zajednički je samo glavni motiv s nekim odlomcima spomenutih talijanskih djelā, a to bi lako mogla biti i koincidencija. Moglo se očekivati da ćemo negdje u Hektorovićevu djelu naći popis i opis raznih riba, kao što ih stvarno i nalazimo (1109—1120), a vjerojatno je samo slučajnost što takav katalog riba nalazimo i u San Martinovoj *Ribarskoj eklogi*. Isto tako Hektorović u tančine opisuje »kupicu«, odnosno pehar što mu ga je »od Damaška strane« donio

[5] *Strani elementi i domaća tradicija u Zoranićevim »Planinama«*. »Zadarska revija«, VIII/1959, br. 1, str. 9—11.

neki znanac (817—832). Takva dva detaljna opisa pehara imamo i u Sannazarovoj *Arkadiji* (»Prosa« IV i XI), ali sličnih opisa imamo i u Homera *(Ilijada*, XXIII, 740—749), i u Teokrita (I *Idila*) i u Vergilija *(Eneida*, V, 535—538 i III ekloga *Bukolika)*. Hektorović je bio klasički obrazovan, ali njegova je »kupica« isto tako daleka od tih klasičnih pehara kao što je i od Sannazarovih. Svi su ti strani pehari zapravo nagradni pokali u sportskim natjecanjima, a Hektorović iz svoje »kupice« pije vino.

Već sam spomenuo Rotinu 10. eklogu, ali sa sekvencom njegovih ribarskih ekloga u cjelini Hektorovićevo *Ribanje* ima analogija koje su u najmanju ruku neobična slučajna podudaranja. U svojoj prvoj eklogi Rota »zaziva morske nimfe koje stanuju oko Mergilline zato što je to mjesto slavio i u njemu prebivao Sannazaro«. Tako i Hektorović, samo bez zazivanja klasičnih nimfa, hvali Nečujam gdje je dvije godine živio Marko Marulić (stih 763—804). U sedmoj eklogi, pod pastirskim imenom Tirsis, Rota »poziva svoju dragu da dođe prebivati s njim; na zgodan način iskoristivši tu priliku, slavi sva mjesta u okolici Napulja«. Hektorović isto tako zgodno i spretno upleće u pričanje opis svoga Tvrdalja (1149—1184). U četrnaestoj i posljednjoj Rotinoj eklogi »Licidas se obraća Gospodinu Bogu moleći ga da i njega, kao što je učinio s onim drugim ribarima, odvuče od mreže u nebo«. Ta Rotina zaključna ekloga odgovara religioznom umetku pri samom kraju Hektorovićeva djela (1535—1618).

Sve ove eventualne paralele i reminiscencije, ako su uopće reminiscencije, odnose se u prvom redu na umetke u Hektorovićevu djelu, na neke dijelove »ribarskog prigovaranja«; ali njegov mali putopis u stihovima, njegovo »ribanje« ostaje izvorno. Hektorović, naime, nikad svjesno ne oponaša; u njegovu djelu nema ni jednog prevedenog stiha. Usput sam ukazao kako su neke od »ekloga« umetnutih u »ribanje«, u kojima se Hektorović očito povodi za stranim književnim uzorima, najslabije partije u njegovu djelu; a to govori u prilog njegovu prirođenom pjesničkom talentu.

Ako mu je trebalo poticaja za samo »ribanje«, ili za *Ribanje* kao cjelinu, mogao ga je naći jedino u djelu Luigija Tansilla, i to ne u njegovim prije spomenutim ribarskim kanconama nego u Stancama *(Stanze)* koje je kao poslanicu uputio i posvetio Bernardinu Martiranu iz Cosenze, glavnom tajniku Karla V u napuljskoj kraljevini, upravo kao što je i Hektorovićevo *Ribanje* pisano u obliku poslanice i posvećeno Jerolimu Bartučeviću. To Tansillovo djelo, koje je nastalo godine 1540, osobito nas ovdje zanima, a mora da je zanimalo i Hektorovića iz više razloga. Tu talijanski pjesnik govori o svom putovanju po Jadranskom moru duž dalmatinske obale i o lutanju iz jednog dalmatinskog zaljeva u drugi:

Ed io di seno in sen, di riva in riva,
Per l'onde or di Dalmazia, ed or di Epiro,
Ne vado errando . . .

U svom spjevu Tansillo dalje pjeva kako se na dalmatinskoj obali, na obroncima visokih gora i na našim otocima, prepušta maštanju i u samoći slaže pjesme. O zalazu i o izlazu sunca misli na svoju dragu, ali ta ga misao najradije obuzima kad se iskrca na žalu; i zato često izlazi iz lađe i žuri se prema vrhu kojeg otoka ili prema podnožju kamenitih gora, kojih velik broj plâče Jadransko more. Tu sjedne na kamen u sjeni kakva stabla te se pritaji nastojeći da se što bolje sakrije pred momčadi broda. Ali ni tu nema sreće; jer kad su prilike najpogodnije njegovim mislima i kad u samoći najviše uživa, pojavi se s galije rulja mornara koji traže prisoje i kvari mu veselje; tad on mora popustiti njihovoj navali te im se pridružiti ili tražiti mir u visinama. Za vrijeme plovidbe ponekad se ipak obraća napuštenim muzama i tada mu se odriješi jezik koji mu bol veže; i tražeći mjesto gdje će se najmanje čuti njegov glas i gdje mu neće smetati gomila ljudi, sjeda na kljun koji strši s pramca lađe, uzima u ruku liru i daje oduška želji od koje izgara.

Tansillovo živo opisivanje svakodnevnih događaja ima nešto zajedničko s Hektorovićevim. I jedan i drugi pjesnik opisuje svoj put po moru u stihovima. Istina, u Tansillovu djelu ima dosta ljubavnog uzdisanja koje je strano Hektorovićevoj staračkoj muzi i, dakako, u talijanskim Stancama ne radi se uopće o »ribanju«; no ipak, Tansillove su *Stanze* opis plovidbe po našem moru kao što je uglavnom i Hektorovićevo *Ribanje*. Osim toga bila je još jedna veza između dva pjesnika. Hektorović je iz gorkog ličnog iskustva dobro znao za neke događaje koji su se odigrali na našoj obali godinu dana prije Tansillova posjeta Dalmaciji i koji su duboko zanimali i talijanskoga pjesnika, a još više njegove španjolske pokrovitelje u Napulju.

Na svom putovanju Tansillo je posjetio Boku Kotorsku gdje je na hercegnovskoj obali vidio nepokopane kosti španjolskih vojnika koji su pali braneći tvrđavu, koja se kasnije po njima prozvala »Španjola«, a u koju ih je kao posadu postavio genoveški admiral Andrea Doria, glavni zapovjednik udružene kršćanske mornarice Svete Lige, kad je 27. listopada godine 1538. od Turaka osvojio Herceg-Novi. Godinu dana kasnije, 8. kolovoza godine 1539, tvrđavu su opet zauzeli Turci pod vodstvom Hajredina Barbarose i sasjekli svu španjolsku posadu. Pred tim istim turskim gusarima, kad su nakon zauzeća Herceg-Novog krenuli prema sjeveru, iskrcali se na otoku Hvaru i opljačkali starogradski Tvrdalj, Hektorović je morao pobjeći u Italiju, a taj je bijeg, kao što smo vidjeli, opisao u poslanici Nikoli Nalješkoviću.

Još godinu dana kasnije, jednog sunčanog dana u jesen godine 1540, uplovio je u Kotorski zaljev na svojoj »otmjenoj galiji« španjolski plemič Don Garcia, sin napuljskog potkralja Don Pedra od Toleda. U njegovoj pratnji, kao dvorski pjesnik, nalazio se Luigi Tansillo. Potresni prizor koji su pružale još uvijek nepogrebene kosti španjolskih vojnika razasute na žalu kao i pogled na veličanstvene gore Kotorskog fjorda nadahnuli su Tansilla da spjeva tri soneta koji se broje u njegove najbolje lirske sastave.

Ta bitka kod Herceg-Novog imala je odjeka i u španjolskoj književnosti; o njoj su pjevali Gutierre de Cetina i Fernando de Herrera. Prirodno je da je ona ostavila dubok dojam i na Kotorane. Dva su kotorska pjesnika o njoj pjevali, i to Ludovik Paskalić (Paschale) na latinskom i na talijanskom, i Ivan Bolica Kotoranin (Bona de Boliris) na latinskom. Uzalud bismo tražili odjeke događaja oko Herceg-Novog u hrvatskoj umjetnoj poeziji, ali su zato oni ostavili traga u narodnom pjesništvu. U Bogišićevoj zbirci narodnih pjesama ima jedna bugarštica i jedna pjesma u narodnom desetercu o tome »kako Peraštani kazniše ispanskoga vojvodu Don Karla, koji osramoti dvije peraške djevojke«. Premda je godina 1573. u Bogišića navedena kao vrijeme toga događaja, očito se

radi o boravku Španjolaca u Herceg-Novom godine 1538. i 1539. jer bugarštica počinje:

Kad Španjolci ulodžahu u tvrdom Novome gradu
za kratko vrijeme,

a početak deseteračke pjesme glasi:

Kad Španjuli Novi grad uzeše,
uzeše ga za malo vrijeme,
i zulume sramotne činjahu.

Što se samog Tansilla tiče, ima dokaza da su stari hrvatski pjesnici dobro poznavali njegova djela. Dinko Ranjina (u svojoj pjesmi br. 210) parafrazirao je jedan Tansillov sonet, a u svojoj pjesmi br. 50 prepjevao je na hrvatski Tansillove stance *Amore e morte d'un pastore e d'una ninfa.* Naslov Ranjinine pjesme, *Djevojka govori,* nije drugo do prijevod podnaslova Tansillove pjesme: *Parla una donna.* Dakle nije isključeno, štoviše lako je moguće i vjerojatno da je Hektorović poznavao Tansillove *Stanze* posvećene Bernardinu Martiranu u kojima je riječ o plovidbi duž naše obale. U svemu što je ovdje o Tansillu rečeno mislim da treba tražiti njegovo značenje za staru hrvatsku književnost, a ne u njegovu tobožnjem utjecaju na Gundulića, jer kao što sam spomenuo, između Tansillovih *Suza sv. Petra* i Gundulićevih *Suza sina razmetnoga,* osim u naslovu, nema nikakve veze ni sličnosti.[6]

*

Poglavlje o Hektoroviću u svojoj *Povijesti hrvatske književnosti* Mihovil Kombol završava ovim riječima: »Hektorovićevo djelo nije doduše bez poezije, ali se ona nalazi u bugarštici o Kraljeviću Marku i bratu mu Andrijašu, a donekle i u pjesmi o Radosavu Siverincu. Obje su bugarštice... najdragocjeniji dio Hektorovićeva spjeva« (str. 137 u II izdanju, 1961). Kombol, koji je i inače suviše strog prema Hektoroviću, ovdje, ironično i implicite, izriče najoštriji sud o njemu; tu on drugim riječima kaže da u Hektorovićevu djelu poezije uopće nema jer se poezija, po njegovu mišljenju, nalazi samo u bugaršticama koje, dakako, sam Hektorović nije spjevao.

Da je Kombol to rekao u drugom kontekstu, mogli bismo se s njim i složiti, jer dok u književnostima velikih naroda zapadne Evrope u 16. i 17. stoljeću ima djelā s kojima bismo se teško mogli natjecati, u narodnoj poeziji sigurno smo među prvima. Ali i inače ne može se istovetiti umjetno i narodno pjesništvo. Tako bismo isto mogli reći da u *Vili Slovinki* nalazimo pravu poeziju jedino u bugarštici o majci Margariti, što je donekle istina, ali pri tom ništa nismo rekli o Jurju Barakoviću.

No čak i u vezi s bugaršticama, Hektorović, koji je rođen punih 60 godina prije Barakovića i čije je *Ribanje* nastalo svakako pola stoljeća prije *Vile Slovinke,* ima velikih zasluga. Prije svega ukazao je istančan ukus kod izbora tih bugarštica i one se dobro uklapaju u njegov originalni tekst. Onā o Radosavu Siverincu kao da je po svojoj sjetnoj intonaciji osobito odgovarala pjesnikovu raspoloženju. Kao uzorak evo njezine prve strofe:

Kada mi se Radosave vojevoda oddiljaše
od svojega grada divnoga Siverina,
često mi se Radosav na Siverin obziraše
tere to mi ovako belu gradu besijaše:
Ovo mi te ostavljam, beli grade Siverine,
moj divni grade,
ne znam veće viju li te, ne znam veće vidiš li me.

Osjećam da je ova bugarštica, a možda baš i ova njezina prva strofa, nadahnula jedan originalan Hektorovićev elegijski pasus pri kraju *Ribanja* (1519—1534), najlirskiji u cijelome spjevu, gdje on na rano-renesansnu, vijonsku temu »Où sont les neiges d'antan«, ovako pjeva:

Gdi su sad vitezi, od kih pripivaste,
vojvode i knezi, kojih spominaste?
Na svit jih sada nî, jedva se ime njih
zna, regbi je u sni, kakono ljudi svih.
Kud oni pojdoše, i mi ćemo iti,
i gdi svi dojdoše, mi ćemo prispiti.
Kamo vojevanje, kamo njih hrabrosti
biše, i gizdanje i svake radosti?
Vrime jih odnaša, kako se ne čuje,
i dȉla će naša, smart bo sve skraćuje.
Jer je sve tašćina ovi svit ča prosi,
kakono maglina ku vitar zanosi;
ali kako para, iz zemlje ka hodi,
taj čas ka se stȁra, kada se porodi.
Zač ovdi dugo stan ne more nam biti,
otkle do malo dan tribuje otiti.

Uz put mogu spomenuti da su dva stiha o »tašćini« u navedenom pasusu (stihovi 11 i 12) citat iz Šiška Menčetića koji svoju pjesmu »Od ove tko srjeće većma je nadiljen« (br. 305, str. 176—177 u Rešetarovu izdanju, SPH II, Zagreb, 1937) završava ovim dvostihom:

ar je sve taština ovi svit što prosi,
jakino maglina ku vitar zanosi.

To je još jedan dokaz, ako je dokaz trebalo, o povezanosti naših starih pjesnika i o nedjeljivosti i jedinstvu stare hrvatske književnosti u Dalmaciji, od Zadra do Kotora. Ne samo da je Hektorović bio u ličnim vezama i dopisivanju s Vetranovićem, Nalješkovićem i Dimitrovićem u Dubrovniku, a s Pelegrinovićem u Zadru, nego je očito dobro poznavao i nasljedovao djela starijih hrvatskih pjesnika kao što su Zadranin Petar Zoranić, Splićanin Marko Marulić i Dubrovčanin Šiško Menčetić. To također svjedoči da je već sredinom 16. stoljeća u staroj hrvatskoj književnosti postojala jaka domaća tradicija.

Hektoroviću pripada hvala što je, idući tragom Jurja Šižgorića, među prvim piscima u Evropi pokazao zanimanje za narodnu poeziju i što je nekoliko narodnih pjesama objavio dugo prije nego se kod drugih naroda probudilo zanimanje za narodno blago. U engleskoj književ-

[6] Više o Tansillovu posjetu našoj obali i o događajima oko Herceg-Novog vidi moju studiju *Pjesnički odjeci bitke kod Hercegnovoga (g. 1539).* »Hrvatsko kolo« XXII, Zagreb, 1941, str. 128—149.

nosti, na primjer, Sir Philip Sidney je tek potkraj 16. stoljeća samo spomenuo dvije stare engleske balade, a prvi su važniji tekstovi škotskih i engleskih balada iz rukopisa objavljeni tek godine 1765. u poznatoj zbirci biskupa Thomasa Percyja *(Reliques of Ancient English Poetry)*. Naša *Hasanaginica*, koja je očarala cijelu Evropu kad se pojavila, tiskana je prvi put u Fortisovu *Viaggio in Dalmazia* još kasnije, godine 1774.

Očito je da su Hektoroviću četiri narodne pjesme, a osobito dvije bugarštice, bile sastavni dio *Ribanja*, a ne neki izolirani umetak. To se vidi i po važnosti koju im pridaje u već spomenutom pismu Mikši Pelegrinoviću u kojemu je više od trećine teksta posvećeno upravo bugaršticama. »A zašto imam sumnju ne malu«, veli on tamo, »da ti će u onomu ribarskomu prigovaranju jedna stvar biti neugodna dokle joj uzrok ne poznaš, a to jere si (može biti) i od drugih slišal bugaršćice one, koje su moji ribari bugarili, i onu istu pisan, koju obadva zajedno pripivaše, i mni mi se da mi ćeš reći u sebi: zašto nisi sam od tvoga uma kojegodi bugaršćine i pisan izmislio i složio, nego si pošal one stvari, ke i drugi umiju, povidati?« Na taj eventualni prigovor Hektorović odgovara da je njemu »draga bila vazda istina u svemu; i toliko veće zašto tko godi bi čteći poznal da su riči novo složene i izmišljene mogal bi po tom verovati i držati da je i sve ostalo ono s lažom složeno i izmišljeno«. I onda zaključuje: »Tako ti i mi i sve strane našega jezika... drže i scine bugaršćice za stvari istine... a ne za lažne, kako su pripovijesti nike i pisni mnoge« (SPH VI, str. 54—55). I tako se, zajedno s *Ribanjem*, i bugarštice smiju i mogu postaviti u kontekst evropske književne tradicije.

S tog je gledišta osobito zanimljiva bugarštica o Kraljeviću Marku i bratu mu Andrijašu koja je »najstarija zapisana pjesma o Marku«. Gotovo svi autori koji su se njome bavili primijetili su srodnost, bar po motivu, između nje i nekih škotskih balada. U svojoj knjizi o ciklusu Marka Kraljevića Nikola Banašević posvećuje gotovo cijelo jedno poglavlje (VIII) pjesmama o Marku i Andrijašu. Nakon što je ustvrdio da je motiv o sukobu braće bio poznat i u drugim književnostima, citirajući ruskog učenjaka N. T. Sumcova, Banašević kaže: »Od pesama raznih naroda, koje (Sumcov) navodi, najviše sličnosti s jugoslavenskim pesmama, u nekim detaljima, imaju grčke pesme i engleske i škotske balade.« I zatim nastavlja: »Za škotske se balade (o sukobu braće) mislilo da imaju istorijsku podlogu u jednom događaju iz kraja XVI veka, ali Sumcov navodi Hektorovićevu pesmu, štampanu 1568 a nastalu možda 'v zavisimosti ot zapadno-evropeiskoi literatury', koja odlučno pobija to mišljenje.« I onda Banašević zaključuje kako je Sumcov konstatirao »da je motiv o borbi brata s bratom postojao i u prvoj polovini XVI veka ,od Škotske do Jadranskog mora'«.[7]

Naši komentatori *Ribanja* (R. Bujas, na primjer) općenito spominju da postoji sličnost između Hektorovićeve bugarštice i nekih škotskih balada, ali oni kojima je bliži engleski i škotski folklor upućuju na jednu određenu pjesmu. Tako dr Mira Sertić, koja se posebno bavila škotskom i engleskom narodnom pjesmom, uspoređuje bugaršticu o Marku i Andrijašu sa škotskom baladom koja ima naslov *Dva brata (The Twa Brothers)*, a na koju i Sumcov aludira. Sličnost je motiva nesumnjiva. U obje je pjesme glavna tema sukob braće koji završava bratomorstvom, samo što u našoj bugarštici Marko ubija brata Andrijaša u svađi

[7] N. Banašević, *Ciklus Marka Kraljevića i odjeci francusko-talijanske viteške književnosti*. Knjige Skopskog naučnog društva III, Skoplje, 1935, str. 134—136.

oko »tri junačka dobra konja« koje »zarobiše«, a u škotskoj baladi Sir John se slučajno smrtno rani na nož svoga brata Willija dok se od šale rvu.

Dok umire, Andrijaš veli Marku, što treba da kaže majci, ako ga upita zašto mu je krvav mač i gdje je ostavio brata. Andrijaš ga moli da na prvo pitanje odgovori kako su mrlje na maču od krvi jelena kojega je ubio, a na drugo, da je on, Andrijaš, ostao »u tujoj zemlji iz koje se ne može od milinja odiliti«, jer je »onde... obljubio jednu gizdavu djevojku«. U škotskoj baladi Willie pita brata Johna, što da rekne ocu, majci, sestri i njegovoj dragoj, ako ga zapitaju, gdje je John. John mu savjetuje da kaže kako je on otišao u Englesku da kupi bure vina za oca, svilenu haljinu za majku, vjenčani prsten za sestru, a dragoj neka reče istinu: da John leži u grobu i da se nikad više vratiti neće.

Unatoč ovim očitim podudarnostima, meni se čini da je naša bugarštica još bliža poznatoj škotskoj baladi o Edwardu, premda se u njoj radi o ocoubojstvu, a ne o sukobu između dva brata. Ali te dvije škotske balade, *Dva brata* i *Edward*, dosta su međusobno povezane i srodne, a u starim se rukopisima često miješaju. Balada *Dva brata* postoji u devet raznih varijanata od kojih se neke dopunjuju s više ili manje stihova iz balade o Edwardu.

Cijela je naša bugarštica, nakon uvodnih petnaest stihova koji su kao neka ekspozicija, Andrijašev monolog u kojemu savjetuje Marku, što će odgovoriti majci, ako ga upita:

Da gdi ti je, kneže Marko, tvoj brajen Andrijašu?

Škotska je balada dijalog između majke i sina koji je na majčin nagovor ubio svojeg oca. Možda je više od sličnosti motiva zanimljiva podudarnost u nekim pojedinostima između škotske balade i hrvatske bugarštice. Andrijaš moli Marka, ako ga majka upita:

Što mi ti je, sinko, sabljica sva krvava?

nek joj odgovori da je ubio »tihoga jelenka«. Škotska balada skače odmah *in medias res* i već u prvom stihu majka stvarno pita sina:

Why does your brand sae drop wi' blude?

tj. »Zašto krv tako kaplje s tvoga mača?«, a to je gotovo identično s hipotetičnim pitanjem majke u našoj bugarštici. U škotskoj baladi Edward najprije odgovara da mu je mač krvav jer je ubio svoga sokola, a zatim jer je ubio svoga riđa konja. Kad mu majka ni jedno ni drugo ne povjeruje, prizna da je ubio svog oca.

Ima još jedna sličnost između obje pjesme. Kad u škotskoj baladi majka pita sina:

And whatten penance will ye dree for that?

tj. »Kakvu ćeš pokoru za to pretrpjeti?«, Edward odgovara: »Ukrcat ću se na onu lađu i otploviti preko mora.« U našoj bugarštici Andrijaš moli Marka da kaže majci kako je on, Andrijaš, ostao u tuđoj zemlji:

I kada te jošće bude naju majka uprašati:
Da gdi ti je, kneže Marko, tvoj brajen Andrijašu?
ne reci mi našoj majci istine po ništore;

ostao je, reci, junak, mila majko, u tujoj zemlji,
iz koje se ne može od milinja oddiliti
Andrijašu;
onde mi je obljubio jednu gizdavu devojku.

Završetak je škotske balade osobito dramatičan. Tek iz posljednjega stiha saznajemo da je sin ubio oca po majčinu nagovoru. Kad ga majka u posljednjoj strofi pita: »A što ćeš ostaviti svojoj dragoj majci?«, Edward odgovara: »Od mene ćeš dobiti prokletstvo pakla, jer si me tako svjetovala!«. I Andrijaš u našoj bugarštici, nakon svih plemenitih savjetu Marku, što da reče majci da je ne žalosti, i kako će se, služeći se njegovim imenom, osloboditi gusara, na kraju ipak optužuje Marka zbog bratoubojstva:

a neka da ti vidi tvoja ljubima družina,
koji me si tvoga brata brez krivine zagubio.

I u strukturi ima sličnosti između naše bugarštice i škotske balade, samo što je naša pjesma više epska po intonaciji, a škotska je izrazito dramatična. Naša je bugarštica dosta razvučena. Može se podijeliti u deset strofa od po šest dugih stihova, ponajviše petnaesteraca, s cezurom u sredini i s refrenom između 5. i 6. stiha. Škotska je balada u strukturi malo remek-djelo sažetosti. Sva je u upravnom govoru, u formi dijaloga. Sastoji se od sedam strofa po šest osmeraca. Prvi tri stiha svake strofe sadrže pitanje majčino, a druga tri sinovljev odgovor. Prvi se stih majčina pitanja uvijek ponavlja, a ta dva identična stiha rastavljena su refrenom »Edward, Edward«. Isto se tako ponavlja i prvi stih sinovljeva odgovora, a ta su dva ista stiha opet rastavljena refrenom »Majko, majko« *(Mither, mither)*. Kao primjer evo prve strofe na originalnom škotskom narječju:

»Why dois your brand sae drap wi bluid,
Edward, Edward,
Why dois your brand sae drap wi bluid,
And why sae sad gang yee, O?« —
»O I hae killed my hauke sae guid,
Mither, mither;
O I hae killed my hauke sae quid,
And I had nae mair bot hee, O.«

Uz put mogu spomenuti da nešto slično imamo i u našoj bugarštici o Majci Margariti gdje se svaki stih ponavlja dva puta, a između oba ista stiha dolazi refren:

Cvilu to mi cviljaše drobna ptica lastovica,
ona mala ptica;
cvilu to mi cviljaše drobna ptica lastovica,
ona cvilu cviljaše Zadru gradu na pridvratju,
ona mala ptica;
ona cvilu cviljaše Zadru grada na pridvratju. Itd.

Ako se u škotskoj baladi o Edwardu izostave ponovljeni stihovi i refreni, ona ima svega 28 osmeraca; dakle bi po količini teksta odgovarala našoj bugarštici od 14 stihova, a ona o Marku i Andrijašu ima ih 60. Zanimljivo je i to da su u ovoj našoj bugarštici četiri od deset re-

frena u vokativu, kao i u škotskoj baladi. U dva Andrijaš apostrofira svoga brata (»mili brajene«, »viteže Marko«), u jednom zaziva svoju i Markovu majku (»junačka majko«), a u posljednjem se Paskoj, koji bugari pjesmu, obraća Hektoroviću (»naš gospodaru«).

Želio sam istaknuti srodnost između Hektorovićeve bugarštice i jedne škotske balade, jer to donekle potkrepljuje za sada još spornu tezu da su neki motivi naših bugarštica i narodnih pjesama uopće došli sa zapada i da su u prvom redu zapljusnuli hrvatske primorske krajeve, a zatim se otale širili na sjever i istok. U nas je glavni pobornik te teze opet Nikola Banašević koji u potrazi za motivom Hektorovićeve bugarštice ide u prošlost dalje od škotskih balada i nalazi ga u zapadnoevropskoj srednjovjekovnoj književnosti. »Lako je međutim«, veli on u već spomenutoj knjizi o ciklusu Marka Kraljevića, »utvrditi da je motiv o borbi brata s bratom... bio poznat u srednjevjekovnoj viteškoj književnosti.« I zatim dodaje: »Svi elementi motiva o sukobu braće prešli su iz zapadne viteške književnosti u naše pesme, naročito u pesme o Marku« (str. 136—137). Već je prije Banašević pisao o vezama Kosovskog ciklusa u cjelini s francuskom viteškom literaturom i pokušao dokazati da se je kosovska legenda formirala pod utjecajem francuskih *Chansons de Geste*.[8]

Za motiv o borbi brata s bratom Sumcov je, kako smo vidjeli, spomenuo da je u prvoj polovini 16. stoljeća postojao »od Škotske do Jadranskoga mora«, a mogli bismo dodati da je motiv o sukobu oca sa sinom, u konkretnom slučaju motiv o Edwardu, u isto to doba postojao i dalje na istok i sjever, jer znamo da gotovo identičnih verzija balade o Edwardu ima u švedskom, danskom i finskom folkloru.[9] Ali selenje motiva je po sebi dosta složeno i ne može riješiti sve probleme. Mora se dopustiti i mogućnost da se isti motiv pod istim okolnostima nezavisno pojavi u dva udaljena mjesta gotovo u identičnim oblicima. Govoreći o tom pitanju u vezi s ruskim bajkama Roman Jakobson to je ovako formulirao: »U folkloru kao i u jeziku samo se jedan deo sličnosti može objasniti na bazi zajedničkog nasleđa ili širenja (migratorne fabule). A pošto je slučajnost u drugim podudarnostima nemoguća, imperativno se postavlja pitanje strukturalnih zakona čije dejstvo uslovljava sve te upadljive slučajnosti, a naročito pojavu fabula koje se ponavljaju u pričama, mada su nezavisno nastale jedne od drugih.«[10]

I na kraju, u vezi sa strukturom *Ribanja*, još nekoliko napomena u obranu Petra Hektorovića. Već je Kombol, interpretirajući riječi samoga Hektorovića iz pisma Mikši Pelegrinoviću, naglasio kako treba tačno lučiti »poslanicu s opisom ribanja« od »umetnutih ekloga« ili »ribarskog prigovaranja«. I zatim dalje veli: »*Ribanje* ima — kad se ostave po strani sasvim hladni refleksivno-didaktički dijelovi, koji nažalost zapremaju najveći dio spjeva — zanimljivost putopisa osnovana na opažanju i razmatranju« (str. 135 u II izdanju). To, međutim, nije sve sasvim tačno. Istina je da »ekloge«, »ribarsko prigovaranje«, zapremaju nešto više prostora od samoga »ribanja«, ali ne može se reći da umeci »zapremaju najveći dio spjeva«. Odnos je 866 stihova prema 818 stihova. Dakle umetnute »ekloge« zapremaju nešto više od polovice teksta. Osim toga nipošto se ne može reći da su sve te umetnute »ekloge« »sasvim hladni refleksivno-didaktički dijelovi«. Jer »ekloge« su i dvije bugarštice, i još

[8] *Le Cycle de Kosovo et les Chansons de Geste.* »Revue des Etudes slaves«, VI/1926, fasc. 3—4, str. 241.

[9] G. L. Kittredge, *English and Scottish Popular Ballads,* London, 1904. Komentar uz baladu o Edwardu, str. 24—25.

[10] *On Russian Fairy Tales.* Citirano, u prijevodu Draginje Pervaz, iz Jakobsonove knjige *Lingvistika i poetika,* Beograd, 1966, str. 41—42.

dvije druge narodne pjesme. »Ekloga« je i duga Paskojeva pripovijest koja počinje: »U družbi se najdoh na solinskoj rici«, a ta žanr-slika, gdje se učeni bijeli fratri goste uz rijeku Jadro i mudro raspravljaju o fizičkim zakonima, po ugođaju i po draži i po crtanju detalja podsjeća na slike što ih je Hektorovićev malo stariji suvremenik Carpaccio naslikao za divnu hrvatsku crkvu Sv. Jurja u Veneciji *(San Giorgio degli Schiavoni).*

Istina, ima u »ribarskom prigovaranju« nekoliko »sasvim hladnih refleksivno-didaktičkih dijelova«. To su zagonetke, »pričice« i katekističke nabožne pouke pri kraju samoga djela. Ali ti mrtvi umeci ne »zapremaju najveći dio spjeva«; štoviše, ima ih razmjerno malo; po mom računu svega oko 250 stihova. Kad bi se ti dijelovi izbacili, *Ribanje* bi dobilo na vrijednosti. Ali, da još jednom ponovim, ovakvo kakvo jest, Hektorovićevo djelo jedno je od najsvježijih i najoriginalnijih u staroj hrvatskoj književnosti; i vrlo dobro podnosi svaku usporedbu s bilo kojim srodnim djelom u evropskoj književnosti.

ZNAČENJE DJELA PETRA HEKTOROVIĆA ZA HORTIKULTURU

Petar Matković

Jugoslavenska kultura slavi ovih dana značajan god prvog tiska na hrvatskom jeziku *Riban'ja i ribarskog prigovaran'ja* u Mlecima 1568, dok je rukopis spjeva bio dogotovljen već 1556, dakle tačno pred 400 godina. Ta činjenica dokazuje našu veliku kulturnu tradiciju u kojoj se možemo mjeriti s drugim evropskim narodima.

Koliko je Hektorović značajan za našu književnost toliko je, i još više, znamenit za našu hortikulturu. On je prvi u povijesti jugoslavenske hortikulture potpuno realistički dao opis i raspored floristički i stilski visoko razvijenog parkovnog organizma s popisom domaćih i egzotičnih biljaka, koje je on osobno sadio i njegovao u vrtu svoga Tvrdalja u Starom Gradu na Hvaru. Čak je bio toliko pedantan da je naveo tko mu je pojedine biljke nabavio i poslao. Iz tih stihova, o organizaciji svoga parka, zaključujemo da je Hektorović obilno razmjenjivao raznovrstan ukrasni parkovni biljni materijal sa svojim renesansnim suvremenicima na našoj obali, osobito s onima iz Dubrovnika. To znanstveno ustvrđuje na temelju proučavanja te renesansne tematike o hortikulturnom djelovanju akademik Cvito Fisković koji u svojoj raspravi kaže:[1] »Iz toga se jasno vidi izravna povezanost naših renesansnih erudita u unapređenju hortikulture.«

Prema tome Hektorović nije dao samo kreativnu zamisao o prostornoj raspodjeli živih biljnih i arhitektonskih masa u parku, izvršio za to izbor ukrasnih parkovnih biljnih vrsta nego je animirano propagirao razvitak hortikulture, cvjećarstva posebno, ne samo u svojoj najbližoj sredini već i dalje, na čitavoj našoj obali, gdje u to vrijeme žive u otmjenim vilama naši prominentni ljubitelji ladanjskog života u ambijentu raznovrsnog parkovnog bilja, odgovarajuće arhitekture i spomenika bez kojih se tadašnji život nije mogao drukčije shvatiti jer su ti vrtno-arhitektonski sadržaji stvarali obilje radosti, zadovoljstva te uvjete za duhovni rad.

Petar Hektorović je također sam sagradio znameniti Tvrdalj u Starom Gradu na Hvaru, po vlastitim zamislima i nacrtima u slikovitoj sredini blagih hvarskih pejzaža. Taj Tvrdalj je istodobno i čvrsta tvrđava i ladanjska vila s gospodarskim površinama. U tom skladnom prostoru najistaknutije mjesto u savršeno zaštićenim bioekološkim uvjetima zauzima njegov omiljeli prostrani, brižno njegovani i vrijedni park na koji se organski nadovezuje i taj organizirani prostor nadopunjuje nje-

[1] C. Fisković, *Ljetnikovac Hanibala Lucića* u Hvaru, »Anali« Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, VIII—IX, str. 251, Dubrovnik 1960—61.

gov vlastiti morski ribnjak. Svi ti uređaji nalaze se u sklopu vile s kojom čine logičnu i nedjeljivu vrtno-arhitektonsku cjelinu najviših tadašnjih dometa.

Fisković Hektorovićev vrt predstavlja javnosti kao znamenitu i visoku vrtno-arhitektonsku kreaciju, izvanredne fitološke bujnosti, kao tipično ostvarenje raskošnog renesansnog parka s brižljivom i nadasve uspjelom humanizacijom tog parkovnog prostora. U stilskoj razradi vrta utkane su jasno i određeno naglašene domaće stilske parkovne komponente koje su posuđene od iskonskih kamenih kuća i okućnica koje su gradili i stvarali uz more stari dalmatinski vinogradari i težaci. Detaljnija studijska analiza te tematike našeg izvornog parkovnog stila toga doba i kasnije u Dalmaciji ukazala bi nam putove nastajanja i oblikovanja domaćeg vrtno-arhitektonskog stila. Saznali bismo osnove, likovne vještine i skladnosti parkovnih detalja tog stila, kakav je on bio i razvijao se do današnjih dana. Na tom zanimljivom poslu otkrili bismo zapretano veliko bogatstvo stvaralačke mašte, istančani ukus za lijepo i korisno našeg čovjeka kroz stoljeća na ovom našem moru i time se osvjedočili kao je velika vrijednost tog vrtlarsko-estetskog blaga koje je utkano u razvitak naše hortikulture. Za sada raspolažemo samo tipičnim stilskim fragmentima našeg vrta što je tako zorno opisao Hektorović a što komentira Fisković na slijedeći način:[2]

»Hektorović je dakle u svom perivoju koji bijaše bujan, lijep, jer on sam veli da je »gizdav« i da ga njegovi prijatelji hvale »rad ove lipote«, popeo lozu na kamene stupove kao Lucić, Nalješković i ostali Dubrovčani, dao zasaditi bazgu *(Sambucus nigra)*, čiji se osušeni cvjetovi kuhaju i piju kao čaj, šimšir *(Buxus semeprvirens)*, koji se po antičkom rimskom običaju u Italiji u to vrijeme rezanjem različito oblikovao, afričke tamarike, kojima pogoduje blizina mora *(Tamarix africana)*, a koje rijetko tko spominje u ondašnjim parkovima, kapare *(Caparis spinosa)* čiji se cvjetni pupoljci spremljeni u octu upotrebljavaju u kuharskom umijeću, šafrane, indijske opuncije *(Opuntia ficus indica)* bodljikava lišća, koje i danas u Dalmaciji zovu »indijske smokve«, a koje potječu iz Južne i Srednje Amerike, a uvezene su vjerojatno u Dalmaciju iz južne Italije, miomirisne jasmine *(Jasminum officinale)* obavite o stupove, čije sađenje preporuča već i Krescencije, a spominje i Boccaccio u svome opisu perivoja iz 14. stoljeća, pa ga i učeni Mlečanin Giustinian nalazi sredinom 16. stoljeća u gruškim perivojima; ružmarin koji uz ostalo cvijeće spominje i Marulić dajući sliku rasporeda ukrasnih miomirisnih biljki u redovima perivoja:

Jošće stranom jednom sve ruzmarin biše,
malo niže po kom red rožic restiše;
uz taj red grediše još jedan red žilji,
od kih snig ne biše, kad prem pade, bolji.
Kaloper sa smilji, garufli, viole.

Iako Marulić nije opisao realno neki postojeći perivoj ipak, pored utjecaja Krescencija, koji preporučuje da se sade »violi, gigli, rose«, taj opis u *Suzani* može biti nadahnut splitskim perivojem onoga vremena.«

[2] Isto mjesto.

Autentičan opis Hektorovićeva perivoja u starogradskom Tvrdalju iz 1556. glasi:[3]

»Pohvali perivoj, zide svekolike
i ribe, kim ni broj, i sve njih konike,
i stupe kamene, ki su pod l o z a m i;
i v o ć k e sajene viščimi rukami;
i koji dvižu se č e p r i s i najviše,
i b a z d e i b u s e, š njimi t a m a r i š e,
k a p a r e, ž a f r a n e od njih ne otklada;
s m o k v e i n d i j a n e s listjem ko obada;
zatim j e l s a m i n e po stupih povite,
ž i l j e, r u z m a r i n e, o l e a n d r a cvite.
(Tko mi ga dobavi, i čini saditi,
Bog mu daj u slavi nebeskoj živiti;
meni poštovani Dom Mavar posla toj,
s č e p r i s i, ke hrani gizdavi perivoj).

S hortikulturnog stanovišta zanimljiv je stihovni opis pogrebnog rituala otoka, gdje se pokojnik kiti zelenim vijencima, rezanim ružama, pelinom itd. To su stihovi Hektorovićevi koje on piše kao *Nadgrobnicu Franetu Hektoroviću*, svome rođaku:

» . . . .
mlade udovice skupom se sastaju,
žene i divice, koje te poznaju,
ter ti prikazuju, i r u ž i c e r u m e n e,
neka te počtuju, i v e n c e z e l e n e,
p e l i n o m k i ć e n e, povite kosami,
zlatom narešene, zalite suzami,
. . . .«[4]

Svi nam ti dokumenti, među ostalim, pokazuju bogatu vrtlarsku i cvjećarsku kulturu koja je cvala u dvorovima naših renesansnih prvaka na Jadranu i kako je kultivirana ukrasna biljka zauzimala značajno mjesto u životu tih ljudi.

U idiličnom Hektorovićevu spjevu nalazimo uz brojne naturalističke motive i imena brojnih riba, oruđa i svega onoga što je vezano sa životom tadašnjih ljudi. To je bogata i neiscrpljiva građa puna podataka iz naše prošlosti, pa se iz nje mogu rekonstruirati brojne aktivnosti kao: hortikultura, ribarstvo, graditeljstvo, poljoprivreda itd. s dragocjenim podacima koji će nam pokazati da je i u tim malim našim ribarsko-težačkim mjestima pulsirao aktivan život s dometima koji su se približavali najkulturnijim sredinama ondašnje Evrope. Međutim sve te aktivnosti još prilično ostaju zastrte velom arhivskih tajni i čekaju, osobito na hortikulturnom planu, marljive radnike koji će odgurnuti taj veo i našoj recentnoj kulturi dodati velika dostignuća raznolikog, bujnog i snažnog stvaralačkog života naših renesansnih velikana. Na tom planu, rekli bismo, savjetovanje (u Starom Gradu i u Splitu od 1. do 4. rujna 1968. godine) o Hektoroviću značajan je i pravilan put za proučavanje te velike općekulturne baštine kao i znanstvenog osvjetljavanja djela velikog Starograđanina.[5]

[3] Hektorović, P. *Ribanje* . . . Stihovi 1149—1162.
[4] *Nadgrobnica* je objavljena 1568. godine.
[5] Tu kompleksnu naturalističku i vrtno-arhitektonsku problematiku u *Ribarenju* na savjetovanju su dodirnuli akademik C. Fisković (*Odnos Hektorovića i likovne umjetnosti, posebno pak graditeljstva*) i dr Tvrtko Čubelić (*Naturalističke tendence i fenomen narodne pjesme u književnom djelu P. Hektorovića*).

Osvrnut ćemo se na neke hortikulturne značajke i pojedinosti iz spjeva, koje predstavljaju neprocjenjivi povijesni doprinos u razvitku našeg vrtlarstva; jer imamo autentičan podatak star 400 godina da su se u našim renesansnim parkovima i ladanjskim vilama primorja, osobito u Dalmaciji, gajile kao ukrasne parkovne biljne vrste ove autohtone i egzotične biljke:

Artemisia absinthium L., pelin, domovina južna Evropa,

Buxus sempervirens L., šimšir, domovina južna Evropa (»buse«),

Chrysanthemum balsamita L., mirišljivi kaloper, domovina zapadna Azija,

Capparis spinosa L., kapara, mediteranski florni elemenat,

Crocus sativus L., šafran, domovina Orijent (»žafrane«),

Cupressus sempervirens L., čempres, domovina istočni Mediteran »(čeprisi«),

Dianthus caryophyllus L., karanfil, domovina Azija (Mediteran) — općenito mu je areal od juga Normandije do Pendžaba u Aziji — (»garufli«)

Jasminum officinale L., jasmin domovina Perzija, Kina (»jelsamine«),

Lilium candidum L., liljan, lijer, domovina južna Evropa (»giglio«, »žilje«),

Matthiola incana (L.) R. Br., viola, domovina Mediteran,

Opuntia ficus indica (L.) Mill., indijska smokva, domovina Meksiko,

Rosaceae, razne gajene voćke u Tvrdalju koje većinom pripadaju ovoj biljnoj familiji,

Rosa L. sp., kultivirane parkovne ruže domaćeg uzgoja,

Rosmarinus officinalis L., ruzmarin, mediteranski florni elemenat,

Sambucus nigra L., bazga, domovina Južna Evropa,

Tamarix africana Poir., tamariska, domovina Mediteran,

Vitis vinifera Poir., loza za vrtnu primjenu na odrinama, vinogradima (razne sorte), domovina područje Kaspijskog mora, Kavkaz, Indija.

Važno još istaknuti da su sve te biljke koje su se upotrebljavale u tadašnjim parkovnim organizmima imale uvriježeno i priznato domaće narodno ime, a to je posebno značajno za proučavanje hrvatske narodne botaničke nomenklature koju, uzgred rečeno, još nemamo sređenu i za lingvističko blago hrvatskosrpskog jezika.

Zaboravimo na časak historijske i znanstvene analize i uđimo u »gizdavi« perivoj Hektorovićev gdje nas očekuje prijazni gospar Pero sa svojim prijateljem dum Mavrom iz Dubrovnika za gostoljubivom kamenom trpezom ispod odrine na kojoj se njišu nabrekli zreli grozdovi plemenitog grožđa . . .

I prvi naš kontakt s današnjim Hektorovićevim perivojom razbija odjedanput sve naše i najdobrohotnije iluzije:

— vrt se prikazuje općenito zapušten obrastao korovom s enklaviranim zbrkano raspoređenim gospodarskim plodoredom gdje raste kržljavo povrće i zalutali poljski cvjetići,

— vrt nije više cjelovit nego je rasparceliran pa je njegova površina prostorno i hortikulturno dekomponirana na više dijelova,

— stari renesansni raspored i kompozicija vrta se više ne raspoznaju, parkovni scenariji su nepovratno uništeni i vrtno-arhitektonska jezgra nije restaurirana,

— parkovne osnovne stablašice i ukrasno grmlje starog vrta posječeno je tko zna kad i nije ustvrđeno da li je od ondašnjeg bogatog »gizdavog« biljnog išta na životu,

— stari je Petrov kameni stol gdje starogradski gospodar skladao svoje verse uklonjen iz vrta,

— itd. itd. . .

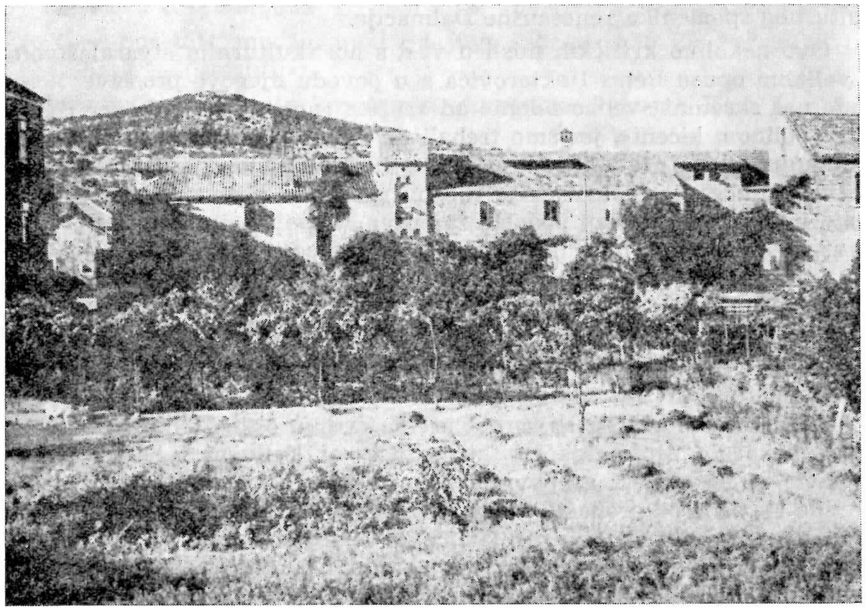
Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu hrabro se bori da se spasi i unaprijedi ova velika kulturna baština u Starom Gradu. Zavod za zaštitu prirode u Zagrebu mogao je više učiniti na očuvanju, konzervaciji i obnovi tog velikog renesansnog parka na Jadranu. Dobija se dojam da ta organizacija nije dovoljno zainteresirana ili još ne shvaća u cjelini ogromnu vrijednost tog znamenitog hrvatskog hortikulturnog spomenika renesansne Dalmacije.

Ovo nekoliko kritičkih misli u vezi s hortikulturnim stvaralaštvom u velikom opusu Petra Hektorovića a u povodu njegove proslave, neka bude naš skromni »venac zeleni« od »ružica rumenih«, a također i gorkim »pelinom kićeni«, jer smo trebali do dana današnjega više i dublje proniknuti u naturalističku varijantu, hortikulturnu posebno, stvaralaštva velikog pjesnika i jer je njegov »gizdavi« perivoj danas (vjerujemo i želimo za kratko) podosta zapušten, vlasnički i prostorno atomiziran. To se našem pjesniku nije trebalo dogoditi; posebno je tim nužnim vremenskim degradacijama bila dužna da se odlučnije suprotstavi naša kulturna javnost, a i sami sugrađani Petra Hektorovića. Jer, od Hektorovića smo naslijedili dragocjenu polivalentnu kulturnu baštinu koja nas je svrstala u red prvih kulturnih nacija Evrope još pred 400 godina!

Naša zajednica je poslije rata prema svojim objektivnim mogućnostima pokazala zanimanje za taj jedinstveni kulturni i hortikulturni spomenik i financijski ga povremeno pomagala pa se nešto u Tvrdalju uredilo i spasilo od propasti. Međutim njegove današnje prilike, bolje rečeno neprilike, uvažavajući financijske nemogućnosti triju obitelji — vlasnikâ da ravnomjerno održavaju zgradu i perivoj, nedvojbeno ukazuju na to da Hektorovićev Tvrdalj kao i njegov umjetnički opus trebaju još mnogo sredstava i udruženu ravnomjernu, neprestanu i sustavnu istraživačku intervenciju znanstvenih radnika raznih struka. Zato je potrebno mnogo više ljubavi svih nas da bismo obnovili ovu znamenitu narodnu baštinu. Želimo da nadležni konzervatori uz suradnju naučnih radnika, posebno na vrtno-arhitektonskom planu hortikulturni poslenici iskoriste ovu obljetnicu velikog hrvatskog pjesnika i preuzmu konkretne zadatke za sređivanje kompleksnih prilika od Tvrdalja i njegova nekad »gizdava« perivoja.

FOTOREPORTAŽA HEKTOROVIĆEVA PUTA

Nikica Kolumbić

JUŽNA (UNUTRAŠNJA) STRANA HEKTOROVIĆEVA TVRDALJA, GDJE JE PJESNIK STALNO ŽIVIO OKO GODINE 1556, KAD SE ODLUČIO NA TRODNEVNI IZLET S RIBARIMA.

Videć se zapleten u stvari primile
i čudno umeten povoljno brez sile,... (21—22)

na Tvardalju momu, koji me posvoji,
ki, pravim svakomu, čudno me opoji,... (25—26)

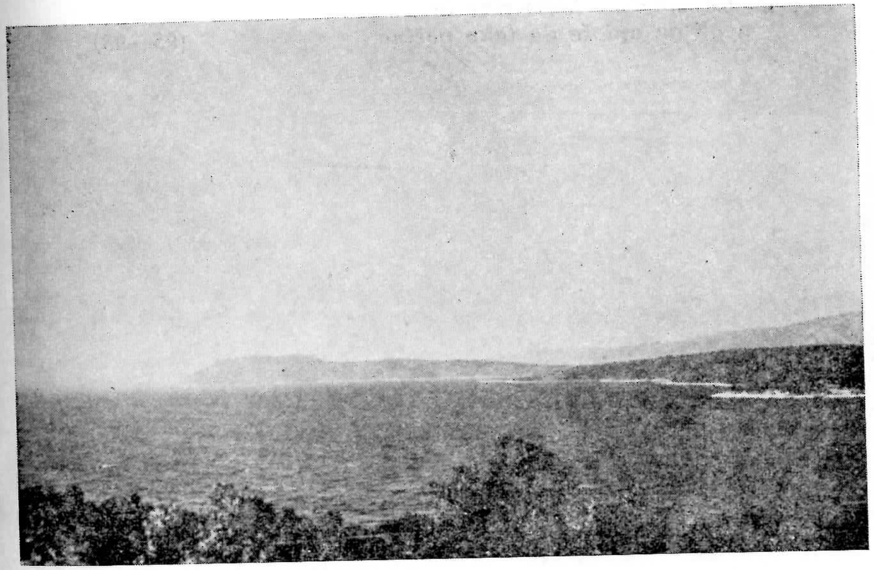
premda se slab čuju, odlučih za tri dni
da kudgod putuju neka me doma nî. (43—44)

STARI GRAD — DANAŠNJI IZGLED GRADSKE ČETVRTI »GRÔD«. STRELICA JE USMJERENA PREMA LOKALITETU-TRGU PLOČI, NA ZAVRŠETKU STAROGRADSKE LUKE, ODAKLE SU SE RIBARI S PJESNIKOM UPUTILI.

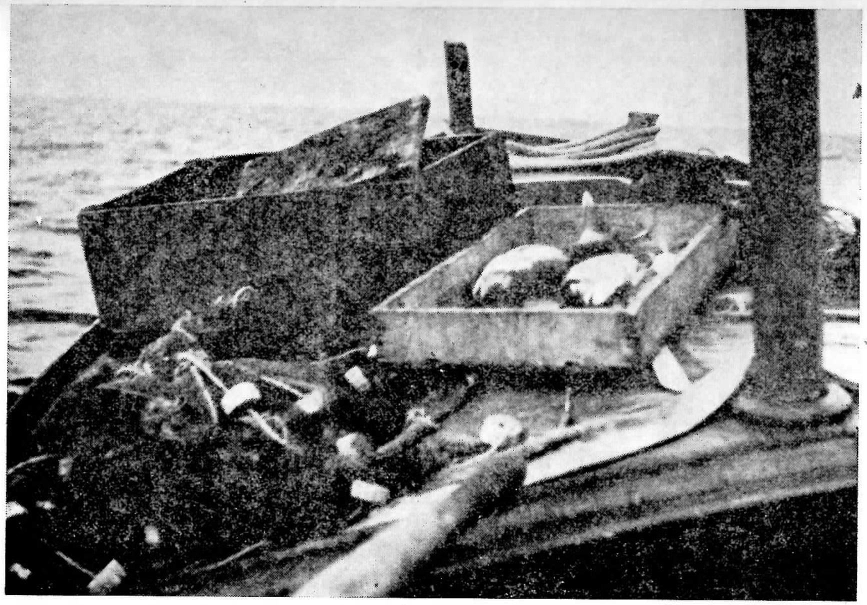
Činih da plav sprave i arbor i jidro
i vesla da stave i timun i sidro . . . (53—54)

Još Paskoj dovede sina za potribe,
koji š njim prisede, da buca na ribe.
Svi ulizši u plav veselo pri Ploči,
maknuv se kako lav Nikola van skoči. (61—64)

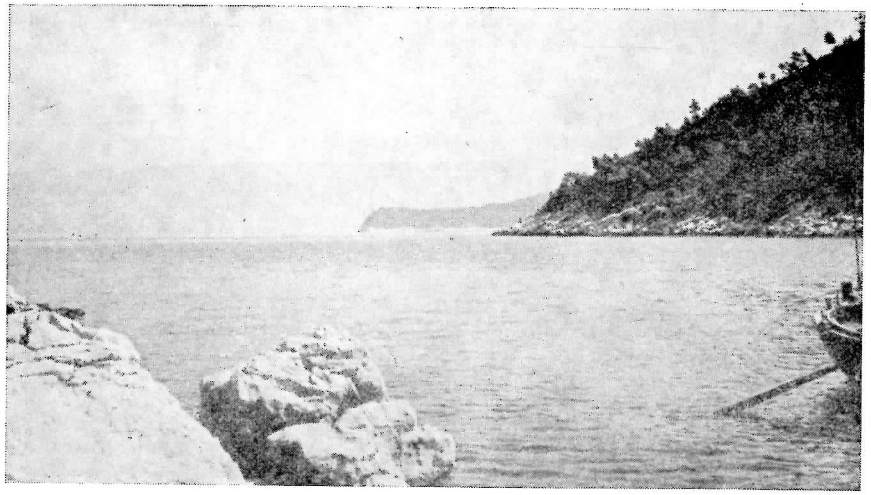
RIBARI SU NAJPRIJE ZAVESLALI PREMA KABLU, RTU NA OTVORU STAROGRADSKOG ZALJEVA (DESNO). POZADI SE VIDI OTOK BRAČ. ZAVALA, TREĆA UVALA DESNO, BILA JE PRVA POSTAJA NA NJIHOVU PUTOVANJU.

Taj čas se diliše. Tako se brodeći
junački upriše put Kabla vozeći.
Došad u Zavalu, parvi lov počaše,
gdi velu ni malu ribu ne ujaše,... (77—80)

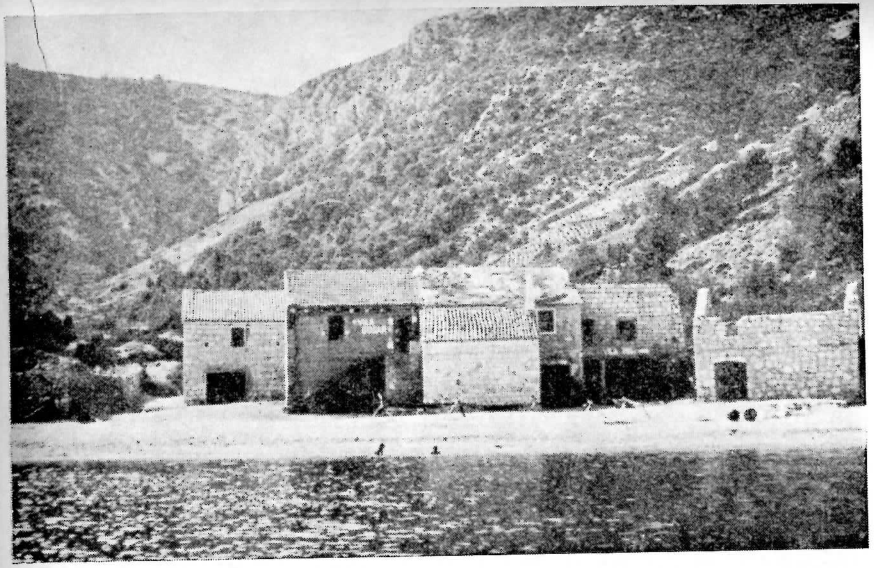
POSLIJE DOBRE LOVINE JOŠ SU JEDNOM KOD KABLA BACILI MREŽU I ULOVILI JEDNOG ZUBACA. ZBOG »SMORCA« (MAESTRALA) NISU DALJE MOGLI LOVITI, PA SU SE ODATLE JEDREĆI UPUTILI PREMA JUGU, NA DRUGU STRANU.

Negli uhitiše zubaca za sriću,
ki priličan biše k jednomu teliću;
koga ne ispletoše kako ribe ine,
negli ga ojdoše da tako počine. (95—98)

POGLED S UVALE LUČIŠĆE NA RT KABAL, NA SJEVERNOJ STRANI STAROGRADSKOG ZALJEVA, PREMA BRAČU. U LUČIŠĆE LAĐA JE STIGLA POSLIJE JUTARNJEG JEDRENJA PO MAESTRALU (»SMORCU«).

Pojdosmo jidreći od bada onoga,
po moru puzeći put kraja drugoga . . . (109—110)
Zatim dojidrismo s argutlom u ruku,
kako samo htismo, u najliplju luku, . . . (163—164)

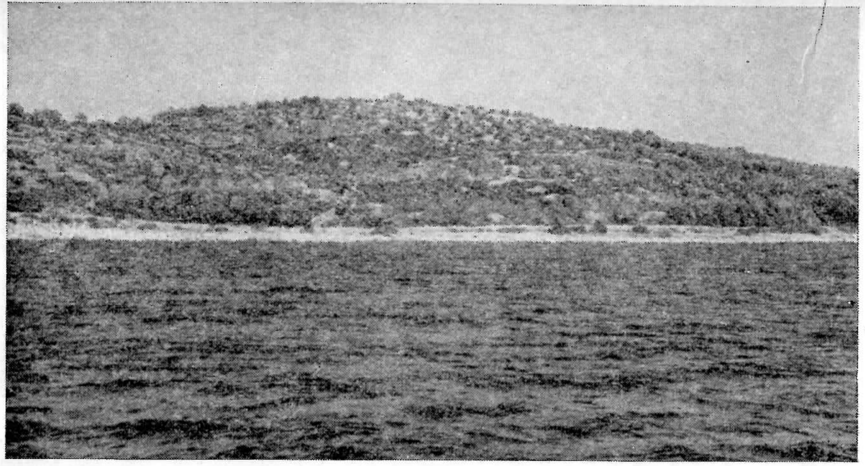
UVALA LUČIŠĆE GLEDANA S MORSKE, SJEVERNE STRANE. POLJA SU PRIPADALA HEKTOROVIĆEVU PRIJATELJU JEROLIMU BARTUČEVIĆU IZ HVARA. BARTUČEVIĆEVA KUĆA, GDJE SU IZLETNICI »POD SINCOM« JELI I PILI (STIH 187) JE DRUGA S DESNA.

I pojdosmo zatoj luku prohodeći,
toj, ovoj i onoj tiho govoreći,
nikada postajuć, nikad postupaje,
bašćinu gledajuć — oh koli lipa je! (499—502)

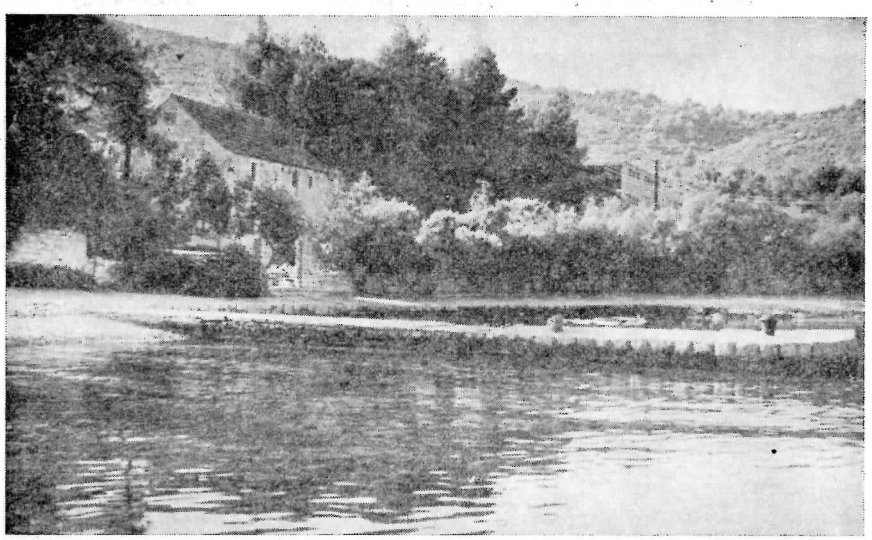
SPLITSKA VRATA GLEDANA S JUŽNE STRANE. TJESNAC PRAVI ISTOČNI RT OTOKA ŠOLTE (LIJEVO) I JUGOZAPADNA STRANA OTOKA BRAČA (DESNO). TU SE PREMA SJEVERU ILI PREMA JUGU ZA VRIJEME PLIME I OSEKE FORMIRAJU JAKE STRUJE.

Kad pisan dospiše, u vrime obroka
prem na kraj dopriše bračkoga otoka,
gdi voda, ne vim zač, na hipe barza je,
gdi se s Suletom Brač malo ča ne staje. (719—722)

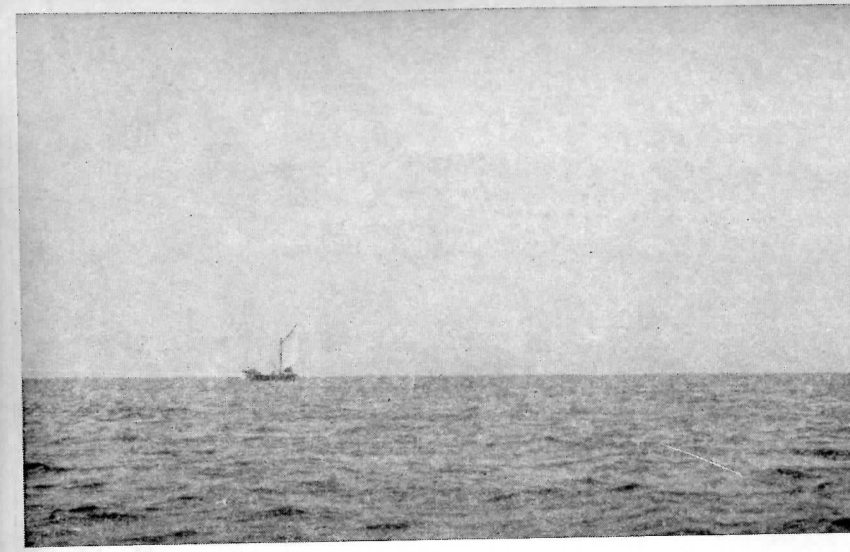
PREDJEL POLUOTOKA ZAGLAV, KRAJ LOKALITETA SALBUNARA (NA JUŽNOM DIJELU ISTOČNE STRANE BRAČA) GDJE SU SE RIBARI S PJESNIKOM ISKRCALI I GDJE SU OBJEDOVALI. ODATLE SE »PRIK GORE« PENJE PUT PREMA MILNI, KAMO JE NIKOLA BIO POŠAO KUPITI HRANE. TU SU KASNIJE BILI ZABORAVILI PJESNIKOVU BUKLIJU S PEHAROM, PO ŠTO SU SE MORALI VRATITI.

Zatim malo stavši kopit navadiše,
pak plav privezavši obid pripraviše.
Sidosmo blagovat, nič ono, nič ovo,
i onim se štovat ča biše gotovo. (723—726)

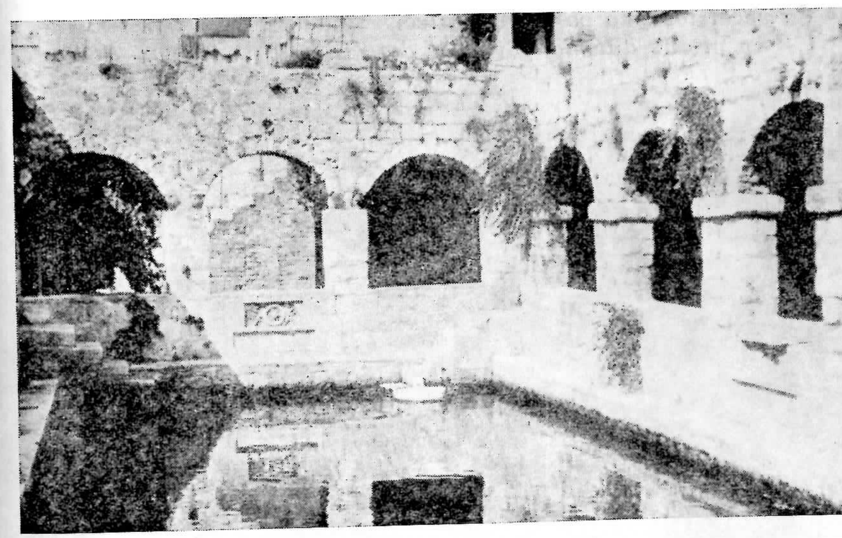
ISTOČNI DIO NEČUJAMSKE UVALE, NA SJEVERNOJ OBALI ŠOLTE. NA »USTJE OD LUKE«, VRATA UVALE, STIGLI SU HEKTOROVIĆEVI RIBARI PRI ZAPADU I SMJESTILI SE IZA PRVOG RTA. TEK SUTRADAN UJUTRO OBIŠLI SU OSTALA MJESTA U UVALI: CRKVICU, BALISTRILIĆEVU KUĆU S VRTOM (NA SLICI LIJEVO).

Pojdosmo k Nečujmu za kušati sriću,
gdi je bil Dom Dujmu stan Baništriliću, . . . (763— 764)
Tad se podvigosmo već se ne lineći,
u luku idosmo tiho se vozeći. (1079—1080)

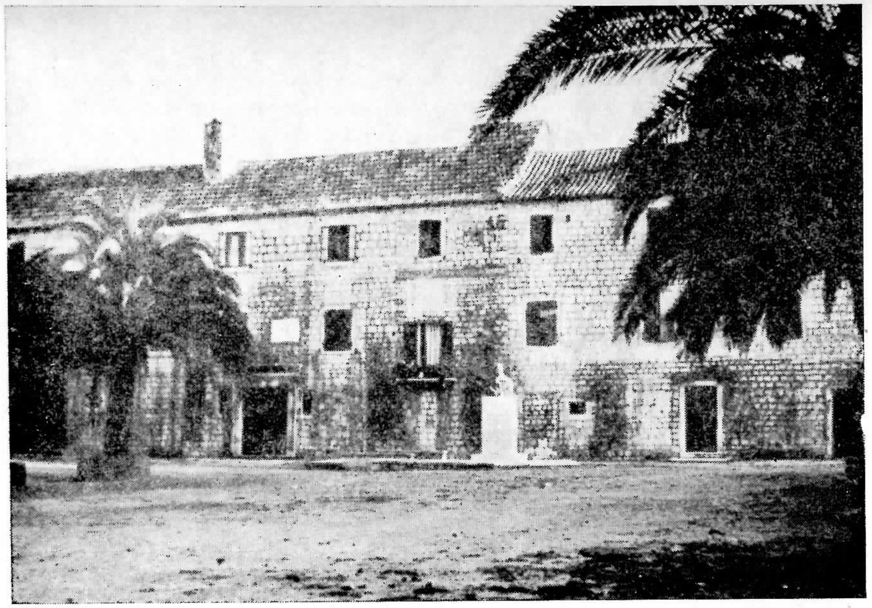
PRI POVRATKU, BLIZU PONOVNOG ULAZA U SPLITSKA VRATA, POJAVILA SE GALIJA. IAKO JE DOLAZILA IZ SPLITA, A U TOM PRAVCU VIDIK JE OTVOREN, RIJEČ »IZAJDE« UPUĆUJE NA IZNENADNI SUSRET, ŠTO BI MOGLO ZNAČITI DA SE I OVA LAĐA BILA ZAUSTAVILA U NEKOJ OBLIŽNJOJ UVALI.

Izajde galija. Stasmo se čudeći
kako vesli svija put od nas vozeći.
I k nam dovozivši, otkud smo, pitaše;
mi jim povidivši, ino ne iskaše. (1135—1138)

GOSPODAR GALIJE PREPOZNAO JE PJESNIKA, POZVAO GA NA RAZGOVOR I PRED JEDNIM UVAŽENIM PUTNIKOM NA BRODU POHVALIO JE NJEGOV STAROGRADSKI DVORAC. MEĐU LJEPOTAMA NA TVRDALJU ISTAKNUO JE RIBNJAK S RIBAMA I NJIHOVIM KONICIMA (PODZEMNIM NASTAMBAMA), GOLUBINJAK, REBČAR ITD. (NA SLICI SJEVEROZAPADNA STRANA RIBNJAKA SA SVODOVIMA).

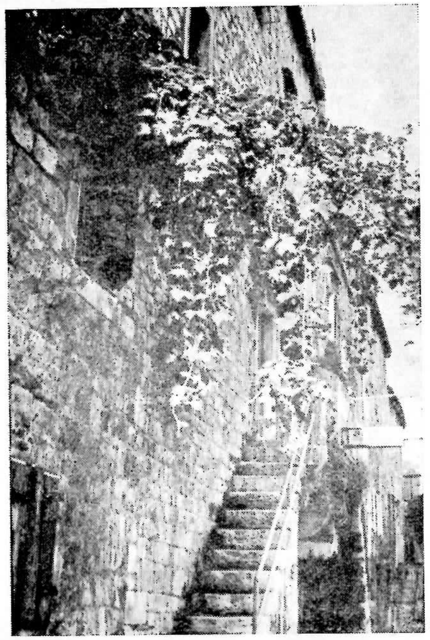
Pohvali perivoj, zide svekolike,
i ribe, kim ni broj, i sve njih konike, . . . (1149—1150)
Nad ribnjakom odzgar golubinjak oni,
više njega rebčar hvalom više poni. (1179—1180)

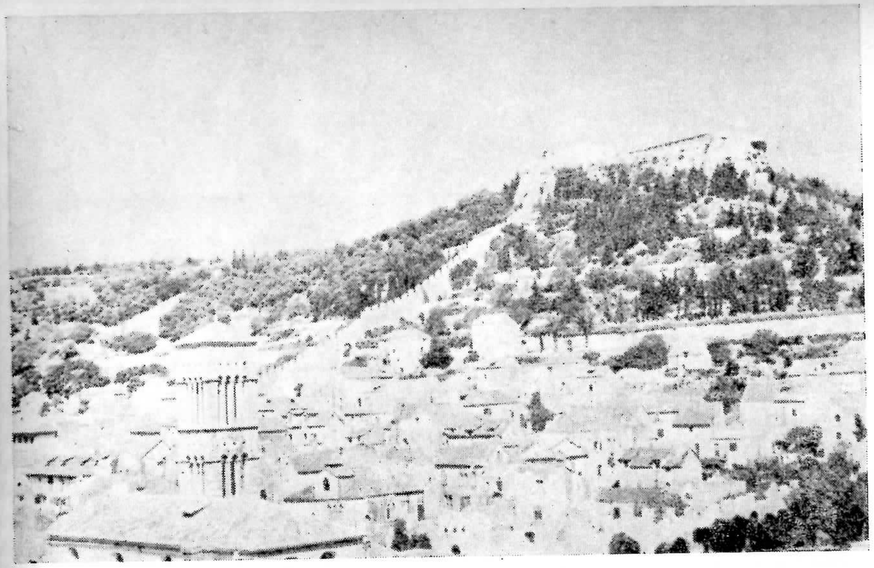
SJEVERNA STRANA (PROČELJE) HEKTOROVIĆEVA TVRDALJA S PJESNIKOVOM BISTOM. MORE JE NEKADA DOPIRALO DO SAMIH ZIDOVA ZGRADE PA SE TADA, NA ZAVRŠETKU PUTOVANJA, HEKTOROVIĆ I MOGAO ISKRCATI S LAĐE.

Kako jim rekoh ja, tako učiniše,
i pri ner sunce sja, na Tvardalj dopriše.

Ča večer lovismo po moru svitleći,
za nestvu dilismo, gdi može doteći. (1663—1666)

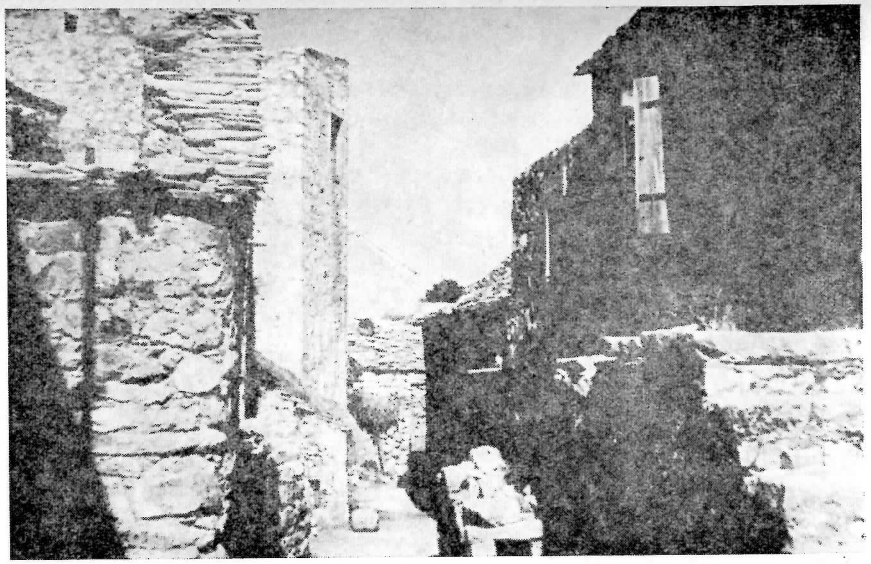
»GRAJSKI STAN« (SJEVERNA STRANA), KUĆA PETRA HEKTOROVIĆA U HVARU. TO MJESTO PJESNIK U *RIBANJU* NAZIVA »GRAD NOVI« ILI »GRAD« (ST. 172 i 1200). DANAS JE U PRIZEMLJU BUFFET »ZLATNA ŠKOLJKA«.

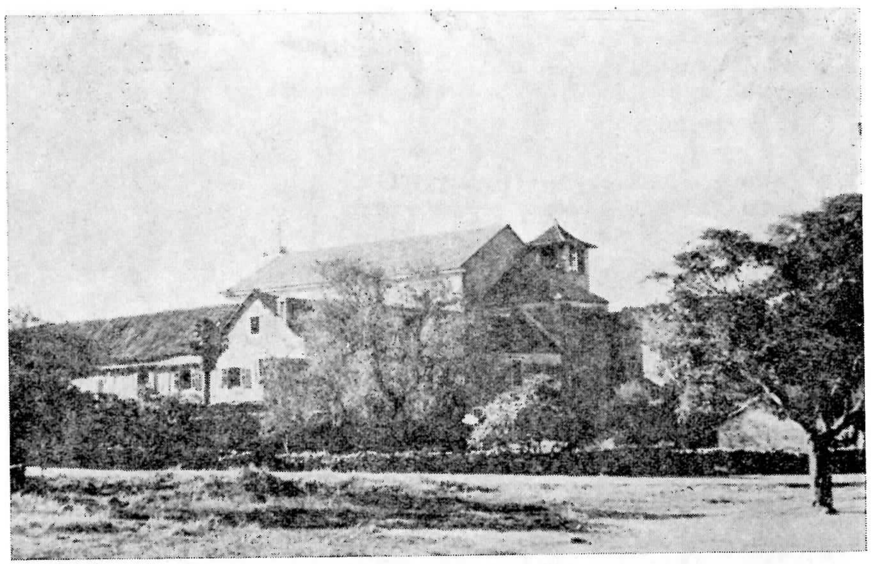
SJEVERNI, PLEMIĆKI DIO GRADA HVARA, OKRUŽEN ZIDINAMA I S TVRĐAVOM NA VRHU. TU SE NALAZILA HVARSKA KUĆA HEKTOROVIĆA.

LUCIĆEV LJETNIKOVAC, U PREDJELU DOLAC, NA ISTOČNOJ STRANI VAN GRADSKIH ZIDINA. KUĆA JE OKRENUTA PREMA SJEVERU, RADI LJETNOGA HLADA.

PREDJEL STARIH SIROMAŠNIH SEOSKIH KUĆA U VRBANJU, SELU U SREDINI OTOKA HVARA. PREMA LEGENDI LIJEVO JE NEKADAŠNJI DOM PUČKOG USTANIČKOG VOĐE MATIJA IVANIĆA.

CRKVA SV. PETRA SA SAMOSTANOM U STAROM GRADU GDJE JE PETAR HEKTOROVIĆ POKOPAN.

ZABILJEŽENO UZ HEKTOROVIĆEVU OBLJETNICU

Četiristogodišnjica prvog izdanja najvažnijeg književnog djela Petra Hektorovića — njegova Ribanja i ribarskog prigovaranja *— dolično je proslavljena znanstvenim savjetovanjem, što su ga priredili Matica hrvatska, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Društvo književnika Hrvatske. Na tom savjetovanju rečeno je mnogo nova o Hektoroviću, njegovu životu i stvaralaštvu i o njegovu mjestu u hrvatskoj književnosti. Međutim, nije mi namjera da o tomu pišem na ovom mjestu (jer će objavljivanjem* Zbornika o Petru Hektoroviću *ti radovi, pa prema tomu i najnoviji ishodi u proučavanju života i književnog djela pjesnika* Ribanja, *biti dostupni široj javnosti), nego o nekim žalosnim pojavama, koje su popratile tu inače vrlo uspjelu proslavu.*

Savjetovanje je, kako znamo, počelo 1. rujna u Hektorovićevu Starom Gradu. I sasvim je razumljivo da je za početak proslave izabran upravo taj grad, u kojem je Petar živio, stvarao i umro, u kojem je i nastalo njegovo Ribanje *i u kojem i danas počivaju njegovi zemni ostaci. Bilo je potpuno opravdano očekivati da će grad, koji uporno želi dokazati da se Hektorović u njemu i rodio, počašćen tim izborom, dostojno, svečano i svestrano proslaviti tu rijetku godišnjicu svog pjesnika. A kako je bilo?*

Kad smo se 1. rujna ujutro okupili u starogradskoj Gradskoj vijećnici, našlo nas se na okupu tridesetak kulturnih radnika iz Zagreba, Splita, Dubrovnika, Zadra i iz Novog Sada. Bilo je i dvadesetak Starograđana, a među njima predsjednik Mjesne zajednice Stari Grad i upravitelj Ugostiteljskog poduzeća. Bila su i dva, od ukupno sedam starogradskih nastavnika, a i nešto đaka (5—6), uglavnom učenica. Međutim, uzalud smo među nazočnima tražili i nekoga od službenih predstavnika Skupštine općine iz Hvara. Tko zna zašto ih nije bilo?

Jedan dio proslave u Starom Gradu odvijao se u poslijepodnevnim satima na ribnjaku u pjesnikovu Tvrdalju (tu je bilo znatno više posjetilaca, nego ujutro u Vijećnici). Tamo je dr Lovre Županović održao svoje predavanje o napjevima iz Hektorovićeva Ribanja, *dokazavši da se uopće ne radi o narodnim melodijama, nego o jamačno našim najstarijim umjetničkim skladbama.*

U Tvrdalju je na ribnjaku održan i krasnoslov hrvatskog pjesništva Petar Hektorović u krugu starih čakavskih pjesnika. *Bila je to vrlo uspjela priredba, puna autentičnih ugođaja, snažnih dojmova, nezaboravnih trenutaka, nepredviđenih učinaka, kao što je praćakanje riba ili zvonjava zvona s obližnje crkve Sv. Roka u času dok Tvrdaljem odjekuje Marulova* Molitva suprotiva Turkom.

Ali — i opet ali... Dok sam slušao Mariju Crnobori, Nevu Bulić, Iva Marjanovića i Bogdana Buljana kako oživljuju davno napisane stihove, koji ni nakon četiri stoljeća nisu izgubili svoju svježinu i ljepotu,

dok se u ribnjaku ogledala Lucićeva vila, koja je »hvale sve skupila«, *dok se Džore odiljao, a Šiško blagosivljao* »čas i vrime« *kad ju je prvi put ugledao, dok se razlijegala Petrova pohvala Splitu, a naš gospodin poljem jizdio, dok su Paskoje i Nikola bugarili, a Krističevićeva dragana prekoravala svog brajana u Stonu, dok je do mene dopiralo produhovljeno i pjesnički poneseno tumačenje dra Marka Foteza, mene je na tom posvećenom mjestu progonila i jedna tužna slika: pjesnikovo poprsje postavljeno ispred Tvrdalja, poprsje što bi trebalo biti spomenik pjesniku, a zapravo je svjedok našeg nemara, da ne rečem nešto gore. Jer, pjesnikov lik dočekao je nas — smjerne poklonike i hodočasnike po našoj rasutoj bašćini — okrvavljena izgleda. Bar je mene ona crvena uljena boja kojom je bilo i ostalo uprljano pjesnikovo poprsje (podnožje je dan prije oprano, ali su se još uvijek vidjeli tragovi raznih natpisa, a uljenu boju sa pjesnikova lijevog oka nije se moglo očistiti a da se ne ošteti bronzana patina — kako nam je saopćio predstavnik Kolegija starogradskih akademičara, suorganizatora savjetovanja u Starome Gradu), podsjećala na krv. I mnogo mi je više govorila o Starom Gradu i njegovim građanima, nego suvremeno uređeni hotel* »Helios«, *u kojem smo odsjeli i kojim se Starograđani očito diče. Jamačno više nego Petrom Hektorovićem!*

Kad je 2. 9. 1968, prema programu koji su suorganizatori umetnuli, trebalo progovoriti pred spomenikom velikoga našega pjesnika, predstavnik organizatora prof. J. Ravlić, morao je nekoliko riječi kazati pred petoricom Starograđana i desetoro »stranaca«, *glumaca koji su tamo došli zbog predavanja i recitacija, pa polažući vijenac u ime Matice hrvatske, položio je* jedini *vijenac pred spomenik velikoga pjesnika! Ostali? Nije ih bilo!*

Ovo svakako treba zabilježiti da se ocijeni naš nehaj prema velikim ljudima naše prošlosti, koji su svojim djelom prednjačili i cijeloj Evropi!

Očekivali smo, jer to je bar običaj u takvim prigodama, da će Starograđani za proslavu jubileja s v o g *pjesnika svečano ukrasiti grad. Ali i tu smo se prevarili, četiristogodišnjicu* Ribanja i ribarskog prigovaranja, *djela* n a s t a l a *u Starom Gradu, Starograđani su označili sa samo tri državne zastave. I to je bio sav ures grada. Ostalih zastava, osim što su vlasnici Tvrdalja izvjesili svoje, nije bilo. Ne da je Starograđani nisu htjeli izvjestiti: oni to naprosto nisu mogli učiniti, budući da* »u cilom Starom Gradu« — *kako su me uvjeravali — nisu mogli naći hrvatsku zastavu. Ipak, da koji zlobnik ne bi što loše o njima pomislio, za poslijepodnevni dio svečanosti od raskrojene jugoslavenske skrojili su hrvatsku zastavu i izvjesili je na Tvrdalju.*

Tako je to bilo u Starom Gradu na otoku Hvaru 1. i 2. rujna 1968. No zar se zbog toga treba uzrujavati?! Ta Petar Hektorović nije ni ljepotica, ni sportaš, ni pjevač zabavnih melodija, da bi mu se u novinama, na radiju i televiziji posvetilo više prostora, da bi se došlo na njegovu proslavu, da bi mu se odalo dužno poštovanje. On je tek pjesnik. A pjesnici su »čuđenje u svijetu«. *Ili bolje — na čuđenje svijetu.*

Možda, možda bismo se ipak morali zamisliti!

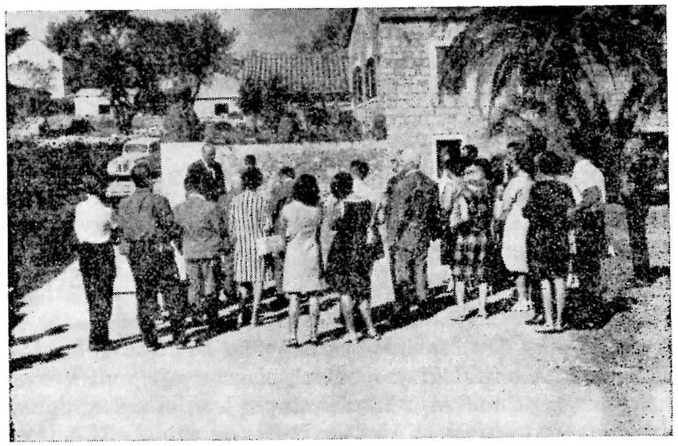
I. Bošković

NAŠ DUG »BAŠĆINI« PETRA HEKTOROVIĆA

»*Nut, reče, kako je bašćina lipa saj*«

(»Ribanje«, stih 244)

Jedna od bitnih zasada djelovanja Matice hrvatske u posljednjih nekoliko godina bijahu znanstvena savjetovanja o istaknutim piscima ili pokretima starije i novije hrvatske književnosti. Sve do nedavno bila je upravo naša drevna ili stara književnost (od početka pismenosti do hrvatskog narodnog preporoda) prilično zanemarena: sporo i rijetko tiskana su nova izdanja »starih pisaca hrvatskih«, nedostatni bijahu znanstveni skupovi o zapaženim obljetnicama. Ipak je krenulo: savjetovanja o Marinu Držiću i Petru Kanaveliću u 1967. godini i, najnovije, o Petru Hektoroviću u 1968, svjedoče da nismo sasvim zaboravili onu plemenitu poruku iz prvog znatnijeg umjetničkog djela naše književnosti, Marulićeve »Judite«: »*dokle zemlja ova bude na karte felj slovinska čtit slova*« ili još bolje rečene one završne misli ponosne ostavštine — »bašćina« — Petra Hektorovića: »*dokle strana ova, der do tegaj vika, bude čtiti slova našega jezika*« (»Ribanje«, stih 1679—1680).

Slika 1. Znanstveno savjetovanje o P. Hektoroviću u Starome Gradu (2. IX 1968). U ime svih organizatora govori prof. Jakša Ravlić prigodom polaganja vijenca Matice hrvatske pred Hektorovićev spomenik, koji je podignut na Trgu Tvrdalju prigodom proslave 400-god. »Ribanja« (1556—1956).

Znanstveno savjetovanje koje su zajednički organizirali MATICA HRVATSKA, JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI i DRUŠTVO KNJIŽEVNIKA HRVATSKE u povodu 400. godiš-

njice izlaska »Ribanja i ribarskog prigovaranja« (1568—1968) hrvatskog književnika, Starograđanina Petra Hektorovića održano je u tri dijela: 1. i 2. rujna u Starome Gradu na otoku Hvaru, u rodnom mjestu pjesnika, zatim 3. i 4. rujna u Splitu, a zaključeno je 9. studenoga 1968. u Zagrebu. Program savjetovanja činili su znanstveni i književni izvještaji, književni recitali, prigodni obilasci kulturno-povijesnih spomenika, prijemi, proslave i izleti. — Pripomoć u organizaciji u Starome Gradu pružio je KOLEGIJ STAROGRADSKIH AKADEMIČARA. Prigodom proslave F. D. »Poštar« iz Splita izdalo je prigodnu poštansku spomen-omotnicu sa reprodukcijom naslovne stranice Hektorovićeva »Ribanja« i to se prodavalo zajedno sa prigodnim žigom starogradske pošte na dan otvaranja savjetovanja u Starome Gradu.

*

Znastveno savjetovanje započelo je u Starome Gradu na otoku Hvaru u Gradskoj vijećnici ove male ali slavne hvarske komune uz prisutnost niza uzvanika — među kojima je zapažen i prof. Josip Vuk, sekretar u Sekretarijatu za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu grada Zagreba — i brojnih građana, ali na žalost bez političkih i općinskih predstavnika iz Hvara, sadašnjeg sjedišta Skupštine općine. — U radnom predsjedništvu kao predstavnici organizatora bijahu predsjednik Jugoslavenske akademije akademik prof. dr Grga Novak, prof. Jakša Ravlić i književnik Slavko Mihalić.

Na početku starogradskog dijela savjetovanja u Gradskoj vijećnici prof. Jakša Ravlić je kao predstavnik Matice hrvatske održao *UVODNU RIJEČ* istaknuvši značenje tog znanstvenog skupa te napose iznijevši nekoliko podataka o životu Petra Hektorovića, koji su bili značajni i za njegovo djelo.

Opsežan, studiozan, protkan zanimljivim kulturno-historijskim pojedinostima, referat akademika prof. dra Grge Novaka: *EKONOMSKE DRUŠTVENE I POLITIČKE PRILIKE NA OTOKU HVARU U DOBA PETRA HEKTOROVIĆA*, bio je neophodan i izuzetno zanimljiv uvod u kasniji niz novih priloga o piscu i njegovu djelu. Povijest otoka Hvara pod Venecijom, pregled socijalne i materijalne strukture žiteljstva u ondašnjoj hvarskoj komuni, uloga Velikog plemićkog vijeća te pučkih skupština-kongrega, i napose temeljita analiza odnosa pučana i plemstva u Pučkoj buni (1510) s Matijem Ivanićem na čelu, bile su glavna odrednica i uporišta ocjenâ akademika Novaka. U okviru ovog društveno-povijesnog konteksta razmotrio je ulogu i djelovanje Petra Hektorovića, koji je iako plemić imao osebujna vlastita stanovišta o puku.

Referat akademika dra Marina Franičevića: *LIČNOST I DJELO PETRA HEKTOROVIĆA* sintetski je portret pisca u njegovu vremenu, ali i onakvog kakvim ga promatraju književni povjesnici našeg doba. Opširno prikazujući značenje djela P. Hektorovića (ne samo »Ribanja i ribarskog prigovaranja« nego i ostalih manje poznatih radova), koristeći opširne izvatke iz Hektorovićeve prepiske akademik Franičević je opovrgavao apriorna shvaćanja prof. Kombola i drugih o pukoj utilitarnoj značajki spjeva, opovrgavao skeptične ocjene croceanskih esteticista s odabranim primjerima stihova iz »Ribanja« koji i danas sadrže neospornu jezično-oblikovnu vrijednost, ne samo već poznatih pjesama na narodnu nego i odlomaka opisa nečujamske luke, pohvale Splitu ili nadahnutog »lirskog govora« u doživljajima ribarskog lova i ulova.

Mladi povjesnik iz Staroga Grada, prof. Nikša Račić održao je zapaženi referat: *LOKALITET TVRDALJ I HEKTOROVIČEVE MISAONE PREOKUPACIJE NA UKLESANIM NATPISIMA*, u kome su dvije temeljne postavke: prva, o duhovnom i etičkom jedinstvu Hektorovićeva književnog djela i njegove gradnje dvorca Tvrdalja, a druga (dosad neproučavana), o značenju Hektorovićeve epigrafike, natpisa latinskih, talijanskih i narodnih koji su ugrađeni po zidovima i prostorijama Tvrdalja a koje je prof. Račić znalački podijelio po namjeni i po izvorima postanka, da bi što bolje i uvjerljivije objasnio misaonu strukturu i duhovne dimenzije osobe autorove.

Izlaganje pjesnika i likovnog kritičara prof. Tonka Maroevića: *HEKTOROVIĆEVA »BAŠĆINA«*, najmlađeg učesnika skupa, također Starograđanina, pobudilo je pažnju svojim izvornim suvremenim pristupom temi iz naše starije književnosti, analizom Hektorovićeve kulturne tradicije i »bašćine« i modernijim tumačenjem uloge jezika u književnom djelu; prof. Maroević je istaknuo da Hektorovićev naturalizam nije puko oponašanje stvarnosti, nego svojevrsno »reističko imenovanje kao pjesnički čin«.

Popodnevni dio savjetovanja održan je u slikovitom prostoru samog Hektorovićeva dvorca Tvrdalja, na ribnjaku, gdje su riječi pjesnikove i izbor stihova drugih pisaca hrvatskih, odjekivale u izvornu ambijentu kao i nekoć prije 400 godina. — Tu je dr Mladen Pogorelić kao predstavnik suorganizatora Kolegija starogradskih akademičara pozdravio prisutne (na ribnjaku razmjerno velik broj građana, oko 170) i poželio dobrodošlicu sudionicima savjetovanja, a zatim je slijedio pozdrav predstavnika Mjesne zajednice Stari Grad.

Nakon toga je slijedio opširan izvještaj, nadopunjen glazbenim primjerima s magnetofonske vrpce, koji je održao muzikolog dr Lovro Županović o temi: *NAPJEVI IZ HEKTOROVIČEVA »RIBANJA« U SVJETLU SUVREMENE MUZIKOLOŠKE INTERPRETACIJE*. Nakon što je usporednom konfrontacijom glazbenih obradbi napjeva »I kliče devojka« i o Radosavu Siverincu od raznih muzikologa i skladatelja (Kuhač, Mokranjac, Žganec, Cipra, I. Lhotka-Kalinski, Z. Pibernik i S. Zlatić) ukazao i na povijesnu genezu obradbi Hektorovićevih napjeva i razlike u pristupima pojedinih skladatelja, u zaključku svoje temeljite interpretacije dr Županović ističe da te melodije u vremenu u kojemu su nastale nisu nikakve izvorne narodne pjesme niti pjesme skladane po narodu nego madrigali u duhu tadašnje renesansne glazbe, a autor im je možda čak i Hektorović ili pak neki od brojnih anonimnih orguljaša i skladatelja moteta i madrigala na otoku Hvaru ili u Dalmaciji.

Poslije toga izlaganja priređen je recital *PETAR HEKTOROVIĆ U KRUGU STARIH ČAKAVSKIH PJESNIKA*, koji su izvodili prvaci drame dalmatinskog Narodnog kazališta iz Splita: Neva Bulić, Ivo Marjanović i Bogdan Buljan te prvakinja Jugoslavenskog dramskog pozorišta iz Beograda Marija Crnobori. Tekstove je izabrao akademik dr Marin Franičević, akcentuaciju priredio prof. dr Bratoljub Klaić, a redatelj je bio dr Marko Fotez, direktor drame splitskog kazališta. Recitirani su tekstovi Marka Marulića (Molitva suprotiva Turkom), Džore Držića (Odiljam se, moja vilo), Šiška Menčetića (Blažena ti i sva tvoja lipota), Marina Krističevića (Prijatelju u Stonu), Nikole Nalješkovića (Poslanica Petru Hektoroviću, ulomak) i na kraju opširni izvaci iz spjeva »Ribanje i ribarsko prigovaranje« Petra Hektorovića.

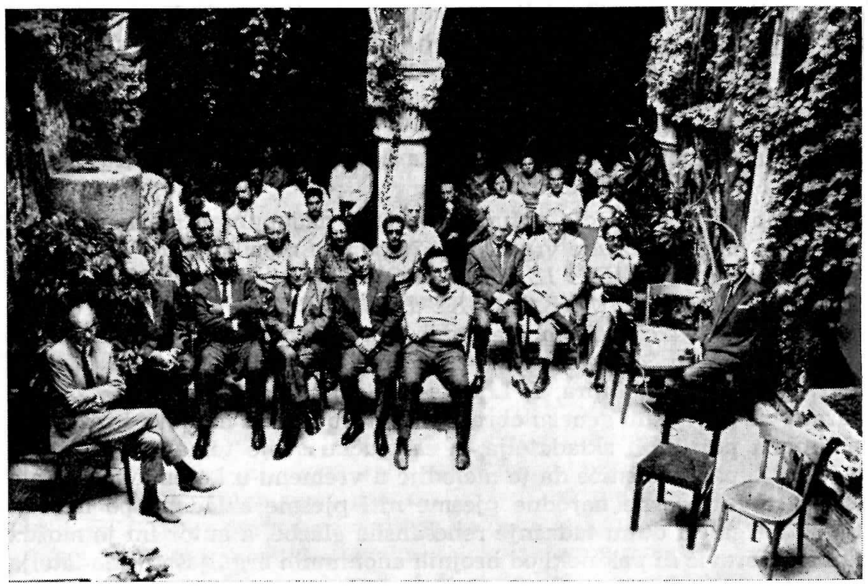
Sljedećeg dana, 2. IX u Starome Gradu prof. Jakša Ravlić je položio vijenac Matice hrvatske pred pjesnikov spomenik na Trgu Tvrdalju u

prisutnosti učesnika savjetovanja i svega 5—6 (?!) Starograđana (v. sliku br. 1), a zatim su učesnici savjetovanja i gosti u pratnji prof. Nikše Račića obišli Hektorovićev dvorac Tvrdalj, galeriju »Juraj Plančić« (s nizom djela Jurja Plančića, Starograđanina) i ostale kulturno-povijesne spomenike u Starome Gradu, posebno muzejske zbirke u Dominikanskom samostanu, te građevine i crkve starogradske u kojima se nalazi znatan broj vrijednih umjetničkih djela.

Poslije toga priređen je izlet oko Starogradskog (velog) polja, koje su neki nazvali »dolinom pjesnikâ«, sa sljedećim putnim redom: Stari Grad — Vrboska — Jelsa — Pitve — Vrisnik — Svirče — Vrbanj — Stari Grad. Na završetku starogradskog dijela savjetovanja Mjesna zajednica Stari Grad i Hotelsko poduzeće u Starome Gradu priredili su oproštajni ručak u hotelu »Helios«.

*

Drugi dio znanstvenog savjetovanja započeo je u Splitu 3. IX u prostorijama Muzeja grada Splita (Papalićeva palača) pred razmjerno veoma malim brojem građana (oko 40).

Slika 2. Znanstveno savjetovanje o P. Hektoroviću u Splitu (4. IX 1968). Slušaoci u dvorištu Papalićeve palače (Muzej grada Splita) na reprizi recitala poezije »Petar Hektorović u krugu starih čakavskih pjesnika« koji je prvi put održan na ribnjaku u dvorcu Tvrdalju u Starome Gradu (1. IX 1968). — Na recitalu su sudjelovali: Marija Crnobori, prvakinja Jugoslavenskog dramskog pozorišta iz Beograda; Neva Bulić, glumica splitskog Narodnog kazališta; Ive Marjanović, glumac splitskog Narodnog kazališta; Bogdan Buljan, glumac splitskog Narodnog kazališta.

Nakon kraće uvodne riječi prof. Andre Jutronića, predsjednika Odbora Matice hrvatske u Splitu, akademik prof. dr Grga Novak ponovio je svoje izlaganje iz Starog Grada.

Potom je akademik dr Cvito Fisković izvjestio o temi: *PETAR HEKTOROVIĆ I LIKOVNE UMJETNOSTI* (referat je bio na programu starogradskog dijela savjetovanja, ali je prvi put čitan tek u Splitu) i svojim poznatim eruditskim pristupom, protkanim raznovrsnim asocijacijama, prvo iznio kulturnopovijesnu sliku otoka Hvara i Staroga Grada, a zatim

ukazao na Hektorovićev smisao za graditeljstvo vidljiv u »rustičnom izdanju« Tvrdalja i njegove lapidarne jednostavnosti bez raskošnih kolonada i stubišta, te njegove iskonske stopljenosti s ambijentom.

Prof. dr Milan Ratković sa Filozofskog fakulteta u Zagrebu, govorio je poslije njega o temi: *PJESNIČKE POSLANICE PETRA HEKTOROVIĆA* upozorivši u uvodu na osebujno značenje tog roda (poslanica) u starijoj hrvatskoj književnosti, a zatim detaljno analizirajući Hektorovićeve, napose onu upućenu Mikši Pelegrinoviću iz koje se saznaje mnogo i o samom autoru.

Sljedeći referat imao je profesor Filozofskog fakulteta u Zadru dr Franjo Švelec: *PETAR HEKTOROVIĆ U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI*. Njegov opširni izvještaj sintetizirao je u sebi dvije osnovne teze: 1) mjesto Petra Hektorovića u kontekstu cijele starije književnosti, a posebice splitko-hvarskog kruga njegova vremena i 2) značajke djela P. Hektorovića kao izvorna pisca; pri tom se, kao i mnogi drugi prije njega, pozabavio osebujnim i neponovljivim djelom »Ribanje i ribarsko prigovaranje« koje nije ni samo putopis, ni autobiografski spis, ni poslanica, ni zbir aforizama, ni izbor pjesama na narodnu, ni ribarska ekloga, ni filozofsko-moralistički spjev, nego sve to odjednom, djelom, koje izmiče svakoj ustvrđenoj klasifikaciji.

Poslije podne prvi izlagač bio je docent dr Rafo Bogišić. U svom prikazu *PJESNIČKA INTIMA PETRA HEKTOROVIĆA* psihološko-biografijskom metodom nastojao je prikazati duhovno jedinstvo protivurječja u životu i djelu autora »Ribanja«, objasniti njegovu praktičnu djelatnost ali i bijeg iz života u duhovno smirenje, koristeći se, naravno, škrtim, ali neobično značajnim posvjedočenjima samoga pisca, osobito njegovom oporukom i talijanskim pismom Vanettiju. Također je istaknuo istinski humanistički doživljaj ljepote rodnog kraja, »baščine«, i pohvalio neposrednost života i doživljavanja iznad svega ostalog.

Referat akademika dra Marina Franičevića: *POETIKA PETRA HEKTOROVIĆA* razlikuje se od njegova portreta P. Hektorovića oslikana u Starome Gradu (više prigodno) posebnim pristupom poetici Hektorovićevoj, prosudbom njegova pjesništva u spoju izučavanja i verifikacione i idejnotematske komponente cjelovite poetske vizije gdje se za tumačenja Hektorovićevih misli o pjesništvu najviše služio manje poznatim njegovim poslanicama i pismima Pelegrinoviću, Graciozi Lovrinčevoj i drugima.

Vjerojatno je (po objektivnom dojmu pisca ovog zapisnika), po osobenom prožimanju niza posebnih pristupa u jedinstvenu strukturno-idejnom zahvatu središnje mjesto savjetovanja zauzimao referat dra Frane Čale: *O JEDINSTVU NADAHNUĆA U »RIBANJU I RIBARSKOM PRIGOVARANJU«* gdje već i naslov izlaganja sažeto govori o unutrašnjoj smislenosti njegovoj, o traženju bitnih »duhovnih etimona« Hektorovićeve pjesničko-misaone slike svijeta naglasivši moralističko-kršćansku filozofiju Hektorovića (zašto bi se to prikrivalo samo nekim quasi-naprednim plemenitim stavom prema puku, koji je u njega više intelektualna vizija nego socijalni osjećaj) proizašlu iz tradicije hrvatskog latiniteta Marulića, panslavizma Pribojevića i hvale narodnoj pjesmi u djelu Šišgorića. U drugom dijelu svoga izlaganja dr Čale dokazuje jedinstvo motivacije i obradbe u cjelini spjeva koji se iz naturalističkih opisa uzdiže do poetske simbolike u slavu jezika, time indirektno opovrgavši estetici-stičku fragmentarnu interpretaciju nastalu u sjeni Kombolova autoriteta.

Ivan Bošković, publicist iz Splita, govorio je o temi: *PETAR HEKTOROVIĆ — DRAMSKI PISAC?* o pretpostavkama da je Hektorović pi-

sao dramske tekstove, s podrobnijom analizom dviju inačica rukopisa »Prikazanja svetoga Lovrinca« zaključivši, kao i većina dosadašnjih proučavatelja, da Hektorović po svoj prilici nije autor toga ni drugih prikazanja.

Dr Nikica Kolumbić iz Zadra kritički se primjereno osvrnuo na brojnu dosadašnju literaturu o P. Hektoroviću u svom izlaganju: *HEKTOROVIĆEVO »RIBANJE« KAO PREDMET KNJIŽEVNONAUČNIH ISPITIVANJA.*

Poznati kulturni povjesničar iz Dubrovnika dr Vinko Foretić u opširnu referatu: *HEKTOROVIĆEVO DOBA NA RELACIJI HVAR — KORČULA — DUBROVNIK* usporedio je nizom primjera (ističući brojne povijesne podudarnosti, ali i razlike) zbivanja u Dalmaciji u pjesnikovo vrijeme.

Slika 3. Znanstveno savjetovanje o P. Hektoroviću u Splitu (4. IX 1968). Predsjednik Pododbora Matice hrvatske u Splitu prof. Andre Jutronić i tajnik MH u Splitu prof. Ante Sviličić polažu vijenac Matice hrvatske pod spomen-ploču postavljenu prigodom 400-god. prvog tiska »Ribanja« (1568—1968).

Iste večeri gosti i sudionici savjetovanja bili su na scenskoj izvedbi Uvodićeva novelističkog mozaika »Libra Marka Uvodića Splićanina«. (U digresiji nadodajem kako u nas često nema nužne koordinacnje između kulturnih ustanova. Bilo bi mnogo umjesnije da je splitsko kazalište za tu priliku davalo »Prikazanje svetog Lovrinca« kad ga je imalo na repertoaru samo nekoliko dana prije savjetovanja.)

Drugi dan (4. IX) savjetovanja u Splitu započeo je iscrpnim polemičkim i novim pobudama inspiriranim referatom prof. dra Tvrtka Čubelića iz Zagreba: *NATURISTIČKE TENDENCIJE I FENOMEN NARODNE PJESME U KNJIŽEVNU DJELU PETRA HEKTOROVIĆA.* Svoje metodološke objekcije o dosadašnjoj literaturi i nekoliko svojih teza (koje namjerava razraditi u studiji) dr Čubelić je iznio ističući jedinstvo kompozicije »Ribanja« i nazora na svijet autora, posebno pledirajući za termin »naturističkih tendencija« suprotnih svim urbanim gradskim koncepcijama življenja, istaknuvši — uz ostalo — da je Hektorović zapravo jezični redaktor narodnih mudrosti ribara Paskoja i Nikole.

Sljedeći govornik prof. dr Aleksandar Mladenović iz Novog Sada iznio je sažetak svojih dugogodišnjih istraživanja o jeziku Petra Hektorovića u referatu: *O NEKIM OSOBINAMA JEZIKA PETRA HEKTOROVIĆA.* Dr Mladenović je o Hektorovićevu jeziku napisao i posebnu knjigu »Jezik Petra Hektorovića« (koja je 1969. izašla u izdanju Matice srpske).

(Šteta da nije bio prisutan i drugi prijavljeni referent o jeziku dr Milan Moguš iz Zagreba, a usputno primjećujem da od zapaženih istraživača djela Petra Hektorovića nisu sudjelovali znanstvenim rezultatima ni prof. Jakša Ravlić niti urednik »Djela Petra Hektorovića« u izdanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, književnik Josip Pupačić.)

Zatim je dr Lovro Županović ponovio svoje predavanje održano na ribnjaku u dvorcu Tvrdalju u Starome Gradu.

Iscrpan i instruktivan bio je zaključni referat prof. Frana Maroevića iz Splita (također Starograđanina): *TRAGOM RUKOPISÂ PETRA HEKTOROVIĆA* kojega je akribija tvorila nužnu protutežu ostalim (pretežno tematološko-analitičkim) doprinosima izučavanju djela P. Hektorovića. Iznijevši, između ostalog, opširnu povijest nestajanja Hektorovićevih manuskripata i autografa, čiji tragovi vode čak u Poljsku, prof. Maroević je pobijao tvrdnje da je »Ribanje« napisano u Tvrdalju istaknuvši da je nastalo u pjesnikovoj kući u središtu grada odakle je Hektorović i krenuo na put opisan u »Ribanju« ukrcavši se *»pri Ploči«* a ne kod Tvrdalja koji je tada bio na zapadnom kraju grada. Također je iznio niz tragičnih podataka o neumitnom haranju vjekova, a još više o nesavjesnoj raboti naših ljudi i njihovu udjelu u uništenju vrijednih spomenika (grob pjesnika) i dokumenata o Hektoroviću koji se, mutatis mutandis, mogu primjenjivati i na mnoge druge slučajeve hrvatskog nehaja i žalosne sudbine.

Istog dana poslije podne, u slikovitom interieru dvorišta Papalićeve palače (Muzeja grada Splita) za uzvanike i građane (v. sliku br. 2) ponovljen je recital koji je održan na ribnjaku u starogradskom Tvrdalju. Tog dana u predvečerje, u dvorištu zgrade na Narodnom trgu br. 4 (gdje je Pesjedište Odbora Matice hrvatske u Splitu) otkrivena je spomen-ploča Petru Hektoroviću (v. sliku br. 3) u koju su uklesani stihovi iz njegova »Ribanja« posvećeni Splitu:

»O Splite čestiti, ku si sriću imil,
da s vazda njizdo ti razumnim ljudem bil
U tebi knjižnici mnozi se rodiše
veli razumnici, koji slavni biše.«

Na kraju savjetovanja u Splitu zamjenik predsjednika općine Split Ivo Mimica priredio je prijem za učesnike i uzvanike u hotelu »Park«, pa je i službeno završen drugi (splitski) dio znanstvenog skupa o Hektoroviću.

*

I konačno treći zaključni dio savjetovanja održan je 9. XI 1968. na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Ovaj treći dio bio je zapravo spoj svečane akademije u čast značajnog datuma hrvatske kulture (400. godišnjice »Ribanja«) i znanstvenog skupa na kome su ponovljena neka izlaganja, a nadodana i dva nova.

Uvodnu riječ u odsutnosti prof. Jakše Ravlića pročitao je prof. dr Hrvoje Iveković.

Zatim je doc. dr Rafo Bogišić održao prigodno predavanje: *O PETRU HEKTOROVIĆU*, a recital, u izboru Bogišićevu, izveli su glumci Ante Dulčić i Zorko Rajčić uvježbani od Tonka Lonze.

Referat koji je akademik prof. dr Grga Novak održao u okviru prvog dijela savjetovanja u Starome Gradu a ponovio u Splitu, u njegovoj odsutnosti pročitao je prof. Božidar Čečuk, viši stručni suradnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

Prof. dr Bratoljub Klaić pročitao je svoja: *RAZMIŠLJANJA NAD RJEČNIKOM PETRA HEKTOROVIĆA* osvrnuvši se na neke karakteristične leksičkostilističke osobine Hektorovićeva pjesništva.

Dr Maja Bošković-Stulli u svom izlaganju: *BALADA O MARKU KRALJEVIĆU I BRATU MU ANDRIJAŠU* nije samo interpretirala tu Hektorovićevu bugaršćicu, nego je nastojala otkriti genetske korijene takvih balada u historijskim okolnostima njihova nastanka.

Savjetovanje o Petru Hektoroviću zaključio je, i treći put ponovljenim, referatom o napjevima iz Hektorovićeva »Ribanja« muzikolog dr Lovro Županović.

Ovaj prikaz nema druge namjere doli da bude izvještaj o neposrednim dojmovima s tog savjetovanja, a temeljitije analize sadržaja i domašaja iznesenih znanstvenih radova bit će moguće učiniti tek kad svi prilozi budu tiskani.

M. Vaupotić

BIBLIOGRAFIJA NEKIH RADOVA O PETRU HEKTOROVIĆU

(N. Kolumbić)

FORTIS, A., *Viaggio in Dalmazia, Venecija,* 1774, II, 174.

APPENDINI, F. M., *Notizie istorico-critische sulle antichità, storia e letteratura de'Ragusei,* Dubrovnik, 1802—1803, II, 250.

ŠAFARIK, P. J., *Geschichte der südslawischen Literatur,* Prag, 1864, II, 120.

LJUBIĆ, Š., *Petar Ektorević,* »Zora Dalmatinska«, Zadar, I, 1844, 213.

LJUBIĆ, Š., *Životopis Petra Hektorevića* (u izd. *Ribanje i ribarsko prigovaranje i razlike stvari složene po Petru Hektoreviću Starogradjaninu),* Zadar, 1846, 22—26.

VRAZ, S., *Knjigopis,* »Kolo«, Zagreb, VII, 1850, 80.

LJUBIĆ, Š., *Ektorevich Pietro di Città Vecchia, Dizionario degli uomini illustri della Dalmazia,* Vienna, 1856, 127—128.

LJUBIĆ, Š., *Hektorović Petar,* »Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske«, II, Rijeka 1869, II, 375—376.

— (bez nasl.), »Il Nazionale«, Zadar, 1872, 37, Supplemento, str. 3.

»*Un Lesignano*«, *Cenno storico sull' antica Farea.* »*Il Dalmata*«, VII, 1872, 49, 1—2.

LJUBIĆ, Š., *Ancora dell' antica Pharos.* »Il Dalmata«, VII, 1872, 57.

— »*Un Lesignano*«, (bez naslova). »Il Dalmata«, VII, 1872, 65, 2—3.

— *Pietro Hektorević, Studî patrî.* »Il Nazionale«, 1872, br. 74 i 75.

— *Cittavecchia — Starigrad. Uomini illustri. Manuale del Regno di Dalmazia,* Zadar, 1873 III, 87—88.

LJUBIĆ, Š., *Faria Città Vecchia e non Lesina. Pietro Hektorević Cittavecchiano e non Lesignano.* Zagabria, 1873, 51—68.

NOVAK, GB., *Alcune lezioni all' autore del libello »Faria Cittavecchia e non Lesina«.* Zara, 1874.

LJUBIĆ, Š., *Petar Hektorović. Život. Pjesme P. Hektorovića i H. Lucića. Stari pisci hrvatski, VI,* Zagreb, 1874, I—XXVII.

KUHAČ, F., *P. Hektorović. O napjevih k narodnim pjesmam i k prikazanju sv. Lovrinca. Stari pisci hrvatski,* VI, Zagreb, 1874, XXVII—XXXIII.

ŽEPIĆ, S., *Petar Hektorović.* Izdanje: *Stari pisci hrvatski,* VI, Zagreb, 1874, XXXIII—XXXVII.

MILČETIĆ, I., *O poslanicama XVI vijeka u dubrovačko-dalmatinskoj periodi hrvatske književnosti. Izvješće kralj. velike gimn. u Varaždinu, 1881/1882.* O tome V. JAGIĆ *u Kleine Mittheilungen,* »Archiv für slav. Phil.« VII, 1884, 500—501

GRABOWSKY, B., *Literatury słowiańskie w wieku XVI i XVII. Dzieje literatury powszechnej,* tom III, Warszawa, 1891, 263.

KUNTARIĆ, M., *Hektorovićevo »Ribanje i ribarsko prigovaranje«.* »Pobratim«, II, 1892, 17, 262—263; 18, 280, 282—283; 19, 295—296; 20, 315—316.

OBLAK, V., *Ein verschollenes Gedicht P. Hektorović's,* »Archiv für slav. Phil.« XV, 1893, 475—477.

KASANDRIĆ, P., *Hrvatski prijevod Ovidijeve pjesme »Remedium amoris« od P. Hektorovića,* »Iskra«, 1893, 7—8, 53—54.

POLITEO, D., *Hvar.* »Vienac«, XXVIII, 1896, 29, 456—457.

LJUBIĆ, Š., *Kńige Ovidijeve »od lika ļubenoga« stumačene po Petretu Hektoroviću.* »Građa za pov. knjiž. hrv.«, I, Zagreb, 1897, 1—7.

JAGIĆ, V. (V. J.), *Bilješke uz Matićev rad »Zoranić's Planine und Sannazaro's Arcadia.* »Archiv für slav. Phil.«, XIX, 1897, str. 477, bilj. 1. i 3.

ŠURMIN, Đ., *Povjest književnosti hrvatske i srpske,* Zagreb, 1898, 72—73.

PAVIČIĆ, S., *Tri narodne pjesme u Hektorovićevu »Ribanju i ribarskom prigovaranju«.* »Nada«, Sarajevo, IV, 1898, 7, 104—105, i 8, 121—122.

POLITEO, D., *Izabrani članci.* Predgovor I. Tuzla, 1901. LXXXXI—LXXXXII.

BOSANAC, Stj., *Slava Marulićeva kod hrvatskih pjesnika.* »Vienac«, XXXIII, 1901, 42, 841—842.

REŠETAR, M., *Ein Sendschreiben Vetranić's an Hektorović.* »Archiv für slav. Phil.«, XXIII, 1901, 206.

PETROVSKIJ, N., *O sočinenijah Petra Gektorovića* (1487—1572). Kazan, 1901. O tome: T. MATIĆ, *Dvije znanstvene publikacije o prošlosti Dalmacije.* »Glasnik Matice Dalmatinske«, II, 1903, Zadar, 43—50, — M. REŠETAR, *N. Petrovskij — O sočinenijah P. H.* »Archiv für sl. Phil.«, XXIV, 276—279, — Đ. ŠURMIN, »Nastavni pjesnik«, X, 1902, 638—642; — R. VRHOVAC, »Letopis Matice Srpske«, CCXIII.

KUNIČIĆ, P., *Vrboska i njene vrijednosti,* »Nada«, 1902, 8, 109—110.

MILAS, M., *O narodnim pjesmama u »Ribanju«.* »Nada«, VIII, 1902, 13, 183—184,

MEDINI, M., *Povjest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku,* Zagreb, 1902, 210—222.

JENSEN, A., *Einige litterarische Bemerkungen zum »Ribanje« von P. Hektorović.* »Archiv«, XXV, 1903, 429—439.

LUCERNA, C., *Studienblättchen zur Literaturgeschichte des südslawischen Küstenlandes,* III, »Agramer Tagblatt«, 1909, Separatabdruck.

RADATOVIĆ, V., *Književna sveza između P. Hektorovića i dubrovačkih pjesnika.* Izvještaj gimn. u Spljetu, Split, 1909.

JENSEN, A., *Ett litterärt Balkanminne.* »Nordisk Tidschift«, 1912.

VODNIK, B., *Povijest hrvatske književnosti,* I. Zagreb, 1913, 124—134.

(B), *O Hektorovićevu »Ribanju«.* »Savremenik«, VIII, 1913, 5, 332.

(-i-), *Proslava 350-godišnjice smrti P. Hektorovića.* »Dubrovnik«, I, 1922 68, 3

— *Hektorovićeva proslava u Staromgradu.* »Novo doba«, Split V 1922, 188, 1—2.

— *Hektorovićev dan. Tri i po stoleća od smrti narodnog pesnika.* »Vreme«, II, 1922, 239, 3 (ćir.)

— *Petar Hektorović. Povodom proslave 350 godišnjice.* »Slobodna tribuna«, 1922, 263, 6.

MAROEVIĆ, F., *Spomen knjiga o Petru Hektoroviću Starograđaninu* (1487—1572). Split, 1922.

— *Proslava Petra Hektorovića.* »Kazališni list«, I, 1922, 3, 7.

NOVAK, G., *Petar Hektorović. (Prigodom 350 godišnjice njegove smrti).* »Jugoslavenska Njiva«, II, Zagreb, 1922, 2, 62—66.

ILIJIĆ, S., *Iz Hektorovićevog zavičaja.* »Obzor«, 63, 1922, br. 283, 2.

MAŠTROVIĆ, L., *Petar Hektorović (Povodom 350-godišnjice njegove smrti).* »Hrvatski list«, br. 182, Osijek, 1922.

— *Proslava Petra Hektorovića.* »Jutarnji list«, II, 1922, 3773, 5.

— *Prodaja arhivalnog materijala kao starog papira.* »Vjesnik za arh. i hist. dalmatinsku«, XXV, 1922, Split, Prilog II, 20.

CAR, M., *Petar Hektorović* (1572—1922). »Politika«, 1922, 5144, 1—2 (ćir.)

CAR, M., *Proslava Petra Hektorovića* (1572—1922). Vardar, (kalendar), XII, 1923, 66—67 (ćir.)

PETROV, S., *Jedna knjiga Petra Hektorovića u Sinju.* »Nova revija«, Split-Makarska, II, 1923, 369—372.

— *Hektorovićev arhiv svršio u — mesara!* »Novo doba«, VI, Split, 1923, 20, 3.

POLITEO, A., *Arhiv Hektorovićev ili Nisiteov.* »Novo doba«, VI, Split, 1923, 51, 3.

KUNIČIĆ, P., *Još o arhivu Hektorovićeve porodice.* »Novo doba«, VI, Split, 1923, 56. 53.

KUNIČIĆ, P., *O grobu Petra Hektorovića.* »Novo doba«, VI, Split, 1923, 157, 2.

KUNIČIĆ, P., *Petar Hektorović — njegov rod i Tvrdalj.* Dubrovnik, 1924.

KUNIČIĆ, P., *Osvrt na članak »Jedna knjiga ...«,* »Nova revija«, III, 1924, 2, 181—183.

FRANC, D., *Kuničić Petar: Petar Hektorović. Njegov rod i Tvrdalj.* »Nova revija«, III, 1924, 4, 391—392.

ILIJIĆ, S., *Dvije nove zanimive knjige o P. Hektoroviću.* »Hrvatski list«, V, 1924, 231, 2.

NOVAK, G., *Dva kodicila testamentu Petra Hektorovića.* »Prilozi za književnost ...«, knj. IV, Beograd, 1924, 121—124.

(GRGEC, P.), *Petar Hektorović. Slavitelj rada i staleške uzajamnosti.* »Seljačke novine«, XIII, 1930, 21, 4.

(GRGEC, P.), *Petar Hektorović, slavitelj rada i staleške uzajamnosti.* »Hrvatska straža«, II, 1930, 116, 4.

(GRGEC, P.), *Pjesnici pokornici.* »Hrvatska straža«, VI, 1934, 145, 4.

BALIĆ, M., *Realizam u Hektorovićevu »Ribanju«.* »Ferijalac«, VIII, 1935, 2, 50—61 (ćir.)

FANCEV, F., *Sv. Augustin u hrvatskom prijevodu Hvaranina P. Hektorovića.* »Građa za pov. knjiž. hrv.«, XIII, Zagreb, 1938.

HORVAT, J., *Kultura Hrvata kroz 1000 godina.* Zagreb, 1939, 327—338.

(KATIĆ, M.), *Kako su ljetovali stari hrvatski pjesnici.* »Novosti«, 34, 1940, 210, 13.

FISKOVIĆ, C., *Tri ljetnikovca hrvatskih pjesnika.* »Hrvatska revija«, XIII, 1940, 7, 344—355.

S. C. (Car, S.), *Petar Hektorović.* »Jadranski ribar«, V, 1940, 10, 3—4; 11, 5—6.

BUJAS, R., *Tragom Petra Hektorovića.* »Jadranska straža«, XVIII, 1940, 11, 441—446; 12, 492—493.

GAŠPAROVIĆ, S., *Petar Hektorović — graditelj Tvrdlja.* »Hrvatski narod«, br. 918, Zagreb, 1943.

CIMERMAN, V., *Petar Hektorović — prvi hrvatski realist.* »Hrvatski narod«, br. 918, Zagreb, 1943.

KOMBOL, M., *Poviest hrvatske književnosti do preporoda,* Zagreb 1945, 122—127. II izd., Zagreb, 1961, 131—137.

ZANINOVIĆ, o. A., *Gdje se rodio Petar Hektorović. Književna prepirka između Hvarana i Starograđana.* »Građa«, XVII, Zagreb, 1949, 152—189.

KOLUMBIĆ, N., *Život i djelo Petra Hektorovića,* »Izvor«, 7—8, Zagreb, 1950.

BUJAS, R., Predgovor u knjizi: *P. Hektorović, Ribanje i ribarsko prigovaranje.* Zagreb, 1951, 5—16.

MOSCATELLO, P., *Oko rodnog mjesta Petra Hektorovića.* »Hrvatsko kolo«, Zagreb, 1952, 2, 124—125.

ZANINOVIĆ, O. A., *»Oko rodnog mjesta P. Hektorovića«. Osvrt na članak prof. P. Moscatella o mojoj radnji »Gdje se rodio...«.* »Hrv. kolo«, Zagreb, 1952, 7—8, 492—496.

MARINOVIĆ, V., *Pjesnik ribara. (U povodu 400-god. Hektorovićeva. »Ribanja«).* »Republika«, br. 5, 1956, str. 17.

ČOVIĆ, D., *Proslavljena 400-godišnjica »Ribanja i ribarskog prigovaranja«.* »Vjesnik«, Zagreb, 20. VIII 1956.

BOGIŠIĆ, R., *Petar Hektorović i Dubrovnik.* »Dubrovnik«, br. 4, Dubrovnik, 1956.

FRANIČEVIĆ, M., *Hektorović Petar* — u Encikl. Jugoslavije, sv. 3, Zagreb, 1958, 667—668.

RAČIĆ, N., *Prijepis oporuke pjesnika Petra Hektorovića pronađen u dominikanskoj zbirci u Starome Gradu.* »Slobodna Dalmacija«, Split, 20. IX 1958.

SABLJAK, T., *Petar Hektorović i njegovo djelo.* »Republika«, 2—3, Zagreb, 1959, 36—37.

DUBOKOVIĆ NADALINI, N., *Kuća Petra Hektorovića u gradu Hvaru.* »Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske«, god. XI, Zagreb, 1962, br. 4, 103—107.

MAROEVIĆ, F., *Rodno mjesto Petra Hektorovića.* »Mogućnosti«, br. 2. i 3, Split, 1963.

IVANIŠIN, N., *Poezija »Ribanja i ribarskog prigovaranja«,* »Ivšićev zbornik«, Zagreb, 1963, 137—140.

FRANIČEVIĆ, M., *Ličnost i djelo Petra Hektorovića. Književne interpretacije.* Zagreb, 1964, 115—174.

GAMULIN, G., *Tintoretto na Hektorovićevu oltaru.* »Vjesnik«, Zagreb, 26. VII 1964.

PLANČIĆ, S., *Konačna ubikacija Hektorovićeva groba.* »Slobodna Dalmacija«, Split, 3. IX 1968.

FRANIČEVIĆ, M., *Poetska magija »Ribanja«.* »Vjesnik«, Zagreb, 3. IX 1968.

FISKOVIĆ, C., *Osebujnost likovnog osjećaja.* »Vjesnik«, Zagreb, 3. IX 1968.

(D. Š.), *Originalnost Hektorovićeva.* »Slobodna Dalmacija«, Split, 4. IX 1968.

GRGIČEVIĆ, M., *Tragom »Ribanja«.* »Večernji list«, Zagreb, 7. IX 1968.

BOŠKOVIĆ, I., *Zabilježeno uz Hektorovićevu obljetnicu.* »Telegram«, br. 438, Zagreb, 20. IX 1968.

MLADENOVIĆ, A., *Pesnik Hvara. Jubilej P. Hektorovića.* »Dnevnik«, Novi Sad, XXVI, 1968, br. 7857, 15. IX, 1968.

RAVLIĆ, J., *Petar Hektorović.* »Pomorski Zbornik«, 1968, br. 6, i posebno izdanje Društva za proučavanje i unapređivanje pomorstva Jugoslavije, Zadar, knj. 11.

— *Lucić-Hektorović.* »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, knj. 7, Zagreb, 1968.

MATKOVIĆ, P., *Značaj djela Petra Hektorovića za hortikulturu.* »Hortikultura«, br. 3, Split, 1968.

FORETIĆ, V., *Hektorovićevo doba na relaciji Hvar—Korčula—Dubrovnik.* »Dubrovnik«, br. 3, Dubrovnik, 1968.

MLADENOVIĆ, A., *Pokušaj rekonstrukcije jezika Petra Hektorovića u njegovoj pesmi Nikoli Nalješkoviću od 1541. godine.* »Godišnjak Filozofskog fakulteta« u Novom Sadu, knj. XI/1, Novi Sad, 1968.

ČALE, F., *O jedinstvu nadahnuća u »Ribanju i ribarskom prigovaranju«.* »Forum«, br. 9, Zagreb, 1968.

FRANIČEVIĆ, M., *Poetika Petra Hektorovića.* »Forum«, br. 9, Zagreb, 1968.

ŽUPANOVIĆ, L., *Najstariji hrvatski madrigali?* »Telegram«, Zagreb, 1. XI 1968.

BOŠKOVIĆ-STULLI, M., *Balada o Marku Kraljeviću i bratu mu Andrijašu.* »Vjesnik«, Zagreb, 3. XII 1968.

MAROEVIĆ, T., *Hektorovićeva »baščina«.* »Kolo«, br. 12, Zagreb, 1968.

V(AUPOTIĆ), M., *Naš dug »baščini« Petra Hektorovića.* »Kolo«, br. 12, Zagreb, 1968.

ŠVELEC, F., *Petar Hektorović i hrvatska književnost.* »Mogućnosti«, br. 12, Split, 1968.

TORBARINA, J., *Hektorovićevo »Ribanje« u kontekstu evropske književne tradicije.* »Forum«, br. 3, Zagreb, 1969.

MLADENOVIĆ, A., *Jezik Petra Hektorovića.* Novi Sad, 1969.

MLADENOVIĆ, A., *O novom izdanju književnog stvaralaštva Petra Hektorovića.* »Prilozi za književnost...«, knj. 35, sv. 1—2, Beograd, 1969.

FISKOVIĆ, C., *Petar Hektorović i likovne umjetnosti.* »Mogućnosti«, br. 5, Split, 1969.

MAROEVIĆ, F., *Svjedočanstvo o grobu Petra Hektorovića.* »Mogućnosti«, br. 6, Split, 1969.

RAČIĆ, N., *O nekim Hektorovićevim natpisima.* »Zbornik Matice srpske za književnost i jezik«, knj. XVII, sv. 2, Novi Sad, 1969.

RAČIĆ, N., *Lokalitet Tvrdalj i Hektorovićeve misaone preokupacije na uklesanim natpisima.* »Anali« Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, br. XII, Dubrovnik, 1970.

NAPOMENA

Kako se iz cijelog Zbornika vidi, Matica hrvatska je kao glavni organizator znanstvenog savjetovanja o Petru Hektoroviću učinila sve moguće da ono bude što korisnije za samo proučavanje pjesnika koji je za svoje vrijeme značio mnogo više negoli drugi književnici, pa čak i u evropskom smislu; osim toga MH je htjela da i današnja omladina razumije značenje toga velikoga hrvatskoga književnika. Dok se u prvom smislu uspjelo koliko se najviše moglo zahvaljujući našim znanstvenim radnicima, organizatori u drugom nastojanju — mogu iskreno reći — nisu postigli svoj cilj, iako su predavanja — kako se vidi iz programa — držana u trima gradovima, u Starom Gradu, u Splitu i u Zagrebu.

Ustvrđujući ovu činjenicu, uvjereni smo da ovo ne odgovara našem društvenom uređenju, pa bi se svi mjerodavni morali zamisliti!

U ovom Zborniku su tiskana sva predavanja koja su nam na vrijeme poslata; osim toga ovdje su donijeta i ona koja nisu na Savjetovanju održana, ali smo ih smatrali korisnima jer govore o Petru Hektoroviću ili o njegovim radovima.

Dužnost nam je da i ovdje spomenemo pitanje pjesnikove književne ostavštine, upozorujući na rad prof. Frana Maroevića, pa bi nadležni morali nastojati da se do te ostavštine prije dođe (Grabowski!). To nas poučava da osobito pripazimo na uredno vođenje naših arhiva jer su književne ostavštine javno dobro cijeloga naroda a ne nikako pojedinaca, ma kako se oni zvali.

Na koncu, dužnost nam je da se u ime svih organizatora zahvalimo svima i ustanovama i pojedincima koji su i ovom prigodom pomogli da naše slavlje čovjeka, koji se zove Petar Hektorović, što bolje uspije.

J. R.

KAZALO IMENA

Ageli (porodica) 8
Akvinski, Toma 19
Aleksandar, hvarski graditelj 65, 66
Aleksandar Veliki 135
Andreis, J. 46
Andreis, Pavle 58
Andrijić (porodica) 136, 140
Andrijić, Marko 144
Andrijić, Vlaho 144
Anžujac, Ludovik 7
Appendini, Frano Marija 124, 144, 247
Arnaudov, M. 196
Aristotel 19
Arneri (porodica) 136
Augustin, sv. 18, 30

Badalić, J. 128
Balbi, Antonio 70, 140
Balbi, Julius 161
Balci (porodica) 8,
Balić, M. 249
Balistris, D. Aloysius de 59
Balistrić 76, 205
Balzi, Lucio 166
Banašević, Nikola 218, 221
Barac, A. 163
Baraković, Juraj 83, 184, 216
Barbaroso, Hajredin 215
Barbi (porodica) 8
Bartučević (porodica) 8
Bartučević, Hortezije 134, 143, 203
Bartučević, Jerolim 13, 18, 20, 72, 76, 80—82, 84, 89, 98, 101—104, 106, 156, 158, 202—204, 208, 209, 214, 231
Benetović, Martin 19, 106, 107, 144
Benković (porodica) 8
Berić, Dušan 144
Berislavić (porodica) 8
Bijankini, P. 70
Beritić, Lukša 140
Bizamano, Angelo 60
Bobaljević Mišetić, Sabo 144
Boccaccio 73, 224
Boeti, Severin 30
Bogišić, Rafo 2, 3, 48, 86, 144, 184, 185, 188 190, 192, 196, 197, 199, 215, 243, 246, 250
Bogišić, V. 184
Bolica, Ivan 215
Bonifačić, V. 46
Bonini (porodica) 8
Bosanac, S. 248
Bošković, Ivan 3, 106, 238, 243, 250
Bošković Stulli, Maja 3, 246, 251
Brasić (porodica) 8
Broz, I. 68, 168, 179
Brtučević — v. Bartučević
Bruni, Leonardo 16
Brusić, Vladislav 144
Bučar, Franjo 189
Budimir, M. 199
Budinić, Š. 159
Bujas, Ramiro 6, 58, 81, 85, 123, 130, 134, 135, 137, 144, 154, 156, 162, 163, 172, 173, 175—178, 181, 206, 209, 218, 249, 250
Bujić, Bojan 40
Bulić, Neva 2, 237, 241, 242
Bullough, Geoffrey 201
Buljan, Bogdan 2, 237, 241, 242
Burkhart, Dagmar 196

Calmo, Andrea 97, 211, 212
Camotio, Francesco-Gian 123, 154, 212
Capello, Vincenzo 10, 11
Car, M. 249
Car, S. 249
Carpaccio 222
Carrara, Enrico 210
Cetina, Dutierre de 215
Cicarelli, Ksenija 144
Cicogne, Bernard 13

Cimerman, V. 249
Cipra, M. 46—48, 241
Contaren, Jeronim 10
Crijević, Ilija 143
Crijević, Ludovik Tubero 74, 134, 138
Crnobori, Marija 2, 237, 241, 242
Cronia, Arturo 101

Čale, Frano 2, 96, 137, 183, 243, 251
Čečuk, Božidar 3, 246
Čović, D. 250
Čubelić, Tvrtko 3, 225, 244

Ćurčin, Milan 184

Dabiša 7
Dandolo, Francesco 7
Daničić, Đ. 199
Danielli, Bernardino 16
Delabela, Ardelio 180
Delorko, Olinko 192
Depolis, B. F. 47
Derenčin, ban 168
Deželić, I. 165
Dimitri, P. 70
Dimitrović, Nikola 58, 108, 122, 132, 164, 207, 217
Dolci (Dolce), Carlo 201
Domančić, Petar 155
Doria, Andrea 215
Dragišić, Jurje 143
Držić, Džore 2, 79, 238, 241
Držić, Marin 60, 61, 107, 108, 122, 131, 135, 136, 142, 144, 200, 239
Duboković Nadolini, N. 250
Dujmić (porodica) 8
Dulčić, Ante 3, 72, 246
Düringsfeld, Ida von 78
Dužević, Stjepan 163

Đamić, Antun 134

Eitner, A. 51
Euripid 201

Fališko, Gracio 125
Fancev, Franjo 30, 109, 117, 120, 159, 249
Fasaneo (porodica) 8
Fiorentin 212
Fisković, Cvito 2, 31, 38, 56, 57, 60, 61, 63, 64, 67, 68, 71, 72, 74, 76, 77, 85, 127, 128, 144, 223—225, 242, 249—251
Florinski 124
Foretić, Vinko 3 ,58, 70, 131, 137, 140, 244, 250
Fortis, A. 124, 164, 218, 247
Fotez, Marko 2, 238, 241
Franc, D. 249

Franičević, Marin 2, 15, 16, 36, 102, 124, 126, 128—130, 153, 178, 181, 240, 241, 243, 250, 251
Franjo Bernardin Asiški 19
Fumati (porodica) 8

Gabrielis (porodica) 67
Gamulin, Grgo 61, 166, 250
Garcia, Don, španjolski plemić 215
Garibaldi, F. 75
Gašparović, S. 249
Gavazzi, Milovan 189—191
Gazarović (porodica) 8
Gazarović, Marin 107
Gazarović, Petar 61, 62, 68, 75
Gazzari 162
German, dominikanac 13
Gezeman, G. 192
Ginamo, B. 123
Giustiniani, Gianbattista 8, 12, 56, 75, 76, 224
Giustiniano, Sebastijan 10
Glavan, Vjenceslav 146
Goleniščev-Kutuzov, I. N. 185, 196, 199
Golubić (porodica) 8
Gortan, Veljko 133
Grabowsky, B. 247
Grabowsky, Tadeus 163, 252
Grégoire, Henri 189
Grgec, Petar 184, 196, 197, 199, 249
Grgičević, M. 250
Grubišić, Druško 142
Gučetić, Ivan 143
Gundulić, Frane 140, 141
Gundulić, Ivan 83, 123, 143, 201, 216

Han, J. 150
Hanel, J. J. 136
Hektorović (porodica) 8, 12, 165, 166
Hektorović, Frane 24, 148, 158, 225
Hektorović, Hektor 153
Hektorović, Katarina 139, 156, 166
Hektorović, Lukrecija 61, 62, 162
Hektorović, Marin 10, 75
Hektorović, Mark-Antonije 166
Hektorović, Petar 2, 3, 5—40, 48, 49, 51, 55—74, 76—98, 100—110, 117, 120—135, 137, 139—169, 171—174, 177—180, 183—189, 192—203, 205—218, 221—228, 232, 234—247, 252
Hektorović, Polisena 166
Herrera, Fernando de 215
Horacije 14, 31
Horvat, J. 130, 249
Hraste, Mate 146—148, 141, 152, 178
Hrvoje 7

Ilijić, I. 248, 249
Ivanić, Matija 9, 10, 66, 236, 240
Ivanišin, N. 126, 130, 250

Iveković, F. 168, 179
Iveković, Hrvoje 3, 246
Ivšić, S. 126

Jagić, Vatroslav 48, 125, 137, 165, 184, 185, 196, 198, 199, 201, 248
Jakobson, Roman 221
Jakšić (porodica) 8
Jakšić, Dmitar 189, 192
Jakšić, Stjepan 189, 192
Jensen, A. 126, 189, 248
Just, Frano 154
Jutronić, Andre 2, 3, 242, 244
Juvenal 31

Kačić Miošić, Andrija 123
Kanavelić, Petar 145, 239
Kandia (porodica) 8
Kapi (porodica) 8
Karadžić, Vuk Stefanović 168, 181, 192
Karaveli (porodica) 8
Karlić, Nikola 144
Karlo, Don 215
Karnarutić, Brno 123, 145
Kasandrić, P. 248
Katić, M. 249
Kavanjin, Jerolim 124, 145
Kesterčanek, Frano 139
Kisić (porodica) 8
Kittredge, G. L. 221
Klaić, Bratoljub 2, 3, 167, 178, 241, 246
Klobučar, D. 60
Kolendić, Petar 134, 135
Kolumbić, Nikica 3, 123, 127, 228, 244, 247, 250
Kombol, Mihovil 19, 36, 81, 106, 109, 126—128, 134, 168, 201, 216, 221, 240, 243, 249
Konjović, P. 46
Kott, Jan 200
Kovačević, Božidar 155
Krescencije 73, 224
Krističević, M. 2
Krsnik, V. 78
Krstičević, Marin 241
Krstić, Kruno 138
Krumbacher 48
Kuhač, Franjo 40, 41, 45—49, 109, 123, 241, 247
Kuničić, Petar 57, 58, 61, 62, 64, 66, 68, 69, 72, 123, 125, 134, 137, 139, 142, 144, 165, 248, 249
Kuntarić, M. 247
Kurelac, Fran 190, 191
Kurelac, Miroslav 138

Ladislav Napuljski 7
Laert, Diogen 128

Lalević, Miodrag 48, 187, 196, 199
Lauredano, Zanotto 7
Lavčević, Ivan Lucić 70
Leskien, A. 109, 117, 120, 121, 124, 164, 165
Lhotka-Kalinski, I. 46—48, 241
Lonza, Tonko 3, 246
Lovrinčeva, Gracioza 18, 20, 37, 87, 147, 158, 211, 243
Lucerna, C. 248
Lucić (porodica) 8, 12
Lucić, Antun 94, 162
Lucić, Hanibal 2, 11, 14—16, 19, 24, 40, 56, 67, 73, 75, 76, 79, 94, 106, 108, 123, 126, 127, 132—138, 142, 145, 146, 162, 168—171, 179, 184, 198, 223, 224, 235, 238
Lucić, Julija 94, 162
Lucki 163
Lukrecije 38
Lupi 75
Lurević (porodica) 8

Ljubić, Pere 70
Ljubić, Šime 29, 31, 62, 63, 66, 70, 72, 108—110, 123, 125, 140, 145, 155, 157, 158, 161—166, 189, 247, 248

Maggi, Vincenzo 16
Marcell, Antun 154
Maretić, T. 147, 149, 167, 168
Marin, srodnik Hektorovićev 141, 142
Marinović, V. 250
Marjanović, Ivo 2, 237, 241, 242
Marković, Franjo 184, 185, 189, 190
Maroević, Frano 3, 6, 61, 65, 123, 125, 126, 153, 156, 162, 163, 165, 166, 245, 248, 250—252
Maroević, Tonko 2, 34, 241, 251
Martinčić, Jerolim 138, 142, 170
Martirano, Bernardin 214, 216
Marulić, Marko 2, 16, 22, 35, 36, 60, 73, 76, 79, 82, 85, 94, 97, 98, 103, 105, 123, 124, 128, 139, 145—151, 157, 170, 173, 205, 214, 217, 224, 239, 241, 243
Mašković, Jusuf 69
Maštrović, L. 249
Matić, Tomo 125, 137, 248
Matković, Petar 3, 71, 223, 250
Mattej-Matijašević, Ivan Marije 140
Mažibradić, Maroje 74
Mažuranić, Vladimir 168, 170, 176
Medini, Milorad 109, 126, 128, 137, 248
Menčetić, Šiško 2, 79, 217, 238, 241
Meštrović, Ivan 71
Mihalić, Slavko 240
Milas, M. 248
Milčetić, I. 247
Mikalja, J. 178

Miklošić, Franjo 48, 184, 196, 199
Mladenović, Aleksandar 3, 146— 150, 245, 250, 251
Moguš, Milan 245
Mokranjac, Stevan 46, 47, 241
Montaigne 38
Morari, Petar 68
Morelli, Fanny 163
Morović, Hrvoje 116
Moscatello, P. 125, 250
Mrnavić, I. T. 176
Muir, Kenneth 201
Murko, Matija 184, 185, 196
Mustafa, Gazi 189
Mustard, W. P. 209

Nalješković, Nikola 2, 6, 18—20, 24, 30, 35, 37, 58, 59, 62, 73, 74, 84, 85, 87, 89, 90, 105, 107, 108, 122, 132—134, 139, 140, 143, 158, 159, 164, 173, 177, 215, 217, 224, 241
Nazon 11, 14, 15
Nazor, Vladimir 96
Nigretić — v. Nikoničić
Nikoević — v. Nikoničić
Nikoničić, Frane 143
Nikolić (porodica) 8
Nisiteo (porodica) 166
Nisiteo, Petar 158, 162, 163, 165, 166
Novak, Grga 2, 3, 7, 51, 67, 125, 135, 136, 140, 162, 240, 242, 246—249
Novak, Maja 135

Oblak, V. 157, 158, 248
Ovidije 15, 16, 19, 31, 35, 37, 66, 85, 124, 134, 158, 159, 163, 164, 177

Paladini (porodica) 12, 67
Palandić (porodica) 8
Palmotić, Ivan 141
Paletin (porodica) 142
Paletin, Antun-Jusuf 142
Paletin, Vicko 142
Parožić, Ivan 19, 107, 143
Paskalić, Ludovik 215
Patricije, A. 51
Pavičić, S. 248
Pavić, Armin 109, 134
Pavlić, Frano 140
Pavlović, Marko Milić 144
Pedro od Toleda, Don, napuljski potkralj 215
Pečinić, Marul Marko 76, 85, 103, 104
Pelegrinović (porodica) 8
Pelegrinović, Mikša 6, 15—19, 24, 35, 36, 38, 58, 74, 79—81, 84, 85, 90, 92, 97, 105, 107, 123, 128, 132, 133, 142, 144, 147, 149, 157, 158, 161, 177, 180, 198, 209, 217, 218, 221, 243
Percy, Thomas 218
Perinić, L. 165
Perojević, M. 63
Pesent, I. 189
Petančić, Feliks 138
Petrarca 16, 35, 79
Petravić, Ante 162, 196
Petricioli, S. 60
Petris (porodica) 8
Petrov, S. 249
Petrović, Radmila 40, 48, 49
Petrovskij, N. 110, 117, 119—128, 146, 150, 164, 165, 188, 199, 248
Pibernik, Z. 46—48, 241
Pitagora 17, 176
Plančić, Juraj 70, 242
Plančić, pop Juraj 125
Plančić, Stjepan 65, 166, 250
Pogorelić, Mladen 2, 241
Politeo, Ante 163, 249
Politeo, Dinko 125, 248
Politeo, Laura 32
Pomenić, Ivan 144
Popović, Pavle 201
Posinković, Nikola 165
Pribojević, Vinko 11—17, 19, 67, 75, 76, 97, 133, 136, 138, 143, 157, 158, 164, 243
Prijatelj, Kruno 144
Priuli, Michaelis 59, 76
Pulci, Luigi 201
Pupačić, Josip 245

Račić, Nikša 2, 25, 26, 155, 166, 241, 242, 250, 251
Radatović, Vinko 109, 165, 248
Rajčić, Zorko 3, 246
Ranjina, Dinko 19, 65, 216
Ranjina, Nikša 79, 124, 201
Ratković, Milan 2, 243
Ravlić, Jakša 2, 5, 70, 132, 238—241, 245, 246, 250, 252
Rešetar, Milan 63, 75, 125, 134, 139, 148, 151, 201, 217, 248
Ricc, Antonio 201
Roić, Juraj 109
Rosa, Stijepo 174
Rota, Bernardino 97, 211, 212—214
Rozanović, Antun 58, 140, 142, 143
Ružičić, G. 147—151
Rzążewski 124, 127

Sabljak, T. 250
Salutali, Coluccio 38
San Martino, Mateo Conte di 211, 212, 213
Sannazaro, Jacopo 83, 96, 97, 209—214
Santillana 19
Scherzer 48
Schmaus, Alois 188—190, 192, 196, 199
Sertić, Mira 218
Shakespeare, W. 200, 201
Sidney, Philip 218
Simonetti (porodica) 8
Simunić (porodica) 68
Skanderbeg (porodica) 8
Skjavetić, J. 51
Skok, Petar 6, 150
Skovran, D. 46, 47
Soerensen, Asmus 187, 196
Solitro, V. 135
Spalatin, Ante 163
Spenser, Edmund 200
Splićanin, Bernardin 149—151
Stahorei (porodica) 8
Staničić, Kuzma 65
Staničić, Nikola 65
Stesihor 21
Stipčević (porodica) 8
Stjepan Tvrtko 7
Stojković, Ivan 143
Sumcov, N. V. 218, 221
Sviličić, Ante 244

Šafařik, P. J. 108, 109, 124, 164, 247
Šetalo, Antun 193
Širola, Božidar 46—48, 165
Šižgorić, Juraj 97, 217, 243
Škaljić, Abdulah 172
Španić, Frano 144
Španić, Nikola 144
Šrepel, Milivoj 201
Šulek, B. 179
Šurmin, Đ. 248
Švelec, Franjo 2, 79, 83, 243, 251

Tadić, Jorjo 58, 59, 142
Tansillo, Luigi 201, 211, 212, 214—216
Tasso, Bernardo 16, 211, 212
Tasso, Torquato 211
Teokrit 21, 96, 97, 125, 209, 210, 214
Tertulijan 19
Tintoretto, Robusti Jacopo 61, 62, 166
Toesca, P. 61
Torbarina, Josip 3, 189, 200, 251
Ujević, Tin 35
Uluz-Ali 140—142
Uvodić, Marko 244

Vaillant, André 189, 196
Valjavac, M. 109, 201
Vanetti Vincenzo (Vicko) 18—20, 36, 69, 75, 94, 105, 159, 243
Verchi, Benedetto 16
Vaupotić, M. 3, 246, 241
Verdiani, C. 66
Vergilije 31, 67, 210, 213, 214
Veronese 61
Vetranović, Mavro 6, 18—20, 23, 59, 63, 74, 75, 83, 90, 91, 98, 102, 104, 105, 107, 108, 122, 132, 134, 135, 139, 144, 147, 158, 159, 164, 170, 173, 174, 206, 217, 226
Vianelli, G. V. 212
Vidali, Ivan 133, 134, 144
Vijolić 192
Vinja, Vojmir 173
Vitaljić (porodica) 8
Vitezović, Pavao Ritter 123
Vodnik, B. 79, 123, 126, 127, 128, 248
Vojnović, Lujo 141
Vranković, Belizar 157, 158
Vraz, Stanko 247
Vrhovac, R. 248
Vučetić, Šime 175
Vuk, Josip 240
Vukšanović (porodica) 67

Zanetti, Fr. 159
Zaninović, o. Antonin 6, 125, 155, 156, 165, 249, 250
Zečić (porodica) 8
Zima, Luka 146
Zlatarić, D. 124
Zlatić, S. 46—48, 241
Zoranić, Petar 16, 38, 73, 74, 83, 123, 125, 128, 139, 145—151, 213, 217
Zorzi, I. 70

Žepić, Sebastijan 109, 123, 247
Žganec, V. 40, 47—49, 190, 241
Žigmund Luksemburški 7
Županović, Lovro 2, 3, 40, 49, 51, 197, 199, 237, 241, 245, 246, 251

SADRŽAJ

Program Znanstvenog savjetovanja o Petru Hektoroviću 2

Jakša Ravlić: *Petar Hektorović — U povodu 400-godišnjice »Ribanja i ribarskog prigovaranja« (Mleci, 1568)* 5

Grga Novak: *Ekonomske, društvene i političke prilike na otoku Hvaru u doba Petra Hektorovića* 7

Marin Franičević: *Poetika Petra Hektorovića* 15

Nikša Račić: *Susret s natpisima Petra Hektorovića* 25

Tonko Maroević: *Hektorovićeva »baščina«* 34

Lovro Županović: *Napjevi iz Hektorovićeva »Ribanja« u svjetlu suvremene muzikološke interpretacije* 40

Cvito Fisković: *Petar Hektorović i likovne umjetnosti* 56

Franjo Švelec: *Petar Hektorović u hrvatskoj književnosti* 79

Rafo Bogišić: *Pjesnička intima Petra Hektorovića* 86

Frano Čale: *O jedinstvu nadahnuća u »Ribanju i ribarskom prigovaranju«* 96

Ivan Bošković: *Petar Hektorović — dramski pisac?* 107

Nikica Kolumbić: *Hektorovićevo »Ribanje« kao predmet književno-naučnih ispitivanja* 123

Vinko Foretić: *Hektorovićevo doba na relaciji Hvar-Korčula-Dubrovnik* 131

Aleksandar Mladenović: *O nekim osobinama jezika Petra Hektorovića* 146

Frano Maroević: *Tragom rukopisâ Petra Hektorovića* 153

Bratoljub Klaić: *Razmišljanja nad rječnikom Petra Hektorovića* . . 167

Maja Bošković-Stulli: *Balada o Marku Kraljeviću i bratu mu Andrijašu* 182

Josip Torbarina: *Hektorovićevo »Ribanje« u kontekstu evropske književne tradicije* 200

Petar Matković: *Značenje djela Petra Hektorovića za hortikulturu* . . 223

Nikica Kolumbić: *Reportaža Hektorovićeva puta* 228

I. Bošković: *Zabilježeno uz Hektorovićevu obljetnicu* 237

M. Vaupotić: *Naš dug »baščini« Petra Hektorovića* 239

N. Kolumbić: *Bibliografija nekih radova o Petru Hektoroviću* . . . 247

Napomena 252

Kazalo imena 253

ZBORNIK RADOVA O PETRU HEKTOROVIĆU — posebno izdanje KRITIKE, časopisa za kritiku umjetnosti i kulturno-politička pitanja koji uređuju: Dalibor Cvitan, Branimir Donat, Vlatko Pavletić (glavni i odgovorni urednik), Danilo Pejović i Petar Selem.

KRITIKA izlazi šest puta godišnje, a svako godište sačinjava jednu knjigu. Cijena pojedinog primjerka je 10 ND za tuzemstvo. Pretplata za 1971. godinu iznosi ND 50.— za tuzemstvo odnosno 8 USA $ za inozemstvo. Pretplata se šalje Nakladnom zavodu Matice hrvatske, Zagreb, Ulica Matice hrvatske 2; za tuzemstvo na tekući račun broj 301-1-7097, a za inozemstvo:
za zapadne zemlje (devize): 301/620-1001-32002-10-149
za istočne zemlje (devize): 301/620-1001-32000-30-149

Tisak Štamparski zavod »Ognjen Prica«, Zagreb 1970.

Cijena 60 ND